

Osilia

III

Vahur Joala

Osilia

Osiliensis Episcopatus

III

Vahur Joala

2025

Copyright @ 2025 Vahur Joala

ISBN 978-9916-9273-2-8

Sisukord

Eestlaste piiskop Fulco	5
Anders Sunesen	25
Liivi Henrik, kroonik	26
Osilia tegelasi	27
Aderkas	27
Buxhoeveden	29
Gilsen	33
Kniprode	34
Lode	37
Maydell	38
Moeller (Möller)	39
Rosen	40
Uexküll	41
Vietinghoff	47
Wetberg	48
Fahrensbach	57
Osilia suuremad keskused	97
Leal ehk Lihula	97
Perona ehk Vana-Pärnu	100
Hapesell ehk Haapsalu	111
Arensburg ehk Kuressaare	131
Piiskopkonna kapiitel, kanoonikud ja toomhärрад	134
Maapäev, linnadepäev, meespäev	147
Osilia rüütelkond	152
Haigused	161
Näljahäda	162
Piiskopkonna ametnikud	163
Isikuregister	182
Lühikroonika	286
Algallikad ja lugemist	296

Eestlaste piiskop Fulco

Eestimaa esimese piiskopi määratlus on väga ebaselge ja selle üle vaieldakse palju. Kõigepealt määras Bremeni peapiiskop Adalbert (1043–1072) esimeseks piiskopiks eestlastele ja kurelastele munga Hiltuin'i, asetades tegevuse lähtekohaks Rootsis Mälari järve ääres oleva Birka linna. Hiltuin võttis piiskopina olles omale nimeks Johannes ja tegutses aastatel 1062–1064. Kartes oma hingeõnnistuse pärast „väärjumalate ägedate teenijate“ seas ta loobus oma ametist ja arvatakse, et Eestimaale ta ei jõudnudki.

Tõsisema katse Eestimaa allutamisele tegi Lundi peapiiskop Eskil, kes määras eestlaste piiskopiks Fulco. On väidetud, et Fulco polnudki ajalooline isik vaid kogu tema tegevus ja taust on vaid ajalooline legend. Ka Eestimaa piiskopkonda ei olevat olnud olemas. Sellegi poolest on Fulcot oma kirjavahetuses maininud nii paavst, kuningas kui ka mõned piiskopid ning seetõttu peaks olema selge, et tegemist on ajaloolise isikuga.

Eesti Entsüklopeedia on Fulco kohta kirjutanud järgmist:

***Fulco**, prantsuse päritoluga munk, kelle Lundi peapiiskop Eskil u. 1165 Eestimaa piiskopiks määras. 1169–78 käis F. vahemalt kahel korral Eestis; tema kaastegevusel plaanitsetud ristiretk jäi teostamata.¹*

Järgmises versioonis:

***Fulco**, prantsuse päritoluga munk, kelle Lundi peapiiskop Eskil määras u. 1165 Eestimaa piiskopiks. Käis 1169–78 kahel korral Eestis. Tema katsed siin ristiisku levitada ja paavst Aleksander III [1159–81] üleskutsed F. tegevust ristiretkega toetada jäid tagajärjeta. F. abiline oli Stavangeri kloostri munk eestlane Nicolaus.²*

Ja siis uuemas versioonis:

***Fulco** (surnud umbes 1180), benediktlane, pärit Montier-la-Celle'i kloostrist (Troyes' lähedal Prantsusmaal). Lundi peapiiskop Eskil pühitses ta umbes 1165 eestlaste piiskopiks.*

1171 palus paavst Aleksander III [1159–81] anda talle abiliseks eestlasest vend Nicolause (Stavangeri kloostrist). Nende Eestis viibimise kohta puuduvad teated.³

Juba nendes kolmes tekstis on vasturääkivusi ja ebaselgust ning seepärast tasub Fulco uurimust jätkata. On nimelt liikvel ka arvamus, et Fulco oli Skandinaavia päritolu ja pärit Rootsi aladelt.

Tema tegevusega on seotud mitmed isikud ja vaatlemegi kõigepealt neid lähemalt:

Aleksander III Paavst 1159–1181

Petrus Prantsusmaal asuva La Celle benediktiini kloostri abt. Sündis u.1115 ja suri 20.02.1183 Chartresis.

Eskil Lundi peapiiskop 1137–1177. Suri 1181.

Absalon Lundi peapiiskop 1177–1191. Sündis u. 1128 ja suri 21.03.1201.

Nicolaus Eesti päritolu Stavangeri kloostri munk

Järgnevas tuleb arvestada, et seoses Fulcoga kõik aastad ja saadetud kirjade järjekorrad on üsna ebaselged. Neid on püütud erineval moel järjekorda panna ja kronoloogiat taastada, aga täiesti kindel siin nendes daatumites olla ei saa.

Aleksander III oli paavstina 1159–1181. Tema algne nimi oli Orlandeo Bandinelli. Aastal 1157 tekkis tal kardinalina olles tüli Saksa-Rooma keisriga. Kui siis ta valiti 07.09.1159 paavstiks, valisid Saksa-Rooma keisririigi toetajad kardinalid 04.10.1159 vastupaavstiks Victor IV. Lahkhelid Aleksander III paavstivõimu ja Saksa-Rooma keisri Frederick Barbarossaga aga süvenesid ning lõpuks muutusid sõjaliseks konfliktiks. Esimese suurema lahingu Monte Porzio juures Itaalias ehk Tusculumi lahingu 29.05.1167 võitis keisriarmee. Järgmine suurem ja seejuures oluline lahing peeti täpselt üheksa aastat hiljem 29.05.1176 Itaalias Legnano juures, milles keiserlik armee sai suure kaotuse osaliseks. Seejärel otsis keiser paavstiga lepitust ja tunnustas paavstina Aleksander III-t. Aleksander III arutas misjoni läbiviimist Eesti Lundi peapiiskop Eskiliga. Ta andis välja mitu bullat, mis puudutasid Eesti ristiusustamist.

Celle Petrus sündis umbes 1115. aasta paiku Prantsusmaal Champagne maakonnas Provinsi lähedal. Tal oli kauge suhe kuningliku perekonnaga. Õpingute ajal kohtus ta Johann von Salisburyga, kellest tuli hilisem Pariisist 150 km idapool asuva Chartresi piiskop (1176–1180) ja kui pisut ette rutata, siis Petrustest sai samas piiskop pärast Johanni surma. Pärast Pariisis õppimist astus Petrus Montier-la-Celle'i benediktiini kloostrisse, mis asus Champagne'is Troyes'ist paar kilomeetrit edelas. Aastal 1145 sai temast selle kloostris abt. Seal oli tal tihe kirjavahetus paavstide Eugenius III-ga ja Aleksander III-ga ja samuti Lundi peapiiskop Eskiliga. Aastal 1162 määrati Petrus Saint-Remi abtiks ja pärast Johann von Salisbury surma 25.10.1180 Chartresi piiskopiks 1181 aasta algul. Ta suri 20.02.1183 Chartresis.

Lundi peapiiskop **Eskil** ehk Eskil Christiensen sündis u. 1100. Lundi kapiitli toompraostina on teda esmakordselt mainitud 07.01.1133. Aasta hiljem määras esimene Lundi peapiiskop Asser lahingus langenud piiskoppide asemel uued piiskopid ja nende hulgas oli Eskil. Mais 1137 suri peapiiskop Asser ja sama aasta septembris Taani kuningas Erik. Pärast kuninga surma tühistati vahepeal Lundi peapiiskopiks valitud Rike valimine sellele ametikohale ning siirdati ta hoopis Roskilde piiskopiks. Lundi peapiiskopiks sai aga Eskil. Tema ametisoleku aeg osutus aga mitmete intriigide tõttu väga keerulisele ja isegi eluohtlikule ajale. Tasapisi hakkas Taani ja samas ka Lundi peapiiskop kaotama mõjuvõimu nii Norras kui Rootsis. Rahutuste tagajärjel sattus Eskil koguni 1156. aastal Burgundias vangi keisri toetajate kätte. 1157–1158 talvel naases Eskil kuidagimoodi tagasi Taani. Samas tekkis veel lõhe Saksamaa keisririigi ning paavstivõimu vahel, mis süvenes veelgi pärast paavst Hadrianus IV surma 1159. Keeruliste poliitiliste lahkheid ajal lahkus Eskil Taanist koguni mitmeks aastaks ja oli peamiselt Prantsusmaal. Tagasi Taani naases ta 1167. Lõpuks edendas Eskil koostöös oma Prantsuse sidemetega ja paavsti toetusega eestlaste seas misjonitööd, saates tema pühitsetud misjonäri piiskopi, munk Fulco St. Remi klooster Reimsis koos tõlgiga Norrast. Eskil oli aga kodumaa muutunud oludele tugevalt vastu ja mõtles juba varakult tagasi astuda ja oma armastatud

Clairvaux kloostrist Prantsusmaal kloostrirahu otsida. Selles kloostris olevat ta aastaid veetnud juba oma nooruses. 1174 oli Eskil jälle Prantsusmaal, aga siirdus Taani tagasi talvel 1176–1177. Koju naasmise ainsaks põhjuseks oli oma võimust loobumine. Eskil suri 1181 Clairvauxis.

Lundi peapiiskop **Absalon** oli sellel ametikohal alates 1177 kuni oma surmani 1201 ning osales aktiivselt Eesti ristiusutamise toetamisel. Tema järglane Anders Sunesen aga viis seda ristiusustamist hiljem praktiliselt täide.

Nicolaus oli Norras Stavangeri kloostris (arvatavasti Püha Laurentiuse augustiinlaste ordu klooster Stavangeri lähistel Utsteinis) mungana elanud eestlane, kes paavst Aleksander III bullaga 9. septembrist (1171, 1172 või 1173. aastast) määrati piiskop Fulco abiliseks misjonitegevuses. Paavst on Nicolaust iseloomustanud kui vaga ja suursugust meest. Nicolaus viibis nähtavasti Eestis koos Fulcoga (1169 ja 1178), aga võibolla ka Fulco eemalviibimise ajal. Tema hilisemast saatusest ega ka sellest, kuidas eestlasest munk sai, teateid pole. Nicolaus oli esimene nimeliselt teadaolev eestlasest vaimulik.

Eestimaa allutamise katsed tegi Lundi peapiiskop Eskil pärast vestlusi paavst Aleksander III-ga. Taanis tekkinud võimuvõitluse ja paavst Aleksander III ning antipaavst Victor IV vaheliste lahkhelide tagajärjel läks Eskil elama pagulusse Prantsusmaale Clairvauxi, et olla võimalikult lähedal paavst Aleksander III-le, kes oli Prantsusmaale kolinud aprillis 1162. Paavst ja Eskil arutasid misjoni läbiviimist eestlaste seas ja Eskil hakkas otsima Eestimaale piiskoppi. Prantsusmaa La Celle benediktiini kloostrist saigi ta abt Petruselt soovituskirja munk Fulcole Eestimaa piiskopi kandidaadiks. Mitmetes dokumentides on Fulco nimi kirjutatud ka Fulk. Ametlikult määras Fulco ametisse Taani kuningas, aga peapiiskop Eskil pühitses Fulco piiskopiks aastal 1165 (teistel andmetel 1167). Arvatakse, et Fulco oli prantslane ja varem Prantsusmaa La Celle kloostri munk. Arvatakse, et ta külastas Eestit 1169. Fulco tegevus sai tunnustust 09.09.1171 paavst Alexander III bullas, kus paavst määras Fulco abiliseks Eesti päritoluga Stavangeri kloostri munga Nicolause. Norra aladel tegutsenud Stavangeri ja Trondheimi piiskoppidele

saadetud bullas nimetas paavst Nicolaust auväärseks meheks, religioosseks ja diskreetseks. 1178 külastas Fulco koos Nicolausega Eestit uuesti. Erilist edu eestlaste ristimisel aga ei saavutatud. Fulcot ei saa tituleerida õigeks Eestimaa piiskopiks vaid Eestimaa misjonipiiskopiks, kellel ei olnud kindlat residentsi ega toomkapiitlit.

Kaks päeva pärast Nicolause määramist Fulco abiliseks saatis paavst järgmise bulla. Selle adressaatideks olid Taani kuningas Valdemar I, Norra kuningas Magnus V ja Rootsi kuningas Knut Eriksson. Bullas anti indulgentse (pattude eest antavate karistuste andeksiandmine) kõigile neile, kes võitlevad „julmade eestlaste ja teiste paganate vastu“, lubades neile aastase patukustutuse. Paavst kohustas bulla saajaid teenima Jumalat, armastama õiglust, taunima ebaõiglust, austama ja tunnustama katoliku kirikut, austama vaimulikke karjastena, kaitsma vapralt kristliku usu tõde ning laiendama jõuga kristluse piire. 17.09.1171 nõudis paavst taanlastelt, et nad toetaksid Fulco tegevust. Seda bullat, mille paavst Alexander III saatis kolmele Skandinaavia kuningale 1171 võibki lugeda ristsõdade alguseks Baltimaadesse, sh. Eestisse. Arvatavasti oli kogu idee autor aga Lundi peapiiskop Eskil.

Meie loo peategelane **Fulco** ilmub erinevatesse kirjadesse ajal, mil paavsti ja keisririigi vahel oli sügav tüli ja samas Lundi peapiiskop Eskil oli maapaos. Enamus kirjadest on seotud Celle Petrussega, kelle kirjavahetuse koopia on säilinud. Kahjuks pole võimalik tutvuda originaalidega ning isegi nimede kirjutus on kohati vastuoluline. Näiteks nimetatakse abt Petrust Petrus de Celle ja Celle Petrusseks või ka Cella Petrusseks⁷. See viimane kirjutusviis tundub aga ebaõigena, sest tema kohta kasutatud nimi tulenes kloostrist, kus ta oli abtik ja selle nimi oli Celle. Ühel hetkel mainitakse Petrus kirjades Reimsi dekaani Fulk, kelle puhul oli arvatavasti tegemist Fulcoga, aga selles päris kindel olla ei saa. Fulco pühitseti Eestimaa piiskopiks peapiiskop Eskili poolt Prantsusmaal, kui Eskil oli Prantsusmaal paguluses. See olevat toimunud enne 1167, kui Eskil naases Taanimaale.⁶ Celle Petrus saatis pisut hiljem kirju selle kohta, et Fulco ei ole pääsenud Taanimaale kaudu Eestimaa minema. Seletusi oli

selleks kirjades olemas, aga tegelik põhjus oli arvatavasti see, et Eskil oli veel paguluses või põlu all, Taani kuningas Waldemar Suur ei tunnistanud paavst Alexander III ning reisimine oli skisma ajal ohtlik. Alles 1169 suutis Fulco minna Taanimaale. Millal ta Eestimaal täpselt käis, pole teda, aga kirjade põhjal võib oletada, et ajavahemikus 1169–1171. Skisma ajal (1159–1177) olevat Fulco kandnud paavsti kirju kui Eskil oli vangis. Kuuriat olevat ta külastanud 1171. Tagasi oli ta olnud Taanimaal 1171 septembris ja valmistus uuesti Eestimaale minekut. Sel ajal saatiski paavst laiali kolm bullat toetamaks Fulco misjonit. Kas ta Eestimaal siis käis, pole päris kindel, aga mõni aasta hiljem oli ta jälle Prantsusmaal ning sättis tagasiminekut Taanima kaudu Eestisse, agas eegi retk venis ja venis. Siit edasi oli tema reisimine oma misjonitööle põhjamaades uuesti hilineanud, sest olevat asendanud Celle Petrust Reimsi linna haldamisel ja seda ajal kui Reimsi peapiiskop oli Rooma sõitnud. Siin viidatakse peapiiskopina Guillaume de Bloisi, kes olevat Roomas kardina- liks pühitsetud 10.04.1179.⁷

Järgnevalt katsume tutvuda Fulcot puudutava kirjavahetusega. Tõlkimise täpsuse üle võib keegi nuriseda, aga kahjuks paremaid tõlkeid saadaval pole. Ka pole kindel, et milline oli kirjade saatmise järjekord ning seetõttu võidakse järjekorra üle paljugi vaielda.

1. Abt Petruse kiri Lundi peapiiskopile kaaskirjana abi saamiseks Fulco Eestimaal külastamisel

Kiri on nähtavasti ajast, kus Fulco on juba külastanud Eestimaad ning saabunud tagasi Prantsusmaale ning abt Celle Petrus saadab Fulcot tagasi Eskili juurde ning siis sealt Eestimaale ja ootab selles Eskililt abi. Olulise nüansina on siin kirjas, et Petrus oli see, kes Fulcost munga kasvas ning Fulco sel ajal juba piiskop oli. Piiskopiks oli teda pühitsenud kirja saaja Eskil. Petrus seletabki kui raske provintsi Fulco endale sai ja tema tegevus koguni eluohtlik oli. Arvatavasti oli kiri kirjutatud kusagil aastal 1170.

Lundi peapiiskopile jne. Petrus, Celle abtikt. Teie käed tilguvad ikka veel Jumala vürtse, mida inglite käed toovad pühade suitsutusahjudest magusa viiruki sisse, Tema sõõrmetesse, kes istub armutroonil, saadud või alles saamata, see vaene piiskop, isand Fulco, kellest ma sünnitasin munga evangeeliumi kaudu Kristuses, ja sina piiskopiks, täname Jumalat koos meiega sinu suurejoonelisema vabameelsuse eest, et ta on sinu elu ja palverännaku toeks ja ta on kindel, et see jääb talle alaliseks. Teate, austatud isa, kui raske provints talle oli määratud ja et ta andis oma elu tema kätte, oodates alati pigem surma kui pikka eluiga. Te teate ka seda, et kes võtab vastu prohveti prohveti nimel, saab prohveti tasu. Sellepärast saadame ta teie juurde tagasi ja usaldame ta Jumalale ja teile. Tõepoolest, me pidasime ta halval hooajal kinni, kuid saatsime ta õigel ja sobival ajal tagasi, et ta saaks külastada lõikust, olgu see siis koristusküps või mitte. Tõepoolest, ta on teie abiga ja tööga saatnud oma käe adrale, et laiendada kristlust ja täita Jumala aidad viljakama viljaga ja krooniga, mida iganes ta Kristuse eest sai. Seetõttu pole vaja jahvatava härja suud kinni panna ega õlgi välja tõmmata.

2. Abt Petrus kirjutab paavst Aleksander III-le, milles tutvustatakse paavstile Fulcot

Väidetavalt üks esimesi Fulcot puudutavaid kirju⁷, millel siiski puudub daatum. Siin tuuakse selgelt esile, et oma usuharjumuse on Fulco saanud St. Remigiuse kloostrist ning ei tagane sellest kunagi. Selleks hetkeks oli Fulcost arenenud piiskoplik mees, kes ei kartvat surma. Kuna kirja kandja ehk Fulco pidavat liikuma eluohtliku ja barbarite kättes oleva maa kaudu, siis on välja pakutud, et kiri on kirjutatud enne Legnano lahingut 29.05.1176.⁷ Palju tõenäolisem on, et kiri on kirjutatud juba palju varem ehk Monte Porzio lahingu järel ja seega pärast 1167 ja kirja kirjutamise aeg on enne septembrit 1171.⁵, sest siis olevat Fulco külastanud kuuriat.

Paavst Aleksanderile Sancti Remigiuse abtilt Petruselt. Need asjad, mis on selgelt ja ilmselgelt tõesed, annavad tunnistust iseendast ilma täiendava toetuseta. Kuid need, kes paiga

eemaldamise, aja evolutsiooni või muu seotuse tõttu hoiavad pimeduse sügavust teadmatuses, kui asja kasulikkust on avalikult nõutud, tahavad nad olla nähtavad valguses. Just sellelt, kõige püha isa, sai käesoleva kirja kandja, kes ühendas end meie alandlikkuse rüppe, meilt Celle kloostri usuharjumuse ja imes seal pikka aega meie rinnast paremat veini, arenes temast piiskoplik mees, Jumala armu läbi, tehes koostööd, võttes tõeliselt omaks tema määratud ameti töö ja koorma, mitte seadnud kulda oma tugevuseks ega öelnud: „Minu usaldus“, sest apostellik kohus kaebab surma läbi surma, sest nii keiserlik riik kui ka keiserlik võim ähvardavad teda edasisel teekonnal surmaga ja mille ta paljastab, kui ta selle saavutab, tähendab surma, reetlikku barbarite seltskonnas. Seetõttu on tal hing enda käes ja ta pakub seda Jumalale taevase varahoidja ja teie käe läbi. Kui see teile meeldib, võtke vastu püha ohver, „Jumalale meeldiv, mõistlik kuulekus“ ja paljastage oma kõige õnnistatud apostolaadi volitusel hunt huntide ette, kui hunt juhuslikult ei söö tallekest, vaid tall võib hundi poole pöörduda. Aga kui midagi neist teoks saab, austatakse Jumalat, teie teenimist austatakse ja teie venna hing ei kannata kahju. Sest ma eeldan minevikust, et ma teda toitsin, ja paljudest õpitud tõenditest, et ta on oma ülesandes ustav ega kaldu ilma ühegi rünnakuta usuteelt kõrvale ning annab pigem verd kui õõnestab usku. Apostel ütles: „Ära kustuta Vaimu“ ja süüta küünal, mis on juba lambis süttinud, suuremate tahtidega, sest see on teie au ja teie kroon, kui teie käe läbi maasse kukkuv viljatera toob esile palju vilja.

3. Abt Petrusse kiri paavst Aleksander III-le privileegide saamiseks piiskop Fulcole

Kiri on kirjutatud samal aastal kui Fulco kuuriat külastas. Selleks ajaks oli Fulco naasnud Prantsusmaale St. Remi kloostri. Kirja eesmärk on saada paavstilt abi ja privileege Fulcole. Sedasi on see kiri kirjutatud pärast eelnevat Petrusse kirja ning on kirjutatud nähtavasti 1171 lõpul. Kirja algul on viide skismale ehk Aleksanderit nimetatakse kõrgemaks paavstiks. Kirja tulemusena saatis paavst Aleksander III bullad põhjamaade piis-

koppidele, Taani uskliktele ja andis indulgentse Eesti paganate vastu võitlejatele.

Isandale ja isale Aleksandrile, kõrgeimale paavstile, Peetruselt, Sancti Remigii abtilt, olgu isa poeg milline tahes. Pühast Vaimust inspireeritud head tahet ei tohi mitte mingil juhul piirata ega pidurdada ka eesmärki moonutades. Sest nõnda on kogu meie kristluse religioon karastunud, et vaevalt leidub kogu kristlike rahvaste karjas neid, kes ei eelistaks peituda maise au ja naudingu viigimarjade ja oliivide alla, kui nuusutada sõda kaugelt ja kohtuda julgelt Benjamini poegadega ja poole Manasse suguharuga, Kristuse hästirelvastatud vaenlastega. Sulle, kõige püham isa, kes sa oled koguduse ihus, pea, millest õli ei kao ja kellel on lõunapoolne hääleõigus, austa neid, kes tahavad äratada, tõe poolest aidata ja innustada ärganuid paremale ja lähemale päästmisele. Seetõttu ei tohiks teie jaoks kunagi probleemiks olla, et teilt palutakse abi katoliku usu propageerimisel, sest sellega suureneb nii Jumala kui ka meie Issanda Jeesuse Kristuse kiitus, kogutakse teie teeneid ja saadakse päästmine uskmata rahvale. Sellest lähtuvalt soovitame teie pühadusele tolle vaese piiskopi Fulco palveid, kes sel aastal kuuriat külastas ja just meie juures viibib, teades ja mõeldes, et seal, kus usuartikleid pole või on harva, on vaja rohkem hääletamist. Seetõttu peab ta anduma paljudele asjadele, kes vajab kõike. Nii meie õpetaja ja Issand, kui ta saatis oma jüngrid uut kuulutama, lisas ta neile, et ka nemad peaksid tegema imesid. Seda ei nõuta teilt, et saaksite anda imede vooruse, vaid teie autoriteeti, töötades koos temaga ja tema sees, et uskmata oleks lihtsam teda uskuda. Sest kui Issand oli läkitanud Moosese Iisraeli laste juurde, palus ta, et talle antaks märk, millega usutaks, et ta palub teilt ja et nad toetaksid teda Moosese kepi ja Kristuse jüngrite imetegude eest. Sest keegi, kes töötab Jumala heaks, ei trotsi teie autoriteeti ega teie autoriteediga kaitstud isikut. Võitku teie pühadus, kellele ma võlgnen kõik, mis ma olen ja suudan, sest ma kuulen paljudelt ja paljudes kogen teie suurepärase armu.

4. Celle abti Petruse kiri Lundi peapiiskopile

On väidetud, et kiri on kirjutatud 1171–1173 septembrikuul ja oletatud, et see on miskipärast kordus kirjale 1. Nüüd kui Fulco oli Prantsusmaal, paluti uuesti Lundi peapiiskopi Eskili abi Fulco misjonäritööle. Samahästi võiks see olla korduskirjaks juba enne Fulco kuuria külastamist. Kiri ise kiidab Eskili abi Fulcole, aga innustab Eskilit veelgi abi lisama.

Lundi peapiiskopile. Tema halastuste ja õnnistuste igavesed ja iidsed vood, mis neil aegadel on välja valatud kogu jumaliku armu külluses, kuigi paljude inimeste armastus on jahtunud, pole ta veel välja lülitanud. Sest kuigi Jumal säilitab endiselt salajasi ja varjatud süvendeid paljude oma kiriku usklike meeltes, valab ta meid eriti nagu küünlajale asetatud lampi õliga, millest paljusid kirikuid, piiskoppe, vaeseid ja leski kastetakse õrnalt ja ohtralt. Tõepoolest, minevikus ei saanud te Jumala armu ega raha asjata, sidudes selle riidesse või lukustades selle oma koduseinte vahele. Sest kes poleks tundnud teie õnnistust neile lähenedes? Kes hoolimata soojast kuulis või nägi teie vestlust, ulatas abivajajatele käe, avas ränduritele ukse, tajus mära, mitte inimesena kohtuotsust ja õiglust ning jälgis kõiki teie ülejäänud tegusid ja kõnesid, läks minema ilma soojendamata, parandamata, hästi juhendamata? Tänu olgu Jumalale, kes oma kombe kohaselt laseb teis rohkesti „armu armu vastu“, et palve lõpp oleks parem kui algus ning et hommiku ja õhtu tulemus oleks rõõmustav. Sest teie käed viskavad ikka veel Jumala vürtse, mida inglite käed toovad pühade suitsutusahjudest magusa viiruki sisse troonil istuja ninasse, kui nad võtavad igavestesse telkidesse vastu neid, kes toetatud teie headuse ja soosingutega maa peal, olete juba tänuga taevas vastu võetud või alles saamas See vaene piiskopihärra Fulco, kellest ma olen evangeeliumi kaudu Kristuses munga ja piiskopi sünnitanud, tänab Jumalat teie suurejoonelisema vabameelsuse eest, selgitades, et tal on oma teekonnal ja palverännakul alati tuge ja ta usaldab seda alati. Teate, mu isand, kui karm provints talle eraldati ja et ta andis oma elu enda kätte, oodates alati pigem surma kui pikka eluiga. Te teate ka, et kes võtab prohveti vastu prohveti nimel, saab

prohveti tasu. Kust me saadame ta tagasi oma sõprade juurde ja usaldame ta Jumala ja teile. Tõepoolest, me pidasime ta halval hooajal kinni, kuid saatsime ta tagasi heal ja sobival ajal, et külastada saaki, olgu see siis koristusküps või töötamiseks ebaküps. Tõepoolest, ta saatis teie abiga ja tööga oma käe adrale, et levitada kristlust ja täita Jumala aidad viljakama viljaga. Sest sinu oma on sinu oma, mis tahes kasv tema tööst tuleneb, sest ta elas sinust kui Jumala ja sinu töötajast ning ootab sinu au ja krooni, mis ta suutis Kristusele omandada. Seetõttu pole vaja „jahvatava härja suud peatada“ ega põhku tagasi tõmmata.

5. Abt Petrusse kiri Rootsi kuningale seletusega, miks Fulco saabumine põhjamaadesse on veninud

Järgnev kiri on Celle Petrusse poolt saadetud Rootsi kuningale, kus esineb teadmine, et piiskop Fulco on Celle kloostriks saanud munga koolituse ja tõusnud preestri seisusesse. Kirja on dateeritud aastasse 1179, sest siis käis Reimsi peapiiskop Roomas. Teistes allikates aga väidetakse, et kiri on kirjutatud ajavahemikul pärast septembrit 1171 ja enne oktoobrit 1172 või 1173.⁵ Kirja põhisõnum oli, et piiskop Fulco reisimine põhjamaadesse on veninud selle tõttu, et ta aitas Reimsi linna varustamisel ja haldamisel peapiiskopi Rooma-reisi ajal.

Rootsi kuningale, juhtidele, valitsejatele ning nende peapiiskopile ja kõigile tema järgijatele, Celle abtilt Petruselt. Kui hing on Jumalale pühendunud, peaks peamine ja kõrgeim püüdlus olema korraldada kõik asjad Jumala auks, kui võib juhtuda, et ta tunneb mingil määral, et ta meeldib kõigeväelisele Jumalale või pisutki; kogunenud sisemiste rõõmudega valab ta end täiesti välja, otsekui sulanud, tervitades oma peigmeest ja öeldes: me rõõmustame ja oleme õnnelikud sinu üle, meenutades sinu heldust. Need näited seavad meie väiksuse kahtluse alla, kuigi ma tean, et paljudes asjades, tegelikult peaaegu kõigis asjades, ma patustan iga päev, ja mitte, nagu õige, jumalike püüdluste tõttu, selles ühes asjas ei heida ma üldse meelt Jumala

halastus, sest ta on lahkelt võtnud meie käest meeskonna, isand piiskop Fulco, teatud meie munga ja kelle me oleme kasvatanud kloostrireligioonis, ja on tõusnud kõrgeimale preesterlusele. Tunneme temas ära oma näo ja loodame, et tema süda ei pöördu ära meie Jumalast ja tema käskudest. Kui seepärast avaneb soodne võimalus, et meil oleks veel aega õpetada ja teavitada teda suuremast Jumala armastusest, võtame selle vastu tänulikult ja ustavalt, sest arvame, et me ei näe teda enam enne, kui aujärjele astub. arm ja igavese tasu jagamine. Sel eesmärgil töötab ajaline ebamugavus meie sooviga teha koostööd. Sest kui kumbki meist tahaks, ei saaks ta ületada konflikte ja ohte, mis tal on, sest vete üleujutus, nagu oleme kuulnud, on nii suur, et kõige selgematel aastaaegadel on teekond, mille kaudu me teieni jõuame, vaevalt läbitav. Lõpuks, kolmas põhjus on see, et meie peapiiskop-härra, minnes Rooma, võttis endale kohustuse meid varustada. Aga abti väarikus ei tõuse kirikute pühitsemises ega vaimulike ordineerimises ega kristlaste ametisse kinnitamises. Tema kaudu, kes on meie oma kõigis asjades, andke meile teada, mida me ise teha ei saa. Kuid ta tuleb teie juurde Jumala õnnistusega, kui ajad on paranenud. Kahjuks.

6. Paavst Aleksander III kiri Trondheimi peapiiskopile ja Stavangeri piiskopile Fulcole abilise määramise asjus

Kirja daatumiks arvatakse 09.09.1171, aga see võis olla ka aasta hiljem. Bulla oli osutatud Trondheimi peapiiskopile Øystein Erlendssonile ja Stavangeri piiskopile Amundile (mõlemad Norras). On väidetud, et kiri on saadetud endisele Stavangeri piiskopile.⁷ Seda arvatavast seetõttu et kirjas mainitakse selle endise piiskopi nime esimene täht A ja sellenimeline (Amund) suri 1171. Kas ta septembris veel elus oli, pole täpselt teada. Võib olla oli Amund juba surnud, aga uut veel pühitsetud poldud. Aga see teadmine seob kirja aastaga 1171. Eesmärgiks oli määrata Eestimaa piiskopile abiliseks Stavangeri kloostri tegutsenud eestlasest munk Nicolaus. Paavst nimetas Nicolaust auväärseks meheks, religioosseks ja diskreetseks. Nicolause edaspidisest

saatusest midagi teada pole, aga ta on esimene nimeliselt teadaolev eestlasest vaimulik. Käesolev bulla ja kaks järgmist on paavst saatnud nähtavasti pärast Fulco visiiti kuuriasse ning abt Petruse kirja paavstile. Sedasi võib järeldada, et Fulco külastas kuuriat kas siis 1171 septembrikuu algul või juba enne septembrit. Miks seda kirja erinevates allikates 9. septembriga seotud on kui kirjas on mainitud 5. september, pole täpselt teada.

Aleksander jne. Trundensi ja A..., endise Stavangeri peapiiskopile. piiskop jne. Jumalik ja inimlik seadus nõuab ja selgitab ligimesearmastuse kohustust, et me peaksime püüdlema ühise hüve ja kasu poole ning kasutama kõiki viise ja hoolt uskmata tagasi kutsumiseks ja pöördumiseks. Just sel põhjusel palume teie ettevaatlikkust veelgi tähelepanelikumalt ja anname nõu meie auväärsele vennale Fulcole, Eesti piiskopile, kes inspireerituna jumalikust armust seda rahvast usku pöörab, teeb ettepaneku asuda kuulutus- ja tööteenistusele, munk Nicolausiga, kes nagu me oleme teada saanud, on selle rahva põliselanik, usklik ja diskreetne mees partneriks, et ta saaks teha Issanda hüve ja tuletada seda rahvast tõe valguse äratundmisele ja kristliku usu kultuuri ja õpetust, jutlussõna ja Issanda abiga ning et sellest saaksite teile igavese tasu. Antud Tusculanis 5. septembril.

7. Paavst Aleksander III bulla, mis andis kõikidele Taani kristlastele üheks aastaks indulgentse eestlaste vastu võitlemiseks

Miks selle bulla kuupäevaks on kirjanduses antud 11. september ^{4,7} kui kirja lõpus on antud kuupäevaks 3. september?

Aleksander jne. taanlaste, norrakate, gootide ja gootide kuningriikide poolt rajatud kuningatele ja vürstidele ja teistele Kristuse usklitele jne. Meie hing ei ole vähe vaevatud ja piinab väikese kibeduse ja valuga, kui kuuleme eestlaste ja teiste sealsete paganate metsikust, kes tõusevad üles jumalausklite ja kristliku usu kummardajate vastu, ja julmast liiderlikkusest ja kristliku nime vooruse ründamisest. Kuid me kiidame ja õnnistame Issandat, et jääte järjekindlaks katoliku usus ja kõige pühama

Rooma kiriku pühendumises, mis on kõigi kirikute pea ja Issanda poolt määratud õpetaja, kõigi nende kirikute üle taevase eesõigusega. Püsi- ja vankumatult kindlalt ja säilitage kristliku religiooni side ja ühtsus. Seega, kuna see on meie kohuse täitmiseks otstarbekas, soovime teile hoolika manitsusega ja tõsise veenmisega seda, mis teadaolevalt puudutab teie usu tugevdamist ja teie hingede päästmist, siis nõustame ja julgustame Issandas, kui palju pühenduda jumalikule kummar-damisele, armastada halastust, õiglust ja kohut, hoiduda rõõvi-misest ja ülekohtust, olla Jumalale pühendunud ja vastuvõetav kuulekus, näidata üles nõuetekohast austust ja lugupidamist ülalnimetatud püha Rooma kiriku vastu, nagu teie emale ja õpetajale kuuletuda alandlikult oma piiskoppidele, preestritele ja teistele ülemustele ning neile kümnest, esmasvilja ja annetusi ning mõistma teistele nende õigust ning austada neid kui oma hingede isasid ja karjaseid kõigi vahenditega ning kaitsta oma õigusi, olla rohkem valmis neid käes hoidma ja hoolitsema nende kaitsmise eest; marssige tugeva käega kristliku nime levitamisele, sihikule religiooni, et saaksite järgneda võiduga oma vaenlaste üle ja saada õigluse kroon, mille Issand on teile reserveerinud. Sest me anname neile, kes on võidelnud vägevalt ja ülemeelselt sageli räägitud paganate vastu nende pattude eest, millest nad on üles tunnistanud ja saanud patukahetsust, ühe aasta andestust, usaldades Jumala halastust ja apostlite teeneid. Peeter ja Paulus, me oleme harjunud nõustuma nendega, kes külastasid Dominici hauda; ja neile, kes surid selles konfliktis, kui nad on vastu võtnud meeleeparanduse, andkem pattude andeksandmine. Antud Tusculanis kolmandal sellel septembril.

8. Paavst Aleksander III kutsub Taani usklikke rahaliselt toetama piiskop Fulcot

Selle bulla kuupäevaks on kirja lõpul 15. oktoober ja aastaarv puudub. Siiski võib suure tõenäosusega oletada, et tegemist on aastaga 1171. Samas on kirjanduses selle bulla kuupäevaks mainitud 17.09.1171.

Aleksander jne. Kõigile Taanimaa asutatud jumalaukslikele jne. Kõik, kes soovivad elada pühendunult Kristuses ja ümber lõikamata valguse käsul ning ihkavad jõuda sellele taevasele maale, mida silm pole näinud ega kõrv kuulnud ega inimese südamesse sisenenud, kus vargad ei kaeva ega varastada ega koid lammuta, tuleb viimse päeva ette näha halastusteoga ja silmas pidades igavest emist maa peal, kes võib palju vilja, helde Issand, taevast lõigata. Sest on kirjutatud: Kes vähe külvab, see ka kasinalt lõikab; kes külvab õnnistust, see lõikab õnnistustest igavest elu. Me usume muidugi, et teie ülikool on õppinud, kuidas meie auväärne vend, Eesti piiskop Fulco, kannatab puuduse ja vaesuse käes, ning et ta töötab kogu oma jõuga selle nimel, et pöörata usule oma piiskopiriigi rahvas, kes ei tunne kristlikku usku ning püüab rakendada võimalikult palju hoolt ja hoolsust. Aga kuna temast on tehtud tasust osaline, kes annab talle nõu ja tuge nii vaga ja püha töö lõpuleviimiseks, siis me manitseme ja julgustame teie pühendumust Issandale ning nõuame teie pattude andeksandmist alustuseks aastaks, kuivõrd Jumala poolt teile kingitud varadest, leevendades ülalnimetatud piiskopi vaesust, ulatage talle abikäsi ja teenige armastuse lohutuse nägemusega jumalikust armastusest, nii et nende ja muude heade asjade kaudu, mida olete Jumalat inspireerides teinud võite saada oma patud andeks kõige kõrgemalt ja sa võid teenida igavese õnne rõõme, jõudes lepitava Issanda poole. Antud Tusculani 15 kalendri oktoober.

9. Abt Celle Petruse kiri Lundi peapiiskopile Absalonile, mille toimetas kohale Fulco

Kiri on saadetud uuele Lundi peapiiskopile Absalonile, kes alustas tegevust 1177. Petrus soovib Absalonile edu peapiiskopliku väärkuse saavutamisel ja samas tutvustab Absalonile Fulcot. On aga ka arvamus, et kirjas mainitud Fulco ei ole seesama Fulco, kellest siia maani on olnud juttu.⁷ Sellele väitele ei ole aga toetust, sest kirjas väidetakse, et Fulco oli kunagi munk ja nüüd piiskop ehk samad väited kui varasemates kirjades.

Lundi peapiiskopile (Absalon) Petruselt, Püha Remigiuse abtilt jne. Me täname jumalikku armu teie armastatuima kuulsuse hea lõhna eest, mille küllus tulvab nii rikkalikult, et tõuseb taevasse ja hajutab armsalt naabermaadki. Jumala helde käsi on andnud hea mõõdu taevase aia õlist, mis on kokku kogutud, seganud ja voolanud teie rüppe ja tõe poolest teie pähe. Sellest on siis teie enda südametunnistuse õli ja lambid väärικalt kaunistatud ning kogu teie provintsi lambid on piisavalt täidetud. Ma tean ja olen kindel, et kui poleks rajatud hea südame-tunnistuse vundamenti, poleks sellise särava ja suurepärase maine aur nii levinud ega jätkunud. Teie eelkäija iidne oks ei närtsinud ühe ööga nagu Joona kõrvits. „Helia vaim puhkas Helyseusi peal" ja loomulikult Esquiliuse vaim Absaloni peal. Ta kastis seda, mida ta istutas, ja kastmisest ei piisa, kui sa just ei lisa, et istutada uusi. Jumal annab seetõttu kasvu ja teie mõlema töö ei jää asjatuks, kus on lisatud taevase tasuja käe arm; sest Jumal ei peta kunagi oma töötegijalt väärικlist tasu. Muidugi aitab ta ka töölist vagadusega ja premeerib tegijat õiglaselt. Seega on see siiski tema töö ja tema kohustus. Seetõttu ei ole oliivitöö mitte mingil juhul vale, kui armuanniga koostööd tehakse. Seega operatsioon ei lõpe seal, kus jääb kõige kindlam tasu. Lõpetuseks, kõige armastavam isa, soovitage ta teie südamesse kiireloomuliselt kiireid ja lohutavaid süsi, mitte ainult tulevikulootust, vaid ka seda jumalakartimist, millega teie mälestus nüüd edasi antakse ja ustavate ja pühade inimeste palvetele kiidetakse. Seniks ärge imestage, et kirjutan teile teist korda, tundmatuna ja maast kaugel. Sul on läheduses sõbrad ja tuttavad, Fulco, kunagi munk, nüüd piiskop, kes rabab mind paljude veenmistega ja sunnib mind sulle kirjutama. Ta on ka kirja kandja, kes tõstab sind Jumala inglite juurde.

10. Abt Celle Petrus tänab Lundi peapiiskoppi Absaloni Fulcole osutatud hüvede eest.

Lundi peapiiskopile (Absaloni) Petruselt, Sancti Remigii abtilt jne. Vooruste ja lõhnade hingetõmbed on magusad ja püsivad. Sest nad ei vanane pikaealisuse tõttu ega kahanda oma lõhna

vahemaa tagant. Vaata, teie Taanimaal on kaugel meie Prantsusmaast. Sest nad on kaugel nii inimeste käitumises ja kommetes kui ka maailma olukorras. Kuid voorus, olgu siin või seal, ei muuda ei oma nägu, harjumust, vilja ega kasutust. Taanimaal ja Prantsusmaal on see sama vorm. Miks need asjad? Mis puutub käesolevasse asjasse, siis kirjutada vooruse läbimõtlematust ja kõigutamatust jõulisusest ja ilust, kui piisab, kui tänada teid meie vennale ja sõbrale piiskop Fulcole tehtud teenete eest ja selle eest, et suur Issand alistus sellisele vääritle mungale oma kirjades. Kuid ma pean patuks rääkida ebatõde ja sellest hoolimata tõest vaikida. Sest nagu kuri inimene süüdatakse põlema või lastakse õhku, kui teda valelikult kiidetakse. Nõnda loomuliku ja tasuta headusega õnnistatud on ta alandlik ja sütitab tugevamalt paremate asjade poole, kui teda enda ja iseendaga meenutatakse suhtes, mis ei ole meelitiv, vaid tõene. Sest ta kardab, et seda ei pruugi olla või et see võib olla vähem, kui räägitakse. Kallis isa, oleme juba palju aastaid kuulnud sinu õilsusest ja energilisusest ning sellest, et sa püüad kõige tulihingelisema innuga suurendada Jumala asju endas ja teistes. Olin seda õppinud väikesest aruandest, kuid meie kõige kallim piiskop Fulco lisas kuhjaga tõde ja kindlust. Soovin, et Phinees tõuseks nii teiega kui ka meiega üles ja Mathatiase pojad uuendaksid muistsed sõjad Jumala seaduse pärast ega säästaks isegi oma hingi. Las püha vaim imbub teisse tilgaga seda tulihingelist vaimu. Piisavalt öeldud, et targaks. Nende asjade eest, mida teete teie eelkäija vennapoegade ja sõprade suhtes, olgu mul teiega arm ja sõprus, mis on temaga, ja et te saaksite teda au ja armastusega järgida. Hüvasti.

Kiri on nähtavasti kirjutatud aastal 1178.

11. Paavst Aleksander III kiri Roskilde dekaanile ja kanoonikutele.

Tegemist on Roskilde arhiivist leidunud kirjaga.¹⁰

29. juuni. Aleksander, piiskop, jumalateenijate sulane, Nikolaile, Roskilde dekaanile ja Roskilde kanoonikutele. Kuigi

kõik Kristuse ustavad jne. Sellest tulenevalt kummardame teie nõudmistele ja kirikule, kus teile on usaldatud jumalik amet, õndsas Peetruse ja meie kaitse alla võtame, otsustades, et kõik hüved, mis samal kirikul on või mida saab õiglaste vahenditega omandada, võivad jääda teile kindlaks. Sel eesmärgil otsustasime, et Rojana saar (Rügen - Saksamaa suurim saar) tuleb vabastada paganate käest, nagu saime teada meie vendadelt Eskililt, kunagiselt Lundi peapiiskopilt ja Fulcolt Eesti piiskopilt ja teiste usuliste käest. Taani kuninga Valdemari ja Absaloni, Lundi peapiiskopi, siis veel Roskilde piiskopi, poolt vabastatuna vaimses kirikus peaks see vastama ainult Roskildele ja piiskopkond peaks alluma Roskilde seadusele, igavesti. Lisaks kinnitame, et on tühistatud vabadused ja immunitetid, mille eelnimetatud kuningas või tema eelkäijad on kehtestanud kirikule endale või selle valdustele nii Scania (Skåneland - piirkond Lõuna-Rootsis) kui ka Sjelandis (Taani suurim saar Sjælland). Seetõttu otsustasime nagu nemad heaks peavad. Antud Tusculumis aastal ja päeval üle 3. juulil 1180 aastal pontifikaadi 21. aastal (21. paavstiameti aasta).

Lundi peapiiskop Absalon oli Roskilde piiskopiks (1158–1191 või 1158–1177). Aastal 1168-1169 juhtis ta Rügen saare vallutamist ja sedasi paganluse hävitamist koos Taani kuninga Valdemar I ehk Valdemar Suurega, kuhu aga jäid tema arvates siiski paganad ning ristiusustamine edukas polnud. Nüüd, aastal 1180. sai ta toetust paavstilt paganluse hävitamiseks sellelt saarelt. Nähtavasti oli juba varasem Lundi peapiiskop Eskil ja Taanimaal viibinud Eestimaa piiskop Fulco olnud samal arvamusel paganate suhtes.

Tulles tagasi suurema pildi juurde, võib väita, et Taani piiskopid ja peapiiskopid ning paavstid nägid aeg-ajalt vaeva Eestimaa ristiusustamisega tegelemisega. Kõigepealt pühisest Lundi peapiiskop Eskil Fulco Eestimaa piiskopiks. Tema järglane Lundi peapiiskopi kohal Absalon olevat samuti Fulco tegevust toetanud ja sai selle eest kiita abt Petruselt. Absaloni järglane Lundi peapiiskopi ametis, tema nõbu, Anders Sunesen, õhutas aga uut Taani kuningat midagi tõsisemat ette võtma kui tema kaks eellast, kes olid lihtsalt toetanud Fulcot. 1203 hakkas siis

Suneseni õhutusel kuningas Valdemar II valmistuma sõjaretkeks Eestimaale. Kolm aastat hiljem maabuski Saaremaale Taani vägi eesotsas kuningas Valdemar II ja Anders Suneseniga. Edu nad ei saavutanud ja lahkusid pea. Aastal 1219 tegutseti jälle ning edukas Lindanise lahing tõstis Suneseni esimeseks Taani kuninga asehalduriks Eestimaal.

Aastal 1211 loodi Riia piiskopi poolt Lihula piiskopkond ehk Eestimaa piiskopkond. Selle piiskopiks määrati Theoderich. Lindanise lahingus 1219. a. Theoderich tapeti ja uueks piiskopiks sai Liivimaa piiskopi vend Hermann.

Mis sai Fulcost? Viimati mainiti teda 1180. Soome ilmus aga piiskop Folqvinus, kelle nime kirjutati ka Folkvinus. Kusagil aastal 1150 olevat Soome piiskopi Henriku tapnud Soome talupoeg Lalli. Nimelt olevat Henrik jätnud söögi eest maksmata ja sedasi tüli tõusiski. Tegelikult oli Henrik Uppsala piiskop, kes proovis soomlasi ristiusku pöörata. Dokumentaalselt Henriku ja Lalli lugu tõestatud pole ja tegemist võib olla legendiga. Seejärel olevat Soome piiskopiks olnud Rudolfus (Rudolphus), kes olevat röövimisega seoses tapetud 1178. Temale järgnes siis Folqvinus ning seejärel olevat piiskopiks olnud Tuomas. Tuomast oli dokumentides mainitud nimega esmakordselt 1209 paavst Innocentius III bullas „Ex tuarum”. Sellele vaatamata on erinevates allikates tema ametisoleku aega kirjutatud palju hilisemana. Tegemist võis olla ka kahe erineva Tuomasega. Folqvinust olevat mainitud aastal 1198. Need aastad on aga väga ebakindlad, sest erinevatest allikatest leitud nende kolme piiskopi kohta erinevad ametisoleku aastad. Kõik uurijad on samal arvamusel, et nende piiskoppide puhul on olnud tegemist misjonäripiiskoppidega. Järgnevalt on siin esitatud kaks erinevat Soome piiskoppide kronoloogiat, kus parempoolne tundub erinevate algallikate järgi analüüsides selgelt usaldatavam.

Henrik	1134–1158	–1150
Rudolfus	1202–1209	1172–1178
Folkvinus	1210–1234	1180–1198
Tuomas	1234–1245	1198–1209

On olemas arvamus, et Folkvinuse näol on tegemist sama piiskopiga kui Eestimaa piiskop Fulco, kes Eestimaale tulla ja seal olla ei julgenud ning seetõttu alustas piiskopiametiga lõpuks Soomes. Mingit tõendit selle kohta aga pole.

1. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Köide 2. Tallinn, 1970, 560 lk.
2. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Köide 3. Tallinn, Valgus, 1988, 704 lk.
3. Eesti Entsüklopeedia. Köide 14. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2000, 670 lk.
4. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Erster Band 1093-1300. Reval, 1853, 810 lk.
5. Haseldine, Julian; Binns J.W; Blair W.J.; Lapidge M; Reuter T. The Letters of Peter Celle. Oxford medieval texts. Oxford University Press, 2001. 777 lk.
6. Koskinen, Yrjö. Aleksanteri III:n bulla „Gravis admodum“, miltä vuodelta? Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 1871, Helsinki, 22-35.
7. Mäll, Jaak. Legend Fulcost, Eestimaa piiskopist. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIV. Haapsalu, 2022, 61-87.
8. Rahumägi, H.B. Esimestest eestlastest piiskoppidest. Eesti Kirik, 48, 2.11.1935.
9. Schütz, Christian. Petrus von Celle Klösterliche Lebensweise. Text und Kommentar. EOS Verlag, 2020, 248 lk.
10. Erslev, Kristian; Christensen, William; Hude, Anna. Repertorium diplomaticum Regni danici mediaevalis: bd. 1085-1350. Kopenhagen, 1894-95, 430 lk.
11. Gruber, Johann Daniel. Origines Livoniae sacrae et civilis. 1740, 279 lk. (232-236)

Anders Sunesen

Tuntakse ka nimega Andreas Sunonis. Sündis aastal 1161 ja suri 24.06.1228 Ivö, Rootsis. Oli Taani päritoluga Lundi piiskop aastatel 1201-1223. Lundi piiskopiks sai ta pärast nõo Absaloni (Asser Skjalmseni) surma. Temast tuli Taani kuninga Valdemar II lähedane toetaja ning sedasi osales ta kõikidel Valdemar II korraldatud ristiretkedel. Anders Sunesen õhutas uut Taani kuningat midagi tõsisemat ette võtma kui tema kaks eellast, kes olid lihtsalt toetanud Eestimaa piiskoppi Fulcot. 1203 hakkis siis kuningas Valdemar II Suneseni õhutusel valmistuma sõjaretkeks Eestimaaale. Paavst oli andnud Sunesenile loa uute piiskopkondade loomiseks võidetavatel aladel ning Sunesen proovis agaralt osaleda ristiusu levitamisel. Nii maabusidki Valdemar II ja Anders Sunesen aastal 1206 Saaremaale, aga see aktsioon neil ebaõnnestus. Head suhted olid tal Riia piiskop Albertiga ning kui too lõpuks aastal 1219 kutsus taanlasi appi võitlemaks eestlaste vastu, siis saabusidki koos Valdemar II vägedega Tallinna alla. 15.06.1219 toimunud Lindanise lahingu ajal palvetanud Sunesen hardalt, mille peale taevast langes alla Daneborg ehk tulevane Taani lipp, mis andis taanlastele indu lahingu võitmiseks. Hiljem tuli Sunesenist alistatud Revala esimene asehaldur. Edasi juhtis ta jätkuvalt Taani jätkuvat võimu laiendamist Eesti aladel kuni aastal 1222 loobus Sunesen asehalduri ametist ning naases Taani Skånesse. Arvatavasti ta haigestus ning suri 1228. aasta Jaanipäeval Ivö järvel asuvas piiskopilinnuses. Tasub veel märkida et ka Nicolaus I, Schleswigi piiskop (1192–1233), oli kaasas mõlemal sõjakäigul Eesti aladele, kuhu osalesid nii Taani

kuningas Valdemar II kui ka Andreas Sunesen (1206 Saaremaal ning 1219 Revalas).

*Anders Sunesen kunstnike
ettekujutuses Lindanise
lahingus.*

Liivi Henrik, kroonik

Kroonik (Läti Henrik, Henricus de Lit) oli „Henriku Liivimaa kroonika” autor ja Riia piiskopi Alberti kaaskondlane. Kirjutas kroonika aastatel 1224–1227. Sündinud arvatavasti enne aastat 1188 Põhja-Saksamaal Magdeburgi ümbruses. Saabus Liivimaale 1205 ja pühitseti vaimulikuks 1208. Selleks pidi ta olema vähemalt 20-aastane ja siit ka arvamus, et sündis enne 1188. Oli preestriks Papendorfis (Rubene). 1215 oli osaline Saaremaa Uues sadamas toimunud merelahingus. Samal aastal käis Roomas kontsiilil. 1219 algul osales kättemaksuretkel Revalas. Tagasiteel tuldi mööda jääd Saaremaa ja mandri vahelt.

Oli koos Riia piiskop Albertiga 1222.a. Saaremaal Taani kuninga Valdemar II külaline. 1224.a. oli tunnistajana Lihula piiskop Hermannii ametissemääramisel. 1226.a. käis koos legaati Wilhelmi reisil Liivimaal, sh. Soontaganas. 1225–1227 oli tõlgina legaati Wilhelmi kaaskonnas. 1227 osales koos vägedega vallutusretkel Muhu ja Saaremaale. Pärast seda olevat olnud Mihkli kihelkonnas preester (Soontaganas). 1234.a. oli Papendorfi preester.⁵⁵⁰ Hiljem on teda mainitud veel aastal 1259.

Sellel pildil paremalt teine on kunstniku ettekujutus Liivi Henrikust

Osilia tegelasi

Siin ei esitata kõiki olulisemaid aadlisuguvõsasid Osilia aladelt. Nendest tuleks kirjutada omaette raamat.

Aderkas

Esimene teadaolev aadlisuguvõsa liige oli Riia peapiiskopi vasall Johannes de Adricas, keda on mainitud 1277 ja kes suri 1279. Pärit olid nad Lemsalu kandist, tänapäevasest Limbažist. Tema järglane Fromhold de Adricas leidub juba Wolmari aladelt ehk Valmierast. Seal olid perekonna valdusteks Sepkülli ja Erkülli mõisad. Fromholdil oli kolm poega, kellest Claus I Aderkas oli Erkülli valitseja ja Arndt I Aderkas Sepkülli omanik. Arndti järglased leiduvad mitu põlve hiljem Osilia aladelt, kuhu nad olevat jõudnud juba aastal 1441. Nähtavasti oli tegemist Fromhold II von Aderkasega, kellele vaenuse ajal Läänemaal valitsenud Osilia piiskop Ludolph 05.03.1441 läänistas ustava teenistuse eest Ridala kihelkonna Vilkla küla maid ehk tollase nimega Wilkenberch. Varem oli see küla kuulunud Osenbrüggele. Tuleb meenutada, et Hermann II Osenbrügge oli Osilia piiskopiks 1338–1362. Ja nüüd oli see kuulunud Allef Merkenichile. Kokku sai Fromhold kaks adramaad koos karjamaade ja heinaaedadega. Maad anti Fromholdile ja tema järglastele igaveseks ajaks vabalt ja rahumeelselt kasutada. Haapsalu lossis pitseeritud dokumendi kuupäev on ühes algallikas 05.03.1441¹⁰⁷ ja teises 26.02.1441⁵⁰.

Teada on ka Fromhold II poeg Jürgen Aderkas, kes suri 1511 ja kelle valdusteks oli Lääne-Nigula aladel olnud Kärbla (Kerwel) mõis. Neile kuulusid veel Koela (Koyla) ja Tagavere (Tackfer). Aderkased leiduvad ka Haeska ning Lümandu mõisadest. Koela mõis ühendati 16. sajandi algul Kärbla mõisaga. Aastatel 1519–1529 olid Virumaal Kadrina kihelkonnas olnud Hõbeda mõisa omanikud vennad Aderkased. Hiljem laienesid Aderkase suguvõsa valdused veelgi.

1466 õppis Erfurti ülikoolis Johannes Aderkas, kellel oli Läänemaal olnud valdusi ja sellest on märkmeid aastatest 1511–1518. Suri 1529.

Aastatel 1549–1555 tegutses Haapsalu toomkirikus vikaarina Johannes Aderkas.

Arndt VI Aderkas (surn. 1533)

Ostis aastal 1511 Kärbla mõisa oma sugulaselt Johann Aderkaselt, Jürgeni pojalt. Hiljem ostis Johann endale veel naabruses olnud Koela mõisa ja müüs ka selle Arndt VI Aderkasele. Viimatimainitu liitis lõpuks need kaks mõisa üheks Kärbla mõisaks. Arndt VI Aderkas abiellus piiskopi sugulase Gertke Titferiga, Lööne mõisaomaniku Hans von Polli lesega. Hans von Poll suri aastal 1522. Gertkel oli esimesest abielust kolm last (Bartholomaeus, Margaretha ja Johann). Arndt VI Aderkas ja Gertke Titfer said üheskoos veel viis last. Vahetult pärast viienda lapse Claus III Aderkase sündi aastal 1533 Gertke suri. Tütar Maye Aderkas abiellus Lümandu mõisniku Jakob von Uexkülliga. Emaga samanimeline tütar Gertke abiellus Karsten Kiveliga. Poeg Reinhold Aderkasest tuli Pärnu raehärra ja poeg Claus III Aderkasest Läänemaa stiftfoogt (1561–1570).

Claus III Aderkas (1533–1570)

Arndt (Arnt) VI Aderkase ja Gertke Titferi viies ja viimane ühine laps. Temale kuulusid Kärbla, Koela ja Tagavere mõisad. Ta sai endale Läänemaa stiftifoogti ametikoha ja oli piiskopkonna raehärra. Stiftifoogti ametit pidas ta aastatel 1561–1570 ja seega sattus see olema väga keevalisel ajal kui oli Liivimaa sõda (1558–1583) ning Põhjamaade seitsmeaastane sõda (1563–1570). Ta teenis hertsog Magnuse alluvuses, kes kasutas teda oma saadikuna ja kelle üheks olulisemaks nõunikuks ta oli. 26.10.1562 saatis Magnus Claus III Aderkase, Christoffer Valkendorfi ja Georg Wilkeni oma saadikutena Tallinnasse kohtuma Rootsi riigimarssal krahv Svante Sturega. Põhjamaade seitsmeaastase sõja käigus jäi Claus III Aderkas

Lihulas Rootsi vägede kätte vangi. Tänu peagi sõlmitud vaherahule pääses Claus III vabaks. Claus III Aderkasel oli kolm last. Tema pojast Claus IV Aderkasest (suri 1592) tuli isa surma järel Kärbla ja Tagavere mõisade valitseja.

Buxhoeveden

Üks prominentsematest suguvõsadest kogu keskaegsel Liivimaal. Nende hulgast leidub Riia piiskop, Lihula ja Tartu piiskop ja kaks Osilia piiskoppi. Rüütel Johannes Appeldrinist, kes oli Riia piiskopi ja Lihula piiskopi vend (mõlemad Buxhoevedenid), oli esimene, kes 1224 Tartu vallutamisel novgorodlaste vastu rünnates mööda linnusevalli üles ronima hakkas. Eelpoolmainitud Theoderic käis aastal 1222 Taani kuninga sõjaretkel Saaremaal, kus ta langes vangi. Pärast vangistusest vabanemist 1224.a. läänistas tema vend Tartu piiskop Hermann talle Otepää kihelkonna. Nime on kirjutatud väga mitmel moel: de Bekeshovede, von Buxhövden, de Bikeshoved jne.

Albert von Buxhoeveden (Buxhövden) (u. 1165-17.1.1229)

Sündis tõenäoliselt Alam-Saksimaal Bekeshövedes. Tema ema oli Hamburgi ja Bremeni peapiiskopi Hartwig II poolõde. Perekond ise kasutas perekonnanimena Appeldern. Enne Albert von Buxhoevedenit olid Liivimaa piiskopiks olnud Meinhard (1186–1196) ja Berthold Schulte (1196–1198). Viimane tapeti ristisõja käigus tulevase Riia linna lähistel lahingus liivlastega. Aastal 1199 pühitseti Albert Bremenis Liivimaa kolmandaks piiskopiks nimega piiskop Albert. Pärast liivlaste alistamist Mõõgavendade ordu kaasabil 1206, alistas ta kaks aastat hiljem latgalid. Tema üritust toetasid nii paavst Innocentius III kui ka Saksa kuningas Philipp, kes tegi Albertist ka Saksa-Rooma riigivürsti ning andis talle Liivimaa lääniks. 1209 vabastas Innocentius III Alberti kuninga võimu alt ning nimetas Alberti Riia piiskopiks. Piiskop Alberti valitsemise ja üldjuhtimise ajal vallutati Mõõgavendade ordu poolt ordumeistri Wolquini

juhtimisel Eestimaa ja Saaremaa. Juba 1206. aastal oli Saaremaale tunginud taanlaste vägi. Sedasi tekkis oht, et ordu endale Eestimaad ja Lääne-Eestit ei saagi. Seetõttu alustas piiskop Albert nii sõjalist kui poliitilist tegevust, et takistada läänest taanlaste sissetungi ja idast venelaste invasiooni. Tõsisem sõjategevus algas aastal 1208. Sõjas osalesid ordu, eestlased, latgalid, leedulased, venelased ja taanlased. Hiljem sekkus maadejagamisse veel Rootsi kuningas oma vägedega. Aastal 1211. määras piiskop Albert paavstilt saadud volituse alusel ametisse esimene Eestimaa piiskopi Theoderichi. See toimus juba enne Eesti vallutamist ordu poolt. Theoderichit nimetati algusest peale Lihula piiskopiks ja alles hiljem Eestimaa piiskopiks. Lihula valiti piiskopi residentsiks, sest seal oli juba muinasajal ehk enne ristsõdasid pakkivideest kivimüürina laotud ringvalliga linnus ja pääs merele. Piiskop Theoderich ise Lihulas õieti ei käinud.

Eestimaa alistamine ei olnud aga piiskop Albertile lihtne. Tal ei piisanud vajalikku sõjalist jõudu ja kartes, et eestlased sõlmivad liidu venelastega, otsustas ta abi paluda Taani kuningalt. Saanud selleks õnnistuse paavstilt, sõlmiti aastal 1218 esimene kolmepoolne leping Eestimaa alade jagamiseks.

Lepingu sisuks võib lühidalt lugeda seda, et Põhja-Eesti alad anti Taani kuningriigi valdustesse. Nii maabuski 25.06.1219 Taani kuningas laevastikuga Eesti linnuse Lindanisa (Toompea) all. Vahetult enne seda oli sealsamas lahingus surma saanud Lihula ja Eestimaa piiskop Theoderich.

Piiskop Albertil oli viis venda, kellest Hermannini nimetas ta algul Lihula piiskopiks (1219) ja hiljem (1224) esimeseks Tartu piiskopiks. Sedasi andis ta võimu Eestimaa alade üle teistele osapooltele, osaliselt Taani kuningale.

Hermann von Buxhoeveden (1163-1248)

Sündis nähtavasti Alam-Saksimaal Bekeshövedes 1163.a. Tal oli viis venda, kellest kaks aastat noorem Albert oli aastast 1199 tegutsenud Riia ja Liivimaa piiskopina. Pärast senise Lihula ja Eestimaa piiskopi Theoderichi surma 1219.a. juunis, mää-

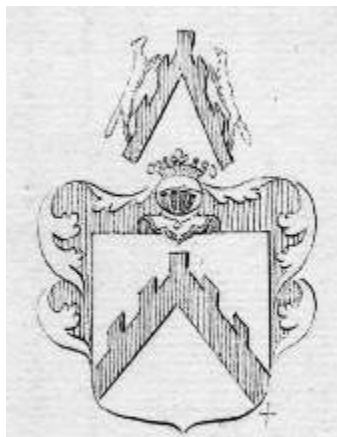
ras piiskop Albert oma venna Hermanni Lihula (Leal) piiskopkonna piiskopiks. Eestlasi olid ristitud sakslased juba enne taanlaste sissetungi Põhja-Eestisse. Pärast võidukaid lahinguid ja Tallinna linnuse rajamist hakkasid aga taanlased eestlasi omakorda ristima. Osa eestlastest ristiti sedasi kahekordselt. Sellest aga tekkis taanlaste ja sakslaste vahel tüli. Segast olukorda kasutades ja saarlaste varasemate röövretkede kättemaksuks vallutasid rootslased 1220 Lihula ja osa Läänemaast. Rootslased hakkasid ristima Läänemaa elanikke. Kui Rootsi laevastik oli lahkunud, tulid saarlased ja purustasid kohale jäänud rootslaste väesalga (8. august 1220). Sellises olukorras ei suutnud Hermann oma ametikohuseid Lihulas täita. Uueks piiskopi residentsiks valiti Kullamaa Castrum Goldenbecke, aga selle ümber toimunud tülid ja sekeldused ei lasknud Hermannil

Buxhoevedenide pitser aastast 1533. EAA

ka sinna asuda. Tülid Taani kuninga ja ordu vahel muutsid valitsemise Läänemaa aladelt võimatuks. Sedasi nimetatigi ta aastal 1224 oma uue residentsi järgi esimeseks Tartu piiskopiks. Selles ametis jätkas ta ametlikult kuni 1247. aastani. Samas on teada, et 1245. aastal jäi piiskop Hermann vanadusest pimedaks ja veetis oma elu lõpuaastad Kärkna kloostis. Täpne surmaaeg pole teada, aga see oli kusagil ajavahemikul 1248–1254.

Hermann von Buxhoevedenil oli suur võim Eestimaa aladel. Ta oli Saksa-Rooma riigi riigivürsti staatuses. Seda võimu kasutades läänistas ta Eestimaa maid oma sugulastele. Tema korraldusel ehitati Otepäale esimene Eesti kivikindlus - Otepää linnus. Hermann von Buxhoeveden oli orduvägede formaalne juht Jäälahingus Peipsi järve jääl 05.04.1242.

Buxhoevedenid pidasid mitmeid ameteid Osilias ja Liivimaal:

1199-1229	Albert von Buxhoeveden	Liivimaa piiskop
		Riia piiskop
1219-1247	Hermann von Buxhoeveden	Lihula piiskop
		Tartu piiskop
1262-1285	Hermann von Buxhoeveden	Osilia piiskop
1530-1541	Reinhold von Buxhoeveden	Osilia piiskop
1534-1545	Jürgen von Buxhoeveden	Osilia toomhärja
1462-1469	Hinrich von Buxhoeveden	Saaremaa stiftifoogt
1462-1472	Hinrich von Buxhoeveden	Läänemaa stiftifoogt
1527-1534	Johann von Buxhoeveden	Saaremaa stiftifoogt
1534	Michell von Buxhoeveden	Koluvere lossidroost

Gilsen

Gilsenite kohta keskajal palju teada pole, hiljem küll. Teada on, et Gilsenitele kuulus Ridala aladel Weissenfeldti mõis (Kiltsi), mis oma eestikeelse nime olevat saanudki Gilsenite perekonnanimest. Gilsenite perekonda on omanikuna mainitud aastast 1547. Kiltsi mõisa omanikuna on Weissenfeldi (Kiltsi) mõisnikuna kirjjas Otto von Gilsen, kes suri 1597. Abielus oli Otto Barbara Tuvega. Nende tütar Maya (Margareta) von Gilsen oli abielus Johann (Hans) Zoegega, kelle isa Johann Zoege muuseas Varbla mõisa omanik 1561. Maya oli abielus kolm korda. Esimene abikaasa oli Heinrich Uexküll Päri mõisast, teiseks abikaasaks oli Johann Zoege ja kolmandaks Hans Berge Kaarma mõisast (Carmel). Viimasega abiellus ta aastal 1596.

Gotthard von Gilsen

Oli Saaremaa (Kuressaare) stiftifoogtiks aastatel 1530–1534. Pärit oli nähtavasti Läänemaalt. 1528. aastal oli ta Preisimaa hertsogi Albrecht von Hohenzollerni teenistuses ja aastaks 1530 oli tõusnud Kuressaare stiftifoogtiks. Keeldus piiskop Reinhold von Buxhoevedenile Kuressaare linnust üle andmast, sest temale endale ja ka teistele ametnikele ei oldud palka makstud. Hiljem suhted piiskopiga paranesid. 1532. aasta lõpus valisid Läänemaa aadlikud eesotsas Georg von Ungerniga endale uue piiskopi Wilhelm von Hohenzollerni, Gotthard von Gilseni endise isanda venna. Vaatamata sellele jäi Gotthard piiskop Buxhoevedenile truuks. Sedasi oli ta nn. Saare-Lääne vaenuse ajal Buxhoevedeni poolel, kes lõpuks vaenuse võitis. 1533 a. augustis juhtis Gotthard von Gilsen rüüsteretke Läänemaal, kus tema sõjamehed tapsid toomhärja Michal Gralowi. Gilsenit selles mõrvas ei süüdistatud ja ta jätkas stiftifoogtina 1534. aasta oktoobrini. Temale järgnes stiftifoogtina nähtavasti piiskopi sugulane Johann von Buxhoeveden, kes oli Saaremaa stiftifoogtina ametis ka enne Gilsenit. Gotthard von Gilsen oli

nähtavasti abielus Moritz von Wrangelli tütre Katze von Wrangelliga. 17.11.1532 kirjas kui Arensburgi foogt.

Gilsenite pitsat

Kniprode

Von Kniprode suguvõsa on pärit Reinimaa (Nordrhein-Westfalen, Mettmanni kreis) madalaadlite hulgast, kelle kodukohaks oli Kniprath. Vanim teadaolev suguvõsa esindaja oli Nikolaus von Kniprode, kes oli abielus Bela Overstoltziga, kelle vanaisa oli Kölni abilinnapea. Viimatimainitute pojal Gerhardil sündis teatavasti neli last. Nende hulgast Winrich von

Kniprodest (1310–1382) tuli suguvõsa kuulsaim liige, Saksa Ordu kõrgmeister. Teine poeg Heinrich von Kniprode (1315–1361) oli aadlisuguvõsa algkodu Kniprathi valitseja, kellel oli kokku viis last. Nendest kolm olid otseselt seotud Osilia piiskopkonnaga. Poeg Winrich von Kniprode (surn 1419) oli Osilia piiskopiks (1385–1419). Poeg Wilhelm von Kniprode oli Läänemaa stiftifoogtik (u. 1389–1397). Tütrel Christine (Stine) von Kniprode pojast Wilhelm I Fahrensbachist (1365–1443) tuli Läänemaa stiftifoogt (1397–1426) ning piiskopkonna aladel mitme mõisavalduse omanik. Heinrich von Kniprode poeg Gerhard von Kniprodele jäi Kniprathi rüütlimõis.

Winrich von Kniprode (1310-24.06.1382)

Saksa Ordu pikaajaline ja edukas kõrgmeister (1352–1382) ning sedasi oli valitsejaks ka kogu Vana-Liivimaal. Elas Marienburgis, kuhu on ka maetud. Kostas paavstile oma vennapoja eest, kellest hiljem tuligi Osilia piiskop.

Winrich von Kniprode (surn. 05.11.1419)

Heinrich von Kniprode poeg. Tema onu, Saksa Ordu kõrgmeister kostas paavstile tema eest aastal 1379 kui Winrich oli vahetult enne seda lõpetanud õpingud õigusteaduste alal. 1383 tuli temast Osilia piiskopkonna proviisor ning kaks aastat hiljem juba 1381. aastal tapetud piiskop Heinrich III järglane. Piiskopi ametikoha täitmisel oli Heinrich III mõrva tõttu mitmeid sekeldusi ja Winrichil oli õnne, et sattus olema sobival hetkel sobivas kohas. Kuna Winrich von Kniprode sai proviisori ametikoha aastal 1383 ja tol hetkel piiskoppi piiskopkonnal polnud, siis peavad mõningad uurijad Winrichi valitsusaja alguseks aastat 1383. Piiskopina tegutses ta kuni oma surmani 1419.

Wilhelm von Kniprode (surn. u. 1438)

Piiskop Winrich von Kniprode vend, kes oli Läänemaa stiftifoogtik aastatel 1389–1397 kuni stiftifoogti koha sai endale tema õepoeg Wilhelm I Fahrensbach.

Christine (Stine) von Kniprode (u. 1340-1402)

Piiskop Winrich von Kniprode õde, kelle poeg Wilhelm I Fahrensbach saabus pärast onu piiskopiks määramist Läänemaale, sai onult algkapitali ja hakkas endale sealseid maavaldusi hankima. Kas Christine von Kniprode ise Läänemaal käis, pole teada.

Osilia piiskopi stiftifoogti Johannes de Lode pitser 1229

Lode

Lode on Vana-Liivimaa põline (Uradel) vasallisuguvõsa. Tõenäoliselt Põhja-Saksamaalt pärinevad Loded jõudsid Eestisse juba 13. sajandi esimesel poolel, mil Johannes de Lodet on mainitud Osilia piiskopkonna stiftifoogtina (syndicus) aastal 1229. Stiftifoogti residentsiks sai Kullamaa linnus, mille 1234. aastal vallutas Mõõgavendade ordu. Fromhold Lode poolt Osilia

Saaremaal Loode mõisa läänivasall Helmholdus (Helmicus) de Lode 1298

ja Tallinna piiskopile Georg von Tiesenhausenile 1528. aastal esitatud läänistusüriku alusel olevat Taani kuningas Catubus (Knud VI ?) andnud rüütel Odward Lodele juba aastal 1196 truu teenistuse eest võitluses paganate vastu Eestimaal järgmised mõisad: Wolljell, Kyde, Lechts, Pödes, Isen, Kochtel ja Pall. Mõned uurija peavad aga seda läänistusürikut võltsinguna.

Ordu oli sunnitud Lodede Koluvere maad hiljem piiskopkonnale tagastama, kuid Johannes de Lode pojad Odewarus Lode ja Henricus Lode kes ei soovinud piiskopile alluda, rajasid Koluvere linnuse, et kindlustada oma võim Kullamaa kihelkonnas. Modena Wilhelmi palvel vallutasid ordurüütlid Koluvere ja tagastasid selle piiskopile. Vennad Loded põgenesid Taanile kuulunud Põhja-Eestisse ja asusid Taani kuninga teenistusse.

Lodedele kuulusid Eestis eri aegadel Kukruse, Pahlk, Vana-Sõtk, Meriküla, Kohtla, Kalvi, Sompa, Kelba, Tatruse, Idavere, Vihula, Loona, Loode, Aseri ja mitmed teised mõisad.

Maydell

Maydell on Eestimaa põline aadlisuguvõsa. Esimesed teated suguvõsa kohta on aastast 1241 Taani hindamisraamatust. Osilia aladele saabusid Maydellid alles pisut enne Osilia kadumist. Üheks keskmaks mõisaks Maydellidele oli Sutlema mõis Harjumaal, mis kuulus von Maydellide suguvõsale juba aastast 1425. Pärast keskaega leidub Maydelle ka endiselt Osilia aladelt, kus nad on olnud Koluvere lossi asehalduriks ja neile kuulus Maidla ehk Tockumbecki mõis Kullamaa lähedal ning hiljem veel Teenuse mõis (Stenhusen).

Hans Maydell (1493-1534)

Piiskop Johannes IV Kieveli ajal oli Läänemaa stiftifoogt (1521–1525). 06.11.1523 oli seotud Haapsalu lossis toimunud osa Kiltsi mõisa maadest eraldamisega Ungu mõisaks (siis nimega Wittenfeld). Hansu on dokumentides miskipärst

nimetatud ka Johanniks. Tema isa oli Heinrich von Maydell oli Harjumaal meeskohtunik, ja Sutlema mõisnik ning ema oli Gertrud Hastfer. Hans Maydellile kuulusid Sutlema mõis ning Hageri kihelkonnas Wredenhageni mõis, mida hiljem tuntakse Harjumaal Maidla nimega. Hans oli abielus ja tal oli poeg Tönnies von Maydell, kellest tuli järgmine Sutlema mõisnik.

Moeller (Möller)

Suguvõsa on pärit Saksamaalt Erfurtist ja esimesed teated aastas 1219. Perekonnanimi oli algul Mulhusen ja Molendarius (Molendinarius, Mullere), alles hiljem Moeller. Perekonnas pandi poeglastele peamiselt nimeks Conrad, Heinrich või Clawes. Sedasi on olnud raske järke pidada sugupuus. Vanim Eestimaaga seotud haru esiisa Conrad I Molendarius oli abielus Heinrichi tütar Elisabeth Eversteiniga. Nende poeg Conrad II Molendarius abiellus 1368. aastal Bertholdi tütre Margarethe Swartenberchiga. 1392. aastal tuli nendest Kuusnõmme (Kusenõm) mõisa omanik Lääne-Saaremaal Kihelkonna kihelkonnas. Kuus aastat hiljem laiendasid nad oma valdusi Pähkla mõisaga Kaarma kandist. Siit edasi algas valduste laiendamine kogu suguvõsas. Perekonna kätte sattusid erinevatel aegadel Lõo, Salme ja Koltse mõisad Sõrve poolsaarel. Sellele lisaks on teada, et neile kuulus Eestimaal Saulepi mõis (Saulep, Estl.), mis suure tõenäosusega on tänapäevane Saulepi mõis Varbla maa-del. Kuramaal on neid mainitud Drogeni mõisa omanikena. Siis on veel nendele omistatud Kingli (Möllershof), Kuke (Kukke-mois) ja Tupenurme (Tuppenorm) mõisad. Oma mõjuvõimu püüti tugevdada ajale omaselt abielude kaudu. Conrad III Moeller oli abielus Heinrich tütre Alede Butteleriga, kes pärines Lodelt (Koluverest). Abielluti von Vietinghofi, von Tiesenhauseni, Wrangeli ja muude mõjukate perekondade võsudega.

Conrad III Moelleri pojast **Gerhard (Gerd) I Moellerist** tuli Saaremaa stiftifoogt, kelle omanduses olid Lõo, Kuusnõmme ja Koltse mõisad. Ka tema oli abielus Butteleri suguvõsast pärit Guttaga.

Moellerite suguvõsavapp ja Conrad Moelleri pitser

Gerhard (Gerd) I Moelleri pojast **Clawes I Moellerist** tuli Haapsalu lossi droost ja temale kuulusid Lõo ning Salme mõisad Sõrve säärel. Gerhard I Moelleri lapselaps Jutta oli hilisematel aegadel abielus toomhärra Christoph von Vietinghofiga.

Conrad III Moelleri venna Alberti pojast **Conrad V Moellerist** tuli samuti lossidroost. Teadmata on vaid, et millise lossi.

Ka **Johann Moeller**, kes suri 1543. aastal ja oli abielus kolmel korral, oli piiskopkonna toomhärna.

On huvitav veel märkida, et palju hiljem sündis kunagi Moelleritele kuulunud Kuusnõmme mõisas Wolfgang Robert von Lingen (20.10.1865–31.07.1936), kelle õde Eleanora von Lingen oli abielus Willi Mölloriga.

Rosen

Von Rosenite aadlisuguvõsa on Uexküllide suguvõsaga sarnaselt pärit Lätimaalt. Tegelikult ulatuvad mõlema suguvõsa juured veel kaugemale. Mõlema suguvõsa esivanemate hulgast leidub Kiievi suurvürst Jaroslav Tark, kelle lapselapse kahest pojast (omavahel poolvennad) esivanemad põlvnevadki. Enne

von Roseniteni jõudmist aga liitub esivanemate hulka veel von Buxhoevedenite aadlisuguvõsa. Dietrich von Buxhoeveden (surn. u. 1237) oli abielus pihkva avlitsejatesoost pärit Sofijaga. Neile sündis kaks last. Miskipärast pole mõelma nimed hiljem von Buxhoevedenid vaid de Rosenid. Mõlemad abiellusid von Luneburgi aadlisooast abikaasadega, kes hiljem võtsid endale nimeks de Rosen. On olemas ka teine versioon suguvõsast, kus esivanemana polegi kirjas von Buxhoeveden vaid rüütel Tuvi Palnissun, Eestimaa vasall. Samas on teada, et tema kaks poega olid Riia vasallid ja üks on kirjas kui Eestimaa maahärra. Selle viimati mainitud lapsed on jälle kirjas kui Riia vasallid. Seetõttu tuleb esimeseks Eestimaale saabunud suguvõsa esindajaks lugeda Otto von Luneburgi, kelle ema oli Dietrich von Buxhoevedeni tütar ja isa Riia vasall Helmhold von Luneborg (Lüneborg). Nähtavasti vahetas Otto oma nime de Roseniks kohanime Rosenbecke järgi, millega suguvõsa oli kuidagi seotud. Ottol oli ka vend Johannes, kes jätkas oma eluteed aga Saksamaal Hamburgis.

Uexküll

Uexküllide suguvõsa algust seostatakse Üksküla (Ikšķile) kohanimega tänapäevase Läti aladelt. Selle asunduse ajalugu algab juba 9. sajandil. Aastal 1184 saabus Liivimaale ristiusku kuulutama saksa misjonär Meinhard Segebergist, kes valis esimeseks tugikohaks Daugava jõe paremal kaldal olnud Üksküla. Kaks aastat hiljem nimetati Meinhard Üksküla piiskopiks ja ta lasi ehitada Ükskülasse kiriku. Samas alustati pärast leedulaste rüüsteretke 1185. aastal Baltikumi esimese kivilinnuse rajamisega. Meinhardi misjonitöö oli ebaedukas ja lõpuks suutis ta välja paavstilt välja kaubeda ristsõdade alustamine sealsetel aladel, aga enne selle algust ta ise suri aastal 1196.

Järgmine Üksküla piiskop Berthold polnud oma tegevuses edukam ja 24.07.1198 tapsid liivlased ta jõhkral tänapäevase Riia linna aladel toimunud lahingus. Uueks piiskopiks sai Albert von Buxhövden, kes saabus 1200. aastal koos ristsõdijatega

Liivimaale ning rajas 1201 Riia linna. Pärast Riia linna rajamist viis piiskop Albert piiskopi residentsi Ikšķilest (Ükskülast) Riiga. Aastal 1209 nimetati Albert Riia piiskopiks.

Kui piiskop Albert von Buxhövdn Riiga kolis, andis ta Üksküla linnuse üle Meiendorfist pärit Conradusele ehk Konradile, kes saabus Ükskülasse 1205. aastal. Liivimaal olles vahetas too oma senise nime de Meyendorpe välja, muutes selle de Ykescolaks, andes sedasi nime Üexküllide aadlisooale.

Üksküla naabruses, sellest kagus, samuti Daugava jõe ääres eksisteeris tollal Jersika vürstiriik, mille eesotsas oli vürst Vissevalde. Vissevalde päritolu kohta pole uurijate vaidlused veel lõppenud. Ühed väidavad, et ta on kohalikku ehk latgali päritolu ja teised väidavad, et tegemist on Kiievi suurvürsti Jaroslav Targa järeltulija Vsevolod Mstislavitšiga. Pärast Mõõgavendade ordu poolt Jersika vürstiriigi vallutamist 1215 lahkus Vissevalde Pihkvasse. Üksküla läänimees Conradus de Ykescola abiellus aga Vissevalde tütreaga ja aastal 1224 andis Vissevalde (Vsevolod) poole oma valdustest oma väimehele ehk Konradile. Pärast Konradi surma abiellus tema lesk enne aastat 1239 rüütel Johann de Bardewischiga. Pärit oli Johannes de Bardewis (Bardewisch) Dünamundest, keda esimest korda on ürikutes mainitud 26.07.1229. Oma nime vahetas ka Johann, võttes uueks nimeks de Ykescole. Seda abielupaari peetaksegi Üexküllide esivanemateks. Johann arvataksegi olevat esimene Uexküllidest, kes sai endale maatüki Osilia aladelt ehk Vigala (Fickel). Johannil oli samanimeline poeg ja samanimeline poja-poeg (Johann II ja Johann III), kes olid viimased, kes kasutasid veel nimeliitena de Bardewisch-Ykescole. Seejärel kasutati perekonnanimena Uexküll. Uexküllide aadlisuguvõsa on suur ja siinkohal suguvõsa esitlemiseks kuluks ühe raamatu võrra ruumi. Seetõttu vaatleme järgnevalt vaid keskajal Osilia aladega seotud suguliine. Uexküllidele kuulusid eri aegadel piiskopkonna aladel Velise, Vigala, Kirguta, Haimre, Hallivere, Jõesse, Kasti, Liivi, Loodna, Lümandu, Massu, Nurtu e Nõlva, Paadrema, Päri, Päärdu, Sallinkose, Virtsu ning Saaremaal Oti ja Taaliku. Suguvõsa võib omakorda sedasi jagada mitmeks suguvõsaliiniks: Vigala, Päärdu, Kasti ja Paadrema.

Viis sama sugu Uexkülli oli aastavahemikus 1458–1542 toomhärradeks, kas siis Tartus, Osilias või Tallinnas.

Claus II (Nikolaus, Nicolaus) von Uexküll (surn. enne 21.12.1420)

Johann III pojapoeg oli Heinrich II von Uexküll, kellel oli teatavasti kaks poega: Claus II (Nikolaus) ja Dietrich. Rüütel Claus II oli abielus Elisabeth (Ilzebe) von Treydeniga ning nendel oli viis poega. Claus II oli Vigala (Fickel) ja Velise (Felks) valitsejaks. Ta oli ka Haimre maade valitseja. Poeg Bertramile kuulus Rosenbecki loss Läti aladelt (Wolmar). Poeg Heinrich von Uexküll oli Tallinna piiskop (1419–1456). Poeg Dietrichi järglaste hulgas on Päre ja Ravila (Meks) valitsejaid. Poeg Conradist tuli hiljem Vigala ja Päre mõisa valitseja. Poeg Claus III järglastele kuulusid hiljem Velise, Kirguta, Konovere ja Saaremaal Oti.

Heinrich von Uexküll (surn. 13.04.1456)

Claus II von Uexkülli poeg, kellest esimesed teated on aastast 1417 kui teda nimetati kui kandidaat Tartus (cand. Tarbatensis). Seejärel tuli temast Tallinna piiskop aastal 1419 ja selles ametis oli ta pikka aega kuni oma surmani.

Conrad (Konrad) von Uexküll (surn. 16.01.1464)

Claus II von Uexkülli poeg, kellele kuulusid Vigala (Fickel) ja Päre (Kattentack). Abielus oli ta Gertrudiga ja neil oli teatavasti poeg Wolmar. Conradi päranduse jagamisel olevat see jagatud poegade vahel. Virtsu vasallilinnuse arvatav ehitaja. Siin kõrval on näha Conradi hauaplaadist tehtud joonis (Botze).

Wolmar von Uexküll (surn. 30.07.1493)

Conrad von Uexkülli ja Gertrudi poeg, kes sündis Vigalas. Temale kuulusid Vigala (Fickel), Virtsu (Werder), Paadrema (Padenorm) ning Võrumaalt Antsla (Schloss Anzen, esmamainitud 1405) ja Mõniste (Menzen). Nenele lisaks kuulusid Wolmarile veel Pühajärve mõis (Wollust, esmamainitud 1376) ja Märjamaa aladelt Russalu. Abielus oli ta koguni neli korda. Poeg Conrad oli Vigala kandis olnud Hallivere valitseja ja teda loetakse Kasti suguliini esiisaks. Poeg Otto oli Vigala, Päri ja Loodna valitseja. Poeg Peterist tuli Paadrema (Padenorm) mõisa valitseja ja sealse suguliini esiisa. Kolme eelpool esitatu poolvend Johann sai endale Russalu mõisa Harjumaalt ja teistel andmetel sai endale Antsla ja Mõniste.

Wolmar Uexkülli pitser 1464, EAA

Konrad (Conrad) von Uexküll (surn. 1506)

Vigala mõisniku Wolmar von Uexkülli poeg, kellest tuli Hallivere mõisa omanik (1488). Hiljem liideti see mõis Vana-Vigalaga. Oli abielus Anna von Tiesenhauseniga. Nendel oli poeg Wolmar von Üexküll, kes oli Kasti, Märjamaa ja Russalu valitseja. Wolmaril oli omakorda poeg Wolmar, kes oli Kasti mõisnik. Konradit loetakse Kasti suguvõsaliini rajajaks. Pärast Konradi surma tekkis vendade vahel tüli. Aastal 1509 jagati valdused kolme venna vahel ära. Otto sai Vigala ja Päri, Peter Virtsu ja Paadrema. Poolvennale Johannile anti Antsla ja Pühajärve.

Otto von Uexküll (surn. 1545)

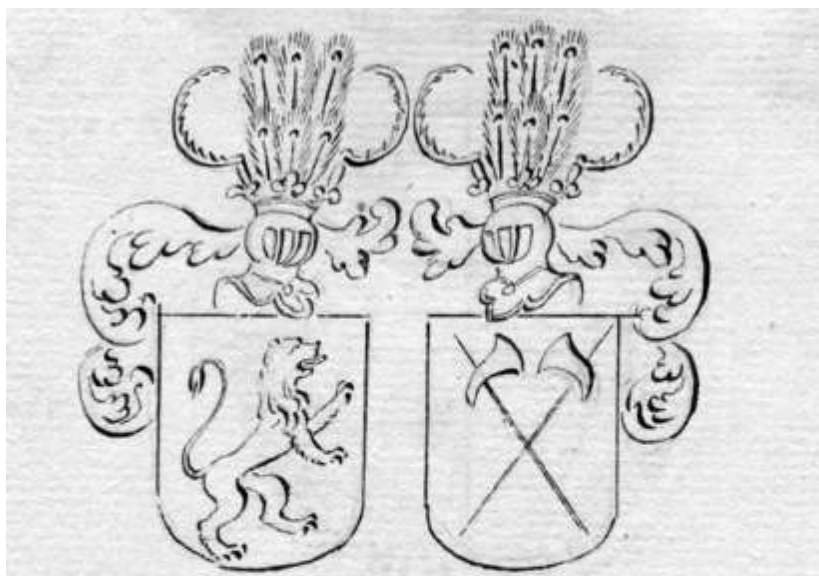
Vigala mõisniku Wolmar von Uexkülli poeg, kellest tuli Vigala, Päri, Loodna ja Hallivere mõisahärra. Lühikest aega kuulus talle ka Maardu mõis (1528–1529). Sünniaeg pole täpselt teada, aga aastal 1488 on mainitud Wolmari poegi kui pärijaid. Abielus oli ta Rapla kihelkonnas olnud Valtu (Kotz) mõisniku Hans von Maydelli tütre Katharinaga, keda kutsuti ka Katziks (suri 1565). Kokku oli neil kümme last: 7 poega ja 3 tütart. Nende poeg Jürgen oli Vigala mõisnik ja piiskopkonna rittmeister, kes hiljem oli hertsog Magnuse teenistuses, langes vangi Moskva tsaaririigis ja kellest tuli aadlisuguvõsa Golovini esiisa. Oma elupäevad lõpetas ta vangistuses Venemaal. Poeg Heinrich oli Päri ja Loodna ning hiljem Vigala mõisahärraks. Ta püüdis koos Läänemaa stiftifoogt Christoph von Münchhauseniga Tallinna taanlaste kätte mängida. Poeg Dietrich oli järgmine Vigala valitseja, piiskopi nõunik ja taanlaste poolehoidja. Tütar Catharina abiellus Haimre mõisniku Johann IV von Fahrensbachiga. Poeg Konradist sai Liivimaa sõja ajal kaaperlaeva kapten Läänemerel. Temast tuli sõjakas avantürist kes mõrvati Taani kuninga Frederik II agentide poolt.

Otto von Uexküll oli aktiivne ja võimuahne ning langes sedasi erinevatesse intriigidesse. Ta osales aastatel 1519–1524 piiskop Johann Kieveli vastases vaenuses ning 1532–1535 nn. Saare-Lääne vaenuses. Viimasest ta hästi välja ei tulnud ja sattus

vangi. Oma viimased eluaastad elas Otto von Uexküll tagasi-
tõmbunult.

Wolmar von Uexkülli poja Otto von Uexkülli vapp

Otto Uexkülli poja, Vigala mõisniku, Dietrich Uexkülli vapp 1560

Peter von Uexküll (surn. 1547)

Vigala mõisniku Wolmar von Uexkülli poeg, kellest tuli Virtsu (Werder) ja Paadrema (Padenorm) mõisnik. Teda peetakse Paadrema suguliini esiisaks. 30.09.1521 osales ta Haapsalus toimunud Osilia Meespäeval. Virtsu müüs ta oma poolvennale Johannile aastal 1532 ja elas seejärel Paadremal. Peter oli abielus Turaida (Treyden) stiftifoogti Kersten II von Roseni tütre Elisabeth von Roseniga. Elisabethi ema oli Gertrud von Fahrensbach (Wilhelm I von Fahrensbachi lapselaps), kes oli olnud abielus ka Peteri enda isa Wolmar von Uexkülliga. Poolvennad ega poolõed nad siiski omavahel polnud. Tütar Elisabeth abiellus Kersten von Roseniga. Poeg Conradist tuli Paadrama mõisahärra.

Peter von Uexküll oli osaline piiskopkonna vaenuses 1532–1536. Ta oli markkrahvi Wilhelmi poolel. Sedasi kaotasid Uexküllid Virtsu vasallilinnuse ja lõpuks andsid vennad Uexküllid alla Kivi-Vigala vasallilinnuses ning loovutasid selle Buxhoevedenidele. Endale kauplesid nad vastutasuks vabaduse.

Vietinghoff

Von Vietinghoffidele oli Osilia aladel mitmeid ameteid:

1556–1562	Ardnold Vietinghof	Toompraost
1551	Christofer Vietinghoff	Pastor Kärla kirikus
1551	Engelbrecht Vietinghoff	Piiskopi köögimeister
1536	Johann Vietinghoff	Lossidroost
1509	Jürgen Vietinghoff	Saaremaa stiftifoogt
1560–1572	Jürgen II Vietinghoff	Saaremaa stiftifoogt

Neile kuulusid eri aegadel mitmed mõisad: Sandla, Parasmetsa, Pähkla, Jursi, Kalli, Kuusnõmme ja Sääre.

Wetberg

15. sajandi teisel poolel ja 16. sajandi algul võimutses Eestimaal Wetbergide suguvõsa ja nende hiilgeaeg oli Osila piiskopkonna aladel aastatel 1449–1518. Suguvõsa nime on kirjutatud mitmel moel (Wetbergen, Wedberghe, Wetberghe, Wettberg, Wedberg) ja siinkohal kasutame tänapäeval kasutusel olevat kirjutusviisi, mis on esitatud ka suguvõsa liikmete pitsatitel.

Suguvõsast on teada, et nad on pärit Saksamaalt Hannoverist ja esimesena on mainitud Wetbergi, kes sündis u. 1170. aastal. Tal oli teatavasti kolm poega (Lambert, Ludolf ja Wulfhard). Hiljem leidis Hannoverist kolm venda: Henricus, Lambertus ja Borchardus. Aastal 1314 kirjutatud kirjas on esimest kahte mainitud kui sõdureid ja kolmandat kui usutegelast.

Henricuse, Lambertuse ja Borcharduse vapid aastast 1314.

Aastal 1338 olid aadlikud Wetbergid olnud tülis Hannoveri linnaga ja seda on kirjutatud isegi kui sõda.⁵⁹⁰ Aastal 1439 oli keegi Georg von Wettberg olnud stiftifoogt Liivimaa ordualadel.

Eestimaale sattusid Wetbergid nähtavasti 15. sajandi keskel. Heinrich von Wetbergil, keda ka mõningates dokumentides loetakse viiendaks (Heinrich V), oli teada olevalt neli poega, kes sündisid ajavahemikul 1410–1420 Wettbergenis ehk juba varem mainituna Hannoveri lähedalt Saksamaal. Väidetakse ka, et nad saabusid Eestimaale Liivimaalt. Kolmest pojast tulid Osilia ametnikud ja neljandast pojast Heinrich VI von Wetbergist ja tema saatusest pole andmeid. Kui siis aga sugugupuus minna

mitu põlvkonda tagasi, siis võib leida, et nende von Wetbergide esi-isaks oli juba varem mainitud Lambert von Wetbeg.

Bruno II von Wetberg (suri 1477)

Henrich V von Wetbergi poegadest tõuseb esimesena Osilia aladel ametnikuks Bruno II (Brunigh) von Wetberg, keda aastal 1449 mainitakse kui Läänemaa stiftifoogti. Seda siis segastel aegadel kui Osilia piiskopi ametikoha pärast tülitsevad Ludolf Grove ja Johannes Creul. 1449.a. loovutas Grove Läänemaa ja sh. Haapsalu linnuse Arensburgi (Kuressaare) rahulepinguga Creulile. Nähtavasti jäi sedasi Läänemaa stiftifoogti ametist ilma ka Brun Wetberg, sest Saaremaa ja Hiiumaa stiftifoogtiks oli ta piiskop Ludolf Grove ajal aastatel 1452–1458. Vahepeal olevat ta saadetud ordumeistri käsul Kopenhaagenisse. Seejärel Bruno Wetberg kaob poliitiliselt areenilt. Arvatavasti oli see seotud piiskop Grove surmaga 11.03.1458. Järgmisena mainitakse teda kui Saksa ordu läänistas temale Harjumaal asuva Angerja vasallilinnuse. Abielus oli Bruno von Wetberg Dortiega, kellega ta sai vähemalt neli poega: Bruno (III), Gerdt, Claus ja Heinrich. Bruno II Wetberg suri aastal 1477 ja samal aastal abiellus tema naine Dortie uuesti ja seekord rüütel Jürgen von Vietinghoffiga. Tema poeg Bruno III von Wetberg, kes abiellus Birte (Birgitte) Töddweniga, oli hiljem mõisavalitseja Angerjas (Harjumaal) ja Errases (Virumaa) ning temaga seoses on veel mainitud Waldorpi ja Wanküllil mõisasid. Bruno III üks poeg Johannes von Wetberg oli aastal 1546 Korbes (Pärnu-Jaagupis) preestriks. Teine poeg Bruno von Wetberg „vanem” oli Harjumaal rae liige ja kes teatavasti suri 1558. Bruno II teisest pojast Claus von Wetbergist tuli Audla (Hauküll) ja Sandla (Sandel) mõisade omanik Saaremaal. Ta oli Liivi ordu suurmeistri Wolter von Plettenbergi vägedes rüütlina kaastegev Liivimaa-Moskva sõjas 1501. aastal. Liivlaste sõjaretk Venemaale ebaõnnestus ning von Plettenbergi väed said tugevalt kannatada. Algul tuli võit Seritsa jõe lahingus 27.08.1501 kuid seejärel langes Claus von Wetberg 13.09.1501 toimunud lahingus Jõhvi mõisa lähedal. Clausi jäid leinama lesk Agneta

Swarte ja viis last. 1551. aastal kinnistas tollane piiskop Johannes Münchhausen juba varem von Wetbergi perekonnale kuulunud Kangruselja mõisa läänistuse Claus von Wetbergi vanima poja Bruno vanimale pojale Johann Wetbergile, kes mõned aastad hiljem kaugemal asuvate maade vahetusega omandas veel kolm talu Kangruselja külast. 1560. aastal kinnistas hertsog Magnus kõik need maad talle, lisades veel maid Sõrvest. Sellele lisaks kuulus Johannile veel Lõo mõis Anseküla maadel.

Brun II von Wetbergi pitsat

Peter von Wetberg (suri 1491)

Teise Heinrich V von Wetbergi pojana tõusis kõrgesse ametisse Peter von Wetberg, kellest esimesed teated on ajast kui ta 16.07.1439 immatrikuleeriti Rostocki ülikooli. Aastaks 1456 oli ta tõusnud Osilia kanoonikuks, tegutses Roomas Osilia

Kaks versiooni piiskop Peter Wetbergi pitsatitest

prokuraatorina. Paavst Paulus II nimetas Peter von Wetbergi Osilia piiskopiks 17.06.1471. Ta juhtis piiskopkonda 20 aastat ja suri nähtavasti pisut enne 14.11.1491. Lisateavet võib leida Peteri kohta piiskoppide peatükist.

Jürgen (Georg) von Wetberg (suri 1489)

Kolmas Heinrich V von Wetbergi poeg Jürgen von Wetberg tõusis Läänemaa stiftifoogtiks oma venna Peteri piiskopina oleku ajal 1478. Selles ametis püsis ta vähemalt aastani 1489. Enne seda olevat ta aastal 1451 olnud piiskopi ametnikuks Peronas ehk Vana-Pärnus. Sugupuu materjalides väidetakse, et Jürgen oli pärit Kabbilast (Sassi mõis Valjala kihelkonna maadel Saaremaal). 1473. aastal läänistas tema vennast piiskop Peter talle Lõo mõisa Saaremaal Anseküla kihelkonnast, mis oli varem kuulunud stiftifoogt Gerd Moellerile. See siirdus aga üsna pea vennapojale. 1479. aastal läänistas vend talle veel Kangruselja mõisa koos ühe veskikohaga Pihtla aladel. Need mõisad püsisid von Wetbergide halduses pikemat aega. Väidetakse, et Jürgen suri 1489. Tema abikaasa nimi pole teada, aga neile sündis vähemalt kuus last. Ka nendest tulid tuntud tegelased Osilia piiskopkonnas ning Tallinnas. Johann von Wetberg, kellest on andmeid ajavahemikust 1480–1532, tuli Osilia kiriku dekaan ja seega toomhärra. Dekaanina on teda mainitud ajavahemikul 27.07.1506 ja 18.12.1518. Oli 04.07.1514 seotud Osilia koadjuutori probleemidega. Surmaaastaks on Johan von Wetbergil mainitud 1532. Poeg Bruno von Wetbergi kohta on andmeid ajavahemikust 1504–1516. Nähtavasti oli ta Jürgeni abieluväline poeg. 17.07.1514 on mainitud, et ta oli Revali (Tallinna) toomhärra. Poeg Georg von Wetbergist tuli Osilia piiskopkonna praost ja sedasi samuti toomhärra. Immatrikuleeriti Rostocki ülikoolis 1481. 1485 oli Erfurtis ja 1489 Leipzigit. 28.12.1498 on Roomas kirja pandud, et Itaalias (Bologna) viibis Osilia praost Georgius de Wedbergk ja on põhjust arvata, et tegemist oli sama mehega.

Wetbergide suguvõsa käes oli seega mitmeid ameteid Osilia piiskopkonnas. Nad olid Heinrich V von Wetbergi järglased ja ülikoolides õpinutest tulid praost, dekaan ja piiskop.

Bruno II von Wetberg	Läänemaa ja Saaremaa stiftifoogt
Peter von Wetberg	Osilia piiskop
Jürgen von Wetberg	Läänemaa stiftifoogt
Johannes von Wetberg	Osilia dekaan
Bruno von Wetberg	Revali ja Osilia toomhärä
Georg von Wetberg	Osilia praost

Kui panna Wetbergid Osilia aladel ajalisse järjestusse, siis see oleks järgmine:

1449–1452 Bruno von Wetberg	Läänemaa stiftifoogt
1452–1458 Bruno von Wetberg	Saaremaa stiftifoogt
1456–1471 Peter von Wetberg	Kanoonik ja skolastik
1471–1491 Peter von Wetberg	Osilia piiskop
1478–1489 Jürgen von Wetberg	Läänemaa stiftifoogt
1498–1501 Georg von Wetberg	Osilia praost
1501–1518 Johannes von Wetberg	Osilia toomdekaan
1509–1514 Bruno von Wetberg	Osilia kanoonik

Johannes von Wetberg

Osilia toomdekaan 1501–1518. Tema isa Jürgen oli olnud Läänemaa stiftifoog, vend Georg Osilia praost ja poolvend Bruno Tallinna ja Osilia toomhärä.⁷³ Perekonnanimi kirjutatud mitmel korral ka Wettberg.

12.08.1480 immatrikuleeriti Rostocki ülikooli ja pidi õpingute eest siis maksma 2 marka.

Jaanuaris 1501 on mainitud Wolmari Maapäeval kui Osilia dekaan.²⁴ Sellele väitele kinnitust pole leidnud ja esimesed kindlad andmed Johannese kui dekaani kohta on aastast 1506. Miks teda 02.01.1509 uuesti Rostocki ülikooli immatrikuleeriti, pole päris selge. Ülikooli rektoriks oli tollal Peter Boye ja kõik tema ajal immatrikuleeritud maksid ülikoolile sel puhul 2 marka, välja arvatud Osilia dekaan.⁵⁸⁷ Akadeemilist kraadi Johannese kohal siiski teada pole. 02.01.1511 mainitakse teda nii dekaanina kui ka kanoonikuna.^{17,24} 19.03.1513 sai ta paavstilt endale varem Johannes Hoyeri kuulunud prebendid.⁵⁸⁸ Johannes

Hoyer oli ise ametist lahkunud.

Väidetakse, et Johannes von Wetberg soovis saada Osilia piiskopi Johannes Orgase ametlikuks järglaseks ehk koadjuutoriks. Piiskop oli juba vana mees ja Johannes von Wetberg proovis siis endale tulevikku luua. Väidetakse, et Wetberga ja Orgas olid omavahel lähisuguluses, millest tekkis vaidlus. Samas on väidetud, et ta täitis tulevale piiskopile esitatud nõude selles suhtes, et ei võinud saada oma lähisugulase järglaseks.^{73, 581}

Oma ambitsioonide täitmiseks reisis Johannes von Wetberg mitmel korral Rooma ja proovis sealt saada endale toetust. Aasta 1511 jaanuaris viibis Johannes Roomas koos oma vend Brunoga. Kinnitus koadjuutori kohale jäi nähtavasti siiski saamata. Märtsis 1513 oli Johannes uuesti Roomas koos oma vend Brunoga. Nüüd sai ta endale sealt vähemalt prebende juurde. Tallinna Piiskopile (1492–1509) kuulunud Osilia kanoonikuprebende endale aga ta nähtavasti ei saanud.⁵⁸¹ Ka koadjuutorikohta talle sellelt reisilt ei tulnud. Sama aasta oktoobris sai koadjuutori koha endale toomhärja Johannes Kievel, kellest hiljem tuligi Osilia piiskop.⁵⁸¹

Wetbergidel olid mingisugused lähedased suhted Põhja-Eesti aadlimehe rüütel Hermann Soyega, keda nad siis toetasid tüldes, mis olid peamiselt tekkinud maadejagamise ja pärandustega seoses. Soye oli siis lõpuks kohalike otsustajatega sedavõrd tülli läinud, et püüdis toetust saada koguni Taani kuningalt. Vastaspooleks olid siis Tallinna piiskop ja ordu. Lõpuks süüdistati Soyet reeturlikus plaanis Taani võim Liivimaal taastada ning ta mõisteti koguni surma. Ordumeister andis talle siiski armu ja ta pidi lubama, et enam ordu vastu ei tegutse ja välisabi ei otsi. Tülide käigus oli Bruno von Wetberg toetanud Soyet ja teatanud, et too saab tuge ka Osilia dekaanilt Johannes von Wetbergilt. Aasta 1514 märtsi-aprilli kuus tüli suurenes ja lõpuks otsustasid Soye ja Johannes von Wetberg salaja Liivimaalt lahkuda. Kas siis aprilli lõpul või mai algul proovisid nad laevaga jõuda Taani. Ilm oli aga ebasoodus ja nad liikusid läbi Kuramaa. Seal nad jätsid öömaja eest maksmata ja koguni põletasid tüli käigus öömaja ning vigastasid kohalikke.

Osaliselt oli kahe mehe, Soye ja Wetbergi, lahkumise süüks aastal 1513 Roomas käies võetud võlg, mida polnud nad tagasi maksnud. Keerdkäike selle võla ümber oli palju ja täielikku selgust sellest veel saadud pole.

Aastal 1515, nähtavasti pärast piiskop Orgase surma ja poolvend Bruno vangistamist, käis ta uuesti Roomas. Tegelikult prooviti dekaan Johannese minekut Rooma takistada, aga see ei õnnestunud. Võib arvata, et ta reisis ka rohkem, sest 1516. aasta juunis asendas teda viitsedekaanina Ludolf Messersmit. 1516 kevadel lahkus Johannes von Wetberg Roomast edu saavutamata, aga naases sinna juba sama aasta augustis. Selle visiidi tulemustest teateid pole leidunud.

Johannes Wetberg tagandati pärast Roomas käimist Osilia piiskopi ja kapiitli otsusel dekaani kohalt. Wetbergi võlad Roomas tasuti sugulaste ja tema toetajate poolt 1518.⁵⁸¹

Viimati mainiti teda dekaanina 18.12.1518 kui Balthasar Dorelin (ordu) sai juhiseid Osilia dekaani Johannes Wetbergi poolt võltsitud dokumentide (Schuld-Documents) uurimuse asjus.¹²¹ Nähtavasti oli tegemist Johannes Nageli ja Bruno Wetbergiga seotud kaebusega. Pärast seda Johannes Wetberg dekaani ametikohalt kaobki. Mõnda aega viibis ta eksiilis Rootsisis ja Sileesias.

Johannes Wetbergi järgnevast tegevusest on Madis Maasing kirjutanud järgmiselt⁵⁸¹:

Reinhold von Buxhoevedeni piiskopiks valimise järel 1530. aasta oktoobris puhkesid Osilia piiskopkonnas sisevastuolud ning peale selle võttis märkimisväärselt kaua aega ka tema piiskopiks kinnitamine paavsti juures. Tõenäoliselt seetõttu otsustas Johannes Wetberg uuesti esitada ka oma taotluse Osilia piiskopikohale ning tal õnnestus 1533. aastast pärineva väite kohaselt mõneks ajaks ekskommunitseerida nii Osilia kapiitel kui ka valitud piiskop, ehkki viimane ei järginud seda sanktsiooni ja pidas endiselt missasid. Võib arvata, et ekskommunikatsioon vältas pigem lühikest aega millalgi ajavahemikus 1530. aasta sügisest kuni 1532. aasta suveni, mil Buxhoeveden paavsti kinnituse sai, kuid kas sellest Liivimaal üldse teada saadi, on selgusetu.

Wetbergi tegevusest oli 1532. aasta sügiseks teadlik ka teine Osilia piiskopikoha taotleja, Riia peapiiskopi koadjuutorist Brandenburg-Ansbachi markkrahv Wilhelm (1498–1563). Suurendamaks oma võimalusi saada kinnitatud piiskopiks, otsustas ta Wetbergiga kokkuleppe jouda ning seetõttu andis ta aasta lõpus oma Rooma suunduvatele saadikutele lisa-ülesandeks ka Wroclawit külastada. Küllap suurendas Wilhelmi lootusi saavutada läbirääkimistel Wetbergiga edu ka tosiasi, et ta oli suguluses Sileesia ühe mõjukaima valitseja, Münsterbergi hertsogi Karliga (1476–1536), kel endalgi olid isiklikud huvid seoses Liivimaaga – nimelt soovis ta oma pojast Johannist (1509–65) teha Liivimaa ordumeistri koadjuutorit. 1533. aasta alguses otsustas markkrahv Wilhelm Wetbergi Liivimaale kutsuda ning lootis, et too lepib vaid toomhärarakoha tagasisaamisega Osilia kapiitlis. Wetbergi taotluste kohta vahendas Osilia toomhärradelt pärinevat üksikasjalikumat teavet Wilhelmi hoovimeister (õukonnaülem) Meinecke von Schierstedt (srn 1540), mille kohaselt oli Wetberg kunagi ammu saanud paavstilt mingisugused õigused piiskopikohale (arvatavasti peeti silmas Wetbergi 1511. aastal Roomas saavutatut), kuid need õigused tühistusid pärast Wilhelmi ametieelkäija ametisse kinnitamist. Ühtlasi soovis Wetberg enda valdusse saada üht toomhärraprebendi, aga seda toona omanud toomhärra arvas, et ta suudab Wetbergi taotlusi tõrjuda. Wilhelmi vend, Preisimaa hertsog (v 1525–68) ja endine kõrgmeister Albrecht arvas siiski, et Wetbergil oli piiskopikoha taotlemisega tõsi taga, mida kinnitas ka Münsterbergi hertsogilt antud soovituskiri Wetbergile, ning ta soovitas markkrahvil oma nõunikega Wetbergi läbirääkimisteks põhjalikult valmistuda. Wilhelm võttiski asja tõsiselt, kirjutades 1533. aasta märtsis Wetbergile turbekirja ja esitades oma pakkumised kokkuleppe kohta ning saatis need vennale Preisimaale.

1533. aasta aprillis kirjutas hertsog Albrecht aga Wilhelmile, et Wetberg oli läbi Preisimaa läinud niivõrd kiiresti, et ei temal ega tema saadikul õnnestunud temaga kohtuda, mistõttu jäid talle esitamata nii turbekiri kui ka Wilhelmi kirjalikud ettepanekud. Ühtlasi kartis hertsog, et Albrechti ja Wilhelmi

suhtes vaenulik Ermlandi toomdekaan Leonhard Niederhoff (kes oli ühtlasi Tartu ja Osilia toomhärja) oli Wetbergi meelitanud Wilhelmi vastaste leeri ja palus markkrahvil seetõttu valvas olla. Miks Wetberg kohtumist hertsogiga vältis, pole teada. Võib-olla pelgas ta, et endine kõrgmeister võib soovida teda 1510. aastate sündmuste eest vastutusele võtta. Igal juhul jõudis Wetberg peatselt Liivimaale ning esialgu tundusid asjad Preisimaa hertsogi kartustest hoolimata minevat Wilhelmi soovide kohaselt: Turaidas markkrahviga kohtudes lepiti kokku tüliküsimuse arutamises Osilia toomkapiitli ees ning juunis toimusidki Wetbergi ja kapiitli läbirääkimised, mis Wilhelmi teateil kulgesid hästi.

Võib eeldada, et veel samal suvel jõudsidki Wetberg ja Osilia toomhärjad ka omavahel kokkuleppele. Markkrahv Wilhelm kinnitatud lepingu kohaselt loobus Wetberg Osilia piiskopikoha taotlemisest ning sai vastutasuks Putkaste prebendi ja 100-margase aastasissetuleku. Teise 100-margase aastasissetuleku eest loobus Wetberg Võntküla prebendi taotlemisest. Peale selle otsustas Osilia toomkapiitel arvesse võtta seda, et Wetberg on kohaliku sünnipäraga aadlik ning seetõttu võib ta pärast toonase vanima kapiitli liikme Karolus Uexkülli surma endale saada tema prebendi. Viimaks andis Wilhelm Wetbergile võimaluse saada veel üks 100-margane aastasissetulek enda varakambrist ja nelja hobuse toidus koos sobilike riietega Wetbergile endale, kui ta asub tema teenistusse nõunikuna. Leping kinnitajaks oli teiste kõrval ka Johannes Wetbergi vend Peter.

Wetbergi ja Wilhelmi suhted aga halvenesid ning koguni katkesid. Seejärel on väidetud, et ta tegutses veel dekaanina 1541–1543.⁵²⁵ Suure kindlusega seda väita ei saa, nagu ei saa väita ka, et temaga samanimeline sugulane või siis tema ise olevat aastal 1546 olnud Korbes preestriks.

Fahrensbach

Fahrensbachide nime on kirjutatud erinevates allikates väga erineval moel (Varensbek, Varensbeck, Varresbeck, Varensbach, Farenbach, Farensbach, Fahrensbach, Parembeke, Farensbecius, Fareñsbecke, Францбеков jne). Kuna erinevaid nimekirjutusi viise on väga palju, siis on raske valida, et millist siin kasutada. Jääme siis Fahrensbachi juurde, sest seda on hakatud uuemates kirjutistes rohkem ja rohkem kasutama. Tegemist on Saksamaalt pärit aadlisuguvõsaga, mis saabus Eestimaale 14. sajandi lõpul ning hiljem laienes mujale naaberriikidesse nagu Soome, Liivimaa, Kuramaa, Poola, Saksimaa, Böömimaa, Rootsi, Taani ning Venemaa. Esimene teadaolev suguvõsa esindaja oli Giso de Varensbecke (kirjutatud ka Giso de Varnestbeke), kes aastal 1229 oli Bergi krahvkonnas Reinimaal Limburgi hertsogi Heinrich IV tunnistajana.

Giso de Varensbecke lapselapse Vustini poeg Heinrich Varensbeke (1340–1402) abiellus Kuningudega. Abikaasa aga suri pea ja sedasi leidis Heinrich endale uue abikaasa Stine (Christine) Kniprode, kellega ta sai vähemalt kümme last. Stine Kniprode oli edukast von Kniprode aadliperest, kelle liikmed olid leidnud endale mõjuvõimsaid ametikohti Liivimaal. Stine

*Paremal Tallinna Toomkiriku Johan Fahrensbachi von Udenküll
vappestaaf*

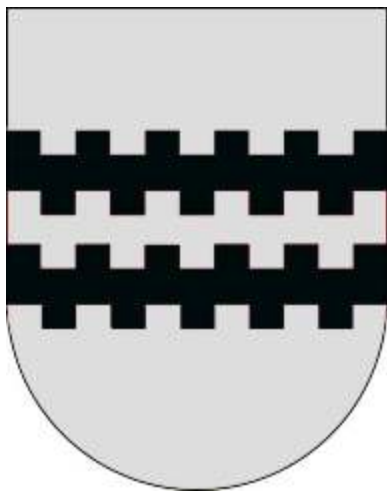
onu Winrich von Kniprode tõusis aastal 1351 Saksa ordu kõrge-
meistriks. Stine vennast, onuga sarnase nimega Winrich von
Kniprodest, tuli aastal 1385 Osilia piiskopkonna piiskop. Fah-
rensbachide edu Osilia aladel põhinebki peamiselt Kniprodedel.

Heinrich Varnsbeke ja Stine Kniprode viienda lapsena sündis
Wilhelm, kelle sünniajaks on arvatud aastat 1365 ja sünnikohaks
Varresbeck, Nordrhein-Westfalen Saksamaal. Sealkandis Bergi
krahvkonnas asub praeguseni Varresbecki rüütlimõis. Wilhelmi
onu Winrich von Kniprode saabus Osilia aladele 15.11.1383 kui
ta määrati piiskopkonna proviisoriks. Seiklushimuline ja uljas
noor rüütel Wilhem suundus onu jälgedes Osilia piiskopkonda
ja tollest ajast ongi esimesed teated Varbla alade (Werpel)
siirdumisest Fahrensbachide valduseks. Teada pole, kas Osilia
aladele tulid ka Wilhelmi vanemad, kes surid aastal 1402. Üsna
pea hakkas Wilhelm oma valdusi laiendama ja piiskopkonnas
ametiredelit pidi ülespoole ronima. Nähtavasti oma onu toetusel,
kellest aastal 1385 tuli piiskopkonna piiskop, tõusis ta aastal
1394 piiskopkonna Läänemaa stifti stiftifoogtik. Kindlasti oli
siin abiks ka teise onu rüütel Wilhelm von Kniprode Läänemaa
stiftifoogtik olemine juba aastast 1389. Wilhelm sai endale ka

Haimre mõisa. Probleemid algasid Wilhelmil pärast seda kui piiskopina tegutsenud onu Winrich von Kniprode suri 1419. Wilhelm kaotas oma stiftifogti ametikoha pisut hiljem ja tülid tekkisid järgmise kahe piiskopiga maade omanduse pärast.

Fahrensbachide omanduses on olnud juba keskajal Haimre mõisale lisaks Varbla, Tamba, Oru, Päädeva, Tolli, Ugla, Valgu, Ehmja, Nõlva, Sooniste, Telliste, Vaiste, Vaimõisa ning Hiiumaal Lauka. Osa nendest valdustest pidid hiljem Fahrensbachid, peamiselt Wilhelm, loovutama või siis müüdi need edasi.

Fahrensbachide aadlisuguvõsa vapp on oma eeskujuks võtnud algkodu Bergi krahvkonna vapi. Vapp on aegade jooksul muutunud. Vapil on rüütlikiivriks lisandina olnud koer ning mehe kujundid, mis paljuski meenutavad tänapäevast Jõuluvana.

Vasakpoolne on Bergi krahvkonna vapp ja parempoolne Fahrensbachi.

Fahrensbachid abiellusid nagu teisedki aadlisuguvõsad sobivate teiste aadlisuguvõsade liikmetega. Nii on Fahrensbachid sõlminud abielusid von Wrangellitega, von Uexküllidega, von Peetzide, von Rosenite ja teiste maadevalduste omanikega.

Aastal 1511 käisid Fahrensbachid veel kohut rüütel Hermann Szoyega.

Liivi sõja käigus sattusid mõned suguvõsa liikmed Venemaa valdustesse ja teenisid sealseid valitsejaid suure edukusega.

Wilhelm I Fahrensbach (1365-1443)

Esimene teadaolev suguvõsa esindaja piiskopkonna aladel. Ta sündis Saksamal Varresbecki rüütlimõisas Nordrhein-Westfaleenis Heinrich Varnsbeke ja Stine Kniprode pere viienda lapsena. Tema vanaonu oli Saksa ordu kõrgmeister, üks onu Osilia piiskop ja teine onu piiskopkonna Läänemaa stiftifoogt. Piiskopkonda saabus ta nähtavasti 1383 (teistel andmetel 1385) ja sai endale siis Varbla alad ning algkapitaliks oli tal Osilia aladele saabudes vaid 10 Rheini guldna võrra. 1394 tuli temast Läänemaa stiftifoogt ja tegutses selles ametis kuni 1420, mõningatel andmetel kuni 1426. On teada, et aastal 1425 oli ta Haimre omanik, 1427 Haimre ja Oru.

Probleemid algasid Wilhelm I Fahrensbachil pärast seda kui piiskopiks olnud onu oli surnud (1419) ja tal ei olnud enam ka teise foogtina tegutsenud onu toetust. Uus piiskop Caspar Schuwenflug olevat kuidagi osa Fahrensbachile kuulunud maadest endale saanud ja tülide käigus kutsuti Wilhelm I Fahrensbach aastal 1421 Rooma, kus teda taheti kirikuvand alla panna. Siin näitas ta üles oma otsustusvõimet ja poliitilist küpsust ja seda karistust talle ei määratud. Caspar Schuwenflug oli ta tülide käigus saatnud kirju paavstile, Poola kuningale ning Leedu suurvürstile. Caspar Schuwenflug suri 1423.

1426 uuris Riia peapiiskop Scharpenberg Läänemaa foogtilt Wilhelm Fahrensbachilt seda, et kuivõrd tõepärane on, et nagu oleks piiskop Kuband lubanud Fahrensbachile Hanila kihelkonnas asuva Varbla (Werpel) ja Märjamaa kihelkonnas asuva Haimre mõisad (Heimar). Liivi ordu maameister Cisse von Rutenberg teatas Fahrensbachile, et Kuband oli maameistrilt selles asjas teavitanud. Asi oli arutlusel Valga maapäeval, kus Fahrensbachil tuli valida Varbla ja Haimre vahel. Kuband lubas Fahrensbachile anda Haimre. 06.06.1426 saatis Kuband Tallinna raele Fahrensbachi asjus kirja. Seejärel astus Fahrensbach Schleswigi hertsogi teenistusse, kes nõudis 16.08.1426 Kubandilt Fahrensbachilt ebaõiglaselt võetud mõisate tagasiandmist. Kuband teatas oktoobris 1428, et Haimre, Varbla, Lääne-Nigula kihelkonnas (Põnal) asuvad Oru rüütli-

mõis (Orenkas) ja Uugla (Udenküll) küla oli omandanud Caspar Schuwenflug, mistõttu Fahrensbach kaebas asja edasi. Kuband sätestas 05.05.1427, et Liivimaa maaaisandate nõudel andis ta Fahrensbachile Haimre mõisa koos kolme küla (Padenküll, Takever ja Sorsever) ning veskiga.

Tüli läks suuremaks ja augustis 1427 ründasid piiskopkonda mereröövlid, kelle seas olid ka kaks Fahrensbachi poega. Aastal 1432 piiskop Kuband suri ja olukord lahenes. Wilhelm I Fahrensbach ise suri nähtvasti aastal 1443. Täpsemad andmed Wilhelm I von Fahrensbachi tülidest leiduvad selle peatüki lõpust.

Rüütel Wilhelm I Fahrensbach oli abielus kaks korda. Esimene elukaaslane oli tal Hennecke von Asserien tütar, kellega ta sai kaks poega. Pärast esimese abikaasa surma abiellus Wilhelm Leedust pärit Otto Brakeli tütreaga, kes sünnitas kaheksa last. Nendest Dietrich von Fahrensbach oli hiljem Haimre mõisa valitseja. Ka osa ülejäänutest lastest löid häid suhteid soodsate abielude kaudu.

Johann III von Fahrensbach (surn. 21.3.1561)

Eelpool mainitud Wilhelm Fahrensbachil oli poeg Dietrich von Fahrensbach (1410–1478), kes oli Haimre mõisa valitseja. Temal oli omakorda poeg Dietrich von Fahrensbach (surn. 1514), keda nimetatakse ka Dietrich II. Viimatimainitu oli abielus Äntu mõisniku Friedrich Dückeri (surn 1499) ja Gertrud von Schwartzhoffi tütre Magdalena von Schwartzhoffiga. Neil oli viis poega ja kolmest tulid tuntud Osilia ametnikud. Pere vanimaks pojaks oli Johann III von Fahrensbach, kellest tuli oletatavasti Osilia toomdekaan ja Rüütelkonna peamees. Toomdekaani väide vajab veel tõestamist. On teada, et meil puudub teadmine Osilia kiriku dekaani kohta aastatel 1534–1554 ehk kahekümne aasta võrra. Samas on teada, et Johannes III von Fahrensbach oli Osilia kanoonik 1515–1535 ja suri alles 1561. Seega pole võimatu, et ta oli pärast aasta 1535 Osilia kiriku dekaaniks, aga esialgu puuduvad tõestused selle kohta.

Johann III von Fahrensbachi täpne sünniaeg pole teada, aga aastal 1499 leidub ta õppimas Rostockis, kus tema kohta on märgitud, et on pärit Revaliast. Seejärel elas ta Viluveres

(Willofer). Veebruarist 1530 kuni veebruarini 1534 oli ta Haapsalus rüütelkonna peameheks. Reformatsiooni käigus kaotas ta oma usulise seisuse ehk ta sekuleeriti. Saare-Lääne vaenuse ajal (1532–1536) oli ta markkrahv Wilhelmi poolel. 1533. a. oktoobris saatis markkrahv vahele aja 80 meest Lihulasse ja nende hulgas Johann III von Fhrnsbachi. Markkrahv Wilhelm kaotas vaenuse ja Volmari kokkuleppe alusel (1536) pidi Johann maksma markkrahvile kahjutasu 2000 marka aastas nelja aasta jooksul. Teistel andmetel maksis ta lõpuks kuue aasta jooksul kokku 3000 marka.

Oma isandaks olevat aastatel 1551–1557 Johannes nimetanud Tallinna piiskopina ja enne seda (1542–1556) Osilia toompraostina tegutsenud Friedrich von Amptenit.

Fahrensbachile kuulus Uugla mõis (Udenküll) ja maid Noarootsis. Hiljem oli ta piiskop Johannes von Münchhauseni teener. Abielus oli ta Gerdruth von Vietinghoffiga ning neil oli poeg Johann (IV) ning kolm tütart (Gertrud, Maddelene, Anna). Johann IV, kes oli abielus Catharina von Uexkülliga oli hiljem Haimre ja Uugla omanik. Gertrud abiellus Vasula mõisnik Gerd von Mallincroftiga. Anna abiellus Lagedi (Lacket) mõisaomaniku Wolmar von Uexkülliga. Testamendi lasi Johannes III von Fahrensbach koostada 2.2.1557, millest tuleneb ka tihti erinevates allikates olev väär informatsioon tema surma aja kohta. Johann III von Fahrensbach suri 21.3.1561.

Johannes von Fahrensbachiga seondub veel üks kohtuasi piiritüli asjus, mille otsus tuli 20.08.1529. Nimelt olevat Ehmja (Heymi) mõisa maad kuulunud Fahrensbachile ja naabruses olev Joesse (Jesse) sellel ajal Jürgen Tödweni lesele ja tolle pojale Jürgenile. Jürgen Tödwen oli surnud 1527. aastal ja sellest ajast olevat kestnud piiritüli. Kohus otsustas piirid jätta endiseks, aga kirjeldas tüli.

Meie Jürgen, Jumala armust Osilia väljavalitu ja Tallinna piiskop ning mitmed teised, tunnistame, et meie väärilise auväärse rae ette ilmusid valvas, meie kallis usklik härra Johann Varnsbeke, meie Osilia kiriku kanoonik, Heymi omanik ja auväärne ja voruslik abikaasa, surnud Jürgen Toddeweni lesk ja tema poeg Jürgen, kes on talu omanikeks Jesses.

Tüli oli peamiselt heinamaade ja heina pärast, aga see muutus vägivaldseks nii, et põletati maha kodasid ning ühel Fahrensbachi talunikul oli koguni käsi maha raiutud. Seetõttu nõudis Fahrensbach vastaspoole ranget karistamist.

Härra Johann Varnsbeke kaebas, et üks talunaine raius ära ühe tema taluniku käe, selle maa seaduse ja tavade pärast, siis me mõistame, et kõigil seal viibivatel põllumeestel oli kael mädanenud. Samuti peaksid nad olema kohustatud maksma põllumehele, kelle käsi on ära lõigatud, kolme korra 14 päeva jooksul kahju eest 20 marka. Kuni lähenevate jõuludeni oli ta kohustatud andma ka koorma rukist ja koorma otra.

See lesknaine peaks kurjategija kolm korra 14 päeva jooksul meie ette tooma ja vaese põlenud taluniku kodad esimesel võimalusel uuesti üles ehitama ning kolme korra 14 päeva jooksul talunikele kahju hüvitama.

Härra Johann Varnsbeke oli kohtult nõudnud eriti ennekuulmatut vägivalda ehk jala mahalõikamist ja mõne haavamise ja vägivaldse puudutamise pärast. Need nõudmised jäid aga kohtu poolt rahuldamata.

Johannes Fahrensbachi pitser 1530 ja 1547

Dietrich III von Fahrensbach (surn. u. 1578)

Dietrich II von Fahrensbachi ja Magdalena von Dückeri vanuselt teine poeg, Johannes III von Fahrensbachi ja Wolmar von Fahrensbachi vend. Abielus oli ta alates 1534 Reinholdi tütre Anna von Roseniga ja neil on teatavasti olnud poeg Dietrich ning tütar Anna. Poeg Dietrich IV abiellus Magdalena von Uexkülliga. Magdalena isa oli Riisipere mõisnik Johann II von Uexküll, kes Tallinna rae käsul hukati 07.05.1535 karistuseks talupoja piinamise ja tapmise eest ja sellest on tehtud film „Verekivi“. Dietrich III tütar Anna abiellus kolmel korral ja viimasena Saaremaa Taaliku (Thalik) mõisa valitseja pojaga Jürgen III von Peetzigiga. Dietrich III von Fahrensbachile kuulus ka Hiiumaa Lauka mõis. Pärast Anna surma läks mõis Jürgen III von Peetzile.

Esmakordselt mainitakse Dietrich III von Fahrensbachi aastal 1524 seoses kohtuasjaga Osilia piiskopi vastu koos oma vendade Johanni ja Reinholdiga. Aastal 1527 on teda mainitud kui

Läänemaa stifti vasall. Lauka mõisa Hiiumaalt sai ta endale 1552. Ta oli Osilia raehärra, piiskop Johann V von Münchhauseni kõrtsmik ja kohtutäitur. Aastal 1557 määrati ta Osilia toomhärrast venna Johann III von Fahrensbachi testamenditäituriks. Vend suri 1561. Aastal 1557 kolis ta Rapla maadele Allo valdusse (Alu mõis). Hertsog Magnuse ajal oli Dietrich III maksuametnik. Aastatel 1569–1570 usaldati temale Ivan Julma poolt mitmeid diplomaatilisi ülesandeid. 21.07.1574 sattus ta Rootsis vanglasse ning tema varandust rüüstati. 04.06.1578 kohtus ta Poola kuninga Stephan Bathoriga. Seejärel andmed tema kohta puuduvad. Veel aastal 1576 nimetati teda Arensburgi kuberneriaks.

Wolmar von Fahrensbach (u. 1500-1554)

Wolmar von Fahrensbach oli Dietrich II von Fahrensbachi ja Magdalena von Dückeri vanuselt kolmas poeg, Johannes III von Fahrensbachi ja Dietrich III von Fahrensbachi vend. Ta oli Saksa ordu diplomaat ja läänimees. Temast tuli Fahrensbachide Poola suguharu alulepanija. Teada on, et tal oli Kursellide aadliperest abikaasaga, Tartu stiftifoogi Jürgen Kurselli tütreaga 11 last, kellest on teada esialgu vaid kolm: Jürgen, Conrad ja Wilhelm. Poeg Jürgen von Fahrensbach on ehk Fahrensbachide suguvõsa kõige kuulsam liige ja temast võib lugeda allpool. On ka teateid vallaslastest Tönnisest (aastal 1528). 1534 sai Wolmar enda nimele Haimre mõisa ning hiljem veel Nõlva ning Nurmsi. Kahel korral käis ta ordu nimel paavsti juures Roomas ja ka keisri juures. Abikaasa vend Klaus Kursell oli Lihula linnuse asehaldur 1567, teine vend Wolter Kursell Haapsalu asehaldur ja piiskopkonna toomhärra ning kolmas vend Christopher Kursell hertsog Magnuse õuejunker.

Wynrich von Fahrensbach

Tuntud ka nimega Winrich Varnsbeke. Osilia praost 1423–1438. Dokumentides ka nimega Varensbach ja Varensberg. Wilhelm I von Fahrensbachi vend. Esmakordselt on teda mainitud 13.11.1423 kui ta allkirjastas ordumeistrile saadetud kirja koos teiste kapiitli liikmetega seoses Johannes Schutte valimi-

sega Osilia piiskopiks.¹⁰⁵ Piiskopiks sai siiski Christian Kuband ja aastaid Winricus Fahrensbachi praostina ei mainita. Aga samal ajal ka teist praosti välja ei ilmunud, millest võib järeldada, et Fahrensbach oma ametit ei kaotanud, aga ise ka ennast esile ei toonud. Alles seejärel, kui Kuband tülide tõttu aastal 1429 piiskopkonna maha jättis ning Itaaliasse läks ning ordu järgmisel aastal Schutte toetuseks piiskopkonna hõivas, tuli Winricus Fahrensbach jälle esile. Teda mainitakse uuesti Tallinnast saabunud kirjas, mis on koostatud 24.05.1430.¹⁰⁶ Sellele kirjale ta vastas praostina 29.5.1430. Järgmine kord mainitakse Osilia praosti 4.12.1435 Maapäeva dokumentides, aga nime seal ei mainita.¹⁰⁶ 18.11.1438 oli Winrich nähtavasti surnud, sest Augustin Tiergart sai prebende 15 marka Osilia praosti ametikoha saamiseks endale ja 28.11.1438 sai Sifridus Cantelberg surnud Winricuse kanooniku koha eest prebende 10 marka.²⁴

Reinhold von Fahrensbach

Wilhelm I von Fahrensbachi lapselaps. Isa oli Dietrich von Fahrensbach. 1537 immatrikuleeriti Rostocki ülikooli.⁵⁸⁷ Kirjas nimega Reynoldus Varnsbeke ja pärit Osiliast. 1549 taotles ta nähtavasti endale Käina kirikuhärra kohta, aga selle sai Johannes Duvel. 14.3.1555 oli ta juba surnud.²⁴ Osilia raehärra.

Otto von Fahrensbach

Wilhelm I von Fahrensbachi poeg, kelle testament on säilinud. Anu Mänd ja Kalev Jaago on selle testamendi kohta kirjutanud suurepärase artikli³²⁵ ja järgnev jutt põhinebki peamiselt sellel artiklil. Otto sai nähtavasti oma nime emapoolse vanaisa auks. 1489. aastal tegutses Otto von Fahrensbach Läänemaa meeskohtuniku Diderick Tule kaasistujana. 1492. aastal on allikates juttu Otto õetütrest. Ottol oli kaks õde, kellest üks ehk Lena von Fahrensbach oli abielus Arndt IV von Vietinghoffiga. 1498. aasta paiku, kui täpsustati Varnsbeckidele kuuluva Varbla ja Üxküllidele kuuluva Paadrema vahelist piiri, andsid selle kohta tunnistusi Otto talupojad; muu hulgas käsitleti ka heinamaade ja tammepuude kasutamist Haapsi, Allika ja Ännikse küla juures. Et mõned tunnistajad meenutasid, kuidas oli piir kulgenud Hinrick Varnsbecki ajal, võib kõne alla tulla ka võimalus, et Otto polnud Wilhelmi poeg, vaid hoopis pojapoeg, s.t Hinricku poeg. Otto ise oli Varbla, Tamba ja Tolli mõisade omanik.

Otto von Fahrensbach kirjutas oma testamendi 25.07.1500. Millal ta suri, pole täpselt teada. Aga aastaks 1512 oli ta kindlasti surnud. Testamendi originaal säilinud pole ja alles on vaid ära kiri. Järgnevalt toomegi ära tõlke Otto von Fahrensbachi testamendi ära kirjast.

Õndsas Otte Varnsbecki testament

Püha kolmainuse nimel, aamen. Kuna inimloomuse ebatäiuslikkuse tõttu pole midagi kindlamat kui surm ega midagi ebakindlamat kui surmatund, ja kuna kõik inimesed on surelikud ja peavad minema kõige liha teed, seetõttu mina, Otte Varnsbeck, kuigi olen ihult haige, ent jumala armu läbi meelte poolest

Esiteks usaldan ma oma vaese patuse hinge oma Looja ja Lunastaja kätte, paludes ja anudes halastust ja andestust kõigi oma pattude eest.

Seejärel annan Tema kiituseks Haapsalu kirikule ehituseks ja abiks ning püha sakramendi valgustamiseks 50 Riia marka ja oma parima ratsahobuse. Edasi määran ja jätan ma samuti Haapsalu toomkirikule Püha Risti vikaaria heaks ühe talu koos ühe adramaaga ja kõige selle juurde kuuluvaga, nimeks Kuuda, asub Märjamaa kihelkonnas. Ja soovin, et nimetatud vikaaria vikaar omaks ja kasutaks Kaguvere küla koos eelnimetatud talu ja ühe adramaa suuruse maaga Kuudas tavapärasel viisil, nagu vaimulikke lääne tavatsetakse kasutada. Nii peab vikaar igal aastal kaks korda laskma kõigil preestritel Haapsalu toomis mälestada minu vanemaid ja jagama neile kummagi mälestamise eest 3 marka, selle 6 marka peab vikaar andma oma (eelnimetatud) varadest.

Samuti määran ja jätan ma Lihula kloostrikirikule 100 marka sakramendi valgustamiseks. Samuti jätan ma samale kirikule Neitsi Maarja vikaaria heaks ~~50 marka~~ missarõivaste muretsemiseks või mis iganes altaril vajaka on. Samuti [jätan] uuele Peetruse ja Pauluse vikaariale kloostrikirikus sada marka.

Samuti otsustasin juba kaua aega tagasi, et minu kabelist, mis on rajatud 11 000 neitsi auks, peab saama kihelkonnakirik, ning selle alla peavad kuuluma minu mõlemad mõisad koos nende juurde käivate varadega. Ühtlasi oleks minu sõbralik soov, et sinna lastaks tulla ka mõnedel Paadrema talupoegadel, kes seal kandis elavad.

Edasi jätan Hanila kirikule ja kirikhärra kasutada kakssada marka, mille kirik peab panema renti teenima. Millist teenistust ta nende 12 marga eest pidama peab, määraku talle minu armuline Saaremaa isand. Samuti andsin ma samale kirikule Hanilas Neitsi Maarjale ühe rüü, mille müüsin 50 marga eest Wolmer Üxküllile. Aga see raha pole veel kiriku heaks laekunud. Seega määran ma, et minu testamenditäitjad selle eest hoolitseksid, et need 50 marka koos sellelt laekuva rendiga jõuaks Neitsi Maarja altarile, selle kaunistamiseks eelnimetatud Hanila kirikus.

Samuti pärandan ma nimetatud Neitsi Maarja altarile veel 10 marka.

Veel jätan ma Hanila kirikule 20 marka, mis oleks abiks uue altariretaabli omandamisel peaaltari jaoks.

Samuti peavad minu pärijad laskma Hanila väikese kella ümber valada, nii et see tuleks sama raske kui praegu. Ja mis see maksma läheb, selle peavad mu [pärijad] maksma.

Samuti määran ja annan ma 11 000 neitsi kabelile 1 adramaa maad, mis asub kabeli kõrval, koos kõige sinna juurde kuuluvaga, ja sinna tuleb ehitada nii mitu (elu)hoonet, kui preestril vaja läheb.

Samuti kuulub sellele kabelile üks kullatud karikas, sellele lisaks jätan ma 2 missariüüd ja 1 uue missaraamatu.

Samuti jätan ma 10 marka Lihula kihelkonnakirikule abiks monstrantsi muretsemisel.

Samuti jätan ja määran ma oma armulisele härrale, auväärsele Saaremaa isandale ühe toreda täku. Samuti jätan ma Maasilinna foogtile ühe noore veohobuse.

Samuti määran ja jätan ma oma abikaasale lisaks Tamba mõisale koos uue veski ja 3 külaga – Allika, Piiu ja Koda – 16 adramaad maad koos kõige sinna juurde kuuluvaga.

Samuti jätan ja määran ma oma mõlemale tütrele, Annele ja Hilgardile, ühiselt uue mõisa koos kõige sinna juurde kuuluvaga, nii nagu ma selle ostsin. Ja kui üks neist tahab teise osa välja lunastada, peab ta andma talle kolm tuhat ja 200 marka. Kummalegi jäägu oma kostiraha ja riided ning kolme kleidi juurde ehted, mis peavad olema laitmatud, ühele sama head kui teisele. Ja vanem peab noorema välja ostma, kui nad selles osas kokkuleppele jõuavad. Kui aga issanda tahtel peaks juhtuma, et jumal kutsub ühe neist enda juurde, enne kui ta jõuab mehele minna, saagu tema osa lähimatele sugulastele.

Mida minu pärijad lisaks siin sätestatule tahavad minu vaese hinge heaks teha, seda korraldagu minu testamenditäitjad oma äranägemise järgi.

Nendeks olen ma valinud ja oma testamendi jõul seadnud ja nimetanud nende eemal viibides, ent samal viisil kui siis, kui nad oleksid siin kohal viibinud, oma auväärse armulise Saaremaa

isanda ja auväärse härra Maasilinna foogti ning aulikud ja kiiduväärsed mehed härra Johann Brakeli, härra magister Otte Soye, Jurgen Brakeli, Dirick Üxkülli Vigalast ja Willem Willemi poeg Varensbecki. Ja määrän ja jätan igale mu testamendi-täitjatele ühe Ungari kuldna.

Mina, eelnimetatud Otte Varensbeck, tahan, et sellest minu kirjapandud testamendist ja viimsest tahtest iga inimese poolt, olgu nad vaimulikud või ilmalikud või kes iganes, kindlalt ja murdmatult kinni peetaks, välja arvatud juhul, kui ma selle ise jumala tahtel oma suu läbi tagasi võtan ja tühistan. Sellele lisaks jääb mulle voli sedasama oma testamenti tugevdada või madaldada, juhul kui mul selleks vajadus tekib. Kui seda ei peaks juhtuma, siis nõuan, et minu eelnimetatud testamendi-täitjad selle minu testamendi ja viimse tahte mõistuse ja tarkuse abil kõigis asjades parimal viisil ellu viiksid, nii nagu siin kirjas seisab, oma elu ja hinge nimel, nii et nad oleksid valmis selle eest viimsel kohtupäeval issanda ees vastust andma.

Suurema tõestuse ja kinnituse nimel olen mina, eelnimetatud Otte Varensbeck, lasknud selle testamendi alla lasta riputada oma pitseri. Sellele lisaks palun ma ka kõiki oma testamendi-täitjaid samuti oma pitser minu testamendi külge riputada.

Antud ja koostatud meie issanda aastal tuhat viissada apostel Jaakobuse päeval [25. juulil].

Siia lõppu sobib lisada eelpoolmainitud artikli kommentaarid, mis võimaldavad kirjutatust paremini aru saada. Üks lisakommentaar siiski selle kohta, et „Saaremaa isanda ja auväärse härra Maasilinna foogti” asemel oleks korrektsem olnud eestikeelses tõlkes kirjutada „Osilia isanda ja auväärse härra Soneburgi foogti”.

Alamsaksakeelne testament algab tavapärase tõdemusega inimese surelikkusest ja surmatunni teadmatusest ning surija hinge usaldamisega jumala hoolde. Sellele järgnevad annetused pühakodadele – Haapsalu toomkirikule, Lihula kloostrikirikule (closters kerck) ja kihelkonnakirikule (parkerck), Hanila kirikule ja Varensbecki enda ettevõtmisel püstitatud kabelile, mis oli pühitsetud 11 000 neitsi auks. Legendi kohaselt moodus-

tasid 11 000 märterneitsit Püha Ursula kaaskonna, kes tapeti 3. või 5. sajandil Kölni lähedal paganlike hunnide poolt. 11 000 neitsi kultus jõudiski keskaegsele Liivimaale tõenäoliselt Kölnist või Reinimaalt laiemalt. Reinimaalt oli pärit ka Varensbeckide suguvõsa. Haapsalu toomkirikus asus 1519. aasta andmeil 11 000 neitsile pühitsetud altar. Otto sõnastas oma soovid väga täpselt: Haapsalu toomkirikus toetas ta sakramendi valgustamist ja Püha Risti vikaariat, preestritele pärandatud maavaldustelt laekuvast tulust pidi osa minema Otto vanemate iga-aastaste mälestamiste tarvis (ilmselt pidas ta silmas missasid ja hingepalveid). Lihula kloostrikirikus (s.t tsistertslaste nunna-kloostri kirikus) toetas ta suurema summaga sakramendi valgustamist, aga ka kahte vikaariat, millest üks oli rajatud Neitsi Maarja, teine apostlite Peetruse ja Pauluse auks. Hanila kirikule jättis ta raha Neitsi Maarja altari jaoks, ent lisaks toetas ka uue retaabli muretsemist peaaltarile, annetades selle heaks 20 Riia marka. Mõistagi ei saanud see katta kogu retaabli maksumust: maalitud ja/või nikerdatud altariretaablid maksid sel ajal mitusada marka, uhkema koguni üle tuhande. Samamoodi käitus ta ka Lihula kihelkonnakirikuga (s.t Elisabethi kirikuga), toetades sinna monstrantsi hankimist 10 margaga. Otto soovis, et tema pärijad laseksid ümber valada Hanila kiriku kella. Kuna ta kasutas nimetust „väike kell“, võib oletada, et kirikus oli ka teine, suurem.

Korduvalt on juttu 11 000 neitsi kabelist, mida kadunuke nimetab enda omaks („minu kabel“). Selle asukohta pole nimetatud, ent kuna Ottole kuulus Varbla mõis, võib pidada tõenäoliseks, et kabel asus sealsetel maadel. Huvitav on ka testamendis väljendatud soov, et kabelist kujuneks kihelkonnakirik. Varbla kuulus keskajal Hanila kihelkonda, millest ta eraldus tõenäoliselt alles 1611. aastal, kui sai oma pastori, ent oli hiljemgi mitu korda Hanilaga ühendatud. Seega võib oletada, et vähemalt kabeli kihelkonnakirikuks arenemise osas Otto viimne soov ei täitunud. Praegu asub Varblas 1860. aastatel ehitatud neogooti kirik, mis kannab Urbanuse nime ja mis püstitati 1638. aastast pärit puukiriku asemele. Pole teada, kas puukirik asus samal kohal kui Varensbeckide keskaegne kabel.

Testamendis pole nimetatud, millisesse pühakotta soovis Otto lasta end matta. Ühe variandina tuleks kindlasti kõne alla seesama tema rajatud 11 000 neitsi kabel, ent välistada ei saa ka Haapsalu toomkirikut, kus Otto viimse tahte kohaselt pidi kaks korda aastas mälestatama tema vanemaid, kes ilmselt olid toomkirikusse maetud. Piiskopkonna peakirikuna oli Haapsalu toom kohaliku aadli jaoks kahtlemata kõige prestiižsem viimne puhkepaik. Tõenäoliselt oli Otto teinud oma matmise kohta suulised korraldused, mis olid tema perele teada, ja nii ei olnud vajadust seda testamenti kirja panna.

Pärast kirikule tehtud vagasid annetusi pidas Otto meeles kahte tähtsaimat kohalikku võimumeest, kelle vahel Saare- ja Läänemaa jagunesid – Saare-Lääne piiskop (Johannes Orgas) ja orduit esindav Maasilinna foogt (Adolf von Fürstenberg). Esimesele pärandas ta toreda ratsahobuse, teisele veohobuse.

Järgnevad abikaasale ja lastele pärandatud varad. Oma naisele, kelle nime testamendis ei mainita, jättis Otto Tamba mõisa koos kolme küla, veski ja 16 adramaa suuruse maaga. Mõlemad tütrede, kel nimeks Anne (Anna) ja Hilgart (Hildegard), pidid testamendi järgi kahe peale saama uue mõisa, mille Otto oli ilmselt võrdlemisi hiljuti ostanud ja mis peaks olema Tolli mõis Kullamaa kihelkonnas. Tütred olid testamendi koostamise ajal veel vallalised, võimalik, et ka alaealised. Nimelt sätestatakse, et kui üks tütardest enne meheleminekut sureb, ei lange tema osa mitte teisele tütrele, vaid lähimatele sugulastele. Kes need on, seda Otto ei täpsusta. Hiljem on mõlemad tütrede siiski abiellunud – Anna Helmolt Swarthoffiga ja Hildegard Johann von Mölleriga.

Poegi testamendis millegipärast ei nimetata, kuid ühest 12. juunil 1521 meespäeval lõpetatud kohtuasjast selgub, et Tamba mõisa päris ema surma järel Laurens Varensbeck (Varensbeke), kellel oli õdede ja ema testamenditäitjatega vaidlusi päranduse üle. Samas kohtuotsuses mainitakse ka nende õndsat venda Hinrickut. Miks Otto pojad tema testamendis ei figureeri, on selgusetu. Võimalik, et nende pärandiosa oli kindlaks määratud juba mingi varasema lepinguga, mis pole säilinud, ja seetõttu polnud vajadust seda testamendis üle korrata.

Kohtuvaidlusest ilmneb ka asjaolu, et õed on Laurensi loata toonud ära ema varakirstu Lihula kloostrist. Selle põhjal võiks oletada, et oma elu lõpupoole elas Otto lesk nunnakloostri seinte vahel, mitte aga Tamba mõisas.

Testamendi lõpuosas nimetab Otto testamenditäitjad, kes pidid tema viimset tahet ellu viima. Tavaliselt valiti testamenditäitjaid oma seisusekaaslaste ja sugulaste-hõimlaste seast. Mida jõukam ja kõrgemast seisusest surija oli, seda rohkem oli tal harilikult ka testamenditäitjaid. Otto Varensbecki staatust näitab see, et esimestena on tal testamenditäitjateks määratud kõige kõrgemad Saare-Lääne isandad – piiskop ja Maasilinna foogt. Neile lisandus veel viis meest, kes olid valitud Läänemaa mõisnike ja vaimulike ning Otto sugulaste hulgast – Johann ja Jurgen Brakel, magister Otto Soye (Zöge), Dirick Üxküll Vigalast ja Wilhelm Wilhelmi poeg Varensbeck.

Testament lõpeb töotusega oma viimsest tahteavaldusest kinni hoida, kui just ei avane võimalust ega teki vajadust seda muuta või kui surija juhtub tervenema ja oma viimse tahte tagasi võtab.

Conrad Fahrensbachi testament

Kirjandusest võib leida ka Conrad Fahrensbachi testamendi, mis on avalikustatud 30.05.1530.³⁹ Tegemist ei ole samasuguse palju huvitavat sisaldava dokumendiga nagu Otto von Fahrensbachi puhul, aga tähelepanuvääriv on siiski. Conrad oli Wilhelm I von Fahrensbachi pojapoeg. Tema isa oli Wolmar von Fahrensbach ja ema Barbara von Anrep. Conradil oli ka vend Winrich von Fahrensbach, kes suri 1545. Conrad oli abielus Elisabeth von Tiesenhauseniga, kes suri 21.05.1543. Ta oli kaastegev Osilia Rüütelkonna tegevuses.

Conrad von Fahrensbach suri 28.4.1530 ja testamendi sisu on arutamisel olnud paar päeva hiljem. Testamendist selgub, et temale ollakse võlgu kokku 700 Riia marka ja kadunuke oli võlgu 500 marka. Oma teenijale Simonile annab ta kaks raudrüüd, et see saaks need rahaks muuta. Lesk ja tütar said mõningaid privileege ning neid paluti kaitsta. Testament loeti ette ja kinnitati Lihula lossis

Jürgen von Fahrensbach (1551-17.5.1602)

Jürgen von Fahrensbach oli eespoolmainitud Wolmar von Fahrensbachi poeg, Fahrensbachide Poola suguharu kuulsaim esindaja. Teatakse ka nimega Georg, ladina keeles Georgius Fahrensbecius, Venemaa allikates vastavalt Юрий Францбек ja Poola ajaloos on ta jäädvustunud kui Jerzy.

22.12.1581 abiellus Jürgen von Fahrensbach Dobeles komtuuri Mathias von der Recke lese Sophiaga (surnud 1598 Karksis), kelle vanemateks olid Nurmuiža (Nurmhusen, Kuramaa) mõisnik Jürgen Fircks (surnud 1600) ja Kuramaa piiskopi Johann von Münchhauseni vennatütar Anna Westphal. Abielust sündis vähemalt neli last. Johann oli rittmeister ja Lemsalu staarost. Krahv Georg Wolmar oli diplomaat ja sõjaväelane, kes hukati 19.05.1633 Regensburgis.

Jürgen von Fahrensbachile kuulusid Karksi loss, Võnnu loss, Tarvastu loss (sai kingiks 05.01.1588 Rzeczpospolita kuningalt Zygmunt III Wazalt) ning Meistrhofi mõis Ruhja kihelkonnas.

Jürgen von Fahrensbach sündis Läänemaal Haimres. Liitus Rootsi vägedega juba noorena ning sõdis Prantsusmaal, Ungaris, Hollandis ja Liivimaal. Osales 1570. aasta jaanuaris oma onu Klaus Kurselli juhitud Tallinna lossi afääris, mille ajal kohalikud mõisamehed kui rootsi palgasõdurid selle enda kätte haarasid, nõudes teenistuse eest maksmata tasu. Kui rootslased lossi sama aasta märtsis tagasi vallutasid, õnnestus Fahrensbachil napilt põgeneda. Ta vangistati venelaste poolt, kuid astus peagi nende teenistusse, osales ka Tallinna piiramises 1570–1571, juhtis seejärel 1572. aastal Oka jõe ääres saksa palgasõdurite salka võitluses tatarlaste vastu ja osales Paide vallutamises 1573. Siis aga lahkus ta segastel asjaoludel Vene teenistusest (ilmselt põgenes) ning asus Saaremaa asehalduri Claus von Ungerni soovituskirjaga (09.06.1575), milles asehaldur iseloo-mustas teda kui vene keele ja vene sõjakommete tundjat, Taani kuningas Frederik II alluvusse.

Taani õukonnas ja armees tegi Jürgen Fahrensbach kiiret karjääri. Alustas 05.10.1575 õuejunkeruna ning tõusis teenistuse lõpus õuemarssaliks (ametis 29.05–25.10.1579). 1576–1577

osales ta Danzigi ülestõusul poolakate vastu, oli rittmeisteri auastmes Danzigi komissar ja sõjanõunik. Pärast Saaremaa asehalduri Vincents Jueli uppumist septembris 1579 määrati ta ajutiseks Saaremaa asehalduriks. Talle läänistati kogu Saaremaa. 1580 asus Fahrensbach aga Taani kuninga nõusolekul ka Stephan Bathory teenistusse, kus ta sai endale lääniks Karksi. Talle pakuti ka Võnnu vojevoodi ametikohta, mille pärast tal tekkis tüli Taani kuningaga. 1584. aastal võttis Frederik II talt Saaremaa ära, misjärel Fahrensbach püüdis seda aadlike mässuga tagasi saada, kuid see katse ebaõnnestus. Nii asus Fahrensbach vaid Poola kuninga Zygmunt III Waza teenistusse ja sai peagi Võnnu vojevoodkonna vojevoodiks, Liivimaa aadlikukonna ülemaks. Lisaks anti talle läänideks ka Tarvastu ja Ruhja.

Jürgen von Fahrensbach hukkus Rootsi-Poola sõjas Viljandi piiramisel 1602. aastal, sai haavata Tödweni lastud musketikuulist Viljandi linnuse vallikraavis ja suri hiljem haavadesse. Tuleb meenutada, et aastal 1531 oli Tödwenitel ja Fahrensbachidel lahkkel Ehmja mõisa pärast.

Fahrensbachide poolt täidetud ametikohad Osilias

Eelpoolkirjutatu põhjal võib kirja panna olulisemad ametikohad Osilia aladel, mida täitsid Fahrensbachid:

1394–1420	Wilhelm Fahrensbach	Läänemaa stiftifoogt
1406	Johann von Fahrensbach	Osilia kanoonik
1423–1438	Winricus von Fahrensbach	Osilia praost
1515–1535	Johann III von Fahrensbach	Osilia kanoonik
1530,1534	Johannes von Fahrensbach	Haapsalu lossidroost
	Reinhold von Fahrensbach	Osilia raehärra
	Wolmar von Fahrensbach	Saksa ordu vasall
	Dietrich III von Fahrensbach	Osilia raehärra
1579	Jürgen von Fahrensbach	Saaremaa asehaldur

Fahrensbachide sugupuust

Vanim teadaolev esiisa oli Giso de Varnestbeke, kes oli aastal 1229 olnud tunnistajana Saksamaal Bergi krahvkonnas Limburgi dünastia algusaegadel kui võimule oli pääsenud Heirich IV Limburg. Tänapäeval on selle piirkonna pealinnaks Düsseldorf. Täpseid sünni- ja surmadaatumeid Giso kohta ei teata ning surmaajaks on sedasi määratud „pärast 1229”. Krahvkondkonna mõju on olnud Fahrensbachidele olnud suur ja isegi oma perekonnavapi eeskujuks on Fahrensbachid võtnud Bergi krahvkonna vapi.

Teadaolevad Fahrensbachid kuni Läänemaale saabunud Heinrich Fahrensbachini:

Giso de Varnestbeke

Everhard von Varinsberg u. 1270–1333

Vustin von Varinsberg surn. pärast 1335

Heinrich Varnsbeke u. 1340–1402

Heinrich Varnsbeke (Fahrensbach) on pärit Baumbergist ehk Bergi krahvkonnast. Siinkohal tuleb märkida, et erinevad ajaloouurijad on siit edasi püüdnud väita väga erinevaid sugulussuheteid ja isegi nii, et Heinrichi naine olevat olnud oma lapse vanaema. Seepärast tuleb siinkohal olla väga ettevaatlik sugulussuhete määratluses.

Teadä on, et Vustini ja Helena poeg Heinrich abiellus algul Kunigundega, kes aga peagi suri. Seejärel abiellus Heinrich Stine (Christine) Kniprodega, kellega ta sai nähtavasti kokku kümme last ja meid peamiselt huvitav Wilhelm Fahrensbach olevat olnud järjekorras viies.

Stine onu Winrich von Kniprode oli Saksa ordu kõrgmeister 1352–1382. Stine isa oli siis Heinrich Kniprode. Tol ajal oli tavaline, et sugulussuhete kaudu saadi endale kõrgeid ametikohti ja privileege. Nii toimis ka kõrgmeister Winrich von Kniprode, kes upitas oma vennapega, Stine Kniprode venda, headele kohtadele Liivimaal. Selleks saatis ta aastal 1379 vähemalt kaks kirja paavstile. Ta soovitas endaga samanimelist

veenapoega Winrich von Kniprodet nii Tartu kui Osilia piiskopiks ning veel proovis saada toetust talle doktoriõpingute jätkamiseks. Stine vend Winrich aga oma elu ajal Liivimaalt sobivat ametit ei leidnud. Kui aga siis oldi hädas uue piiskopi leidmisega ja ordu leidis piisavalt raha Winrich von Kniprode toetamiseks, siis määratigi ta aasta 1383 novembris Osilia piiskopkonna ajutiseks administraatoriks. Paavsti õnnistuse piiskopiks saamiseks sai ta kaks aastat hiljem. Aastal 1389 oli Osilia piiskopik tõusnud Winrich von Kniprode upitanud Läänemaa stiftifoogtiks oma venna Wilhelm von Kniprode.

Osilia administraatoriks ehk proviisoriks tõusnud Winrich von Kniprodega samaaegselt aastal 1383 saabus Osilia aladele ka tema õepoeg Wilhelm Fahrensbach, kes oli äsja saanud täiskasvanuks ja kellest pärast oma onu Wilhelm von Kniprodet tuli samuti Läänemaa stiftifoogt. Sellest oli aga juttu juba varem.

Wilhelm I von Fahrensbachi kaks vanemat venda ehk Johann ja Gerhard jäid nähtavasti vähemalt esialgu Saksamaale. Kolmandast vennast Winrich Fahrensbachist (Varnsbekest) tuli aga hiljem Osilia praost. Kuna Osilia kanoonikute hulgast leidub aastal 1406 kanoonik nimega Johann von Fahrensbach, siis võib arvata, et tegemist on Wilhelmi kõige vanema vennaga. Wilhelmil oli veel kuus õde.

Wilhelmil endal on teada vähemalt üheksa last. Esimesed kaks sündisid talle Henneke von Asserieniga, kes aga suri 1415. Seejärel abiellus ta uue naisega, Otto Brakeli ja Margarethe Vietinghoffi tütrega. Nende esimene ühine poeg Wilhelm II abiellus von Ungerni perest pärit neiuga. Poeg Johann I abiellus Elisabeth von Lodega. Poeg Dietrich von Fahrensbach abiellus Aleitiga ja nende poja Dietrich II lastest tuli Osilia kanoonik, Osilia raehärra ja ka nähtavasti Osilia toomdekaan. Poeg Wolmarist tuli Saksa ordu vasall ja tema pojast Jürgenist kuulus ordutegelane, kellest oli juttu juba varem.

Fahrensbachid ja Osilia Rüütelkond

Ajast, mil Wilhelm I von Fahrensbach tülitsetes Osilia piiskopiga oma valduste pärast oli tema perekonda jäänud sisene vimm piiskopi ja piiskopkonna vastu. Sedasi olid nad aktiivsed

piiskopkonnas tekkinud rüütelkonna loomisel ja selle tegevuses. Juba esimeses dokumendis 30.06.1519, kus manitakse rüütelkonna esindajaid nime pidi, olid kirjas Dietrich III von Fahrensbach ja Laurens von Fahrensbach. Dietrich III oli Wilhelmi lapselapselaps ja Laurens lapselaps ehk Otto von Fahrensbachi poeg. 09.07.1525 käis Rüütelkonna esindajana Wolmari Maa-päeval Johann III von Fahrensbach, Dietrich III von Fahrensbachi vend. 21.01.1527 Kullamaal toimunud Osilia Rüütelkonna koosolekul oli Johann märgitud kui rüütelkonna esimees (*hauptmann*). Temale lisaks olid kohal Dietrich III von Fahrensbach, Laurens von Fahrensbach, meeskohtunik Reinhold von Fahrensbach (Dietrich III ja Johanni vend), adrakohtunik Winrich von Fahrensbach (Wilhelmi I pojapoeg, Wolmari poeg), Conrad von Fahrensbach (eelneva vend), Wilhelm III von Fahrensbach (Wilhelm I pojapoeg, Wilhelm II poeg).

Wilhelm I von Fahrensbachi tülidest

Pärast Wilhelm I von Fahrensbachi onu surma, kes oli pikka aega olnud Osilia piiskopiks, polnud tal enam toetajat piiskopkonnas. Oma tegevusega oli Wilhelm aga endale haaranud suure varanduse piiskopkonna aladelt. Vähemalt osadele kapiitli liikmetest see ei meeldinud ning nii koguneski ordumeistri õhutusel viis Osilia kanoonikut ning lugupeetud kirikuvasalli 25.04.1420 Osilia seisuste koosolekule Lihulas, et kirik prokuristidele üle anda. Otsustati, et kuni uue piiskopi saabumiseni peaksid kirikuvara ühiselt valitsema kapiitel, vasallid ja prokuristid, nagu ikka, ning raha, juveele ja kolimisasju ühelt poolt valduste ja kahe prokuristi poolt luku taga, teiselt poolt.

Pärast uue piiskopi Caspar Schuwenflugi saabumist Osiliasse 1420 juulikuul hakkas too olukorda välja selgitama. Piiskopkonda oli teda auväärsest vastu võetud ja kiriku varad anti tema käsutusse. Piiskop Caspar hakkas siis Fahrensbachi varasid endale kahmima, sest oli ju tema pidanud ametikoha eest maksmaks kuuriale suure hulga raha. Sedasi tekkis aga suur tüli Fahrensbachiga ning järgnev kirjavahetus ja tegevus tunnistasvad, et nähtavasti hakkas Wilhelm I von Fahrensbach koguni

ähvardama nii, et Caspar Schuwenflug soovis piiskopkonnast lahkuda.

07.08.1420 toimus Osilia seisuste koosolek ehk meespäev. Arutati Wilhelm Fahrensbachi mahhinatsioonid.

Kohal on uus piiskop Caspar Schuwempflug, tema toomkapiitel, austatud härrad ja inimesed Saksa Ordust, kloostri rüütlid ja teenijad. Sama juuresolekul manitses piiskop vasalli Wilhelm Fahrensbachi, surnud piiskop Winrich Kniprode õepoega ja endist Läänemaa foogti (umbes 1394–1420), tema ebaseaduslikult ja pettuse teel omandatud laua- ja kirikukaupade pärast. 500 marka, mis olid valesti kinni peetud. Rüütel keeldus aga seda üle andmast. Seejärel andis piiskop talle kuu aega Riia peapiiskopiga ja Tartu piiskopiga rääkimiseks.

Samal päeval saatis piiskop ordu prokuristile Roomas kirja, kus tahab et teda kusagile mujale üle viidaks ning oli selle eest valmis maksma üsna suure summa. Lühendatult oli tema kiri järgmine:

Austatud härra prokuraator! Ma palun teid mitte avaldada härra H. Dwegile, ei A. Dattelenile ega ühelegi elavale inimesele, mida ma kirjutan oma isandale ja et te peaksite ka vastama mulle individuaalselt oma kirjade kaudu.

Õnnistatud isand! Kõige alandlikuma soovitusena, õndsate jalgade kõige vagadama suudlusega. Ega ma asjata lükanud S. V. oma õnnestumistest kirjutamist pikalt edasi, väärtustades võimalust esmalt näha detaile, kellest kirjutamisväärselt pidasin; paludes alandlikult järeleandmist, kui olen sellise viivitusega kutsunud esile S. V. armu. Mistõttu, et sõnade pikk kontekst e. Jumala armust võtsid mu kiriku kapiitel ja vasallid mind auväärselt vastu ning sain raskusteta oma valdusse kogu kiriku enda vara. Kuid kahjuks ei leidnud ma siin kõike mitte niivõrd halvasti, vaid kõige halvemas järjekorras, mida juhtis minu eelkäija pikaajaline hooletus, kes oma füüsilise tervise tõttu eelistas anda kõik pigem oma sugulastele hajutamise kui riigi valitsusele; nii et reformatsioon näib mulle eriline hoolitsus nii oluline, et kui piiskopliku väärikuse austamine poleks mind tagasi tõmmanud, oleksin pidanud kõik sedasi jätma ja väsimatute hüpetega S. V. armu juurde kiirustama, isegi kui see

oleks pidanud toimuma jalgsi. Ma eelistaksin elada seal igavesti ühe teie palgasõdurina, kui ebaõnnestuda presbüteri väärikuse ja selle all olevate pidevate hoolitsustega, välja arvatud juhul, kui S. V. mind varem päästa, kas teie õukonda tagasi kutsudes või mõnel muul sobival viisil. Selle meetodiga ajavad nad mind ootamatult maa pealt laiali, isegi mitte ilma S. V. hävitamiseta, millega te kaotate nii ustava teenija. Nii et halasta mind, isand! Halasta mind, kui mu hing sinu peale loodab, et sa päästad mind selle surma lõksust. Ja kui vahepeal peaks Warmiensi kirik, mille jumal hoidku, tühjaks jääma, siis pidage mind meeles, härra, sest see vajab valitsemiseks kindlasti vähem hoolt ja see on minu kodumaal, kus ma saan hakkama, elada maa peal ja hiiüda teie poole igavesti. Veelgi enam, kõigi õnnistatud isa, et ma võiksin teie ees olla võimalikult tänulik, annab orduprokurör teile kõigepealt minu nimel nelisada ja minu patroonile Lord Franciscus Rodile, teie sugulasele, sada floriini ja viimasena tuhat kolmsada floriini, millega oma kirikukambri eest kohustan teid tasuma oma apostellikud kohustused kahe aasta jooksul teatud meetoditel ja nõudmistel, tehes S. V.-le sama meistri kaudu ettepaneku orduprokuröri või meister H. Dwerg, milles S. V. lahkelt kuulab mind mu kiriku lohutuseks, see on minu esimene sissepääs samasse. Ja prokurör teatab minu palvel S. V.-le igast minu muudest õnnestumistest minu kirjade põhjal selgemalt. Armuline vastus kõigele eelnevale on käesoleva sõnumiga adresseerige minule, paludes alandlikult e. S. V., kõikvõimas Jumal hoidku mind igavesti õnnelikuna ja kaitstuna, et saaksin sellest vanglast vabaneda ja tema püha kiriku õnneliku valitsuse eest. Arnsburgi lossis antud VII. august 1420.

Eelnimetatud püha Caspar, Osiliensise piiskop, kõige pühendunuim olend.

Siit kirjast nähtub asjaolu, et Fahrensbachiga on tekkinud suur tüli ja piiskop Caspar soovib oma piiskopkonnast võimalikult ruttu lahkuda ning on selle eest valmis maksma palju raha. Arnold Dattelen oli sel ajal Warmia praost ja Hermann Dwerg paavsti protonaator ehk kuuria notar. Nendele ei tohtinud siis kirja saaja orduprokuraator Johann Tiergart midagi rääkida. Piiskop Caspar oli ise varemalt olnud Warmia (Ermland) ka-

noonik. Caspar saatis kirja ka paavstile ja palus enda üleviimist Rooma ning kui Ermlandis vabaneks koht, siis edasi sinna.

Olukorra tõsidust toetab ka fakt, et 25.09.1420 saatis Taani kuningas Erik kirja, kus teatas, et võttis Osilia piiskopi, tema kiriku ja alamad oma kaitse alla. Arvatavasti oli see vastukõla Fahrensbachi ähvardustele.

04.11.1420 kutsus piiskop järjekordselt kokku Osilia Mees-päeva, et arutada Fahrensbachi mahhinatsioonide.

Piiskopi vasall ja endine stiftifoogt Wilhelm Farensbach, keda piiskop Kaspar pidas vastutavaks kirikuvara omastamise eest, oli keeldunud seda tagastamast. Seejärel kutsus piiskop kokku oma meeskonna ja kapiitli ning küsis vasallidelt, kas nad tahavad selles asjas kohut mõista. Vasallid teatasid pärast omavahelist nõupidamist, et ei võta asja kohut mõistma, sest nende arvates kuulus asi vaimulikule kohtule, aga mitte neile. Seejärel otsustas piiskop pärast konsulteerimist oma kapiitliga ja nendega, kes ei osalenud eelmisel kohtuistungil, kollegiaalse rüütlikohtuga, taotleda Farensbachi vastu õigust paavstikohtus. Kuna tal polnud kohtunikku selles küsimuses mujal läks ta pärast seda Rooma, kui ta oli määranud oma kirikusse vikaarid. Ta kohustus tagastama kaks vaidlusalust kaupa ja 500 marka ning andma aru oma foogtihalduse kohta, kuid piiskop jäi kindlaks kavatsusele mõjutada karistusi tema suhtes Rooma kuurias. See tegevus tekitas Liivimaa vasallide ja Saksa Ordu seas üldist vastuseisu.

30.04.1421 saatis piiskop Caspar kirja kõrgmeistrile Wilhelm von Fahrensbachi hagi asjus. Peamiselt puudutas see kiri Carizeli (Sooniste) mõisa müüki.

11.09.1421 saatis Fahrensbachiga seoses Taani kuningale kirja isegi paavst Martinus V ise.

Osiliensise piiskop Caspar teatas tõsise kaebusega meile, et kui ta sai oma Osiliensise kiriku oma valdusse, tahtis ta hoolikalt uurida selle seisukorda nagu karjane seda teeks ning leidis, et teatud William de Warensbech, sõdur, teeseldes, et ta on nimetatud kiriku vasall, oli seda mitmel viisil välja petnud ja teatud ebaõiglaste võõrandumiste tõttu kahandanud, sai ta umbes kahekümne kuue aasta jooksul kätte kirikuga seotud maid

ja valduseid, mis tema valitsusele usaldati ja ta ei paistnud olevat nendest kunagi aru andnud, vaid pigem oli tulu antud temale.

Veelgi enam, sama piiskop väitis, et need lossid, mille eesotsas oli William ise, olid kokku kukkunud ja ta oli ise selles süüdi, et neid ei suudetud mitmetuhande floriiniga korrastada. Talupojad määrasid kiriku varade kummardamise ja hõivasid neid endale kallitest hoonetest, lisaks kirikult ära võetud puidule ja muudele asjadele. Ja ta oli juba oma ametiga niigi koormatud suure hulga oma koloniste ja talupoegi kiriku maade ja valduste harimiselt ja seal töötamiselt toonud oma valdustesse tööle, jättes nimetatud kiriku alad harimata ja mahajäetuks.

Samuti tekkisid tõsised lahkarvamused sellele piiskopliku raamatu suhtes, kus tema kohta kirjeldati tehtud kaupu. Ta oli ära viinud ja ära kraapinud mõned kirjad, et kergemini varjata eelnimetatud kaupu, millega ta kirikut rüüstas ja et ta oli toime pannud palju muid ülekohtuseid ja ebanormaalseid tegusid. Eelnimetatud piiskopi ja tema kiriku tõsise lahkarvamuse ja kaotuse eest samale piiskopile keeldus William rahuldumast sama piiskopi poolt mitu korda sõbralikult esitatud nõudeid.

Seetõttu tuli eelnimetatud piiskop meie õukonda ja esitas oma õiguse ja kiriku hüvitise saavutamiseks süüdistuse eelnimetatud Williami vastu, kes ise oli seaduslikult kutsutud kohtu ette ja kes ei ilmunud kohale ning sai tema suhtes ekskommunikatsiooni ja teatud muud karistused, mis peatati edasikaebamiseni.

See on tõsi, kuna sedalaadi karistusest poleks kasu, välja arvatud juhul, kui neid täidetakse nõuetekohaselt, kutsume teie vennaskonda üles, et austusest meie ja Apostliku Tooli vastu eelnimetatud karistuste täideviimise osas, soosite ja abistate eelnimetatud Osili piiskoppi või tema vikaare ja prokuraate nõuannete, abivahendite ja sobivate teenetega, isegi kui see on vajalik, teie käe jõul suudab sama piiskop saavutada ja tõesti saavutage takistusteta need laused vastavalt ülalt antud täitekirjade sisule, milles te teete seda, mis on Jumalale vastuvõetav, eelistades õiglust kiriku rüüstaja vastu ja näitate sellega meile ka erakordset rahulolu.

Siit selgub, et Wilhelm oli ametis olnud ehk pikema aja kui varem teada oli ehk juba alates aastast 1394, sest varem arvati, et ta alustas varasema piiskopi dokumendi alusel stiftifoogtina aastal 1397. Wilhelm olevat kutsutud Rooma aru andma, aga seni polnud ta sinna ilmunud. Sedasi palus paavst Taani kuningat aidata Osilia piiskopil õigluse nõudmisel ja seda kuni jõu kasutamiseni. Seetõttu võib kahelda juba eelpool mainitud Taani kuninga kirja 25.09.1420 kuupäeva õigsuses. Aga selline leidub algallikatest LUB-st. Õigem oleks nähtavasti 25.09.1421.

Samal päeval paavsti kirjaga olevat Liivimaa ordumeister palunud Wilhelmi toomist Rooma. Aga samas saatis ordumeister Saksa Ordu kõrgmeistrile kirja, kus teatas, et Wilhelm olevat vaidlusaluse kirikuvara ja 500 Riia marka oma lubaduse kohaselt üle andnud ning palus piiskopil ja tema vikaaridel Wilhelmi mitte kuuriasse ehk Rooma saata ja nii saaks ordumeister asja sõbralikult ära lahendada.

Detsembris olid tüliga seoses Rooma saadetud piiskopi esindajad ehk vikaarid veelgi Roomas. Ise läks piiskop aasta lõpul Itaaliasse Rooma põhjapoolel asuvasse Montefiasconesse. Sealt ta enam oma piiskopkonda ei naasnud. Caspar Schuwenflug oli ta tülide käigus saatnud kirju paavstile, Poola kuningale ning Leedu suurvürstile.

31.12.1421 Kõrgmeistrile saadetud kiri annab hea ettekujutuse, et millised olid probleemid Fahrensbachi ja piiskopkonna varadega. Järgnevalt võibki tutvuda lühendatud väljavõttega sellest kirjast.

Lugupidamisega jne. Vastusena Teie kirjale, mitmete rüütlite ja sulaste palve pärast Liivimaale, et saaksime maha võtta nende asjade keelu, mis meil on härra Wilhelm Fahrensbachi ja Heinrich Scherenbeke vastu meie kiriku jne pärast. Esialgu kirjutan härra Wilhelmi, meie esivanema (eelneva piiskopi Kniprode) õe poja tõttu, tuli ta maale nii vaesena, et kogu tema kaasavõetud vara ei olnud 10 Reini kuldnat väärt. Meie esivanem määras ta oma koguduseliikme foogtiksi ja usaldas talle meie kiriku kolme linnuse haldamise koos kõigi tarvikutega, millelt ta kogus 23 aasta jooksul kõik intressid, viljad ja hüved, mis ulatusid aastas suure summani. Me ei ole leidnud

ega saa teada, et ta oleks kogu selle aja jooksul tegemistest aru andnud, nagu oleks pidanud tegema. Samuti ei kasutanud ta saadud tulu ei losside ja majade jaoks ega meie kiriku hüvanguks ja hooneteks, millistel ta lasi nii armetult laguneda, et see on patt ja häbi ja et neid ei saa isegi suurte rahasummadega parandada. Sellest üks (loss), nimega Lode, põles täielikult maha ja üheski teises ei tohi me päevagi viibida. Teisalt ei unustanud ta omakasutust ja vagadust ning meie kiriku jm vahenditest ehitas ta puidust ja müüritisest nii palju suuri ja ilusaid hooneid ja hoove ilusate tallide ja muu vajalikuga. Mitte ühes kohas, kuid paljudes kohtades, ja maal on vähe rüütleid, kes suudaksid temaga rikkuses ja ehitistes võrrelda. Seejuures pani ta meie rahva kõige suurema pinge alla, hõivas oma vara koos meie parimate teenijatega ja kui me seda temalt nõudsim, hoidis ta seda meilt suure pahameelega tükk aega tagasi. Lisaks ostis ta kokku kõik läänid, mis meie esivanemate ajal müügis olid, jah, ta müüs mõnele mehele oma kauba rohkema raha eest, kui nad väärt olid ja sel viisil ja sellise ülestõstmisega ostis ta osa meie auväärseid. Andis üle nende käes olevad ilusad kaubad meestele, kes tegid palju head tööd meie kiriku vastu; nagu mõned on meile öelnud, et ta tõi nad nende kauba juurde, et nad ise ei tea, kuidas või miks? Tal oli nii suur võim meie esivanemate ja meie piiskopkonna üle, et keegi ei tohtinud talle vastu seista ja kui kapiitel keelas tal kaupade ostmist jätkata, võttis ta osa kaupadest ilma meie esivanemate ja meie kapiitli teadmata ja tahteta, kust neid talle kunagi ei laenata ega väärtpaberistata. Lisaks võis ta meie esivanematele paavstile antud vande vastu anda palju meie lauakaupu (piiskopi vara), mis on kirjas meie kiriku kinnistusraamatus kolmel lehel, millest kaks lehte ta raamatust täielikult välja lõikas ja üks kraapis maha ja kustutas, et ta saaks selliseid kaupu veelgi paremini ära peita. Ta võttis enda valdusse koguni 4 rüütli ja 6 teenijat koos nende naiste, laste, vendade ja sõpradega, kelle armee oli suur, muidu poleks olnud. Meie esivanema (Kniprode) viimastel päevadel, kui ta ehk mõistis, et ei taha enam lääni, ostis ta meie esivanemalt hea küla, mis on alati kuulunud meie kirikule (ametimõis), nimega Carizel (Sooniste) ja lasi selle kohta oma tahte järgi kirja

kirjutada, et kuidas ta esivanem müüs talle küla õiglase ja ausa ostu eest ja ta maksis talle selle eest hästi. Aga kirjas ei ole teavet, kas ta andis selle talle 8 groscheni või paczkoteni eest. (Patzkoten = väike münt ehk pool marka). Tal on veel sarnaseid kirju meie esivanemalt, mille ta ise kirjutas jne. Kui kapiitel keeldus kirja pitseerimast, siis hr. Wilhelm lisas veel ühe kirja ja et Carizeli külla omandada, tegi ta meie esivanemaga vahetuse ja andis talle küla jaoks talu, nimega Udenkul, ja kuigi küla on palju parem kui see mõis (Hof), mis kuulus ka meie kirikulaudadele (ametimõis) ja seal, kus ta oli olnud 14 aastat või rohkem, enne kui meie esivanem selle talle laenas, andis ta talle 500 Reini Marka ja veel kolm meie kiriku väikest küla, et ta saaks veel 5 aastat talu ja kõiki külasid kasutada, siis külad endale jätta ja talu üksi peaks meie kirikulaudadele minema. Kuigi kapiitlile vahetus ei sobinud, pidas hr. Wilhelm külad ja talud ning hoidis ka 500 marka nii kaua, kuni meie esivanem elas. Pärast tema surma võttis kapiitel kolme väikest küla ja nõudis hr. Wilhelmilt ka Carizeli küla ja 500 marka, aga kes neid tagasi ei andnud. Kui me oma kirikusse tulime, nõudsim talt oma kapiitli ja tunnistajate juuresolekul riigiametniku ees neid külasid, raha jne. Ta keeldus viidates oma müügivekslile, kuigi ta ise oli sellest loobunud ja astus hoopis vahetusse meie esivanemaga. Andsime talle kuu aega meie Riia ja Dorpati isanda ja teiste õpetlastega nõu pidada ja siis meile parem vastus anda, hoiatades, et asi on tema vande ja au küsimus. Ta muutus meie lahkuse tõttu nii ülbeks, et ei tulnud meie juurde sel teemal rääkima, kuid saatis meie juurde teisi auväärseid rüütleid ja sulaseid, kes sellegipoolest ei tahtnud meile midagi tagasi anda. Kui nägime, et lahkus ei aita selles asjas midagi head, tutvustasime seda kõigile praegu meie juurde määratud meestele ja küsisime neilt, kas nad tahavad meie üle kohut mõista. Pärast konsulteerimist teatasid nad, et nad ei saa selles küsimuses midagi otsustada, sest nende arvates ei kuulu see neile, vaid ilmalikule kohtule. Leppisime siis kokku nendega ja meie kapiitliga, kes samuti kohal oli, et kolime siia (Itaaliasse) suure kulu ja viivitusega ning otsime õigust hr. Wilhelmi vastu. Kohtus mõistsime teda õigesti ja ausalt ja kuna ta ei ilmunud, vaid ei

allunud kohtule, siis pani kohtunik ta keelu alla, millesse ta jäi „võib-olla“ aastaks. Peale seda oleme kohtus, millele järgnes tema sõnakuulmatus ei saanud meid takistada tegemast, enne kui oleme tema vastu võitnud kaks kohtuotsust, mille järel oleme oma kirjad maale saatnud, teeb ta nüüd, nagu te meile kirjutate, kõik, mis tal võimalik on, siis laseb ta anda meile või meie vikaarile selle, mida me temalt kohtus võitsime ja mida me võidame, siis saab meie ja tema vahel kõik asjad lahendada ja me ei tühista mingil juhul ülalmainitud esimest keeldu, nagu soovite, et me teeksime. Me ei saa seda teha, kuna meil pole selleks õigust, sest ühelt poolt saab selle tühistada ainult kohtunik, kes keelu välja kuulutas, seevastu asi ei puuduta meid isiklikult, vaid pigem meie kirikut vms. Seetõttu peaks ta hirmu korral määrama meile ja meie kirikule vara, mille oleme kohtus võitnud 10 päeva jooksul alates hoiatuse saamisest ja uuest keelust, s.o., et keegi ei peaks temaga rääkima, sööma, jooma, ostma, kõndima, seisma, elama ega taluma temaga koos,... Pärast 40. päeva võime kutsuda kõigi Kristusesse usklike jne, meie Issanda Rooma ja Jumala Kuninga maist kätt ja väge tundma Rootsi ja kogu teie ordu Preisi- ja Liivimaal ja kõigi meie isandate prelaadid, isandad, vürstid, rüütlid ja sulased, linnad ja kodanikud jne meid meie kirikus õiglusega toetavad ja kõigest jõust abistavad rünnata Issandat ja tema kaaslasi kehaliselt ja varaliselt, ta vahistada ja vangis hoida, kuni ta teeb meie ja meie kiriku heaks piisavalt ning järgib Issanda käske. Kirik on kuulekas. Seetõttu kirjutame teile nii üksikasjalikult, et saaksite sellest härra Liivimaa meistrit teavitada ja sundida teda mitte hr Wilhelmit toetama, vaid veenma teda kuuletuma jne. Järgnevad muuhulgas ka teised, vähem asjakohased süüdistused, sest Wilhelm lahkus vastupidiselt piiskopi keelule piiskopkonnast kuni asja otsustamiseni Rootsi ja seal, esitades tõele mittevastavaid väiteid, palus ta kiiruga kuningalt abi piiskopi vastu ja kaebas selle peale, et piiskop süüdistab teda vaimuliku kohtuniku, mitte rüütlikohtu ees jne.

Mis puutub härra Scherenbekesse, siis me pole teda veel kohtusse kutsunud ega keelu peale pannud, vaid oleme ainult palunud Riia isandalt ja Liivimaa valitsejalt lahkelt juhendada

meid aitama meie kirikukülades Lankenal (Laukna) ja Ledener (Leevre), mida tema isa meie esivanemalt ja meie kirikult suure pühaduseteotusega kinni hoidis ja mida meie esivanem ei tahtnud ega ole teda kunagi keelanud, sest need kuuluvad meie kirikulauale, nagu on teada maast ja ka meie kinnistusraamat suudab tõestada. Seepärast palume Teil kirjutada peremehele Liivimaal ja lasta tal juhendada Heinrichit (Scherenbeke). Kui ta seda ei tee, peame ta kohtusse kaebama mitte ainult sel põhjusel, vaid ka muu kahju eest, mida tema isa meie kirikule on teinud jne. Antud Montefiascones, uusaasta kolmapäeval.

Caspar, Jumala armust, Oeseli piiskop.

Aasta hiljem 30.12.1422 saatis piiskop Caspar järjekordse kirja kõrgmeistrile, kus teatas oma vaidlustest Arensburgi komandandiga Wilhelm Fahrensbachiga, kes oli varem korduvalt teatanud, et soovib Rootsis Pommeri kuninga Eric VII käest kaitset otsida. Piiskop Caspar teatas, et oli keelanud Wilhelm Fahrensbachil ilma piiskopi loata Liivimaalt välja sõita. Sellegipoolest on Wilhelm von Fahrensbach sõitnud kuningas Eriku juurde, kus ta külastas kuningat, püüdis hävitada piiskop Casparit, tema kirikut ja tema alamaid, on ta sihilikult töötanud selle nimel, et kuningas Erik piiskop Caspari ja tema kiriku vastu pöörata, kasutades selleks valesid lugusid ja kaebusi. Muuhulgas ütles Wilhelm von Fahrensbach kuningas Erikule, et piiskop Caspar oli tahtnud nendevahelise kohtuasja viia Rooma paavstile, millega Wilhelm von Fahrensbach jäetaks ilma tema rüütellikkusest. Lisaks oli Wilhelm von Fahrensbach palunud kuningas Erikul kaitsta tema Osilias asuvat valdust, mis aga tegelikult kuulub õigusega Osilia kirikule. Wilhelm von Fahrensbachi kahjuliku tegevuse tõttu kuningas Erikuga, mis võis viia kuningas Eriku ja piiskop Caspari vaenuni, oli piiskop Caspar pidanud saatma kaks meest kapiitlist ja kaks piiskopi enda meest kuningas Eriku juurde, et piiskoppi ja Osilia kirikut vabastada Wilhelm von Fahrensbachi pahatahtlike süüdistuste eest, et nad saaksid vältida kuningas Eriku pahameelt.

18.01.1423 saadetud kirjas näitas kõrgmeister Liivimaa ordumeistrile, milliseid selgitusi ta peab rüütel Fahrensbachile andma, kuna tema afäär Oeseli piiskopiga ebaõnnestus.

02.02.1423 saatis Liivimaa ordumeister kirja Saksa Ordu kõrgmeistrile kirja, kus teatas, et sai teada asjaolusid, mis leevendavad Fahrensbachi süüd. Seega 500 Riia marka ja kahte küla ta ei pidanud tagastama. Paluti vabandada nii Wilhelm von Fahrensbachi kui ka Osilia piiskopi ees. Teises kokkuvõttes sellest samast kirjast¹²⁰ palus Liivimaa ordumeister kõrgmeistril vabandada rüütel Wilhelm von Fahrensbachi Osilia piiskopi ees, et ta ei esitanud kogu foogtiaja kohta aru. Samas tänas ordumeister kõrgmeistrit heeringalasti eest.

10.11.1423 mainitakse Saksa ordu kõrgmeistri Paul von Rusdorfi kirjas Liivimaa ordumeistrile ehk maameistrile Siegfried Lander von Sponheimile, et Wilhelm Fahrensbach viibib sel hetkel Roomas ja kardeti, et ta leiab kokkuleppe paavsti poolt uueks Osilia piiskopiks määratud orduvaenuliku Kubandiga. Nähtavasti oli ka Kuband sel hetkel Roomas. Nad olevat kohtunud Roomas teatavasti 26.12.1423.

Seejärel oli paar aastat vaikust, sest Kubandi ja teiste ametnike paikaseadmine Liivimaal võttis aega. Kui aga siis Kuband lõpuks oma piiskopkonda saabus, tõusis Fahrensbachi afäär esile jaanuaris 1426 Valgas toimunud Maapäeval. Seal olid kohal nii piiskop Kuband kui ka rüütel Fahrensbach ise. Maapäeva dokumendid head ettekujutust toimunust ei anna. Varem Fahrensbachi eest hoolitsenud ordu nüüd asjasse ei puutunud, ka ordumeister paistis asjast mitte midagi teadvat, aga kindlasti ei jäänud ta toimuvast kõrvale. Piiskop Christian, kes oli Roomas Fahrensbachiga juba asjata läbirääkimisi pidanud ja sõltus nüüd oma stiftis järgijate leidmisest, andis järele. Fahrensbachile lubati üks neljast ebaseaduslikult omandatud valdustest. Prelaadid lubasid töötada selle kokkuleppe paavstliku kinnituse nimel. Fahrensbach nõustus sellega, kuid suurendas kohe oma nõudmisi. Mis need täpselt olid, pole teada.

27–28.03.1426 Haapsalus toimunud Osilia seisuste koosolekul olid kohal piiskop Christian Kuband, toomhärрад ja vasallid, kelle ees Wilhelm Fahrensbach esitas nõudeid temalt Roomas seaduslikult konfiskeeritud valdustele ja ületas sellega piiskopi lubadusi. Piiskop selgitas oma kapiitli ja paljude heade inimeste juuresolekul, et soovib Valga Maapäeval sõlmitud

kokkuleppest kinni pidada ja sellest mitte kõrvale kalduda, kuid Fahrensbach ei olnud sellega rahul.

23.04.1426 saatis Osilia piiskopi Kubandi sugulane Riia peapiiskop Henning Scharpenberg kirja rüütel Wilhelm Fahrensbachile, kes oli väitnud, et Osilia piiskop olevat talle lubanud kaks talu (mõisa) Varblas ja Haimrest ning Wilhelm soovis saada paavsti heakskiidu nende kinnistute pärilikuks muutmiseks omal kulul. Peapiiskop meenutas aga Valga Maapäeval saavutatud kokkulepet, mille kohaselt saab Fahrensbach vabalt valida nende talude vahel, kusjuures Haimrelt võetakse ära veel kolm küla ja veski ning Fahrensbachi kulul küsitakse paavsti heakskiitu. Kui aga Wilhelm ei jää lepingu juurde nõusse, taotleb Osilia piiskop oma õigusi ning kui Fahrensbach peaks hakkama piiskopi vastu mässama ei jäta peapiiskop Osilia piiskoppi ilma toetuseta. Samasisulised kirjad sai Fahrensbach ka Tartu piiskopilt ja Liivimaa ordumeistrilt.

Piiskop Christian Kuband saatis ise 06.06.1426 kirja Tallinnasse, sest seal olevat levinud kuulujutud, et ta ei täida Valga kokkuleppeid rüütel Wilhelm Fahrensbachi asjus. Oma kirjale pani ta kaasa koopiad ülalmainitud kirjadest ning soovis sõlmitud kokkuleppest kinni pidada ja palus mitte uskuda vastupidiseid väiteid.

Fahrensbach aga jätkas toetajate otsinguid. 16.08.1426 saabuski Holstein-Rendsburgi krahvilt ja Schleswigi hertsogilt Heinrich IV-lt kiri, mis oli adresseeritud Osilia piiskopile Christianile ja tema kapiitlile. Selles kirjas teatas krahv, et on võtnud oma teenijateks ja õukonnateenijaks rüütel Wilhelm Fahrensbachi ja tema poja Heinrichi ning nõudis piiskoppi ja kapiitlit hüvitama Wilhelmile temalt ebaseaduslikult ära võetud varad. Poeg Heinrich oli Wilhelmi vanim laps.

18.10.1426 dokumenteeris Osilia piiskop Christian läbirääkimised, mida ta pidas Wilhelm Fahrensbachiga Roomas ja Liivimaal teatud varade tagastamise üle, mis temalt ebaseaduslikult konfiskeeriti.

Piiskop Christian selgitas, et on Roomas Fahrensbachiga korduvalt läbirääkimisi pidanud Heimari, Warpeli, Orenkase ja Udenkülli (Haimre, Varbla, Oru, Uugla) mõisade ja külade üle,

mille piiskopi eelkäija Caspar oli võitnud kohtumõistmise ja õiglusega, kusjuures Farensbach nõudis alati kogu nende valduste tagastamist, aga piiskop viitas omalt poolt tehtud kohtuotsustele.

Seejärel lepitati nende vahel kokku kohtumine Roomas Santa Maria Maggiore basiilikas, kuhu Farensbach tõi oma sugulase Hermann Herve, Kerpeni praosti ja paavsti protonotari, Andernachi pastori Goderti ja paljud teised ning kus ta veel kord küsis valduseid tagasi, kuid piiskop viitas seadusele.

Ent selleks, et end vastutulelikuna näidata, soovitas piiskop mõlemal poolel esitada oma vaidlus Bologna, Padova ja Siena ülikoolidele ja kui kaks või kõik valivad sama, peaks valdused sellele jääma. Kuna ka sellele Farensbach ei vastanud, vastas piiskop lõpuks, et tal pole võimu talle valduseid tagastada ja ainult paavst sai seda teha ning ta peaks pöörduma tema poole palvega. Farensbach lükkas ta selle tagasi, nõudes, et piiskop küsiks selle kohta omal algatusel paavstilt. Piiskop aga pidi sellest keelduma, sest paavst võis tema peale vihastada ja seetõttu kiriku temalt ära võtta. Praost Hermann selgitas seepeale Farensbachile, et kuna piiskop oli pakkunud, et teeb kõik, mis võimalik, aga Wilhelm oli kõik tagasi lükanud, ei taha praost enam tema vahendajaks olla.

Farensbachi palvel korraldati nende vahel veel üks kohtumine Roomas Sant'Apollinarise basiilikas 26.12.1423 ja mõlemalt poolt toodi kaks vahendajat. Siin pakkus piiskop paavsti heakskiidul pärandvaraks Varbla mõisa koos aadlike aksessuaaridega. Vahendajad lubasid talle piiskopi teadmata Uugla mõisa. Farensbach keeldus taas ja teatas, et ei saa oma nõudmistest loobuda, mistõttu piiskop ei soovinud temaga enam läbi rääkida. 27.12.1423 palus Farensbach piiskopil anda Farensbachile elukohaks üks mõis, kuni ta saab oma kiriku valdusse. Piiskop sai selleks paavstilt loa, aga kui ta tahtis Farensbachile järgmisel päeval jaatava vastuse anda, oli ta juba Roomast lahkunud. Sellega on läbirääkimised Roomas lõppenud.

Kui maahärrad kõnelesid temaga hiljuti Farensbachi nimel Valga Maapäeval 13.01.1426, kohtus piiskop Farensbachi

esindajaga ja rüütlid Engelbrecht von Tiesenhausen ja Otto Brakel lubasid Varbla õisa, kui paavst kinnitab selle. Pärast seda, kui vahendajad sellega esialgu nõustusid, küsisid nad peagi Haimre mõisa. Piiskop vastas sellele nii, et andis Farensbachile valida Varbla ja Haimre vahel, aga kui valiti viimane, siis pidi sealt ära võtma kolm väikest küla 13 sulase ja väikese veskiga. Samuti lubas ta saada Fahrensbachile kulul paavsti kinnituse üleandmise kohta. Paavstile tahtsid kirjutada ka Riia peapiiskop ja Tartu piiskop. Fahrensbach nõustus selle kõigega oma perega ja nad läksid sõbralikult lahku.

Hiljem mõtles ta uuesti ümber ja nende vahel algas uus päev rüütel Johann von Lechtese ja ordumehe Arnd Vitingu kaudu. Lõppkokkuvõttes aga teatasid ülalnimetatud vahendajad piiskopile kirjas, et Farensbach isiklikult kohale ei ilmu, vaid saadab oma esindajad.

Plaanitud kohtumisele ilmusid Claus ja Otto Zoye, Heinrich Metsetake ja Heinrich Hastever, kuid Fahrensbachile volituseta.

Harju ja Viru rüütelkonna nimel esitasid nad piiskopile palve anda Fahrensbachile tagasi valdused, mille ta oli temalt Roomas vaimsetes õigustes võitnud, kuna rüütelkonnal siin riigis olevat kuninglik privileeg, mille kohaselt nende õigusvaidlusi riigis saavad lahendada prelaadid ja isandad peaksid otsustavalt otsustama. Piiskop vastas, et kirik on vaimne ja et tema eelkäija võitis kohtuasja Fahrensbachile vastu oma parema isanda paavsti ees. Tema kirik ja selle mehed eraldati Harju ja Viru maadest. Emissarid märkisid ka, et kui piiskop Caspar kutsus Fahrensbachile Rooma, küsis ta Harju ja Viru rüütelkonnalt nõu, kas ta peaks kutset järgima ja nad ei soovitanud tal seda teha.

Pärast mitmeid läbirääkimisi, mis peeti Riia peapiiskopi ja Tallinna piiskopi juuresolekul, oli piiskop Christianil õigus alluda Riia peapiiskopi, Tartu ja Tallinna piiskoppide, Liivimaa ordumeistri ja Fahrensbachile vahekohtu otsusele ja soovidele. Kaks Taani kuninga nõunikku allutasid ja lubasid Haimre mõisa koos kolme küla ja sealt äravõetud veskiga kuni otsuse tegemiseni Fahrensbachidele. Kohtunike otsus tuleks seejärel esitada paavstile kinnitamiseks. Riia peapiiskop ja Tallinna piiskop

võtsid endale kohustuse teavitada Fahrensbachi ülaltoodud tingimustest kirjas ja paluda tal teatada oma soovid selle kohta teatud aja jooksul, mis kestis 9. juulist 24. augustini 1426.

Samal ajal palus piiskop Christian Harju ja Viru emissaridel, et nad annaksid käenduse, et Farensbach ja tema rahvas ei esitaks täiendavaid nõudmiseid ja kahjustaks piiskoppi ja tema alamaid enne, kui otsus tehakse. Samuti palus ta, et nad toimetaksid talle peapiiskopi ja Tallinna piiskopi kirjad ning lõpuks, et nemad ise või vähemalt kaks neist selgitasid piiskop Christianile kirjalikult, et kui Farensbach nõustub tingimustega, austab neid ja peab ta neist kõigist küsimustest kinni.

Fahrensbachi saadikud lükkasid selle kõik tagasi.

Seejärel sõitis Revali piiskop isiklikult Otto Lode mõisa ja proovis sealt saaa Oeseli kiriku meeste Dietrich ja Woldemar Uexkülli ning Odert Lode juuresolekul Fahrensbachile kirjad, mis olid kirjutatud enda ja peapiiskopi nimele. Kirju taheti seal olnud koduperenaisele transpordiks üle anda. Too aga keeldus kirju vastu võtmast, sest tema abikaasa keelas tal tema eest kirju vastu võtta.

Tallinna piiskop tahtis seepeale anda kirjad rüütel Dietrichile [Vitingule] ja tema pojale Arndile, kuid ka nemad lükkasid need tagasi, sest Fahrensbachil olid lähisugulased, kes need vastu võtaks. Seejärel saatis piiskop kirjad rüütel Otto Brakelile, Fahrensbachi pojale Heinrichile ja tema väimehele Hans Lodele edastamise palvega. Kuid nemad oleksid vastanud samuti eitavalt. Piiskop üritas asjata uuesti koos ühe Harju ja Viru käskjala Otto Zögega ning teatas Riia peapiiskopile, Tallinna komtuurile, Rakvere foogtile ja endisele maamarssalile Gerd Wredele, et sundida Brigittet (varemmainitud koduperenaine) koos Otto Brakeli, Hans Lode ja Heinrich Fahrensbachiga Tallinnasse.

Fahrensbach ise ei andnud piiskop Christianile mingit vastust ei 24. augustini ega 18. oktoobrini, mil piiskop hakkas tema vastu taas oma õigusi taga ajama, milles ta lootis, et keegi teda ei süüdistata.

05.05.1427 dokumenteeris Osilia piiskop Christian, et Riia peapiiskopi, Tartu ja Tallinna piiskoppide, Liivimaa ordumeistri

ja selle valitsejate ning Harju-Viru rüütelkonna palvel kohtus ta dr Johanniga [Menchen], Lihula komtuuri Frankega [Kirschoff] ja ordumeistri emissari Hermann Szögega Harjust seoses vaidlusega kiriku ja herra Wilhelm Fahrensbachi vahel ning oli kokku leppinud, et too annab viimasele Haimre mõisa ja kõik selle tarvikud, välja arvatud Padenkülli (Paeküla), Takeveri ja Sorsver (Soosvere) külad koos veskiga täielikuks kasutusvalduseks, suvi- ja talikülviga kuni Riia peapiiskopi nõukoguni või kuni järgmise maahärrade koosolekuni ja et kõik lahkkelid tema ja Fahrensbachi vahel peaks lõppema kuni määratud kuupäevani. Nagu selgub ordumeistri kirjust Wilhelm Fahrensbachile augustis-septembris 1427, plaanis piiskop liita need eelpoolmainitud kolm küla ja veski Lode lossi ehk Konuvere lossi külge.

Juunikuu 1427 algul saatis rüütel Wilhelm Fahrensbach kirja Tallinna piiskopile. Ta palus esitada Osilia piiskopile nõue, et tema ja tema pärijad saaks igavesse valdusesse Haimre mõisa koos veski ja tarvikutega, mis temalt ära võeti. Samuti peaks ta tagasi saama Orenkase (Oru) ja Warpeli (Varbla) mõisad koos kõigi aksessuaaridega. Seoses kahe muu mõisaga, milledest ta puudus tundis, tahtis ta alluda vahekohtu ja maahärrade otsustele. Ta palus piiskopilt vastust 13. juuliks.

13.06.1427 teatas Viljandi komtuur Läänemaa vasallidele Otto Lodele ja Dietrich Uexküllile, et herra Wilhelm Fahrensbach pantis Valgu pärandvara (mõisa) Viljandi komtuurile ja Karksi foogtile. Et kaitsta pandiomanikke, paluti teatada kui keegi nõuab seda vara Osilia piiskopi nimel. Samalaadse kirja saatis ka Karksi foogt samadele isikutele 22.06.1427.

06.07.1427 Võnnus toimunud ordukapiitlil käisid Kubandi käskjalad ja ta tuletasid meelde, et ordu olevat lubanud piiskopkonda Fahrensbachi kiusamise eest kaitsta, aga pole seda teinud. 15.09.1424 kirjutas piiskop Kuband kõrgmeistrile ja tuletas seda kaitsmiselubadust jälle meelde. Augustis olid piiskopkonda rüüstanud, piiskopkonna kirikuid põletanud ja röövinnud piraadid, kelle seas väidetavalt viibisid kaks Wilhelm Fahrensbachi poega.

Piiskop Kuband teatas kõrgmeister Paul von Rusdorfile, et

Liivimaa ordumeister selle asemel, et kaitsta teda ja tema kirikut, toetas nähtavasti tema vaenlast Wilhelm Fahrensbachi, kes oli merel kallale tunginud, röövinud ja rüüstanud. Ta saatis kõrgmeisterile kuus dokumenti, mis seda tunnistasid ja Fahrensbachi asjale valgust andsid:

1. Rüütel Wilhelm Fahrensbachi usalduskiri Goswin von Pulheimile (Poelömile), Viljandi komtuurile, 100 Riia marga, Walkede (Valgu) veski ja Laxenormi küla pantimine 2 adramaa suuruse maaga Märjamaa kihelkonnas (02.10.1419)
2. Liivimaa ordumeistri volikiri Osilia piiskop Christiani delegaatidele ordu kaplanile Roomas Johannes Menchenile (21.04.1427)
3. Piiskop Christiani võrdlus Wilhelm Fahrensbachiga, ordumeistri saadikute vahendusena (05.05.1427)
4. Karksi foogti kiri Läänemaale Otto Lodele ja Dietrich Uexküllile Wilhelm Fahrensbachi poolt talle 1000 marga eest panditud kaupade säilitamise kohta Märjamaa kihelkonnas (22.06.1427).
5. Viljandi komtuuri kiri temale ja Karksi foogtile panditud kaupade kohta (13.06.1427).
6. Fahrensbachi nõudmised Osilia piiskopile Haimre mõisa kohta, mis olid suunatud piiskopile (29.06.1427).

20.09.1427 tunnistas Wilhelm von Fahrensbach, et Haimre on ta saanud päranduseks koos kõigi tarvikutega ja lubas, et allub vaidlustes Osilia piiskopi ja tema piiskopkonnaga järgmise Maapäeva arbitaažisustele ning seni ei kahjusta piiskopkonda ei ise ega kohale saabunud sõdalaste kaudu.

31.10.1427 pööras ordu kõrgmeister oma kirjas Liivimaa ordu meistriale tähelepanu sellele, et osad orduliikmed on toetanud piiskopi vaenlast ehk Fahrensbachi ning tõi esile võimalikud tagajärjed: Lihula linnuse leping lõppemine ordu ja piiskopi vahel ning piiskopi abipalved välismaale.

Vahepeal tekkinud tülid piiskopkonna ja ordu vahel ning piiskop Kubandi lahkumine piiskopkonnast jättis Fahrensbachi tegevused tagaplaanile. 04.06.1430 aga tuli see esile orduproku-

raatori ja paavsti vahelisel suhtlemisel. Seal mainiti, et rüütel Wilhelm von Fahrensbach on kirikuvara saanud enda valdusesse.

08.08.1430 saatis paavst Martinus V Saksa ordu kõrgmeistrile kirja seoses tülidega piiskop Kubandi ümber ja sealhulgas nurises, et ordu on tülide käigus Fahrensbachile valduseid tagastanud. *Wylhelmus de Warnsbech, nimetatud piiskopkonna sõdur, kellelt praeguse piiskopi eelkäija Caspar seoses kuuriaga oli kunagi kohtulikult valdustest välja tõstetud, on valdused tagasi saanud.*

16.08.1441 tunnistas Osilia piiskop Ludolf Grove, et rüütel Wilhelm Fahrensbach müüs mõned maad rüütel Hans Lyvele.

Wilhelm von Fahrensbach suri nähtavasti 1443.

Osilia suuremad keskused

Piiskopkonna Osilia omapära võrreldes Eestimaa ajalooga oli selles, et siia tekkisid esimesed olulisemad asulad kogu Eestimaa territooriumil. Osilia piiskopkonda valitsenud piiskop asus algul Lihulas, seejärel Peronas (Vana-Pärnu) ning viimati-mainitu hävitamise järel Haapsalus. Alles hiljem lisandus olulise asundusena Arensburg (Kuressaare). Järgnevalt vaatlemegi lühidalt nende keskuste ajalugu ning saatust. Kõik nendest keskajal linna staatust ei saanudki ja seda vaatamata sellele, et tegemist oli piiskopkonna „pealinnadega“.

Leal ehk Lihula

1211. aastal pühitses Riia peapiiskop Albert Dünamünde kloostri abti Theodorichi algul Lihula, siis ka Eestimaa piiskopiks. Miks siis langes valik Lihulale? See ei olnud suur asundus ega seal ei olnud korralikku linnust. Linna staatust ei saanud Lihula keskajal ka hiljem. Põhja-Eestis leidus tol ajal mitmeid hoopis tähelepanuväärsemaid asustustuumikuid, kuhu igauhte oli ehitatud ka võimas linnus. Samas tuleb mees pidada, et ristisõdijate mõju ulatus siis vaid Lõuna- ja Lääne-Eestisse ning Põhja-Eesti oli neile tundmatu ala. Samas oli selge, et keskused tasus luua mere äärde, kus on sadamakoht. Lihula oli tollal koht, mille lähedale oli võimalik sõita väiksemate laevadega ja sealt ei olnud pikk maa Riiga. Teiseks eelduseks pidi olema koha sobivus sinna linnuse (piiskopi residentsi) ehitamiseks. Selles osas arvestati kindlasti ehitusmaterjali kättesaadavust ning tööjõu olemasolu. Kolmanda eeldusena võis kõne alla tulla suuremate liiklusteede (või teede sõlmpunktide) lähedus.

Mati Mandel on kirjutanud ülevaatliku artikli teemal „Miks sai Lihula Eestimaa piiskopkonna esimeseks keskuseks?“ (1997).⁵³³ Hiljem selgus, et loodud Eestimaa piiskopkonna keskus Lihula piiskoppidele ei sobinud, sest osutus ohtlikuks,

kus kohalikud tapsid ristsõdijaid ja laastasid linnust (nt.1220). Sellele lisaks tülitseid omavahel piiskop ja ordu, mis viis hiljem selleni, et Osilia piiskop asutas oma residentsid mujale.

Eestimaa piiskopkonna asemel asutati Läänemaale ja Lääne-Eesti saartele uus piiskopkond aastal 1228. Ka selle keskuseks määrati Lihula ehk tollase nimega Leal. Osilia piiskop Gottfried oma jalga Saaremaale tõsta ei julgenud ja lahkus 1229 ka Liivimaalt. Ka Lihula tundus väga ohtliku kohana.

Järgmine Osilia piiskop olevat aastal 1236 näinud vaimulike tapmist kuid ise napilt eluga pääsenud. Seega oli vaja korralikku linnust, et end kaitsta kohalike asukate võimalike rünnakute eest.

29.01.1238 koostas legaati Wilhelm Osilia piiskopi ja Saksa ordu vahelise lepingu maade jagamise ja ühise linnuse ehitamise kohta. See leping saigi aluseks hilisema Lihula asunduse arengu jaoks, sest nii piiskop kui ordu vajasisid tööjõudu, süüa ja riietust. Eelpool mainitud dokumendis oli muuhulgas kirjas:

Samamoodi ehitatakse eelnimetatud loss koos eeslinnadega ühiste kuludega, jagatakse võrdselt ja jäetakse pooleks vendadele; tornid, lossi värav aga kuuluvad piiskopile ja vennad omalt poolt ei tohi kunagi ehitada torni ilma tema eriloata. Kuid laagri ringrajal peaks see kuuluma tema marssile kuni poole miili ulatuses, ilma et see talupoegi kahjustaks. Niisamuti on nende vahel kokku lepitud, et kui lossist miili kaugusele või mujale tuleb rajada õiguslinn või kindlustus, siis on kulud ühised ja jagatud võrdselt. Kuid jagamine lõpetatakse kümne aasta pärast, vastavalt sellele, mida loos on andnud. Ja eelnimetatud konföderatsioon sõlmis piiskop vendadega sel põhjusel, et vennad peavad kindlasti kaitsma ja kaitsma piiskopi ja oma isikute asju, aga ka omasid, ka ilmaliku käe abil. Ja seda lubasid vennad ise, et nad hoiavad end igavesti; Nad lubasid ka abistada piiskoppi kõigi nende vastu, kes seadusliku kohtuniku poolt kohut mõistetuna ja ekskommunitseerudes hoiavad trotslikult kinni oma kiriku vara.

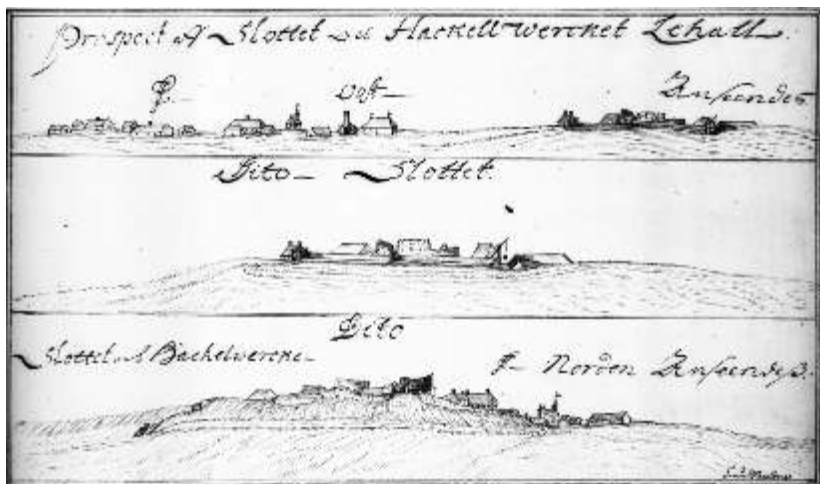
Lossi ehitus algaski 1238 ja see valmis 1242. Piiskopile lossi jagamine orduga aga ei meeldinud ja ta rajas uue „pealinna” Peronasse ehk Sauga ja Pärnu jõe suudmesse ehk tänapäeval tuntud Vana-Pärnusse. Sinna siirduti 1251.

Lihula aga arenes oma rada. Sinna ehitati kirikuid ja kloostrid. Kirikuid olevat Lihulas keskajal olnud väidetavasti koguni viis. Neid võiks siiski üldnimemega käsitleda kui pühakojad, sest osa nendest olid kabelid. Lihula linnuse juurde tekkis Lihula küla ja ümberkaudseid maid anti ordule. Algul sai mõningate laevadega sõita üsna Lihula lähedale. Maakerke tõttu aga hiljem see võimalus kadus ning Lihula tähtsus olulise asundusena vähenes veelgi. Peamiselt teenisid nii Lihula asundus kui ka linnus ordu huvisid ja seda valitses Lihula komtuur.

Lihula komtuuri pitser 1271

Lihula ja selle linnus sai kannatada mitmetes tülides ja piiramistes. Liivimaa kodusõja ajal rüüstati 1298 Lihula alevit, põletati maha Lihula Eliisabeti kirik, kloostrist jäid alles vaid seinad ja tugevalt sai kannatada ka linnus. Linnus siiski taastati ja seda kasutati mitmel juhul läbirääkimistel ja kus elas aeg-ajalt ka piiskop.

Aastal 1683 Waxelbergi poolt koostatud vaated Lihulast näitavad, et Lihula ei olnud suur asulakoht, kus olid sel ajal vaid üksikud suuremad ehitised.

Perona ehk Vana-Pärnu

Aastal 1154 kandis Pärnu jõesuudme (Bernu) oma kaardile araabia maailmarändur al-Idrisi. Ideaalse sadamakohana avameretuulte eest kaitstud lahes oli paik tõenäoliselt juba siis asustatud. 13. sajandi alguses sai Pärnu jõest piir kahe võõrvõimu - Saksa Ordu ja piiskopkonna - valduste vahel. 1242. aastal on esmakordselt mainitud sadamat ning 1251. aastal piiskopi poolt asustatud Pärnu linna (Perona civitas) Sauga jõe (Perona jõe) ääres, Pärnu jõe (toona alamsaksa k. Embecke) paremkaldal. Samas oli Perona suhteliselt kaugel sõjakatest saarlastest ja sedasi turvalisem kui Lihula ning samuti oli Peronas parem sadamakoht kui Lihulas.

Perona sai nime Perona jõe (Sauga jõgi) järgi.

Pärnu linna asutamisajaks või pidada aastat 1251, mil piiskop Heinrich I õnnistas sisse Vana-Pärnu toomkiriku. Nii sai Vana-Pärnust esialgu Perona piiskopkonna, hiljem, pärast ümbernimetamist 1260. aastal Osilia piiskopkonna toomkapiitli asupaik. Pärast linna mahapõletamist leedulaste poolt 1263. aastal viis piiskop Hermann I toomkapiitli üle Haapsallu, millest sai alguse uus Osilia piiskopkonna keskus.

Sellest ajast pärinev reliikvia – vana linna rüüstamisel tulekahjus säilinud toomkiriku altariirist oli palverännakute objektina keskajal tulutoov ja ehib siiani Pärnu vappi.

Ent väikelinn Perona taastatakse. Ja sajandite kestel kordub see ikka ja uuesti: kindlustamata asundust, milles kirik oli ainus kivihoone, rüüstatakse ja põletatakse korduvalt. Küll hävib ta vaenlaste rünnaku läbi, küll kahjutuledes, ent kerkib ikka jälle tuhost. 13. sajandi lõpul ja 14. sajandi algul püüti linna taastada ning 1412. aastal on mainitud juba rae olemas olu. Linna pitsat ilmus esmakordselt 1427.

15. sajandil kinnistus nimetus Vana-Pärnu (alamsaksa k. Olde Pernow). Paraku ei olnud Vana-Pärnule määratud ei kestmist ega õitsengut. Juba enne laastavat Liivi sõda (1558–1583) oli linn kannatanud piiskoppide omavahelises rivaalitsemises. 1533.a. põletati Vana-Pärnu maha Saare-Lääne vaenuse käigus. Liivi sõja järgne häving oli aga sedavõrd suur, et aastal 1599

tunnistas toone valitseja Poola Vana- Pärnu linna olemasolu lõpetetuks.

Tuleme siis tagasi aastasse 1251 kui Paavst kinnitas uuesti Osilia loomist. Samal aastal andis piiskop Heinrich I välja dokumendi, millega asutas Perona.

Püha ja jagamatu Kolmainu nimel Henricus, Jumala halastusest Saaremaa ja Läänemaa piiskop, pärit jutlustajavendade ordust, soovib igavest pääsemist kõigile usklikele, kes käesolevat kirja loevad. Aastal 1251 pärast Issanda lihaks-saamist. Meie Issanda Jeesus Kristuse, tema ema, õndsas Neitsi Maarja ning tema lemmiku Püha evangelisti Johannese auks ja hiilguseks ning ristiusu viljelemise hiilgavaks suurendamiseks rahvaste seas, keda alles hiljuti pimestas järele usumatus vaimupimedus; oleme asutanud toomkiriku Pärnusse, Läänemaa linna, mille Issanda juhatusel pisut varem asutasime; otsustades, et sellesse tuleb kindel arv, 12 kanoonikut, kes moodustavad konvendi, mis arvatagu teiste peakirikute auväärsete konventide hulka, ja kellele jääb ka voli valida endale piiskop. Neist üks saagu olema praost, üks dekaan, üks skolastik, üks kustos; ning saagu ka neli preestri, kolm diakoni, kolm alamdiakoni, kaks akolüüdi 6 prebendi; ja nii isikute kui ka prebendide jaotus jäägu alatiseks meie ja meie järglaste volitusse. Aga las kanoonikud valivad endale dekaani, kelle valimise kinnitagu piiskop, kui valimine on õiguspärane. Kui juhtub, et prebendid jäävad vabaks, siis madalamad tõusku samm-sammult kõrgemale sel kombel, mida järgitakse enamikes kirikutes, nagu on teada. Praost, dekaan ja kõik kanoonikud magagu üheskoos ühes dormitooriumis, kuhu nad tulgu vastaval tunnil ilma liialdusteta ja kärata magamiseks kokku, välja arvatud siis, kui dekaan mõnikord arvab heaks anda kellelegi ausal põhjusel vabastuse. Kui aga keegi ei maga dormitooriumis ilma loa ja õigustatud põhjusega ega saabu ka matutiini ajaks, siis saagu ta automaatselt samal päeval kapiitlisaalis dekaani käest karistatud ja lõpetagu enne hommikueinet viiskümmend palvet. Neid, kes jätavad teistel palvekordadel tulemata, karistagu dekaan samuti, vastavalt sellele nagu ta kasulikuks peab. Aga praost ärgu puudugu ilma dekaani loata

ei koorist ega dormitooriumist, ent kui osutub vajalikuks teda karistada, karistagu teda piiskop, mitte dekaan. Aasta peamiste pühade ajal söögu kanoonikud samuti üheskoos refektooriumis, kuulaku hommikul lugemist ilma lärmita, ja keldriülem, kelle nad määravad omavahel järjekorras või mingiks ajaks, nii nagu arvavad, et neile kasulik on, hoolitsegu nende eest ausalt, nii nagu lubavad võimalused. Kui keegi kanoonikuist ei järgi üldkogu otsuseid tonsuuri, riituse ja muude väärikuse tunnuste osas, siis tahame teda, olles eelnevalt manitsenud, selleks sundida benefiitsi äravõtmise abil. Nad saavad pidama öist ja päevast teenistust laulmise ja lugemisega täpselt ja sobivalt vastavalt Lübecki kiriku tavale. 300 adramaad sissetulekut, mille oleme oma laualt kirikule jätnud, jagatagu sel viisil: need, kel on preestriprebendid saavad 24, diakonid 20, alamdiakonid 18, akolüüdid 13; peale selle praost 18, dekaan 8, skolastik 6, kustos 4 võrdset osa. 6-adramaise tulu oleme määranud kustosele valgustuse, lauluraamatute, võidmise, kirikuriiete ja muu vajalikuks osutuva jaoks, 12-adramaine sissetulek läheb alaliseks kirikuhoone heaks. Saagu olema kaks kellameest, kes alluvad kustosele ja kellest kumbki saab 5 adramaa suurused osad, ja nende kohalemääramine olgu vastavalt varahoidja nõuandele piiskopi pädevuses. Skolastik kirjutagu kiriku kirju, õpetagu skolaare ja valmistagu neid ette kirikukirjanduses. Kui kirikul tekib mõni kohtuasi kas Liivi- või Eestimaal, mis nõuab nelja marga suurusi või vähemaid kulutusi, siis tahame, et need tagataks praosti kaudu, nii et tema katab kulutustest kaks osa, dekaan aga ühe.

Me otsustasime ka ja nõuame rangelt järgimist vastavalt kuulekusevoorusele, et kui keegi kanoonikuist ise või teiste kaudu üritab vaidlustada, et jaotus on selline, saab ta karistuseks kirikuvande alla paneku, millega me karistame niimoodi eksinuid. Ja nad vaadaku isekeski piiskopi nõuandele vastavalt võimekas isik, kes ajaks ilmalikke kohtuasju, annaks üle kogu sissetuleku keldriülemale, kes siis jaotagu, nagu ette kirjutatud, igapähele ettenähtud osa. Eelnimetatud hüvedest aga antagu preestritele, kelle kogudustes maatükid asuvad, nii nagu nad praeguseni on harjunud järgima, ja talupojad on

kohustatud linnuse kaitsmiseks ning sõjaretkedeks, nagu ka teised talupojad, kes alluvad piiskopile. Kui midagi õnnestub varade endi põhjal rohkem saada, jaotatagu see võrdselt kanoonikute vahel. Meie surma aastapäeva pühitsegu nad alati pidulikult ning selsamal päeval pidagu nad refektooriumis mälestussöömaaeg. Et aga kõik ettekirjutused oleksid pidevalt kindlalt jõus ja täitmisel, lisame käesolevale lehele oma pitseri koos meie diötseesi klerikute allkirjadega ja paljude ausate ilmikute heakskiiduga.

Kaks aastat hiljem olevat katedraal juba ehitatud.

Perona areng ja ehitus jäid aga pooleli, sest linn hävitati 02.02.1263 zemaiitide (leedulaste) poolt suurvürst Treniota (valitses 1263–1264) juhtimisel. Treniota oli zemaiitide suurvürst ja tõusis kogu Leedu valitsejaks mõrvates Leedu esimese ja ainsa kuninga Mindaugase ja tema kaks poega 1263 sügisel. Järgmisel aastal kõrvaldas aga Mindaugase noorim poeg Vaišvilkas Treniota troonilt.

Linn sai ka hiljem tugevasti kannatada. Kirik ja linn põlesid 1473. aastal ordusisese võimuvõitluse ja 1533. aastal Saare-Lääne vaenuse tagajärjel. Liivi sõja ajal alates 1558. aastast rüüstati ja põletati linn mitu korda ning endine toomkirik hävis hiljemalt 1617. aastal täielikult.

Linna raad koosnes algselt linnapeast, kahest nõunikust ja linnafoogtist. Hiljem oli nõunikke neli. Linnapea ametit ei antud eluaegselt, aga endised linnapead esinesid nõunike ja kohtutäituritena. Piiskop tavaliselt linnapea ja linnafoogti valimistesse ei sekkunud. Teada on siiski juhus, kus piiskop Johann von Münchhausen määras aastal 1551 linnaametnike hulgast nii linnapea kui linnafoogti (kohtufoogti). Linnapea ja linnafoogt said üksinda linna väliselt esindada. Mõni päev pärast Osilia viimaseks piiskopiks valimist sai Münchhausen oma linnadelt austusavalduse ja lojaalsusvande.

Linnaõigust Peronas välja ei antud. Väidetavasti andis piiskop Jakob (1322–1337) Peronale seaduseraamatu. Osilia kehtiv maaseadus ja linnale antud privileegid määrasid selle õigusliku staatuse. Pärast Saare-Lääne vaenust sai linn tasuta raieõiguse Audru põlislooduse alal, kalapüügi õiguse meres ja

kuni jõe keskpaigani, samuti õiguse kaubelda sissetulevate laevadega tolli- ja aktsiisivabalt.

Linna planeering ja struktuurne areng on teadmata. Kindel on see, et linnamüüri ei olnud. Linnapiirkonnaks võib oletada umbes 30–40 linnamaja, millele lisandusid ülejäänud sakslastest ja mittesakslastest elanike (kohalikud eestlased ja lätlased) majad. Vana-Pärnus oli umbes 1000–1400 elanikku ja see koosnes kahest kolmandikust Saksa elanikkonnast, kelle jõukad liikmed kuulusid nõukogusse ja umbes kolmandikust mittesakslastest elanikkonnast, kes töötasid peamiselt madala tasemega käsitöölise, väikekaupmeestena, kaluritena, lihttöölisena ja teenistujatena.

Neli korda aastas ette loetav Bursprake reguleeris linnaelu, kodanikuõigusi, nagu leiva küpsetamine ja õlle valmistamine, aga ka kodanikukohustusi, nagu öövalve ja tulekaitse, kombeid, kohtusüsteemi ja kaubandust. Bursprake teine nimi oli Bürger-sprache ehk Bursprache. Tegemist oli linnavolikogu reguleerivate määruste ja juhiste koguga, tsiviilõigusega. Samalaadsed dokumendid eksisteerisid ka teistes linnades. Russwurmi järgi leidsid vastavad määrused Tallinnas 1360 ja 1400, Riias aastatelt 1384, 1399, 1405 ja 1412, Windaus ja Wismaris aastast 1344. Neis korratakse samu artikleid ja määruseid.

Millal Perona (Vana-Pärnu) määrusteraamat esimest korda kirja pandi, pole täpselt teada. Kahjuks ei leidnud ka esialgu korralikku Vana-Pärnu Bursprake tõlget. Leidub aga kaks pisut erinevat versiooni dokumendist, kus määruste järjekorda on pisut muudetud.^{363,625} Järgnev katse tõlkida seda olulist linnaseadust põhineb peamiselt Russwurmi poolt saksa-keelsel tõlgendusversioonil. Algne tekst on keeleliselt keerukas ja grammatiliselt vigane, mistõttu tõlget ise on aga vajalik täpsustada.

See on meie linnamäärus, mis puudutab Vana Pärnu linna. Linnakodanikele peaks seda neli korda aastas ette lugema, et nad saaksid end kahju eest kaitsta, sest nad kardavad kurja. Nende määruste rikkujaid karistab raad vastavalt teole.

- I. Mehed loevad ette määrused 14 päeva enne lihavõtteid.*
- II. Mehed loevad ette määrused 14 päeva enne jaanipäeva.*
- III. Mehed loevad ette määrused 14 päeva enne mihkclipäeva.*
- IV. Mehed loevad ette määrused 14 päeva enne jõulusid.*
- V. Need kõned peetakse neljas keeles, et linnakodanikud määrustest aru saaks ja sedasi kahju ei saaks.*

- 1. Pidage igaihel Jumala sõna ja püüdke olla viisakad. Meie, Vana Pärnu linnapea, foogtid ja raad, palume teil anda meile ja saata jumala sõna härradele ja voorimeestele, naistele ja neidudele, rüütlitele ja nende teenritele, raele ja linnale, et igaiüks saaks rääkida sellist kõnet, mis on hea.*
- 2. Igaühel peaks olema õige mõõt ja kaal, lood, külvivakk, margapuud ja õllemõõt.*
- 3. Kes tahab küpsetada ja pruulida, olgu hea suitsuahi või küpsetusahi.*
- 4. Kes pole kodanikuks saanud, ei saa küpsetada ega pruulida.*
- 5. Pagarid ja õlletootjad peaksid oma kliente teenindamise eest saama turvaliselt head.*
- 6. Majade ja aedade müügil on rael eelisõigus.*
- 7. Keegi ei oleks iseenda kohtumõistja, vaid ta peab pöörduma piiskopi määratud kohtu kohtuniku poole.*
- 8. Võõrustaja ei tohi oma külalist tema toas tüüdata.*
- 9. Külalised ei tohiks külalistega kaubelda.*
- 10. Ükski mittedaklane ei tohi Saksa kodanike eest vilja osta.*
- 11. Igaüks peaks oma kodus või koldes tulega ettevaatlik olema.*
- 12. Pärast lina või teravilja tehingu sõlmimist tuleks tasuda kohe, kui seda ei osteta õigeaegselt.*
- 13. Keegi ei tohi oma kaalupommi (lood= u. 13 gr) või margapuud mittedaklasele anda.*
- 14. Igaüks, keda kutsutakse kohtusse, ei tohi ilmumata jätta.*
- 15. Keegi ei tohi pistoda kohtu ette tuua.*
- 16. Kohtus peavad vaidlevad pooled üksteise vastu võitlema pidades viisakaid kõnesid.*

17. *Süüdlane ja võlgu olev ei tohi linnast lahkuda nii kaua kuni kohtunik teda karistanud on.*
18. *Kes rae otsusega rahul ei ole, võib edasi kaevata koguduse foogtile ja peab maksma 2 marka tagatiseraha.*
19. *Keegi ei tohiks Uus-Pärnu kaupmeestelt raha ära võtta või müüa neile siin soola ja muid kaupu enda kasuks.*
20. *Keegi ei peaks siit Uus-Pärnu jaoks ostma.*
21. *Need, kes tulevad Uus-Pärnust ei tohi siin kaubelda ega osta.*
22. *Avalikke hekke ja piirdeaedu ei tohi kahjustada.*
23. *Ärgu keegi murdku ega roni teise aeda.*
24. *Keegi ei tohi lubada oma teenijatel tulega üle tänava joosta. Ja igaiüks kaitsku end kahju eest.*
25. *Keegi ei tohiks varastada oma ligimese teenijaid.*
26. *Igaiüks, kes pole veel kodakondsust saanud või pole veel maksnud, tehke seda enne mihkclipäeva, muidu keelatakse tal küpsetamine ja pruulimine.*
27. *Igaiüks, kes võlgneb raele maja või aia üüri, peab selle summa tasuma enne jaanipäeva.*
28. *Kes ametit peab, peab 14 päeva pärast lihavõtteid volikogule aru andma.*
29. *Kõik need määrused võivad muutuda ette teatamata ja kõik mistahes erilised asjaolud, sealhulgas kohtud, linna-pea, foogt ja raad, mis ühelt poolt ja teiselt poolt kahju-tasud, mida nad valvavad. ja kinni peavad, mida nad ei ole konfiskeerinud. Seetõttu peaksite unustama kogu selle kirikukõne, et keegi teist ei vabandaks ega ütleks, et te pole midagi kuulnud.*
30. *Igaiüks, kellel on käsk öösel valvata, ei tohi eemale jääda. Karistuseks 1 Riia Mark.*
31. *Kes leitakse öösel relvade või soomustega, toob öövaht kohtutäituri ette. Temalt võetud relvad võib ta järgmisel päeval kohtutäiturilt 6 Riia šillingi eest lunastada.*
32. *Igaiüks, kes jääb valvesse magama, peab maksma 4 šillingit. Need, kes temaga koos valvavad, võivad tema relvad võtta ja need ära juua nelja šillingi eest.*
33. *Korruga ei tohi keegi oma tallu tuua rohkem kui 4 puuda*

küttepuid ja karistuseks on konfiskeerimine. Ta saab oma ülejäänud varud jätta linnast väljas asuvatesse metsadesse.

34. *Merest leitud kaupa ei tohi ära võtta ega müüa, vaid see tuleb raele tuua. Kes seda varjab, pole mitte ainult kuriteo toime pannud, vaid saab ka karistada.*
35. *Mittesakslastega ei tohi äri ajada.*
36. *Mittesakslased ei tohi oma laevu ega kalapaatide kaotamineku korral endale jätta.*

Perona kaubandus oli palju tagasihoidlikum kui Uus-Pärnu oma, kuid pärast põllumajandust ja kalandust oli see peamine sissetulekuallikas. Kui Uus-Pärnu oli peamiselt seotud väliskaubandusega, siis Perona osales ranniku- ja sisekaubanduses. Bursprake'iga kauplemise eeskirjad eelistasid sakslasi mittesakslastele ja keelasid rangelt äritegevuse Uus-Pärnuga. Mitte üheski teises Liivimaa linnas polnud mittesakslaste kohta nii palju sätteid.

Endine toomkirik, mis hävis 1263. aastal, ehitati uuesti üles, kuid sai uue patronaadi koos Püha Toomasega ja moodustas kuni Liivimaa keskaja lõpuni 1561. aastal suure kihelkonna keskuse tänapäeva maapiirkonnas koos Audru ja Lõuna-Tõstamaa kogukonnad. Reformatsioon saabus Peronasse suhteliselt hilja, sest veel 1533. aastal töötas Tooma kirikus katoliku pastor. Kuid lõpuks pidi Saare-Lääne vaenuse tõttu nõrgenenud piiskop Buxhövden 1537. aastal linna privileegide kinnitamisest kaasa ka reformatiivseid uuendusi: kodanikel ei lubatud mitte ainult luterlikku õpetust järgida, vaid neile anti ka Tooma kirik kiriklikeks talituseks. Pärast seda, kui linn Liivi sõjas mitu korda hävitati ja maha jäeti, kasutati Püha Toomase varemete kivid Uus-Pärnu linnakooli ja haigla ehitamiseks.

Vana-Pärnu kodanikud kuulusid ühte gildi, suuremates linnades jagunes kodanikkond tavaliselt kaupmeeste Suurgildi ja käsitööliste Väikegildi vahel. Ilmselt oli põhjuseks see, et Vana-Pärnu ei olnud kaubalinn selle tavalises tähenduses, küll aga elasid linnas käsitöölised. Linnas oli turg, mainitud on Vanaturgu (ju siis pidi olema ka uus), kuid kodanike kohta

kasutati ka nimetust „põllubürgerid”. Majad asusid suurtes aedades. 16. sajandi keskel oli linnas 30–40 kodanikumaja. Peale linnakodanike oli majaomanike seas Osilia piiskopi vasalle ning üks maja kuulus piiskopile. Oli ju linn tekkinud piiskopkonna keskusena. Linnas oli kool ja vaestemaja. Vana-Pärnu nõrkus oli, et teda ei ümbritsenud kivimüür, vaid kaitsetara. Vana-Pärnus elas küllalt palju eestlasi, kes tegelesid kalapüügi ja võimaluse korral ka kohaliku kaubandusega. Viimane oli neile küll ametlikult keelatud. Eestlasi oli ka majaomanike seas. 1537. a. kinnitas piiskop Reinhold Vana-Pärnu õigused ja privileegid, millest tähtsaimaks oli tollivaba kauplemise õigus linna ümbruses.

Bürgermeistrid ehk linnapead

1466	Yochym [Yochym Dafyth?]
1468	Hynryck Salomon [Hynryck van Salmen?]
1479	Yochym Dafyth
1479–1494	Hynryck van Salmen
1502–1503	Dyderick Rysenbeck
1516	Hynryck Hoppe
1520	Yachob Wantscherder
1522	Ghert Dalle
1522–1530	Andreus Loer
1535	Benedict Grote
1538	Berend Sloemer
1544	Dyderick Lytthel
1551–1555	Pauwel Smyth

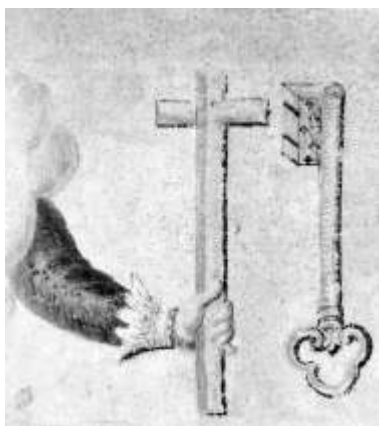
Foogtid (linna kohtufoogt)

1468–1481	Tydeman Loer
1492–1503	Hynryck Hoppe
1494	Harmen Sylle
1520	Andreus Loer
1525	Dyderick Lytthel
1530	Berenth Sloemer

1544	Yohan van Erffthen
1546-1547	Bartholomeus van Ghoer
1551	Hans Lynnten
1553	Jachob Canthelbarch
1554	Alberd Ryttsø
1555	Berenth Ghrotthussen
1556	Carsten Dudinck

Raehärrad

1451	Iurgen Weddeberch, Symel van Oghel, Yochym Daffyth, Alff Lyndenbecke
1456	Yachob van Solen, Symon van Oeghel, Rottgerth Dückemacker, Jonth van Mynden, Rotghert Schryffer
1466	Dyderick Kaddel, Hynryck van Sollen, Hans Hoff
1479	Hans Hoffmonnych, Yachob van der Kullen, Iurghen Rossenhaghen
1491	Hans Kock, Harmen van Sylle
1494	Hynryck Hoppe
1520	Dyderick Lyttel, Harmen Schybbe
1555	Carsten Dudingk, Tomas Hynryckes, Andres Rycholt
1556	Berenth Ghrotthussen

Osa Perona linnavapist, millest lõpuks kujunes välja parempoolsel pildil esitatud Perona vapp ja sealt edasi tänapäevane Pärnu linna vapp.

Perona (Vana-Pärnu) rekonstruktsioon

Perona pitsat 1427

Hapesell ehk Haapsalu

Haapsalu linna ajalugu tuleks vaadelda eraldi selle piiskopilinnuse ja kirikute ajaloost. Seepärast siinkohal nende täpsemast ajaloost juttu ei tule ja vastavat ajalugu tuleb lugeda näiteks käesoleva kogumiku teisest köitest.

Haapsalu linna asutamisdokument, mille andis välja piiskop Hermann I aastal 1279.

Püha ja jagamatu kolmainsuse nimel. Aamen. Hermann (Hermannus), jumala armust Osilia (Osiliensis) kiriku piiskop tervitab kõiki Kristusele ustavaid neitsi kuulsusrikkas pojas. Me ihaldame, et kõigil, kes käesolevat kirja näevad, oleks teada, et meie, olles asutanud peakiriku Haapsalus (Hapsal) ning varustanud meie kanoonikud vajalike eluhoonetega ning sissetulekutega, määrasime ühe paiga linna rajamiseks, kuhu kõik kokku voolaksid ning sinna taanduksid, kes koos meiega tahaksid valida seal elupaiga, ja, kui hädavajadus seda nõuaks, kaitsta kirikut oma võimalustekohase toetusega. Me teeme neid ka meiega ja meie kanoonikutega ühisvalduste osaliseks loomusekohtades, metsades, aasadel ja karjamaadel, kes neil, mis on meie poolt antud, või mis on meie raha eest hangitud, või mis on meie palvel vastristitute, meie naabrite poolt loovutatud karjamaade ja metsade ühisvaldusesse, keelates kõige kõvemini, et keegi keelatud ei söandaks ilma kõigi nimetatute nõusolekuta midagi eraldi kasutusele võtta, vaid et kõik oleks ühine ning et igaüks ülalnimetatutest, nagu juba öeldud, kasutaks oma vajadusteks. Käesoleva jõul lubame ka esialgselt, et nad oma arutatavatest ja otsustatavatest kohtuasjades järgiksid ja peaksid riia (Rigiense) õigust. Foogti aga ehk kohtuniku valivad nimetatud raehärrad üksmeelse valimisega, kelle, kui need on vajalikul viisil ametisse seatud, kinnitab piiskop, aga kinnitatuna ei saa teda ülalnimetatute poolt ilma juba otsuse langedanud piiskopi nõusolekuta tagandada. Sellest, kui keegi arvab endale ülekohut olevat, kannab ta oma asja esmalt raehärrade ette kaebusena, kui neilt õiglust ei saavutata, võib ta, kui tahab,

piiskopile apelleerida, kes, asjaga tutvunud, mõistab ta õigeks või süüdi, ja mis kohtumõistmisest sisse tuleb, jagatakse võrdselt piiskopi ja ülalnimetatute vahel. Rahalöömise aga ning selle juurde kuuluva jätab piiskop endale üksi. Et niisiis ülaltoodu jääks kehtivaks ja kindlaks, laskime käesoleva kirja kinnitada meie ja meie kapiitli pitseriga. Antud Haapsalus (Hapsallae) armu aastal tuhat kakssada seitsekümmend üheksa.

Aastal 1294 anti välja Haapsalu linnaõigus. Siinkohal esitatava tõlke on kirja pannud Läänemaa Muuseumi Toimetistes Tiina Kala, kes märgib ise, et „Paraku ei suuda täpseimgi tõlge edasi anda keskaegse juriidilise teksti kõike nüansse. See-tõttu saab siin avaldatav tõlge olla vaid abivahendiks keskaegse Haapsalu õiguskorda ja olustikku sisseelamisel.

Jumal avitagu!

Jumala nimel, aamen. Tuhande kahesaja ja üheksakümne neljandal aastal pärast Jumala sündi oleme meie, Jacobus, Jumala armust Osilia piiskop, kinnitanud ning armulikult andnud meie linnale ja meie kodanikele Haapsalus kõik need vabadused igaveseks püsimiseks ja kestmiseks nagu siin järgnevalt kirjas seisab.

1. Esiteks ei tohi ükski võõras võõralt maalt tulla Haapsallu elama ja elatada ennast oma käsitööst, kui ta pole vastu võetud tsunfti. Tal peab siis olema 2 Riia marka, mis kuuluvad talle või peab tal olema nii palju vara ja ta võib selle tagatiseks anda ning pantida. Samuti ei tohi tal lubada töötada oma ametis, kui ta ei ole vastu võetud tsunftikäsitööliste seltsi.

2. Samuti kui tuuakse mõni asi või kaebus kohtu ette, algatatakse ja tehakse avalikuks, siis on foogtil ja rael linnas täielik võim ja voli kaebust või asja menetleda, õigusleidmiseks võtta ja edasi lükata mõne teise aja peale tingimusel, et see ei too kaebajale mingit tuntavat või avalikku kahju, nii et kaebaja jääks oma asjas takistamata ja pärssimata. Ja kui keegi seda määrust rikub või selle täitmist takistab, peab ta maksma linnale hüvitust 3 marka hõbedat.

3. Samuti kui keegi tahab milleski õigust leida või midagi

kaevata temaga võrdse ristiinimese peale, peab ta tulema foogti ette ja esitama oma asja ja kaebama õiguse järgi. Linna foogt peab talle õigust mõistma ja jagama vastavalt linna seadustele ja määrustele. Peale selle ei tohi keegi olla iseenese kohtunikuks.

Surnukslöömisest

4. Samuti kui sünnib ja juhtub ebameeldivus, mille eest hoidku Jumal, et üks mees lööb teise surnuks; tabatakse ta surnukslöömise pealt, siis peab ta jätma elu elu eest. Kui teda aga ei tabata ja ta tahab armu leida ja oma tegu hüvitada, peab ta [tapetu] sugulastele andma ja hüvituseks maksuma 10 marka hõbedat ja linnale 3 marka hõbedat.

5. Samuti kui üks mees lööb teise surnuks ettekavatsetult [ja] ta tabatakse, peab ta jätma elu elu eest, kui ta aga pääseb ja tahab oma tegu hüvitada, siis peab ta [tapetu] sugulastele maksuma hüvitust 20 marka hõbedat ja linnale 3 marka hõbedat.

6. Samuti kui tabatakse mõni mõrtsukas, tuleb ta rattale tõmmata, kui ta aga pääseb ja tahab oma tegu hüvitada, peab ta [tapetu] sugulastele maksuma hüvitust 20 marka hõbedat ja linnale 3 marka hõbedat.

7. Samuti kui mõnda meest väidetakse ja öeldakse süüdi olevat neis kolmes asjas: nimelt surnukslöömises ettekavatsetult või ettekavatsemata; kui ta tahab ennast süüdistusest ja kaebusest õigusega vabastada, peab ta seda tegema 12 usaldusväärse inimesega, kes ei ole tema lähedased ja [kes on] õigusmõistmise silmis puhtad, sest see on meie õigus, et kedagi teist ei tohi süüdistada mõrvas ja surnukslöömises kui vaid seda, kes on mõrva või surnukslöömise toime pannud ja on tõestatud, et tema on see, kes seda on teinud ja vigastustes süüdi.

8. Samuti kui kellegi kohta tunnistatakse, et tema on olnud juures ja kaasosaline tapmises, võib seda tõestada nende naabrite või raehärrade [tunnistusega], kes sinna ligi on tulnud ja seda näinud ja kuulnud, peab ta [tapetu] sugulastele [maksma] 3 [marka] hõbedat ja linnale 3 marka raha; saab seda ümber lükata, võib ta ennast süütuks ja õigeks tunnistada kahe ausa inimese [tunnistusega].

9. Samuti kui keegi on toime pannud ja sooritanud mõrva või

tapmise ja oma tegu armu järgi hüvitanud, siis peab surnu sugulane võtma nii palju au[võlga], kui on aus ja ausatele inimestele õiglane tundub, ja nii suurt hüvitust, kui eespool selles raamatus kirjas. Kui aga surnu sugulane põlgab selle hüvituse ära ja ei taha seda vastu võtta ning kinnitab seda, siis võib linn süüdlasele õiguse järgi anda rahu ja turvet. Kui aga on nii, et surnu sugulased söandavad vihas tapmisega vastata, peavad nad maksma süüdlase sugulastele hüvitust 20 marka hõbedat ja nii suure au[võla], kui tublidele ausatele inimestele õiglane tundub ja linnale peavad nad maksma hüvitust 3 marka hõbedat.

10. Samuti kui kedagi ettekavatsetult terariistaga vigastatakse või haavatakse või lüüakse [ja] süüdlase süü on tõendatud raehärrade või teiste ausate inimeste [tunnistusega], kes seal juures olid ja seda nägid, peab süüdlane maksma hüvitust 5 marka hõbedat sellele, kes on vigastatud või haavatud ja linnale 6 marka raha. Edasi nendest, kes on olnud seal juures ja kaasosalised, peab igaüks vigastatule maksma 2 marka hõbedat ja linnale 3 marka raha. Ja kui süüdlase süüd ei saa tõendada [ja öelda, et] ta on seda teinud, peab ta ennast kaitsma ja süüst vabastama 7 ausa inimese [tunnistusega] ja igaüks ülejäänutest 3 ausa inimese [tunnistusega]. Kui sünnib, et keegi vigastab teist kepiga või haavab ettekavatsemata, olgu see kus tahes, kui tema süü on tõendatud, peab ta vigastatule maksma hüvitust 6 marka raha ja linnale 3 marka raha. Edasi kõik hüvitused ja trahvid haavamise või löömise eest, mis sünnivad kirikõues ja karjaturul või leivaturul või avalikus saunas või elumajas, tuleb hüvitada kahekordselt.

11. Samuti igaüks, keda on vigastatud või haavatud, peab oma haavad ette näitama süüdlasele ja siiski tunnistama omaenda kätt [pühakute nimel] vandeks tõstes, samas kui süüdlane võib ennast süüst vabastada sõnade või vandega. Veel võib süüdlane seda tunnistada auväärsete tublide inimestega, et tema polnud tol ajal seal kohas või selleks võimeline ja nii saab ta õigustumisest vabaks ja priiks.

12. Samuti kui juhtub, et keegi vigastab teise nägu või palet nii, et see on häbistav või teotav, kui süüdlane on selles süüdi

leitud ja tema süü tõendatud, peab ta maksma vigastatule 22 marka raha ja linnale 6 marka raha. Kui tema süüd aga pole tõendatud, võib ta ennast vabastada ja süütuks tunnistada, nagu siin eel kirjutatud.

13. Samuti kui keegi haavab teist noaga nii, et see ei ole surmahaav või ei sandista mõnda kehaosa, kui ta on selles süüdi leitud, peab ta maksma haavatule 12 marka raha ja linnale 6 marka raha, kui aga nuga leitakse tema käest, tuleb nuga tal käest läbi torgata või peab ta oma käe lunastama 12 marga rahaga.

14. Samuti kui keegi mõrtsukat või surnukslööjat õigusvastaselt oma voli järgi majutab või katuse alla võtab, mõistetakse talle sama nuhtlus, mis süüdlaselegi, kui tema süü on tõendatud, või peab ta maksma [tapetu] sugulastele hüvitust oma elu eest 10 marka hõbedat ja linnale 1 marga hõbedat. Kui tema süüd aga ei tõendata, võib ta ennast vabastada ja süütuks tunnistada 6 ausa inimese [tunnistusega].

15. Samuti kui juhtub nii, et keegi kutsub teise kahevõitlusele väljale või kuhugi mujale [ja] tema süü on tõestatud, peab ta maksma väljakutsutule hüvitust 2 marka hõbedat ja linnale 3 marka raha. Kui tema süüd ei saa aga tõestada, võib ta ennast süütuks tunnistada kätt pühakute nimel vandeks tõstes.

16. Samuti kui juhtub, et keegi vigastab teist eluohtlikult või tema ihuliikmeid [ja] tema süü on tõestatud, peab ta vigastatule maksma hüvitust 5 marka hõbedat ja linnale 1 marga hõbedat. Kui tema süüd ei saa aga tõestada, võib ta ennast süütuks tunnistada kahe usaldusväärse inimese [tunnistusega], kes peavad tõendama, et ta ei olnud tol korral seal juures, kus toda vigastati.

17. Samuti kui keegi tõmbab teise vastu noa välja või mõne [riista], millega torgata või haavata, olgu see mõõk või oda või mingit liiki käsirelv, mis on terav, nii et see võib teise surmata või tappa, [ja kui] süüdlase süü on tõendatud, olgu, et ta ei ole teist vigastanud või haavanud, peab ta maksma linnale ühe marga hõbedat. Kui ta aga teeb seda ettekavatsetult ja tema süü on tõendatud, peab ta andma kaks marka hõbedat. Kui teda selles veelkord süüdistatakse, peab ta ennast süütuks tunnistama

oma kätt pühakute nimel vandeks tõstes.

18. Samuti kui sünnib, et keegi raiub või lõikab teisel nina või kõrvad ära [ja] tema süü on tõestatud, peab ta sellele, keda on ninast või kõivust vigastatud, maksma hüvitust 5 marka hõbedat ja linnale 1 marga hõbedat, kui tema süüid aga ei saa tõendada, peab ta ennast süütuks tunnistama kahe ausa inimese [tunnistusega].

19. Samuti kui juhtub, et keegi raiub või lõikab teisel põidla ära [ja] tema süü on tõestatud, peab ta maksma sellele, keda on vigastatud, 3 marka hõbedat, ja iga sõrme eest käel ja iga varba eest jalal 1 marga hõbedat ja linnale 3 marka raha. Kui tema süüid ei saa tõestada, peab ta ennast süütuks tunnistama nii nagu eel kirjutatud.

20. Samuti kõik haavad, mis tekitatakse kellelegi ilma surnukslöömiseta - seesinane, keda on haavatud või vigastatud, see peab seepeale oma haavu tõendama ja tunnistama, et süüdistatav saaks end süüst vabaks ütelda, kui pole nii, et süüdistatav võib end süütuks tunnistada ja tõendada kahe usaldusväärse inimese [tunnistusega], kes tõendavad vandega, et süüdistatav sel tunnil polnud sealjuures, vaid kusagil mujal.

21. Samuti kui keegi otsib teise üles tema majas või elamus ja teda löömisega halvasti kohtleb ja kurjasti juustest kisub ja sakutab ilma, et ta teda haavaks, peab süüdlane talle maksma hüvitust 40 marka raha ja linnale 6 marka raha. Kui asi on nii, et seda võib tunnistada kahe naabriga, kes on seda kuulnud ja näinud ja hüüdmise ja kära peale sinna ligi tulnud. Ja tema kaaslased ja abilised peavad, kui nende süüid saab tõestada, igaüks maksma hüvitust 6 marka raha ja linnale 3 marka raha. Kui aga kedagi haavatakse tema majas või elamus ilma, et tekitataks surmahaav, peab süüdlane ning tema kaaslased ja abilised, kui nende süü on tõendatud, hüvitama seda kahekordselt, kui nende süü aga ei ole tõestatud, peavad nad ennast süütuks tunnistama, nagu ülal kirjas. Kui aga süüdistatav lõhub maja või elamu, peavad [süüdistatav ja tema kaasosalised] maksma majaisandale hüvitust 1 marga hõbedat, kui nende süüid ei saa aga tõestada, peavad nad ennast süüst vabastama oma kätt pühakute nimel vandeks tõstes.

22. Samuti kui keegi teist vägivallaga ründab ning vigastab mõnda tema elulist kehaosa [ja] tema süü on tõestatud, peab ta maksma vigastatule hüvitust 10 marka hõbedat ja linnale 3 marka hõbedat. Kui tema süüd ei suudeta tõendada, peab ta ennast 6 ausa inimese [tunnistusega] süütuks tunnistama. Kaasosalistest ja abistajatest peab igaüks maksma hüvitust 2 marka hõbedat sellele, keda on vigastatud, ja linnale 1 marka hõbedat. Kui aga nende süüd ei saa tõendada, peab igaüks neist ennast süütuks tunnistama kätt pühakute nimel vandeks tõstes.

23. Samuti kui sünnib, et keegi ründab teist tema majas või elupaigas ja lööb ta surnuks; kui ta tabatakse ja kinni peetakse, võib ta jätta elu elu eest, kui ta aga pääseb ja tahab oma tegu hüvitada, peab ta [tapetu] sugulastele maksma hüvitust 20 marka hõbedat ja linnale 3 marka hõbedat, ent kaasosalised ja abistajad, kui nende süü on tõestatud, peavad igaüks 1 tapetu] sugulastele maksma hüvitust 3 marka hõbedat, kui nende süüd pole aga tõestatud, siis peab süüdistatav ennast süütuks tunnistama 12 ausa inimese [tunnistusega] ja kaasosalised ning abistajad 6 ausa inimese [tunnistusega].

24. Samuti kui keegi tuleb teise majja, et temaga ära leppida, ei pea kõigi kahjude pärast, mis süüdistatav tagastab, mitte hüvitust järgnema.

25. Samuti kui keegi on teisele võlgu ning põgeneb ja ei taha maksta — kõigest, mis temast järele jääb, sellest makstakse esmalt majaisandale tema üüriks, kui ta temale võlgu on; muu vara, mis sellest järele jääb, sellest tuleb pärast võlamaksmiseks proportsionaalselt maksta igaühele tema õiglane võlg vastavalt sellele, kuidas ta suudab seda tõestada. Kui aga keegi tunnistab, et seal hulgas on tema vara, tuleb see talle tagastada sellistel tingimustel ja [sellise] õiguse järgi: kui see asi või omand on väärt ühe veeringu või vähem, selle võib ta ise võtta, kui aga asi või omand on väärtuslikum kui 1 veering, peab ta selle saama vastavalt kahe ausa inimese vande. Kui aga see asi või omand on enne majast välja müüdnud, ei tohi teda sellest majast saada ega nõuda, vaid ta peab nõudma oma vara sealt, kus see asub.

26. Samuti kui on nii, et keegi saab teise poolt vigastatud ja mitte ettekavatsetult, vaid pigem tahtmatult ja juhuslikult, või

kui keegi vigastab teise karilooma või elajat, tuleb sellele hüvitada neljandik osa kahjudest ja [...] mitte enam ning linnale üldse mitte [?].

27. Samuti kui keegi on teiselt midagi laenanud, olgu see hobune, rõivad või mõni muu asi, [ja] edasi kui keegi on andnud kellelegi midagi valmistamiseks või mahamüümiseks, peab ta igasuguse takistusest vara tagasi saama.

28. Samuti kui keegi on ostnud pärandi ning omab ja valdab seda aasta ja päeva ilma igasuguse õigusliku nõudluse ja vaidlustusest, on tal esimesena õigus seda omada [juhul], kui keegi, kes esitab kaebuse, tema omandiõigust vaidlustab.

29. Samuti kui kellelgi on pant või panditud vara, olgu selleks pandiks krunt või maja, peab ta seda tunnistama kahe raehärraga, et see on tema pant. Aga kui on nii, et pant on tehtud nõnda, et selle saab lukustada laekasse või majja, siis peab ta seda tõendama omaenese pühakute nimel antud [vande].

30. Samuti kui on nõnda, et keegi tuleb teise mehe majja, et tema tütar, ema või sugulast endale haarata ja temaga magada [ja] seal tõuseb sellest mingeid kahjusid, ei pea sellele järgnema mingit kaebust ning see peab niisiis jääma ilma igasuguse hüvitusest, kui ta aga haarab tema endale ja magab temaga ja ta tabatakse selle pealt ja tuuakse asi õigusmõistmise ette, peab ta tema võtma oma seaduslikuks [naiseks] või peab naisele maksma hüvitust 10 marka hõbedat. Kui ta aga tahab teda oma seaduslikuks [naiseks] võtta, siis jääb naise sugulaste otsustada, mis nad temale [kaasavaraks] tahavad lubada.

31. Kui on nii, et keegi tahab oma pärandit müüa, siis peab ta seda esmalt pakkuma oma lähematele sugulastele kahe raehärra juuresolekul, kes seda tunnistavad. Pärast seda võib ta selle müüa, kellele tahab.

32. Samuti kui on keegi, kes tahab või vajab õigusmõistmist või kohtunikku, siis peab linnafoogt laskma õigusrikkuja linna kohtuteenrite poolt kutsuda õhtul või hommikul kohtu ette. Kui ta aga ei taha [kohtu] ette tulla ja põlgab kohtuteenri [kutse] ära, siis peab ta andma foogtile ühe ööri. Kui ta aga kolmandat korda ette kutsutakse ja ta jätab selle kutse peale tulemata, siis

peab foogt minema tema majja ja mõistma tema ülekohut õiguse järgi nagu [kohtu]asi nõuab, ja tema peab foogtile selle eest andma neli ööri, mida foogt loeb hüvituseks, kui pole nii, et ta võib oma süütust tõendada ja tunnistada, et linna kohtuteener pole teda kolmekordselt või kolmel korral kolm korda ette kutsunud.

33. Samuti kui linna kohtuteenriga kutsutakse kohtu ette keegi, kellel pole linnas pärandit [ja] kui teda ei taheta selle pärast säästa, siis peab ta nimetama käendajad [tõendamaks], et ta tuleb vastust andma ja kohtu ette.

34. Samuti kui mõni kodanik, kel on Uimas pärand, kutsutakse linna kohtuteenriga süü pärast kohtu ette [ja] ta tuleb kohtu ette ja foogt määrab talle [trahvi] maksmise tähtaja viie päeva jooksul, kui ta nende viie päeva jooksul ei maksa, siis peab foogt talle määrama veel viis päeva. Kui ta siis ei maksa, peab foogt talle veel kolmandat korda viis päeva määrama ja andma maksmiseks. Kui ta siis nende 15 päeva jooksul ei maksa, on foogtil igal juhul voli kaebajale [süüdistatava] majas õigust mõista, nii et kaebajale makstaks. Kui aga hageja nende 15 päeva jooksul linnast lahkub, peab ta linnale maksuma hüvitust 3 marka raha.

35. Samuti kui on nii, et keegi ei taha [alluda] ja läheb kohtust ülbelt minema või põgeneb, see peab maksuma linnale hüvituseks 3 marka hõbedat. Ja kui ta lahkub ülbelt raest, kui raehärrad koos istuvad, peab ta maksuma raele 3 marka hõbedat rae vajadusteks. Ja kui ta lahkub omavoliliselt kohtust, võib ta õiguse järgi tagasi kohtu ette tuua vastu tema tahtmist.

36. Samuti kui keegi on nii jultunud, et läheb omavoliliselt õigusemõistmise eest ära väljapoole linnasarast, siis võib ta vastu tema tahtmist tagasi tuua. Selle eest peab ta linnale maksuma hüvitust 3 marka hõbedat. Kui ta on aga väljaspool linna linnasarase piirides, siis võib ta vastu tema tahtmist tagasi tuua ja selle eest peab ta linnale maksuma hüvitust 3 marka raha.

37. Samuti kui on nii, et mõnda süüdistusotsust vaidlustatakse ilma raeta ja see asi või süüdistusotsus saadetakse tagasi kohtu ette ilma hüvituse või trahvita, peab see, kelle kohta käib süüdistusotsus või õigus, mis seal leitakse, maksuma linnale

hüvitust 1 marga hõbedat ilma igasuguse vastuvaidlemiseta ja samuti peab see õigus ja süüdistusotsus, mis seal leitakse, kõikjal käiku lastama ja kehtima jääma.

38. Samuti kui keegi tabatakse ebaõige võltsi kaaluvihiga ja on kaaluvihit raskem kui leisikast peab ta maksma linnale hüvitust 3 marka raha. Kaalub keegi aga võltsi kaaluvihiga ja ahistab oma ligimest või kaasristiinimest, peab ta maksma linnale hüvitust esimese leisika eest 3 marka hõbedat ning iga järgmise leisika eest linnale 1 marga hõbedat.

39. Kui keegi ahistab teist võltsi mõõduga, olgu see kangaga või linase kangaga või millegi muuga — tolele, keda on ausate inimeste teadmist mööda petetud, on ta kohustatud ja peab ta täis mõõdu andma. Ja kui tema süüid saab tõendada kahe raehärraga, siis peab ta astuma rae ette ja saama teada otsuse enda kohta, kui palju ta peab hüvitust maksma. Kui tema süüid ei saa tõendada, võib ta ennast õigeks tunnistada kahe ausa inimesega.

40. Samuti kui keegi tabatakse võltsi mõõduga, olgu see joogianum või puuastja või toop või õlinõu või miski muu [ja] tema süü on tõendatud, peab ta linnale maksma hüvitust 3 marka raha.

41. Samuti kui kellelgi on rõivas või hobune või mõni muu asi olnud tema kasutada päeva ja aasta, [ja] siis tuleb mõni teine ja ütleb, et see on tema oma — see, kelle kasutuses see on olnud, sellel on enne õigus seda endale pidada kahe naabri [tunnistusega] kui sellel, kes kaebab, et ta on selle asja ära kaotanud.

42. Samuti kui kellelgi on hobune või muu asi [... ?], ei tohi ostja, kes selle on ostnud, selle pärast kannatada.

43. Samuti kui keegi ostab hobuse või mõne asja selles linnas või sellel maal ja siis tuleb keegi teine, kes ütleb ja tunnistab, et see on tema oma [ja] kui ostja, kes selle on ostnud, suudab oma ostu õigeks tunnistada ja tõendada, tuleb talle selle tõendamiseks anda kuus nädalapäeva. Kui tal sellejärel on selleks vajadus, et tal on seda tarvis, tuleb talle anda veel kaks korda kuus nädalapäeva. Kui ostja ei suuda selle aja jooksul oma tunnistajaid ette tuua ja seda tõendada, ja kui ta on aus

inimene, siis peab ta asja, mis ta on ostnud, tagastama õigele omanikule, kes on tõendanud, et see on tema oma ja seejärel ei pea ta mingit hüvitust andma. Kui ta aga on ebausaldusväärne ja halva kuulsusega mees ja asja õige omanik võib ostja vastu õigusega tunnistada, siis peab ostja maksma hüvitust vastavalt linnaõigusele.

44. Samuti edasi, kui keegi ostab mõne asja avalikul vabal turul ja teine ütleb, et see on temalt varastatud, siis peab ostja, kellelt vastust nõutakse, oma vandega tõendama, et ta on ostnud selle vabalt turult nõnda, et ta jääb kahtluse alt välja. Teine peab kinnitama oma vandega, et see on tema jagu ja võib oma asja tagasi võtta.

45. Samuti kui juhtub, et kellegi isiklik teener või teenijatiidruk rahulikult ja kindlal ajal salaja oma isanda juurest ära jookseb ning kui isand jälitab ja ajab oma teenrit ja teenijatiidrukut taga ja tahab teda tagasi nõuda ja tagasi saada, peab ta seda tunnistama oma vandega koos kahe ausa i)imeesega, et nad kuuluvad talle. Siis tuleb nad talle tagasi anda.

46. Samuti kui keegi teisele kuulunud teenri või teenijatiidruku, kes on salaja ära jooksnud, tema isanda juurde tagasi toob ja toimetab, peab teenri või teenijatiidruku isand andma sellele, kes nad tagasi oli toonud, iga miili eest 4 marka.

47. Kui aga mõni kristlane jookseb paganate juurest siia selle aja sees, kui käib sõda, on ta ilma igasuguste tingimusteta vaba.

48. Samuti kui keegi müüb vaba inimese, olgu see mees või naine, ja muudab tolle omandiks, peab ta jätma elu või maksma linnale hüvitust 10 marka hõbedat, kui tema süüd saab tõendada. Kui tema süüd aga ei saa tõendada, peab ta ennast oma vandega süütuks tunnistama kahe ausa inimese [tunnistusega].

49. Samuti kui keegi leiab hobuse või muu pudulohuse metsikuna jooksus või muu asja, mis on elus, peab ta sellest avalikult teatama kõigi inimeste ees turul. Kui see on aga rõivas või muu asi, siis peab ta selle laskma kantslist kõigile inimestele kolmel korral teatavaks teha. Kui ta siis hobuse või muu asja õiget isandat ei leia, peab ta selle üle andma raehärradele. Ei pea ta sellest kinni ega tee ta seda, tuleb teda pidada ja tunnistada ebaausaks meheks.

50. Samuti kui keegi võib saada meie õigusmõistmist ja võib seda kasutada ja kui ta tahab lisaks sellele kellegi peale kaevata teise õiguse järgi peale linnaõiguse [ja] kui tema süüid saab tõestada, peab ta maksma li)inale hüvitust 40 marka raha.

51. Samuti edasi, kui mõni kodanik kutsub oma juhtumis või oma kohtuasjas teise kodaniku vastu võõraid [tunnistajaid ja] kui teine kodanik saab selle pärast oma juhtumis ja õiguses takistatud, peab see, kes seda teeb, maksma linnale hüvitust 3 marka raha.

52. Samuti kui keegi annab teisele kohtu ees vastu lõugu või sakutab teda juustest, peab ta pekstule andma 12 marka raha ja linnale 6 marka raha ning foogtile 1 marga raha.

53. Samuti kui mõni mees, kes on võlgu, antakse kohtus välja sellele, kellele ta tõendatakse võlgu olevat [ja] ta pääseb omaenese jõul või aitavad teised inimesed ta minema, [ja] teine, kellele ta võlgu on, suudab tõendada ausate inimestega, kes võivad tunnistada, et too pole veel maksnud, siis tuleb ta uuesti välja anda vangis kinnipidamiseks. Kui saab aga tõendada, et ta on maksnud, siis peab see vabaks saama, kes enne on vangis olnud.

54. Samuti kui mõni mees tarvitab neiu või naise kallal väge või võimu ja tahab teda vigastada või vigastab, [ja] too hüüab ja karjub - kõik need, kes seda karjumist kuulevad ja ligi tulevad, need võivad pahategijat süüdistada, nii et see oma elu peab loovutama, kui naine tunnistab seda oma vandega. Kui tema süüid aga ei saa tõendada, peab ta ennast süütuks tunnistama 12 ausa inimesega.

55. Samuti kui keegi leitakse teise [mehe] seadusliku naisega, peab ta oma elu loovutama, kui aga naise seaduslik mees tahab armu heita ja tema raha vastu võtta, see sõltub tema armulikkusest, ent naine peab kandma mantlit, mis on selleks otstarbeks määratud ja valmistatud.

56. Samuti kui kaks tabatakse koos abielurikkumise pealt ja kui kumbki neist on seaduslikus abielus, nii et mehel on seaduslik naine ja naisel seaduslik mees, siis võib abielurikkujast naise mees toimida abielurikkujast mehega nii, nagu ta heaks arvab, kui aga asi jõuab kohtu ette, peab naine alasti

meest ringi talutama. Kui aga kumbki pool tahab teotust lunastada, otsustavad selle üle raehärrad.

57. Samuti kui mõni mees, kellel on seaduslik naine, tabatakse abielurikkumiselt teise naisega, kes on vaba ning kel pole seaduslikku meest, olgu naine vaba või sõltuv, ja mehe süüid on võimalik tõestada, peab naine alasti meest ringi talutama. Tahab aga mees oma häbi lunastada, on see rae otsustada. Siis peab ta maksma linnale hüvitust 3 marka hõbedat. Kui tema süüid ei saa aga tõendada, peab ta ennast süütuks tunnistama ise kolm korda pühakute nimel vandudes.

58. Samuti kui keegi tahab peale kellegi surma sisse nõuda võlga, mis on õiglane ja tõendatav, siis peab pärija või see, kelle valduses on vara, nagu prokuraator või eestkostja, võla tasuma, või peavad pärija ja eestkostja ennast kahe ausa inimese vandega võlast vabastama, kui pole nii, et nad jõuavad võlausaldajaga kokkuleppele, nii et ta võib ja saab seda oma vandega tunnistada.

59. Samuti kui on nii, et keegi võtab teise hobuse koplits oma vajadusteks vankri või adra ette või ratsutamiseks, [ja] ta tabatakse linnasarase sees, peab ta hobuse isandale maksma hüvitust 3 marka raha ja linnale 1 marga. Kui ta aga püüetakse kinni väljapool linnasarast, siis koheldakse teda kui varast.

60. Samuti kui raehärrad tahavad linna asjade ajamiseks linnast lahkuda, tuleb vaeseid inimesi jumalakartlikult säästa ja neid jumalakartlikult kohelda.

61. Samuti kui keegi ülbelt või oma alpuses tahab teisel silma välja lüüa või nina ära lõigata või raiuda, peab ta maksma vigastatule hüvitust 10 marka hõbedat ja linnale 3 marka hõbedat ja tema kaasosalised peavad igaüks maksma vigastatule hüvitust 1 marga hõbedat ja linnale 1 marga hõbedat, kui nende süüid on võimalik tõendada.

62. Samuti kui kellestki tõendatakse ja tunnistatakse, et ta on valevanduja ja on andnud valevande, ei peeta teda ausaks meheks. Samuti ei kutsuta teda enam vannet andma ega peeta tema vannet õigeks.

63. Samuti kui raehärrad tulevad ühte ja kokku ja tahavad mõnda asja lõpule viia - see, mida suurem osa [neist] õigeks

tunnistab, see jääb otsustatuks ja kindlaks.

64. Samuti edasi, kui võib tõendada kellegi tegu või pahategu - kui see sünnib väärivate ausate inimeste [vande], ei tohi ta pärast seda õigust tunnistada.

65. Samuti kui keegi kaebab teise peale kohtu ees ja kaebaja ei usu kaebealusest ilma käemeesteta, et ta tuleb uuesti kohtu ette vastust andma, siis peab talle määrama käemehed. Kui kaebealune seejärel põgeneb ja ära jookseb, siis on käemehel kolm nädalapäeva aega teda otsida ja kui ta ei saa selle aja sees teda kohtu ette tuua, siis peab käemes sellesamas asjas kohtu ees vastust andma, mida kaebealune ise peaks. Kui aga [kohtu]asi käib elu kohta, siis peab kaebealune seadma käemehed 10 marga hõbeda eest. Kui ta siis minema jookseb, siis peab käemehele andma 6 nädalapäeva aega tema otsimiseks.

66. Samuti kui keegi kutsub teise kohtu ette ja ütleb, et ta tahab kaebealuse süüid tunnistajatega tõendada, toob ta määratud päeval tunnistajad ette ja esitab oma tunnistuse ja kaebealune ei tule kohtu ette, siis on tema süü tõendatud, kui pole nii, et ta võib ennast auväärse põhjusega vabandada ja tõendada, et ta sel ajal ei saanud [kohtu] ette tulla.

67. Samuti kui mõnel mehel on seaduslik naine ja see naine sureb lastetuna, siis peab mees võtma 2 osa kogu sellest varast, mis neil mõlemal oli kummagi eluajal ja naise pärijad peavad võtma kolmanda osa. Kui aga mees sureb enne lastetuna, siis peab naine, kes järele jääb, võtma poole kogu varast, mis neil oli nende mõlema eluajal, kui pole nii, et mees tahab enne midagi määrata või eraldi anda naisele või teistele sugulastele, selleks peab tal siiski olema voli raehärrade nõu kohaselt. Kui aga on nii, et mees sureb linnas enne ja naine jääb koos lapsega järele ja naine tahab talitada oma sugulaste nõu järele ja teist meest võtta, peab naine võtma varast poole ja laps teise poole. Sellega on nad [varaliselt] lahutatud, kui pole nii, nagu siin eel kirjas, et mees tahab enne midagi anda lapsele või oma sugulastele. See peab siiski sündima vastavalt raehärrade volile, nagu eelpool kirjutatud. Kui aga naine tahab jääda ilma meheta ja elada karskuses, nagu ühele auväärsele naisele sobilik ja kohane, siis võib ta oma lapse või lastega elada ilma

igasuguse [varanduse] jagamiseta vastavalt laste sugulaste nõule. Kui aga mees sureb enne ja jätab maha rohkem kui ühe lapse, siis peavad lapsed võtma kaks osa varast ja naine kolmanda osa. Sellega võib ta teise mehe võtta, kui ta on lastest [varaliselt] lahutatud. Kui aga naine sureb ja jätab lapsed maha ja kui isa tahab siis teist naist võtta, siis langeb lastele osaks pool varandusest ja teine pool jääb isale. Sellega on nad [varaliselt] lahutatud ja isa jääb sellegipoolest oma laste eestkostjaks. Edasi, kui keegi lastest sureb, siis langeb tema osa teistele lastele või vendadele.

68. Samuti kui on mõni kodanik või kodanikunaine, kes elab Haapsalus ja kellel on sugulasi või hõimlasi rootslaste seas, olgu see kus iganes meie Osilia stiftis, ja kui rootslane või rootslase naine sureb, siis võib kodanik või kodanikunaine, kes on lähim [pärija], pärida sellest varast, olgu see maa, pudulojused, liikuv vara, raha, rõivad või mistahes. Samuti võib rootslane omakorda pärida sellest linnasasuvast varast, millele ta on lähim [pärija].

See on kangrute õigus.

69. Samuti peavad kangrud endi hulgast valima kaks meistrit või kaks ülemat, kes on raehärradele abiks ja sobivad ametile. Nad peavad rae ees vanduma, et nad tahavad ameti eest hea seista nagu on õigus, ning nii armu kui vaenu korral kõike teha ja toimetada ja ülematel või meistritel peab olema meie mõõt ja Lübecki küünar ja nad peavad teatama [?], kui nad leiavad mingi [kanga], mis pole õige ja küllalt lai. Kui nad leiavad selle esimest korda, peavad nad selle keelama, kui nad leiavad selle teist korda, peavad nad sellest raele teatama, ja kes peab selle eest karistust kandma, sel tuleb linnale maksta hüvitust 3 marka raha. Edasi, kui kellelgi on lühike küünar, peab ta maksma linnale hüvitust 3 marka raha. Samuti kui linane kangas on rikutud, peab meister seda klaarima ja heastama, et see, kellele see linane kangas kuulub, ei kannaks sellest mingeid kahjusid ja rikkujat peab tasuma meistrile 2 öörtugit raha. Edasi iga küünra linase kanga puhul, mida kutsutakse ja nimetatakse köiekangaks [?], tuleb anda iga küünra valmistamise eest 4 Riia penni. Kui aga linane kangas on väike, tuleb jõuda kokkuleppele kangruga,

nii hästi kui saab. Edasi iga küünra takuse kanga valmistamise eest tuleb anda 3 Riia penni. Edasi 20 küünra poolimise eest tuleb loovutada 6 Riia penni. Edasi ei tohi keegi valmistada kliideta kangast; neid peab lisama igaüks, kellele kangas kuulub. Edasi kõik vaieldavused ja vaidlusasjad, millest selles raamatus ei ole kirjutatud, nende kohta tuleb lõigust] otsida ja nõutada raest ja raehärrade käest.

70. Samuti kui mõni eestlane või eesti naine, kes on kodanik ja kellel on linnas pärand ja omand, sureb lastetuna, peab [tema] varandus päranduma ja osaks saama Haapsalu kohtule ja raele, ja eestlased, kes elavad maal, olgu nad mis eestlased tahes, nemad ei pea sellest varast midagi saama ega pärima, olgu nad õed, vennad või sugulased või kes nad iganes on.

Haapsalu sai 1279. aastal Riia linnaõiguse, 1294. aastast aga nn. Saare-Lääne õiguse, mis oli Riia õiguse Haapsalule kohandatud variant. 1391 aga lubati jälle kasutada Riia linnaõigust.

25.05.1323 Tunnistus Haapsalu linna äärealade kinnitatud piiride kohta

Peab olema teada, et Issanda aastal 1323, Kristuse ihu pühal, isand Jakob, Osiliensise piiskop, järgmiste isandate juuresolekul: Conrado de Lubeke, Ludolpho de Alba Curia, Johannes de Udenkule, Sifrido de Brakele, Segebodon ja Bertoldo de Alba Curia, vennad, Weselo Schillingk, Frideric Schillingk, Frideric Saewerdingk ning teised vaimulikud ja võhikud, sõitsid Habselli linna marssi sel viisil: Pandesari veski juurest, tõustes ümber veski veejoa kaldalt kohta, kus oli laua konks, siis Richenbrugge sillani, sillalt Curientackesse, kus neil oli konks Udenkulest, seejärel suure kivi juurde, mis asub Wittenszees, sellest kivist Pargeleide kaudu teise suure kivini, mis asub mere ääres.

**Osilia piiskop Winrich Kniprode andis 16.07.1391
Haapsalu linnale vabadusi (privilegege).**

Winrich, Osilia piiskop, annab Haapsalu linnale ja selle kodanikele järgmised õigused:

1) *Esiteks, peaksid meie toomhärрад kasutama vabadust metsas ja heinamaal, karja ajamisel ja kalapüügil, nagu neil on olnud igavesest ajast, nii et ei meie põllumehed, toomhärрад, vikaarid, meie mehed ega muud toomhärрад ja linnakodanikud või isanda vajadusteks või müügiks puitu raiuda või vedada. Kuid mida iganes toomhärра ja kodanik oma igapäevatoimingu-
tega ja kariloomadega teha tahab või meeldib, võib ta teha. Igaiühelt, kes tegutseb selle vastu, arestitakse 1 ferding (veering) ja nad jäävad puidust ilma. Samuti ei tohi keegi kapiitli ega kodanike heaks heina niita ja kõik, kes tegutsevad selle vastu, võetakse võrdselt kinni.*

2) *Meie kanoonikutel ja kodanikel peaks olema ühine koppel (puuaiast, Freudenberge alt, meie Ranseli veski poolel), kus nad hoiavad oma hobuseid. (Freudenberg oli algtekstis „frowdenberge“. Veski asukoht pole täpselt teada, aga see on kusagil tänapäevase Aiandi tänava ja Linna tee ristmiku ning Randsalu oja vahel või siis Randsalu oja ja Tallinna mnt. ristumiskohast pisut loodes.)*

3) *Raad ja foogt peaksid meie droostiga linnas otsustusvõimet säilitama: see, mida nad otsustavad ja läbi räägivad, peaks jääma kindlaks ning meie saame poole kohtuasjadest ja linn teise poole. Ükskõik, mida foogt ja raad teevad või ei tee, annavad või andestavad või jätavad kahe silma vahele, peaks meie droosti sõnaga jääma samaseks ja kindlaks.*

4) *Foogtid (kohtutäiturid), toomhärрад ega stiftimehed ei tohi linnakodanike ja nende õukonna asjadesse sekkuda ega nende õigusi piirata.*

5) *Kui kodanik linnas seadust rikub, tuleks tema üle linnas kohut mõista tsiviilõiguse järgi, et meie foogt, droost või alamdroost ei peaks kurjategijat meie lossis vangistama, vaid ta peaks istuma linna vanglas.*

6) *Kodanikud ei ole kohustatud tegema tööd käskjalana või*

Haapsalu lossi hüvanguks ega muul viisil; välja arvatud see, et linna kalurid peaksid juhatama meie käskjalad Nuckesse (Noarootsi) või Wormsi või kuhugi mujale, kui see on vajalik, ja meie foogt või droost peaks neilt seda paluma või laskma paluda. Haapsalu kaluritel, kes on kodanikud, on tasuta kalapüük Wormsi ja Nucke (Noarootsi) all, Eylandi (rannik Sutlepast Spithamini) ja Ranseli (Randsalu) all ning Haapsalu linna piirides, Pullenpe (Pullapää) ja Pferdeholmi (Hobulaid) all ja kus iganes tahavad ja mida tahes, ilma kümnist maksmata.

7) Kui maalt pärit talupoeg, olenemata sellest, kellele ta kuulub, paneb linnas või selle rajoonis toime tapmise või mõrva või varguse ja võetakse linnas või selle rajoonis kinni, tuleb teda kinni pidada linnavanglas ja tema üle peetakse kohut vastavalt linna seadustele.

8) Kui talupoeg teist haavab ja põgeneb, kuid naaseb siis ilma saatjata linna tagasi ja enne, kui ta on linna elama asunud, ei ole vaja oodata tema peremeest ega tema sõpru.

9) Kui meie teener või meie foogti teener, meie toomhärрад, vikaarid või stiftimehed kedagi linnas tapavad või haavavad või koduvägivalda toime panevad, rikutakse sellega linnarahu ning kui naabrid ülal ja all on sellest kuulnud ja seda saab tõestada ja kui nad siis vahistatakse, tuleks nende üle kohut mõista linnaseaduste järgi ning meid ja meie omasid ei tohi säästa.

10) Lõpuks anname neile vabaduse kasutada linna õigust ja otsustada õige seaduse järgi, nagu näitab Riia õigus.

Aastal 1400 (täpselt seda ei teata) oli keegi kirjutanud sellele dokumendile käsitsi juurde viis punkti, et kuidas linnaõigust on väärkasutatud ja omavolitisetud. Tegemist oli peamiselt rahadega ümberkäimisega. Kirjutamise stiili järgi otsustades oli tegemist sama kirjutajaga, kes koostas linnaõiguste muutused aastal 1391.

Piiskopilinnust on esmakordselt mainitud 1284. aastal. Kesklinn jaamalinnuse ja vana turuplatsi ümber rajati arvata-vasti 13. sajandi keskpaigast 14. sajandi keskpaigani. Esimesed kivimajad ehitati 1400. aasta paiku, linnamüür rajati arvatavasti 15. sajandil ja hõlmas umbes kaheksa hektari suuruse maa-ala.

1279. aasta linnaõiguse privileeg viitab sõnaselgelt äsjaristitud inimestele, kellel lubati omandada linna kalapüügikohti ja karjamaad nagu välismaalt sisse kolinud kristlased. Haapsalu linnaõiguse muutmisel 1294. aastal viidatakse selgesõnaliselt Rootsi elanike kohalolekule ja nende pärimisõigusele. Selle seaduse järgi oli linna asjaajamine volikogu ja kohtutäituri käes. Nõukogu koosseis ja funktsioon on jäänud ebaselgeks, kohtutäitur tegutses kohtunikuna. 1391. aastal muudeti linnaseadust ja sätestati, et kohut pidi koos volikogu ja kaebaja drostiga pidama foogt. Lisaks vaimulikule jurisdiktsioonile oli piiskopil kõrgeim jurisdiktsioon nii linnas kui ka kloostriks.

Lisaks ülalmainitud kalandusele ja põllumajandusele domineeris Haapsalus majanduslikult peamiselt käsitöö. Teise elemendi moodustasid linnas elanud kaupmehed. Alevi piirkonnas asusid veski ja sepikoda, juuksurit mainiti 1510. aastal.

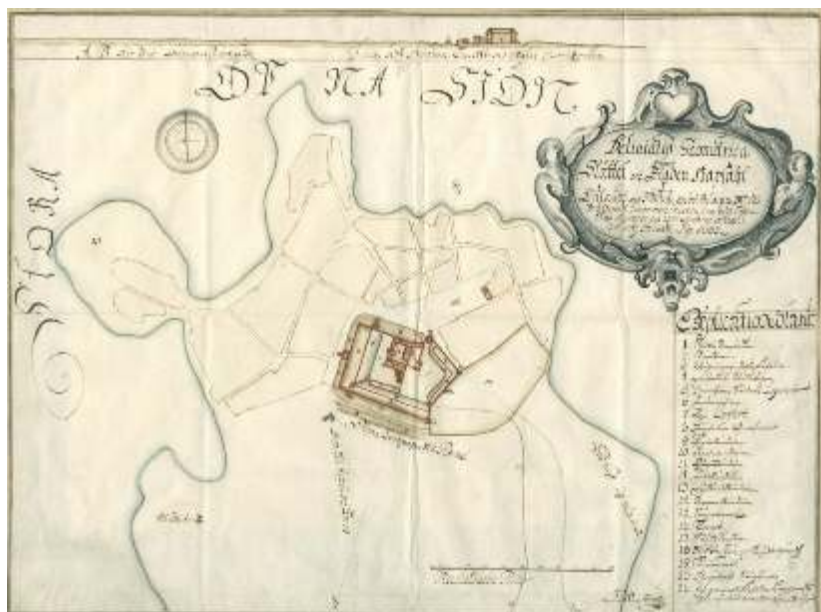
Esimesed kirjalikud teated Haapsalu raest pärinevad aastast 1420. Haapsalu linnapeana tegutses 21.04.1499–05.10.1503 Dietrich Stenberch.

Linnuse ja linna arengusse on jätnud jälje mitmed konfliktid: liivimaa kodusõda, piiskopkonna kodusõda 13.–14. saj. vahetusel, Jüriöö ülestõus, vitaalivendade rüüsteretk 1427. a. jne.

26.07.1541 kinnitas Münchhausen Haapsalu linna privileegid. Samad privileegid kinnitas 08.05.1594 kuningas Sigismund.

Kalev Jaago on koostanud Haapsalu linnapeade nimekirja. Keskajal olid bürgermeistriteks:

1499-1503	Dietrich Stenberch
1535	Casper Glasewerter
1538	Jasper Sulningk
1539	Johan Heelsberger (Heilsberger)
1545	Jurgen Arne

Haapsalu linna vanim teadaolev linnaplaan

Haapsalu linna pitser 1500

Haapsalu linna pitsateid

Arensburg ehk Kuressaare

Arensburgist ehk hilisema nimega Kuressaarest keskajal linna ei tulnud. Saaremaa oli Osilia piiskopkonna suhtes ebasõbralik, aga piiskop käis siiski talvitumas ordulinnuses Pöides. Tegelikult „pealinnaks” oli piiskopkonnale Haapsalu, kus oli katedraal, kus tegutses kapiitel ja kus enamuse ajast veetis ka piiskop.

Vanimad kirjalikud teated, milles mainitakse Kuressaare linnust, pärinevad 14. saj II poolest. Need on piiskop Heinrich III (1374–1381) segane surm linnuses 1381. aastal ning ilmselt 1384. aastast pärit teade, et Tallinna raad on Ordu vägedele Kuressaare alla appi saatnud kaheksa sõdalast. Linnuse juures asunud alevikku mainitakse esmakordselt veelgi hiljem ja esmakordselt 13.11.1427 kui Osilia piiskop Christian Kuband kirjutab Tallinna raele, et nende linna kaupmees Droghe oli mardilauapäeval „meie Kuressaare linnuse ees alevikus” õlletoas piiskoppi rängalt laimanud ja ähvardanud, paljude heade inimeste, sealhulgas piiskopi teenrite juuresolekul. (LUB 7, 671).

Ka hilisemad teated piirduvad mõne kinnistuomaniku nimetamisega ning mingit ülevaadet keskaegse asula täpsest asukohast, suurusest ega väljanägemisest me tegelikult ei saa. Teame vaid, et alevik asus linnuse ees. Nii valitseb poliitilise ajaloo seisukohalt arvamus, et enne seda, kui Osilia piiskopid otsustasid oma Haapsalus asuvast residentsist püsivalt Saaremaale kolida, puudus Arensburgil suurem majanduslik ja sise-poliitiline tähtsus – seega tekkis vajadus linnalise keskuse järgi alles 15. sajandil. Alates 16. saj II poolest, mil Taani kuningriik

ostis Osilia piiskopkonna (1559) ning alevist sai linn (1563).

Millal Arensburg tegelikult alguse sai, pole täpselt teada. On väidetud, et piiskop Hermann suri Arensburgis (Kuressaares) aastal 1285. Arvatakse, et just tema valitsusajal hakati ehitama Kuressaare linnust. Linnuse ehituskoha valikut mõjutas oluliselt Põduste jõe suue, sest Põduste jõge pidi pääses siis veel Kaarma linnuse juurde. Tänapäevaks on maa tõus u. 1,5-2.5 meetri võrra sellise võimaluse nurjanud. Põduste jõe suudme juurde tekkis hea asukoha tõttu turg, väike asundus ja nähtavasti oli seal ka muinaslinnus. Sellest linnusest palju teada pole, sest arvatavasti on see mitmel korral hävitatud ja selle koha peale on ehitatud uued linnused ning asundus. Leitud on siiski 11. sajandil põlenud puitehitise talaotsi. Arvatakse, et samasse paika oli ehitatud 1222 taanlaste poolt kivilinnus, mille materjali kasutati hiljem algse Kuressaare linnuse vahitorni ehitamisel.

Saarlaste ülestõusud nt. aastal 1260 ei võimaldanud Saaremaale linnuse ja asunduse rajamist. Kui piiskop Hermann Arensburgi aladel surigi, siis on selge, et seal polnud sel ajal veel ei korralikku linnust ega suurt asulat. Linnuse rajamine algas aastatel 1328–1338.

Aastal 1327 tekkis ordu ja Osilia piiskopkonna vahel tüli Läänemaa vabade läänide asjus. Tegemist oli kahe maatükiga, millest üks vabanes seoses rüütel Alexiuse surmaga Virtsu aladel ja teine oli Ridala küla. Tüli anti lahendada Tartu piiskopile Engelbert von Doleniga, kes siis aastal 1328 teatas oma otsusest. Selle otsuse järgi jäi süüdi ordu ja *pärast kahte kuud pärast nimetatud rekvireerimist ehitavad nad kõigi oma võimalustega ustavalt Osilieni kiriku jaoks müüri- ja kindlustatud kindlustuse või kindluse kohas, mida nimetatud isand piiskop või tema järeltulijad peavad sobivamaks*. Siit algasidki Arensburgi piiskopilinnuse ehitustööd.

Kuressaare linnusest on kirjanduses esitatud illustratsioone selle erinevatest ehitusstaadiumitest, kus on ka näha, et algselt asus see mere ääres ning oli ümbritsetud vallikraaviga. Nähtavasti asus seal ka siis sadam täitsa linnuse juures.

Jüriöö ülestõus ja ehk täpsemalt Saaremaal toimunud Jaagupipäeva ülestõus aasta 1343 suvel sundis Osilia piiskoppi

muutma Arensburgi linnuse ehitusplaane. Vaja oli tugevat linnust, et kaitsta kohalike rünnakute eest. Jaagupipäeva ülestõusuga seoses ei mainita Arensburgi ründamist. Ehk siis polnud seal veel olulist keskust. Alle 1381 mainitakse Arensburgi linnust seoses Osilia piiskopi Heinrich III surmaga. Siis pidi seal juba midagi olemas olema.

Loomulikult tekkis linnuse ümber asundus ja turg. Linna staatust Arensburg aga keskajal ei saavutanud. Samuti ei tekkinud Osilia aladele Hansalinna. Arensburgi sadam oli suhteliselt madal ja kaubandus põhines peamiselt teraviljal. Vaja oleks olnud suuremat kaupade valikut. Saaremaa oli aga elanike arvult suhteliselt väike koht. Ka Haapsalu polnud parem, sest see ei asunud kaubateede ristmikel nagu Tallinn, Tartu, Viljandi või Uus-Pärnu.

Ivar Leimus on Kuressaare kohta kirjutanud järgmiselt. *Keskajal kasutati Kuressaare kohta saksakeelset väljendit Weichbild. See väljendab niihästi linna välist ilmingut, linna territooriumit, linnaõiguslikku asulat, teatavat linnaõigust ennast jm. Ajalooliselt tähendas mõiste õiguspiirkonda, suuremat kogukonda linnataoliste õigustega, aga ka linnamüürist väljapoole jäävat linnasarast. Weichbild võis kesk- ja varauusaegsel Liivimaal olla küll juriidiline termin, kuid seda mitte linnaõigusliku subjekti tähenduses. Pigem oli tegemist kirjeldava mõistega märkimaks mingit maalähedasemat, reeglina linnamüüriiga kindlustamata asulatüüpi, välimuselt alevi või aleviku sarnane. Samas oli see asustusüksus, millele isand võis vajadusel kinkida linnaõiguse.*

Piiskopkonna kapiitel, kanoonikud ja toomhärрад

Igas piiskopkonnas pidi olema peakirik ehk toomkirik, kus teenis piiskop. Sellist kirikut nimetati ka tihti katedraaliks või piiskoplikuks kirikuks. Osilias pidi algselt katedraal ehitatama Lihulasse ehk vanema nimega Leal. Lahkhelide tõttu orduga ja turvalisuse tõttu ehitas aga Osilia piiskop oma esimese katedraali Peronasse ehk Vana-Pärnusse. Kui aga siis leedulased Perona hävitasid, siirdus piiskop veelgi turvalisemasse kohta ja selleks oli Haapsalu ehk varasema nimega Hapsal. Sinna ehitati ka peakirik ehk katedraal. Kuigi piiskop hiljem elas tihti Saaremaal Kuressaares ehk vanema nimega Arensburgis, siis sinna kunagi katedraali ei ehitatud ja kapiitel tegutses edasi Haapsalus. Ja seda kuni Osilia piiskopkonna lõpuni 1559.

Piiskopkonna juhiks oli piiskop. Tema tegevust toetas ja kiriklikke toiminguid juhtis aga kapiitel, mida kutsuti ka toomkapiitliks. Nii piiskopi kui kapiitli funktsioon ja tähtsus muutus aegade jooksul, aga lühidalt võiks seda seletada järgmiselt. Kapiitlisse kuulus tavaliselt 12 kanoonikut, keda nimetati ka toomhärраdeks. Kanoonik on isik, kel on koht ja hääleõigus toomkapiitlis ning kellele kuulub õigus sissetulekule ehk prebendile.

Kapiitlit juhtis praost ehk toompraost. Temale lisaks kuulusid kapiitlisse dekaan, skolastik, thesaurus ja siis veel kanoonikud.

Praost Toomkiriku vaimulike juht, kapiitli juht ja teda nimetati ka toompraostiks. Praost juhendas piirkonna vaimulike ametialast ja administratiivset tegevust. Ta juhatas kapiitli istungeid ja asendas vajadusel piiskoppi. Kui ei olnud määratud eraldi kapiitli majandusjuhti ehk thesaurust, siis tegeles praost ka majandusküsimustega.

Dekaan Toomkapiitli liikmena oli dekaan katoliku distsipliini järele vaatleja, statuudist kinnipidamise ja jumalateenistuste korra eest hoolitseja. Temale

	kuulus kapiitli siseelus neis küsimustes karistusõigus. Nimetati ka toomdekaaniks.
Skolastik	Noorte õpetamist ja kasvatamist organiseeriv tegelane piiskopkonnas. Toomkooli direktor.
Thesaurus	Kapiitli majandusjuht. Kasutati ka nimetusi laekahoidja, varahoidja või custos.
Kantor	Mõningaid kanoonikuid tituleeriti ka kantoriteks ehk lauljateks. Liturgiate läbiviimise korraldaja.

Eesti territooriumil tegutses keskajal kolm kapiitlit: Tallinna, Tartu ja Osilia. Liivimaal olid sellele lisaks kapiitlid veel Riias ja Kuramaal. Kapiitlisse kuulusid kõrgvaimulikud ehk prelaadid. Tavalised kirikutegelased, näiteks preestrid ja diakonid, kapiitlisse ei kuulunud. Kanoonikud said oma tegevuse eest sissetulekuid ning selleks olid tihti prebendid ehk neile maksti kas siis kohaliku kiriku poolt selgelt raha või said nad siis sissetulekuid kohalike maadevalduste, sh. mõisade, kasutamise eest.

Kapiitel valis ise oma koosseisu. Vabanenud kohtadele ja kanoonikute prebendidele oli aga tihti suur konkurents ja oli juhuseid, kus samade prebendide eest „võideldi“ aastaid. Prebende jagas aeg-ajalt ka paavst ise. Paavst määras sel juhul prebendi suuruse, aga kui lugeda Vatikani arhiivi dokumente, siis nende prebendide maksmine anti kohalikule piiskopile. Vatikanist prebendide või ka muidu ametikoha saamiseks pidid aga olema toetajad ja needki on tihti Vatikani arhiivides ilusti kirjas. Prebende ise oli mitut liiki, suuremaid ja väiksemaid.

Paavst oli 14. sajandil vähemalt teoreetiliselt koondanud enda kätte õiguse nimetada ametisse pea kõik vaimulikud. See tähendas, et vaimuliku kohale ametliku kinnituse saamiseks pidi Rooma kuuriale maksma ametisse kinnitamise tasud (nii kantselei asjaajamistasud kui ka prebendi suurusega seotud maksud, serviidid), kuid ka seda, et eelkõige paavsti lähikonnas viibivatel isikutel, aga ka teistel heade kontaktidega ja mõjukate tegelaste poolt toetatud vaimulikel tekkis võimalus kuuriast endale võimalikult häid ametikohti ja sissetulekuid hankida.

14.–15. sajandil tegutseski paavsti juures aktiivselt nn prebenditurg, kus kohati toimus äge võitlus suuremate sissetulekutega ametikohtade üle. Samas ei olnud kuuria võimeline tagama, et Roomas kinnitatu koha peal ka tegelikult ametisse sai, ning pealegi tekkis Saksa piiskopkondades pärast Viini konkordaadi (1448) vastuvõtmist võimalus suure osa toomhärarakohtade jagamiseks koha peal, kusjuures uue liikme toomkapiitlisse määramise õigus (kollatsioonioõigus) võis olla kas piiskopil või kapiitlil või ka mõlemal korraga.

Viini konkordaadi kohaselt langes vaimuliku ametisse nimetamise õigus paavstile juhul, kui prebend vabanes paaritult kuul (jaanuar, märts jne); kohalikele jäi see õigus, kui see toimus paaris kuul.

Liivimaal polnud Viini konkordaadi kehtimine kindel kuni 1522. aastani, mil see kohalike piiskoppide palvel keiserliku kinnituse sai. Niisiis võisid paavstlikud nimetamised (provisioonid) ja kohalikud ametissemääramised hõlpsasti vastuoludesse sattuda.

Kapiitli koosseis oli tihti vägagi rahvusvaheline ja kanoonikuna olid ametis sellised, kes ise ehk piiskopkonnas eriti aega ei veetnudki, aga vajasisid „linnukest” selle kohta et on kusagil ametis olnud, et siis parematele ametikohtadele pürgida või siis soovisid lihtsalt sissetulekut. Mitmed kanoonikud olid samaaegselt kanoonikuna mitmes kapiitlis ning nendest tulid hiljem paremal juhul praostid, dekaanid või koguni piiskopid.

Piiskopkonna ilmalikku elu juhtisid foogtid. Osilia piiskopkond oli jagatud kahte ossa ehk stifti: Läänemaa ja Saaremaa. Seega oli piiskopkonnas kaks stiftifoogti, üks Haapsalus ja teine Kuressaares. Stiftifoogtile allusid lossifoogtid, kes vastutasid losside ja linnuste korrasoleku eest. Tihti nimetati neid ka lossidroostideks või siis lihtsalt droostideks. Stiftifoogt tegeles ka piiskopkonna sõjaliste küsimustega. Osilia piiskopkonnas endal sõjalist üksust ei olnud ja kasutati vajadusel ordurüütlite abi. Kuna aga ordu soovis suuremat võimu ja rohkem maid endale kui algul oli kokku lepitud, siis see koostöö ei õnnestunud. Stiftifoogtidest kanoonikuid teatavasti ei tulnud. Piiskopkonna lõpuaegadel, siis kui olid tekkinud linnades oma

juhtiv organ raad, nendest tuli ka raehärrasid. Piiskop oli piiskopkonnas nii vaimulik kui ilmalik juht. Sedasi allusid temale nii stiftifoogtid kui ka kapiitel.

Osilia aladel eksisteeris toomkool kahes erinevas kohas. Kõigepealt alates aastast 1251 Peronas (Vana-Pärnu) ja seejärel kui piiskop siirdas oma pealinna Haapsallu siis aastast 1280 alates Haapsalus. Õppekeel oli toomkoolis ladina keel. Õpetati grammatikat, retoorikat, dialektikat, aritmeetikat, geomeetriat, astronoomiat ja muusikat. Õppimine lõppes tavaliselt kahekümneimesesel eluaastal. Toomkoolis õppisid ainult poisid. Vaid väga vähesed said koolis käia. Koolikord oli väga range. Sõnakuulmatuse eest oli tavapäraseks karistusmeetodiks piitsutamine, sageli pandi pahandust teinu oma tegude üle järele mõtlemiseks hernestele palvetama.

Tartu toomhärradest oli teatavasti 24 varem tegutsenud Osilia toomhärрана. Kuna oli võimalik, et sama toomhärра oli erinevates kapiitlites samaaegselt, siis 57 meest olid olnud nii Tartu kui Osilia kapiitlis samaaegselt. Tartu kapiitlist tõusid Osilia piiskopiks Jacobus (1322), Johannes Orgas (1485–1489), Johannes Kievel (1506–1513) ja Reinhold Buxhōwden (1523). Johannes Vatelkanne oli Tartu kanoonikuna Osilia elektiks 1458.

Esimene, kelle puhul on arvatud üheaegset Osilia ja Tartu toomkapiitlisse kuulumist, oli Everhardus Sweden (1328, 1330). Esimene, kelle paavst korraga kolme siinsesse (Tartu, Osilia ja Tallinna) kapiitlisse kanoonikuks nimetas, oli Osilia piiskopi Ludolf Grove prokuraator Theodericus Kudezel (1426–1434).

Toomhärradele kehtis abielukeeld. Osa kanoonikutest lahkus naisevõtu pärast kapiitlist. Naisega elamise keelule vaatamata juhtus alatasa, et vaimulikud, samuti ordumehed, said isaks.

Vaatleme siinkohal kapiitli liikmeid kolmes erinevas lõikes saja aastase vahega. Kõikide kanoonikute täieliku nimekirja koostamine on eriti keerukas, sest osad said kanoonikuprebende ilma, et nad kunagi isegi piiskopkonnas käisid ning seetõttu pole nende nimesid leitud. Samuti on teada mitmeid kanoonikuprebende taotlemas käinud vaimulikke nii Roomast kui piiskopkonnas. Kas nad aga prebende ja sedasi kanoonikukoha said, pole alati selge.

1323

Ludolphus

Thomas

Johannes Brilo

Conradus Lubeke

Sifrido de Brakele

Johannes Udenkule

Johannes de Montelongo

Friedricus Schillingk

Wesselius Schillingk

Ludolfus de Alba Curia

Praost

Dekaan

Thesaurus, Kantor

1422

Andreas Patkul

Johann Helwing

Johannes Schutte

Johannes Gerwer

Engelbertus Live

Friedrich Rope

Reynoldus Sanders

Nicolaus Veckever

Johannes Correver

Praost?

Dekaan

Skolastik

1522

Johannes de Loen

Reinhold von Buxhöveden

Karolus Uexküll

Reimarus Bartman -

Georg Bardyn

Gerhard Sasse

Heinrich Uexküll

Johannes Fahrensbach

Johann Wrangell -

Michael Gralow

Otto Manow

Johannes Lode

(Gerhard Metstake

(Wilhelm von Sweten)

(Johann Pulk)

(Johann Becker)

Praost

Dekaan

Kantor

Skolastik

Thesaurus

Skolastik)

Nagu nendest nimekirjadest võib näha, siis veel 1322 kapiitlis olnud praosti ja dekaani teati vaid eesnime järgi. Liikmeid on leitud kümme. Sada aastat hiljem pole teada praost, sest aastatel 1421-1422 praost vahetus, aga täpne aeg puudub. Kuni aastani 1420 oli praostiks Johannes Lotzenty (Loccen) ja aastast 1423 on dokumentides praostina Winricus Fahrensbach (Varensbach). Ka siin võib leida 10 kapiitli liiget. Veel sada aastat hiljem, aastal 1522, oli olukord keerulisem. Vähemalt neli kapiitli kanoonikut vahetus. Praost Johannes de Loeni asemele tuli hilisem piiskop Georg von Tiesenhausen. Teda aga mainitakse esmakordselt praostina 05.03.1523. Millal temast tegelikult praost tuli, täpselt ei teata. Võib olla juba aastal 1522? Nimekirjast kadusid ka Reimarus Bartman ja Johann Wrangel. Skolastik Bartman suri, aga Johann Wrangelliga on olukord keerukam. Nimelt on teda viimati mainitud toomhärana 01.07.1522. Siis aga ilmus Perona püha Thomase kirikusse samanimeline kirikuhärra, kes tegutses seal aastani 1525.

15.12.1524 andis Osilia piiskop Johannes Kievel oma läänimeestele privileegikirja, mis tunduvalt laiendas nende eesõigusi. Muu hulgas reserveeriti kohaliku toomkapiitli kohad selle maa päritolu aadlikele. Püha Rooma keisririigiga üha tihedamaid sidemeid omaval Liivimaal oli see ainus toomkapiitel, kus säärast privileegi rakendati.

Kõrgeimaks ilmalikuks ametimeheks, stiftifoogtik, võis nimetada ainult piiskopi läänimehi ning teisedki ametid, nagu piiskopimõisate valitseja (sks Landknecht või Amtmann) ja piiskopilinnuste valitseja ehk droost, olid tihti kohalike aadlike käes. Sealjuures said mitmed endised Osilia ametimehed, olgu kohaliku aadli seast või mitte, läänivalduseid Saaremaal. Pealegi moodustasid kohalikud aadlikud olulise osa piiskopi lähikonnast ning stiftinõukogust - piiskopkonna tähtsaimast valitsusorganist ja kõrgeimast kohtust, mille liikmed olid läänimehed ja toomhärnad. Toomkapiitel oligi piiskopkondades läänimeeste kõrval teine olulisim maaseisus. Sel oli õigus valida piiskoppi, kes sageli pärines toomhärnade endi seast.

Kuni 16. sajandi alguseni oli suure osa Liivimaa piiskoppidest nimetanud paavst, kuid seejärel said võimule ainult

kapiitlites valitud isikud. Osilia piiskopkonnas oli see muutus aset leidnud juba pool sajandit varem, kusjuures näib, et juba siis oli kohalikel aadlikel kapiitlis suur roll.

Piiskoppide valimisega tekkisid piiskopkonnas aga mitmel korral suured tülid, sest kapiitel valis oma valitu (elekti) ja siis paavst määras kohale oma valitu. 1423 määras paavst Osilia piiskopiks oma pihhiisa Kubandi. Kapiitel valis aga piiskopiks Tartu dekaani Johannes Schutte. Ja sellest tekkis tüli. 1439 valis Osilia kapiitel omade hulgast uueks piiskopiks Ludolf Grove. Paavst aga nimetas piiskopiks Roomas tegutsenud Saksa ordu prokuraatori Johannes Creuli. Olukord muutus vägivaldseks ja lahenes alles pärast nn. Arensburgi rahu sõlmimist, millega piiskopkond jagati kaheks. Järgmise piiskopi valimisel kordus varasem. Aastal 1458 valis kapiitel piiskopiks kohaliku toomhärja Johannes Vatelkanne, aga paavst määras ametisse Judokus Hoensteini, kes oli sarnaselt Creuliga olnud Roomas Saksa ordu esindajana ehk ülemprokuraatorina. Tekkisid koguni sõjalised konfliktid, mille võitis Vatelkanne. Lõpuks siiski Vatelkanne tapeti ja Hoensteinist tuli lühiajaliselt Osilia piiskop. Järgmise piiskopi valimisel kinnitas paavst Osilia kapiitli valiku ja sedasi Peter von Wetberg, kes sai suhteliselt rahu valitseda kakskümmend aastat. Ka temale järgnenud piiskopi Johannes Orgase valimisega kapiitli ja paavsti vahel eriarvamust ei tulnud. Kui aga piiskopiks valiti Johannes Kievel, muutus maailm. Martin Luther käivitas reformatsiooni, läänimehed ehk vasallid nõudsid privileege ja lõpuks ka said neid. Selles protsessis aga tekkis korralik vastuseis piiskopi, kapiitli ja läänimeestest koosneva rüütelkonna vahel. Järgmise piiskopi valis siiski Osilia kapiitel. Georg von Tiesenhausenit valik vajas aga nüüd kohaliku rüütelkonna heakskiitu. See aga võttis aega ja piiskopina ta kaua ei tegutsenud, sest suri kaks aastat hiljem. Kaks nädalat pärast piiskop von Tiesenhauseni surma valisid kapiitel ja rüütelkond uueks piiskopiks Reinhold von Buxhoevedeni. Siis aga ilmus välja markkrahv Wilhelm, kes soovis samuti endale Osilia piiskopikohta. Paavst toetas algul Wilhelmit ja selle tagajärjel tekkis piiskopkonnas sõjaline konflikt, mis sai nimeks Saare-Lääne vaenus, mille lõpuks võitis Reinhold. Temal aga tekkis tüli

kapiitli ja rüütelkonnaga ning ta tagandati piiskopikohalt.

Seda eelnevat lugedes peaks üsna selgelt esile tulema vastuolud Osilia kapiitli ja paavsti vahel. Oma suurt osa mängisid võimuvõitluses ka ordu ning rüütelkond.

Hea analüüsi kapiitli tegevustest ja mõjust piiskopkonna juhtimisel on kirja pannud Madis Maasing^{239, 240, 247, 525} ja sellel põhinebki peamiselt see kirjutatud peatükk.

Peale piiskopi valimise õiguse osales toomkapiitel ja eriti selle juhtkond piiskopi kõrval pidevalt piiskopkonna ilmalikus ja vaimulikus valitsemises ja haldamises ning toomhärral oli võimalik saada märkimisväärseid sissetulekuid prebendidelt. Kapiitel (nagu teisedki vaimulikukohad) oli seetõttu hea karjäärivõimalus aadlipere noorematele poegadele, kel polnud suurt pärandust loota. Osilia piiskopkonnas olid prebenditulud küll väiksemad kui näiteks Tartus, kuid sellest hoolimata olid vähemalt toomkapiitli juhtivad kohad, näiteks dekaani oma, ilmselt ka aadlikule äraelamiseks piisava sissetulekuga. Eelneva tõttu tähendas toomhäraks saamine tõusu kohaliku eliidi, piiskopkonna juhtkonna hulka ehk märkimisväärset isikliku maine kasvu, mis oli aadlike jaoks äärmiselt oluline. Seega on nende huvi kapiitlisse pääsu vastu igati mõisteta, ent kuidas sinna üldse pääses? Saksamaal oli tavalisim, et kapiitel määras ehk koopteeris endale uued liikmed ise (nagu keskaegne linnaraad), kuid koos kapiitliga võis osa kanoonikukohtade määramise õigus olla ka piiskopil. Peale selle võis toomhärarakoha ooteid üles seada paavst ning teoreetiliselt võis keiser igas Püha Rooma Riigi kapiitlis kandidaadina üles seada ühe kanooniku - esimesele kohale, mis tema valitsusajal tühjaks jäi. Kuidas oli kapiitlisse saamine reguleeritud Liivimaal, pole paraku teada. On vaid üks teade nurjunud katsest saada kanoonikukohta keisri kaudu, seevastu edukaid paavstipoolseid kanoonikuprebendi oodete määramisi tuleb ette kuni 16. sajandi alguseni. Alates 1520. aastatest polnud need aga nähtavasti enam edukad, sest Liivimaa vaimulikud avaldasid siin ägedat ja edukat vastuseisu.

Lisaks eeltoodule ei saa Liivimaal mööda minna ka Saksa ordu Liivimaa harust, mis püüdis piiskopkondi enda mõju alla saada. Üks parimaid vahendeid selleks oli saavutada piiskoppe

valivate toomkapiitlite üle kontroll, mis püsivalt õnnestus küll vaid Kuramaal.

Resideerimiskohustus ning sellega kokku käiv nõue, et toomhärral ei oleks teisi prebende teistes kapiitlites, oli tegelikult sätestatud kanoonilises õiguses, ometi leidis see hiliskesk- ja varauusaegses kirikus tihedat rikkumist, seda ka Osilia kapiitlis. Tihti olid Haapsalu toomhärрад ühteaegu ka Tartu kanoonikud ning hullempi veel, enamasti nad resideerisidki seal - selliste kaudu rändas raha kahtlemata stiftist välja. Veelgi problemaatilisemaks võis olukord muutuda siis, kui Osilia kanoonikukoht oli langenud mõne väljaspool Liivimaad asuva mõjuka prebendiküti kätte, kellel oli toomhärраkohti üle Euroopa ning kes võinuks Osilia siseasjusse segada enda võimsad soosikud. Seetõttu võis toomhärраde resideerimise kohustus sobida nii piiskopile kui ka läänimeestele, sest mõlema huvides võis olla nii haldusliku efektiivsuse parandamine kui ka välise sekkumise piiramine. Lisaks eelnevale kiitis piiskop heaks ka aadliproovi - tulevaste aadlikest toomhärраde neli esivanemat isa- ja ema-liinis (seega kõik vanavanemad) pidid olema sünnipärasead aadlikud. Kapiitlist ei heidetud 1524 privileegide järgi välja mitte-aadlikest toomhärрасid, vaid nad võisid oma prebendid eluks ajaks säilitada, kuid pidid aasta ja ühe päeva jooksul endale valima koadjuutorid ehk järglased Osilia rüütelkonna liikmete laste seast. Ühtlasi pidid aadlikud hoolitsema, et need tulevased toomhärрад sobiva koolihariduse omandaksid. Kahjuks ei selgu dokumentidest, kas peeti silmas ülikoolis käimist või piisanuks ka näiteks toomkoolist.

4-5.02.1528 Haapsalus toimunud Osilia kiriku kapiitli ja Osilia rüütelkonna ühiskoosolekul andis piiskop Georg von Tiesenhausen privileege vasallidele ehk rüütelkonnale.

Eelkõige reguleeriti sellega piiskopkonna valitsemiskorraldust vana piiskopi surma ja uue valimise vahepeal, ent ka piiskopi valimiskorraldust. Seni oli piiskopi vastavalt kanoonilisele õigusele valinud toomkapiitel, kuid edaspidi läks see 10 toomhärрast ning 10 stiftinõukokku kuuluvast aadlikust koosneva komisjoni kätte. Muijal Liivimaal vasallidel otsest osalemisõigust piiskopi valimises polnud, neil oli piiskopikandidaadi

heakskiitmise õigus. Lisaks said aadlikest toomhärрад õiguse raha ja valduseid oma sugulastelt pärida ning ka vastupidi; see käis siiski nende isikliku vara ja mitte prebendi kohta. Nõnda suurendati kapiitli seotust kohalike vasallidega veelgi. Kes olid selle maa päritolu aadlikud? See tähendas kõiki Liivimaa sünnipäraga aadlikke ja mitte ainult Osilia piiskopkonna sünnipäraga aadlikke. Rangeid ja formaalseid kriteeriumeid aadliseisusesse kuulumise kohta, nagu näiteks aadlimatriklid või aadliseisusesse tõstmised maaisanda poolt, siis veel polnud. Kes oli aadlik, selle määraski hiliskeskajal eelkõige ära elustiil, elukoht, läänivõimekus (kas talle anti lään või mitte), ent vahest olulisim aktsepteerimine teiste aadlisuguvõsade poolt. Tõenäoliselt ei pidanud Liivimaa vasallid omaks ka neid läänimehi, kes polnud Liivimaal sündinud. Nood olid tihti maaisandate (ordu puhul ka ordukäsknike, komtuuride ja foogtide) sugulased või favoriidid.

Teave piiskopkonna toomhärрад kohta on suhteliselt lünklik, kuid nende sotsiaalse ja geograafilise päritolu, nagu ka resideerimiskohustuse kehtimise kohta on võimalik järeldusi teha, teiste kapiitliga seotud privileegide kehtivuse kohta praegu paraku mitte.

1524. aastal on kapiitlis tuvastatavad 12 toomhärрад. Seitse neist olid Liivimaa päritolu aadlikud, viis kodanikud, kellest kolm pärinesid Liivimaalt ning kaks kuninglikult Preisimaalt. Ka 30 aastat hiljem, aastal 1555 oli kapiitlis 12 toomhärрад, kõik nad olid pärast 1524. aastat kapiitlisse jõudnud. Ainult üks neist oli Saksamaalt pärinev kodanik ning kahe toomhärра kohta on liiga vähe andmeid, et nende seisuse üle otsustada. Ülejäänud üheksast seitse olid üpris kindlasti ning kaks tõenäoliselt aadlikud. Üheksast ainult neli pärinesid Liivimaalt, ülejäänud viis tulid tõenäoliselt Püha Rooma keisririigist. Seega võib öelda, et kolm kümnendit pärast privileegi vastuvõtmist oli aadliexsklusiivsus laias laastus küll saavutatud, kuid iroonilisel kombel olid Liivimaa vasallid juba privileegi andmise eel saavutatud enamuse kapiitlis kaotanud.

Samuti võib aga tõdeda, et vähemalt praeguste andmete põhjal võib näha kumulatsioonide pidevat kahanemist, mistõttu 1550. aastateks oli Osilias normiks saanud ainult ühes kapiitlis

olemine, seega ilmselt ka kodupiiskopkonnas resideerimine.

Niisiis näib, et Liivimaa kodanikest kanoonikud kadusid reformatsioonijärgsetel kümnenditel pea kõigist kapiitlitest, kuid kohalik aadelkond lõikas sellest suuremat kasu ainult Tartus. Kokkuvõtteks Lõpetuseks pöördun tagasi alguses küsitud juurde.

Kõigepealt, miks püüti Liivimaal aadlikapiitlit teha just Osilia toomkapiitlist? Oma osa oli ilmselt tõigal, et Läänemaa aadlil oli juba enne 1524. aastat piiskopkonnas tugev positsioon ning kohalike aadlike mõju piiskopkonna valitsemise üle võis olla suurem kui teistes stiftides. Viimasele näib viitavat tõsiasi, et aastail 1471-1541 olid Osilia piiskopid ainult Liivimaa aadlikud - sellesarnast järjepidevust mujal Liivimaal ei eksisteerinud. Aadelkonna suuremale mõjule võis kaasa aidata ka suurema linna puudumine stiftis, mistõttu olid kodanike huvid nõrgalt esindatud. Just seetõttu oli aadlil 1520. aastatel võimalik välja nõuda privileegid, mille järjekindlal järgimisel pidanuks selle maa päritolu aadlikud saama kontrolli ka toomkapiitli üle. Kas kohalikke vasalle ajendas lisaks võimu suurendamisele ka kartus konkurentide ees, on ebaselge.

1524. aastal pelgasid aadlikud veel konkurentsi nii Liivimaa linlastest kui ka paavstikuuria kaudu tegutsevatest prebendiküttidest. Toomhärrade resideerimiskohustuse kehtestamine tundub veidi paradoksaalne, sest enamasti lõikasid mitme prebendi omamisest kasu just kohalikud aadlikud ise. Seda vastuolu annab siiski seletada: ilmselt ei tahtnud ei piiskop ega stiftivasallid, et raha voolaks piiskopkonnast välja (kasvõi Tartusse), ning soovisid stifti haldussuutlikkust kasvatada. Ei saa ka välistada, et vasallid lootsid, et kui koha peal viibib võimalikult suur hulk aadlisoost toomhärrasid, on neid võimalik vajaduse korral välja mängida piiskopi võimutaotluste vastu.

Igal juhul ei moodustanud Liivimaa „pärusaadel“ mingisugust ulatuslike ühtsete huvidega gruppi. Eriti kehtis see kohaliku aadli seast valitud piiskoppide kohta, kellest mitmed, nagu Johannes Kievel ja Reinhold von Buxhoeveden, ajasid kohalikele vasallidele vastuvõetamatut poliitikat. See oli ilmselt ka põhjus, miks kohalike vasallide plaanid läbi kukkusid. Privilee-

gide eest peamiselt võidelnud Läänemaa aadli võimubaas osutus ka koos mujalt pärinevate sugulaste ja sõpradega liialt kitsaks, et piiskopkonnas või ka kapiitlis püsivalt domineerida. Ka see, kas aadlike selge domineerimine saavutati tänu 1524. aasta privileegile, on tegelikult vaieldav, sest umbkaudu samasugused tendentsid ilmnevad ka Tartu piiskopkonna puhul, kus pole mingit põhjust kahtlustada niisuguse eesõiguse olemasolu.

Osilia kapiitli ja kanoonikute kohta võib lugeda täpsemalt järgmistest uurimustest:

- Maasing, Madis. Rahutu Saare-Lääne piiskopkond: piiskopid, aadelkond ja kapiitel 1520.-1540. Aastatel. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XV, Haapsalu, 2012, 22-42.
- Maasing, Madis. Markkrahv Wilhelmi suhted Tartu piiskoppidega (1530.-1550. aastatel). Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2012, 2013, 93-128.
- Maasing, Madis. Saare-Lääne piiskop ja tema vaimulik isand. Põhijooni Johannes von Münchhauseni suhetest Riia peapiiskopi Wilhelmiga (1541-1560). Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, lk. 55-87.
- Maasing, Madis. Kas Saare-Lääne toomkapiitlist sai 1524. aasta järel aadlikapiitel? Läänemaa Muuseumi Toimetised, XIX, Haapsalu, 2018, 33-61.
- Maasing, Madis. Saare-Lääne toomhärрад piiskop Peter Wetbergi ajal (1471-1491). Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXII. Haapsalu, 2019, 37-73.
- Lukas, Tõnis. Saare-Lääne piiskopkonna toomhärрад. Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, lk. 49-71.
- Arbusow, Leonid. Livlands Geisttlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1900. Mitau, 1902, 33-80.
- Arbusow, Leonid. Livlands Geisttlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1901. Mitau, 1902, 1-160.
- Arbusow, Leonid. Livlands Geisttlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik

und Sphragistik. 1902. Mitau, 1904, 39-134.

- Arbusow, Leonid. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1911, 1912 und 1913. Mitau, 1914, 1-432.

*Osilia kapiitli pitserid 1319 (Brotze) ja 1383,
Tekst „In principio erat verbum” tähendab tõlkes „Alguses oli sõna”*

Osilia kapiitli pitsat ja pitser aastatest 1541 ja 1551

Maapäev, linnadepäev, meespäev

Maapäev oli Liivimaa seisuste koosolek. Seal arutati ja otsustati tähtsamaid välispoliitilisi küsimusi, lahendati tülisid, määrati makse jne. Koos käis 4 seisust: 1) vaimulikud, 2) orduametnikud, 3) vasallid, 4) linnade (Riia, Tallinn, Tartu) esindajad. Esimene Maapäev kutsuti kokku 15.sajandi I poolel (1421) ja neid peeti kas Valgas või Volmaris (nüüd Valmiera). 1422. aastal võeti vastu nn „Liivimaa maaseadustik”, mis nägi ette Maapäeva iga-aastase kokkutulemise. Samas jäi sisse seadmata mehhanism, mis taganuks, et maapäevad tõepoolest sellise regulaarsusega toimuma hakkaksid. Maaseadustikus sätestatud konkreetne kokkukutsumise reeglistik andis pigem vastupidise tulemuse. Kuivõrd see nägi ette, et maapäeva aja ja koha määrab Riia peapiiskop kokkuleppel „teiste prelaatide ja härradega”, ei leidnud maapäev aset n-ö automaatselt, vaid sõltus eelkõige Riia peapiiskopi ja ordumeistri konsensusest. Seetõttu toimusid Maapäevad ebaregulaarselt. 1435 otsustatigi, et Maapäevad kutsutakse kokku vastavalt vajadusele. Tavaliselt koguneti kord kahe aasta jooksul. On aga olnud aastaid, kus koguneti kaks korda aastas. Nendeks olid 1503, 1526 ja 1530. Kõiki neid kolme aastat võib lugeda kogu perioodi teravamateks: 1503. aastal peeti keerulisi vaherahuläbirääkimisi Moskva suurvürstiga, 1526. aastal olid haripunkti jõudnud peapiiskop Johannes Blankenfeldi konfliktid Liivimaa seisustega ning 1530. aastal oli vaja reguleerida ordu ja peapiiskopi teravnenud vahekord. Kahe maapäeva toimumist ühe aasta jooksul võib pidada erandlikuks nähtuseks – teine maapäev kutsuti kokku üksnes siis, kui eelmisel maapäeval arutluse all olnud kogu Liivimaad puudutav oluline küsimus ei leidnud lõplikku lahendust. 1503. aastal oli vaja seisuste kinnitust muutunud rahulepingu tingimustele, 1526. aastal ilmneseid pärast esimest maapäeva Blankenfeldi osas uued asjaolud (arvatav reetmine) ning 1530. aastal ei suudetud ordu ja peapiiskopi vahelist konflikti esimesel korral lahendada.³⁵⁷

Aga Maapäevad ei olnud esimesed ühised nõupidamised Liivimaal. Juba aastal 1304 korraldati esimene Liivi- ja Eestimaa seisuste kogunemine. Alates 1316 toimusid Segewoldis

(Siguldas) peapiiskopi ja ordu ühised koosolekud. Ordukapiitli kogunemisi Liivimaal hakati korraldama aastast 1318, peamiselt Wendenis (Võnnu). Linnadepäevi peeti alates aastast 1350. Korraldati veel erinevaid nõupidamisi. Näiteks alates aastast 1416 peeti mündipäeva (Münztag), kus arutati rahade valmistamist ja ühtset rahanduspoliitikat Liivimaal. Peeti ka erinevate piirkondade nõupidamisi. Nii korraldati nõupidamisi Tallinnas, Tartus, Riias ning veel Harju-Viru vasallide kogunemisi jne.

Meid huvitavad siinkohal rohkem Osilia nõupidamised või kogunemised, millest oli juttu juba raamatu esimeses osas.

15.11.1383		Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
25.04.1420	Leal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
07.08.1420	Arensburg	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
04.11.1420	Leal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
27.03.1426	Hapsal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
09.03.1449	Arensburg	Piiskop Ludolfi, piiskop Johann Creuli esindajate ja Liivimaa ordumeistri vaheline nõupidamine
13.09.1461	Arensburg	Saksa ordu, Osilia stifti ja elekt Vatelkanne koosolek
u. 08.03.1462	Arensburg Löwel Soneburg	Läbirääkimised elekt Vatelkanne ja piiskop Jodokuse vahel
aug-sept 1462	Leal	Maahärrade, piiskop Jodokuse ja elekt Vatelkanne vaheline kokkusaamine
06.02.1463	Arensburg Haniske Soneburg	Läbirääkimised piiskop Jodokus Hoensteini ja elekt Johann Vatelkanne vahel
22.03.1504	Arensburg	Osilia meespäev
07.06.1518	Hapsal	Osilia meespäev
12.08.1518	Arensburg	Osilia piiskopi kohtuotsus
22.08.1518	Kullamaa	Osilia rüütelkonna koosolek
31.01.1519	Leal	Vahekohus piiskopi ja tema vasallide vahel
30.06.1519	Hapsal	Osilia meespäev
24.10.1519	Hapsal	Osilia meespäev
22.12.1520	Arensburg	Osilia meespäev
30.09.1521	Hapsal	Osilia meespäev
aprill 1522	Hapsal	Osilia meespäev
03.02.1525	Hapsal	Osilia meespäev
04.02.1528	Hapsal	Osilia kapiitli ja rüütelkonna koosolek
01.08.1541	Hapsal	Osilia vasallidepäev (meespäev)
02.06.1543	(Hapsal)	Osilia vasallidepäev (meespäev)
1549	Hapsal	Osilia vasallidepäev (meespäev)

Igal sellisel kogunemisel oli tavaliselt erinev põhjus ja need ei toimunud regulaarselt. Kohati oli need kogunemised mõjutatud piiskopkonnas toimunud sündmustega ja peamiselt tülidega. Arvatavasti oli selliseid kogunemisi rohkem, aga nimekirja täpsustamiseks peaks vähemalt Osilia piiskopi registratuurraamatu ära tõlkima.

15.11.1383 arutati piiskopi surma ja võimaliku mõrva ning selle tagajärjel tekkinud tülidega seotud probleeme. Prooviti kirja panna piiskopkonnas toimunu.

25.04.1420 kogunes ordumeistri õhutusel viis Osilia kanoonikut ning lugupeetud kirikuvasalli Osilia seisuste koosolekule Lihulas, et kirik kahele paavsti poolt määratud prokuristidele üle anda. Nimelt oli piiskop Winrich von Kniprode surnud eelmise aastal novembrikuu algul, aga uue piiskopi ametisse määramisega tekkisid lahkkelid ning seda olukorda ära kasutades proovis Wilhelm Fahrensbach mahhinatsioon piiskopkonna varadega jätkata ja saavutada mingit edu juba enne uue piiskopi saabumist. Seisuste koosolekul otsustati, et kuni uue piiskopi saabumiseni peaksid kirikuvara ühiselt valitsema kapiitel, vasallid ja prokuristid.

07.08.1420 arutati Arensburgis järjekordselt Wilhelm Fahrensbachi mahhinatsioon.

04.11.1420 kutsus piiskop kokku Osilia seisuste koosoleku Lihulas, et arutada Fahrensbachi mahhinatsioon. Kuna kapiitel keeldus kiriklikku kohut Fahrensbachi üle pidama, siis otsustas piiskop Caspar pöörduda abi saamiseks Rooma poole.

27-28.03.1426 Haapsalus toimunud Osilia seisuste koosolekul olid kohal piiskop Christian Kuband, toomhärрад ja vasallid, kelle ees Wilhelm Fahrensbach esitas nõudeid temalt Roomas seaduslikult konfiskeeritud valdustele ja ületas sellega piiskopi lubadusi. Piiskop selgitas oma kapiitli ja paljude heade inimeste juuresolekul, et soovib Valga Maapäeval sõlmitud kokkuleppest kinni pidada ja sellest mitte kõrvale kalduda, kuid Fahrensbach ei olnud sellega rahul.

09.03.1449 toimus Arensburgis piiskop Ludolfi, piiskop Johann Creuli esindajate ja Liivimaa ordumeistri vaheline nõupidamine, kus koostati nn. Kuressaare rahuleping.

13.09.1461 kohtusid Arensburgis Saksa ordu ja Osilia kapiitli esindajad ning mõned piiskopkonna vasallid elekt Johannes Vatelkannega, kus koostati rahuleping piiskopitooli pärast tekkinud tülide lõpetamiseks. Lepingus määratleti, et Vatelkanne annab Lihula lossi üle ordule ja ordu lubas lõpetada vaenutegevuse piiskopkonna vastu.

Augustis-septembris 1462 kohtusid Lihulas maahärrad, piiskop Jodokus ja elekt Vatelkanne. Viimatimainitu oli vägivallaga järjekordselt Haapsalu lossi vallutanud. Piiskop Judokus Hoenstein loobus piiskopkonna valitsemisest. Kohal käisid Tallinnast kahe vaenutseva osapoole vahel vahendajatena Herman Werming ja Roper Tideman.

08.03.1462 paiku peeti läbirääkimisi elekt Vatelkanne ja piiskop Jodokuse vahel piiskopkonna rendile andmise küsimuses kolmes kohas: Arensburg, Löwel ja Soneburg.

06.02.1463 koostati läbirääkimiste tulemusena piiskop Jodokus Hoensteini ja elekt Johann Vatelkanne vahel leping, mille põhjal piiskop Jodokus Hohenstein andis Osilia piiskopkonna Osilia väljavalitule Johann Vatelkannele vastutasuks 800 marga suuruse aastapensioni eest. Hoenstein jäi piiskopiks ja Vatelkanne valitsejaks. Läbirääkimised ise toimusid 1463. aasta algul Arensburgis, Haeskas (Haniske) ja Soneburgis.

22.03.1504 toimus Arensburgis esimene Osilia meespäev. Selle eesmärgiks oli kümneks aastaks kokku leppida talumeeste reeglites Osilia stifti heaks.

07.06.1518 toimus Haapsalus Osilia Meespäev. Kümme aastat oli möödunud ajast kui Wolmaris toimunud Maapäeval koostati leping Liivimaa ordumeistri Wolter von Plettenbergi ja Osilia piiskopi vahel põllumeeste vastutusest. Nüüd proovis uus piiskop Johannes Kievel muuta kirikuhärrade ja kirikute vahelisi reglemente. Määratleti Haapsalu rae ja Osilia piiskopi poolne õigustmõistmise kord.

12.08.1518 Arensburgis toimunud Meespäeval esitas piiskop omad ettepanekud, mis reguleerisid kirikuhärrade ja nende jurisdiktsiooni alla kuuluvate kirikute vahelisi suhteid. Need ettepanekud vasallidele ei meeldinud ning selle tagajärjel aktiveerus Osilia Rüütelkond.

22.08.1518 kogunesid Kullamaal Osilia vasallid Rüütelkonna koosolekule. Vasallid polnud rahul Meespäeval piiskopi poolt esitatuga ja piiskopile saadeti protestikiri.

31.01.1519 toimus Lihulas vahekohus piiskopi ja tema vasallide vahel seoses Osilia piiskopi ja rüütelkonna vahelise lahkkeliga.

30.06.1519 Haapsalus toimunud Osilia Meespäeval esitas Osilia piiskop kaebused oma rüütelkonna tegude kohta.

24.10.1519 Haapsalus toimunud Osilia Meespäeval jätkusid vaidlused piiskopi ja rüütelkonna vahel. Koosolekul osales vaid kaks Osilia Rüütelkonna esindajat.

22.12.1520 toimunud Osilia Meespäeval Arensburgis tuli piiskop Johannes rüütelkonna ette oma esildisega.

30.09.1521 toimus järjekordne Osilia Meespäev ja seekord Haapsalus.

Aprillis 1522 korraldati Osilia Meespäev jälle Haapsalus.

03–04.02.1525 peeti Haapsalus Osilia Meespäev, kus arutati varasemast erinevaid teemasid. Käsitleti Riia linna nõudeid Saaremaa kolmandikule osale, ordumaa vahelise piiri korrigeerimist ja arutati, mida teha kui riiki ründavad välisvaenlased.

04–05.02.1528 Haapsalus toimunud Osilia kapiitli ja rüütelkonna koosolekul tunnistas Osilia Rüütelkond lõpuks mitu kuud varem piiskopiks valitud Tiesenhausenit. Piiskop andis vastukaaluks rüütelkonnale uusi privileege.

Siit edasi toimunud meespäevad meenutavad oma olemuselt paljuski kohtuid.

02.06.1543 toimunud vasallidepäeval (meespäeval) läänistati kõigepealt maid. Vande andis kaheteistliikmeline stiftinõukogu, kuhu kuulus neli toomhärrat ja kaheksa vasalli. Kohtupidamisteks määrati vaid üks päev ja otsustati, et ei arutata alla 300 Riia margaseid nõudeid. Seekord arutati palju võlanõudeid ja piiritülisid.

Nagu eelpool oli mainitud, vajaks need Osilia koosolekud ja nõupidamised põhjalikku uurimist ning samuti Maapäevad ja teised suuremad koosolekud ja nõupidamised. Ka ordu omad.

Osilia Rüütelkond

Algselt oli tegemist piiskopkonna vasallidega, kellele piiskopid olid aegade jooksul jaganud või müünud maid. Lahkhelid piiskoppide valimistel ja piiskopkonna valitsemisel ning maade jagamisel aga tekitasid tülisid vasallide omavahelises suhtlemises aga ka vasallide suhtumises piiskoppi. Üks olulisemaid ja esimesi lahkhelide tekitajaid oli Wilhelm I von Fahrensbach, kes oli tänu oma sugulussuhetele nii piiskopi kui foogtide poolel kahminud maid, mis tegelikult poleks kehtivate reeglite järgi tema kätte sattuda saanud. Uued piiskopid aga proovisid tema käest siis neid valduseid tagasi saada ja sellest tulid suured tülid, mis jõudsid välja koguni Rooma kuuriasse. Seejärel tekkisid tülid piiskoppide valimise ja piiskopkonna valitsemise üle. Piiskopkond jagunes vahepeal kaheks osaks, mida valitsesid erinevad piiskopid, piiskopkonda üüriti ja lõpuks nähtavasti piiskop Vatelkanne koguni tapeti. Tasapisi hakkasid siis piiskopkonna vasallid endale nõudma lisaõiguseid ning otsustusõigust ning organiseerusid lõpuks piiskopkonna Rüütelkonnaks. Taolised rüütelkonnad olid juba varem tekkinud Harju- ja Virumaal, millest hiljem kujunes Eestimaa Rüütelkond. Ka Tartus, Kuramaal ning Riias tekkisid omad rüütelkonnad.

Mõisaomanike koosolekuid ehk seisuste koosolekuid peeti juba aastatel 1383-1426. Järgmised piiskopivasallide ehk nüüd juba uue nimega rüütelkonna koosolekud peeti alates aastast 1504. Siis nimetati neid koosolekuid Osilia meespäevaks.

1383. aastal arutati piiskop Heinrichi surma ja võimalikku mõrva ning selle tagajärjel tekkinud tülidega seotud probleeme. Peamiselt pandi siis kirja piiskopkonnas toimunu, piiskop Heinrichi surma asjaolud ning Haapsalu lossi laastamise kirjeldus. Selle koosoleku ajaks oli kohal ka Liivimaale saabunud ja Osilia kiriku ajutiseks administraatoriks määratud Winrich von Kniprode, kelle samanimeline onu oli aasta varem surnud Saksa ordu kõrgmeister. Koosoleku tulemusena kirjutatud kirja olid oma pitsatiga kinnitanud ka Osilia piiskopkonna vasallid Rodgherus Bremis, Henneke Mekes ja Nicolaus Uexküll. Arvatavasti oligi see koosolek korraldatud

Kniprodele toetuse saamiseks ja temast tuli aastal 1385 Osilia piiskop. Samas läks siitmaalt Osilia piiskopkond paljuski ordu võimu alla ja sellest tõusis hiljem suur tüli.

Pärast Osilia piiskopiks valimist määras piiskop Winrich von Kniprode Osilias Läänemaa stiftifoogtiks oma õepoja Wilhelm Fahrensbachi. Aastatega oli Wilhelm Fahrensbach, kasutades oma positsiooni piiskopkonnas ja pettust, haaranud endale mitmeid valduseid piiskopkonna aladelt. Kui siis Wilhelmi piiskopist onu aastal 1419 suri, tõusis piiskopiks Caspar Schuwenflug. Piiskop Caspar, kes oli oma ametikoha eest maksnud suure hulga raha, oli kohe algul hakanud Wilhelmi poolt hõivatud valduseid endale kahmima. Osa nendest valdustest olevat olnud kirikuvara ja samas oli Wilhelm Fahrensbach jätnud unarusse temale hooldada antud linnused. See tekitas nende kahe mehe vahel suure tüli ja piiskop Caspar hakkas kartma oma turvalisuse pärast ning saatis koguni ordu prokuristile Roomas kirja, kus palus ennast mujale üle viia. Tülide lahendamiseks ja Fahrensbachi käest valduste kättesaamiseks korraldati vähemalt neli teadaolevat mõisaomanike koosolekut ehk Seisuste päeva. Esimene selline peeti juba enne kui piiskopiks valitud Caspar oma piiskopkonda jõudis. Viimane nendest neljast koosolekust toimus juba uue piiskopi Christian Cubandi ajal.

25.04.1420	Leal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
07.08.1420	Arensburg	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
nov. 1420	Leal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)
27.03.1426	Hapsal	Mõisaomanike koosolek (seisuste koosolek)

Osilia rüütelkonda mainitakse siinjuures ordumeistri kirjas kõrgmeistrile 04.01.1421 kontekstis, et "mida Osilia piiskop oma rüütelkonna vastu teha tahtis." Osilia Rüütelkonna olemasolule viidatakse ka kõrgmeistri kirjas 18.05.1424.

10.02.1447 saatis kõrgmeister Saksa-Rooma riigi kantslerile Kaspar Schlickile kirja, kus viitas Osilia rüütelkonna olemasolule ja olulisusele : *Lõpetuseks tuleks manitseda Oeseli kloostri rüütelkonda samamoodi käituma ja Johanni oma peremeheks vastu võtma.*

Järgmine probleem vasallidele tekkis 31.01.1494 kui Riias

lepiti kokku talumeeste reeglites. Osilia piiskop Johannes Orgas proovis samalaadset lepingut sõlmida Osilia talupoegadega. Selleks kutsus ta Arensburgis (Kuressaare) kokku Osilia stifti meespäeva 22.03.1504. Kogunemise eesmärgiks oligi kümneks aastaks kokku leppida talumeeste reeglites stifti heaks. Samas tähendas see seda, et talumehed allusid sedasi piiskopkonnale, aga mitte kohalikele maaomanikele ja mõisnikele. Nähtavasti seda kokkulepet kohe kasutusele ei võetud, sest 22.06.1508 Wolmaris toimunud Maapäeval koostati leping Liivimaa ordu- meistri Wolter von Plettenbergi ja Osilia piiskopi vahel põllu- meeste vastutusest, mis põhines eelpool mainitud reeglitel.

Miks hakati korraldama piiskopkonna vasallide kogunemisi ehk meespäevi? Kalev Jaago on kirjutanud järgmiselt: *Keskaja vasallide kogunemiste ehk meespäevade tähtsus ja sisu on aegade jooksul muutunud. Maahärrad läänistasid ehk algses tähenduses laenasid vasallidele elatusmaid ja läänisaajad pidid vastuteenena kandma isanda kasuks sõjateenistust ning andma talle nõu. Vasallidel oli õigus koguda läänistatud talupoegadelt kümnist ja muid makse, kuid nad pidid kümnisest omakorda kümnendiku kirikule loovutama. Vasallidele oli üle antud kohalik kohtupidamisõigus. Teenistussuhte lõppemisel võis maahärra läänistada maa kellelegi teisele. Osapoole vahetumisel tuli läänistus kinnitada ehk lään tuli tagastada ja siis see uuesti saada.*

Pingete põhjus oli vasallide püüe suuremale iseseisvusele. Taheti oma valdusi muuta pärusvaldusteks ehk alloodideks ning sooviti lääniks saadud valduste suhtes aina laiemaid pärandamis- ja müügiõigusi. Meesliini hääbumise korral sooviti õigust pärandada lääni ka naisliinis. Vasallid tahtsid edasi- kaebamisõigust maapäevale. Piiskop püüdis oma ülemvõimu säilitada ja kasutada läänistatud maa eelisostuõigust. Omava- helisi pingeid püütigi 15.—16. sajandil lahendada vasallide kogunemistel ehk meespäevadel.

Kui kümme aastat eelpool mainitud lepingu algusest möödus, siis proovis uus piiskop Johannes Kievel muuta kirikuhärrade ja kirikute vahelisi reglemente. Kõigepealt toimus 07.06.1518 Haapsalus Osilia Meespäev. Seejärel andis piiskop välja vastava

määruse 12.08.1518. Nüüd ärkasid kohalikud vasallid ning tekkis vastuseis piiskopi ning vasallide vahel. 22.08.1518 kogunesidki Osilia vasallid Kullamaale ja seda kogunemist nimetati esmakordselt Osilia Rüütelkonna koosolekuks, mille tulemuseks saadeti piiskopile protestikiri et too ei ole enda ametisse valimistel antud lubadust täitnud ning ähvardati vana kombe kohaselt pöörduda Maapäeva poole. Kirjas viidati juunikuus toimunud Meespäevale. Siit edasi muutusid suhted Rüütelkonna ja piiskopi vahel väga pingeliseks. Rüütelkond vaidles piiskopiga suuremate volituste üle eluaegse vara käsutamiseks ja õigusest pöörduda oma murede ja kaebustega Liivimaa ühisesse riigikogusse ehk Maapäeva. 31.01.1519 toimus Lihulas vahekohtus seoses Osilia piiskopi ja rüütelkonna vahelise lahkkeliga. Nendes mainitud dokumentides rüütelkonna esindajate nimesid veel ei mainitud. Järgmise Meespäeva dokumendis aga mainitakse esmakordselt rüütelkonna liikmeid nimepidi. Meespäev ise toimus Haapsalus 30.06.1519. Nimetatud olid: Soneburgi foogti vend Bernt Overlacker, Otto von Uexküll Vigalast ning Dietrich III ja Laurens von Fahrensbachid. Mainitud on veel Hans Uexküll Vigalast, Helmolt Schwarthoff, Dirick van Berge ja Reinolt Uexküll.

Üks olulisemaid koosolekuid toimus 24.10.1519 Haapsalus, mil toimus Osilia Meespäev. Seal olid rüütelkonda esindamas Otto von Uexküll Vigalast ja Jans Uexküll Veliselt. 22.12.1520 toimus järgmine Osilia Meespäev ehk koosolek piiskopi ja Rüütelkonna vahel. 30.09.1521 toimus Haapsalus Osilia Meespäev.

2.07.1524 saatis ordumeister Liivimaalt kirja Otto Uexküllile ja kõigile teistele Gudenmannidele Osilias ning hoiatas neid isekuse eest ja soovitas neil oma peremehega leppida.

2.07.1524 saatis ordumeister Liivimaalt Osilia piiskopile kirja, milles teavitab teda koosolekutest, mida Osilia Gutemannid pidasid Lemsalis ja Riias ning kavatsevad pidada Revalis. Ordumeister on püüdnud neid kirjalikult mõjutada ja on nõus piiskopi nõusolekul nendega läbi saatkonna läbi rääkima.

2.07.1524 saatis ordumeister kirja ka Revali komandörile, kus juhendas teda tegevustest teavitades takistama Harju-Viru

rüütelkonnal ja Revali linnal osalemast nende vahenditega Revalis otsustatud päevadel, et mõjutada teisi õpetajaid nii, et need oma otsuseid modereerida.

15.07.1524 kirjutas Osilia piiskop oma Revalisse kogunenud vasallidele (Gutemannidele), et ei saa anda neile nõutud kuupäeval vastust nende esildistele, mida ta esitaja kaudu kirjalikult stiftifoogtilt küsis.

17.07.1524 saatis Osilia piiskop Riia peapiiskopile kirja, kus tänas teda hoiatuskirjade eest peapiiskopkonnale ja Dorpatile ning õnnitledes teda ametisseastumisel. Ta soovis Revalis siiski otsustatud kokkulepet eraviisiliselt ära kuulata, kuid ta ei kavatse ilma peapiiskopi ja ordumeistri nõuandeta oma rüütelkonna palvele vastata, mille ta on esialgu edasi lükanud.

17-23.07.1524 toimus Tallinnas Üldine seisustepäev. Sealt saatis 22.07.1524 Osilia rüütelkond Osilia piiskopile kirja, milles avaldati kahetsust, et piiskop ei kavatse algselt kavandatud kuupäevast kinni pidada ja keeldub üle andmast kirjalikult välja toodud artikleid, mida ei tohiks varjata.

22.07.1524 otsustasid Harju-Viru, Riia ja Dorpati rüütelkonnade saadikud ning Riia ja Dorpati ning Revali nõukogu saadikud minna ordumeistri juurde. Osilia piiskopi ja rüütelkonna vaheliste vaidluste lahendamiseks olid nad planeerinud päevareisi ning paluvad ordumeistrilt kohtumist ja toovad nende suverääni ette kõikide asjaosaliste esindajad.

29.07.1524 vastas ordumeister Liivimaalt Harju-Viru rüütelkonnale ja Dorpati ning Osilia stiftidele, et ei saa delegatsiooni vastu võtta pakutud kuupäeval, vaid ainult veidi varasemal kuupäeval.

18.08.1524 pandi kirja kaebused, millised Osilia piiskopile esitas Osilia rüütelkonna delegatsioon.

26.8.1524 kirjutas ordumeister Liivimaalt Osilia piiskopile ja teatas, et pärast piiskopi saadikute hüvasti jätmist pidas ta koos komandöridega uuesti läbirääkimisi rüütelkonna esindajatega Wiekist ja on valmis moodustama vahekohtu, milles lisaks ordumeistri saadikutele osaleksid ka peapiiskopi esindajad.

30.9.1524 manitses Liivimaa ordumeister Osilia rüütelkonda maksma Osilia piiskopkonnale kuuluva rendi, mille maksmise

tähtaega piiskop juba tänavu pikendas.

15.11.1524 kirjutas ordumeister Liivimaalt rüütelkonna eestvedajale Georg von Ungernile ning väljendas heameelt selle üle, et vaidlused peapiiskopi ja Dorpati kapiitli, rüütelkonna ja linna vahel on rahumeelselt lahendatud ning avaldas lootust, et neljal valitud õnnestub Oseli kloostris tekkinud kaebused kõiki rahuldavalt lahendada.

15.11.1524 mainiti rüütelkonna esindajatena: Otto von Uexküll Vigalast, Helmen Swarthofft ja Diderich Farenszbeck. Kirjas mainitakse ka Georg von Ungerni, kes oli Läänemaa stiftifoogt 1517–1518 ja veel hiljem 1526–1527.

25.11.1524 saatis Liivimaa ordumeister Osilia rüütelkonnale kirja, kus andis nõu alkatada kapiitli osalusel lepitus oma piiskopiga.

15.12.1524 andis Osilia piiskop Johannes Kievel oma stifti (piiskopkonna) rüütelkonnale igakülgse privileegide kinnituse.

21.04.1525 teatas Riia peapiiskop Osilia piiskopile, et on määranud 20. maiks Ronneburgis prelaadipäeva, millest peaksid osa võtma ka kapiitlite ja rüütelkondade esindajad, palunud tal isiklikult kohale ilmuda ning määrata päevale kaks esindajat oma kapiitlist ja kaks Osilia kollegiaalsest rüütelkonnast.

9.07.1525 olid Wolmari Maapäeval olid kohal ka Otto von Uexküll ja Johan Varensbecke, kes esindasid Osilia rüütelkonda.

16.03.1526 saadeti Riia ja Osilia piiskopkonna rüütelkondade avaldused Wolmaris toimunud riigiparlamendile ehk Maapäevale, milliseid aga ei arutatud.

21.01.1527 Osilia Rüütelkonna Läänemaa stifti koosolek Kullamaal. Kohal olid:

Johann Fahrensbach Udenkull, hauptmann,

Otto Uexküll Vigalast

Jürgen von Ungern Pürkelist (Pircull),

Helmolt Schwartehoff,

Diderick Farensbeck,

Lorentz Farensbeck,

Gerth Drolszhagen,

Peter von Hoseden, rachärra,

Jurgen Buxhoveden, rachärra,

Reinolth Farensbeck, manrichter,
Wynrinck Farensbeck, hakenrichter,
Clawes von Ungerer,
Reinolth von Ungerer,
Christoffer Uxkull von Velx,
Otte Uxkull von Ozell,
Peter Uxkull, Werder,
Gorges Herckell,
William ja Conradt von den Farensbecken,
Didrich Uxkull von Lumme,
Johann Tidver,
Diderick Brackell,
Kersten Tidver,
Johann Uxkull,
Johann Hattorpe,
Christofell Uxkull von Kirkotha,
Merten Kiehell.

Siin esitatud nimed tuleks korrastada, aga nii olid nad kirjad koostatud koosoleku dokumendis.

30.10.1527 (20.10.1527) sai rüütelkond toetust väga kõrgelt tasemelt kui Revali piiskopi Georgi emissaaride ja Osilia postulaatide, Georg Ungerni ja kanoonik Johann Pulki palvel kinnitas kuningas Karl V Osilia rüütelkonnale antud privileegid.

4-5.2.1528 toimus kapiitli ja rüütelkonna ühiskoosolek Haapsalus. Revali piiskop Georg ja postuleeritud Osiliast kinnitasid Osilia piiskopkonnas kehtivaid valimiseeskirju, tunnustasid kapiitli aadlike liikmete pärimisvõimet ja tegid selle kohta korraldusi.

Georg von Tiesenhausen oli esimene Osilia piiskop, kes ametisse kinnitamiseks vajas kohaliku rüütelkonna tunnustust.

25.10.1529 loodi Osilia rüütelkonna ja Riia linna rüütelkonna liit protestantliku õpetuse avaliku tunnistamise vastastikuse kaitse kohta.

3.3.1532 kohtuti Wolmaris. Kohal olid Otto Uexküll Vigalast, Clawes Hastfer Käänemaa stiftifoogt, Johann Fahrensbach Hauptman Reinold von Ungern

4.3.1532 viibisid piiskopile lisaks Wolmaris toimund Maa-

päeval Läänemaa stiftifoogt Clawes Hastever, Otto Uexkul Vigalast, Johann Varensbeck ja Reinolt van Ungern.

25.10.1532 loodi usuliit Riia linnaga.

21.11.1532 saabus Wilhelm Haapsallu ja esimesena kinnitas ta rüütelkonna privileege.

25.11.1532 koostati Wilhelmi valimisakt Osilia piiskopiks.

Tunnustame avalikult Osilia piiskopkonna kapiitlit ja rüütelkonda selles avalikult pitseeritud kirjas meie ees ja kõigi meie järeltulijate ees kõigi ees, kes näevad, kuulevad või tulevad seda lugema pärast seda, kui oleme austanud kõige auväärsemat ja kõrgelt sündinud vürsti ja isandat Riia koadjuutorit, Brandenburgi markkrahvi jne. Wilhelmit meie kõige armulisemate karjade ja piiskoppide ees meie asjades ja linnades nõuti ja postuleeriti, milles kutsutakse parimaid. Meie kõige püham isa, mis puudutab jäika Osilia hooldusest ilma jätmist, andis ta sama bullaga oma vürstiliku hoole ja vürstiliku halastuse ja üldise lohutuse meile ja meie lohutamiseks, kaitse ja kilbi, mida me lubasime ja ütlesime talle oma keelte kaudu ning oleme kiitnud. Meie, meie pärijate ja järeltulijate, meie armulike valitsejate ja piiskoppide ees Osilia poole pöördunud ja selle avaliku kirjaga oleme öelnud ja ka töötanud lubadusi mitte alla anda ega minna vastu uue maailma postulatsioonile või muudele sarnastele teedele. Me tahame seda teha mitte mingil moel nagu tema, siis meid ei sunnita ega heiduta, vaid meid võib kujutada tõelise vaga härrasmehe ja rüütelliku rahvana, truu ja tõsiselt vastu pidavana.

Samuti tahame olla alati temaga nii palju kui võimalik ja aidata teda läbi Arensburgi lossi koos kõigi teiste majade, talude, maainimeste ja tarvikutega, et hr Reinold Bixhoueden, Osilia piiskopkonna valitu jne omaks seda, mis kuulub piiskopilauale ja see pole veel täielikult välja kujunenud ning antakse avalikuks kasutamiseks kõikidel viisidel, kuidas eelmised härrad Osilias seda kasutasid. Pideva eelõhtu ja teatud hoiakute jaoks oleme tavaliselt oma kapiitli ja rüütelkonna privaatselt riputanud ja sellele kirjale lisanud ning iga inimene on kirjutanud sellele oma nime, mis antakse Haapsalus reedel pärast Elizabethi ja Cristi Unseri sünni päeva, aastal 1532.

Alla olid kirjutanud: Carolus Vxkul, Heinricus Vxkul, **Johannes Pulke (1535)**, **Jorgen von Ungern, härra Porkelist (1534)**, **Michael Gralow (1533)**, Peter Wesseler, Johannes Fahrensbach, **Johan Lode (toomdekaan) (1534)**.

Kui vaadata allakirjutanute nimekirja, siis rasvaselt on märgitud, kes Saare-Lääne vaenuse käigus surma said ja nende surma-aastad.

16.10.1559 lepingus Taani kuningaga olid Oeseli ja Wieki rüütelkondade esindajana kirjas Wolmar Treiden, Dietrich Fahrensbach, Clawes Aderkas, Clawes von Ungern, Winrich Fahrensbach, vennad Dietrich ja Heinrich Uexkülld.

Kui nüüd vaadata tagasi sellele kirjade ja kokkusaamiste nimekirjale, siis aastast 1524 alates toimus Osilia piiskopkonnas väga intensiivne vasallide koostöö ja organiseerumine, millesse olid kaasa tõmmatud naaberalade vasallid ning isegi kuningad. Vastuolud kulmineerusid Osilia aladel Saare-Lääne vaenusega, mis muutis Osilia piiskopkonna saatust mitmel moel. Seega vajaks piiskopkonnas tegutsenud rüütelkonna ajalugu palju põhjalikumat uurimist.

Osilia rüütelkonna pitser 1525-1533.

Sellelt leiduvad kaks lühendit, mis vajavad selgitust.

GIDW: Got ist das Wort - Jumal on Sõna

DWGBE: Das Wort Gottes bleibe ewig - Jumala Sõna jääb igaveseks

Haigused

Erinevaid haiguseid põdesid inimesed ka keskajal. Tänapäeval teatakse ja tuntakse palju rohkem erinevaid haiguseid, aga keskajal olid suurimaks nuhtluseks nakkushaigused.

Katkust on Osilia aladel mainitud mitmel korral. Vanades kroonikates mainiti katku juba 1212 kui soontaganalased sõlmisid osaliselt alanud katkulaine tõttu liivlaste ja latgalitega kolmeaastase vaherahu.

Pärast Jüriöö ülestõusu vähenes tunduvalt tänapäevaks kättesaadavate dokumentide arv ja arvatakse, et osaliselt põhjustas seda umbes 1350 a. Liivimaale jõudnud katkulaine. Osaliselt arvatavasti ka seetõttu, et Jüriöö ülestõusu ajal tapeti palju kirjaoskusega elanikke ning Jüriöö ülestõusu tagajärgede likvideerimine suunas energia muudele olulistele tegevustele ning dokumente lihtsalt ei kirjutatud.

Järgmisena mainiti katku aastal 1420 ja et selle tagajärjel olid ordu valdused Liivimaal nõrgestatud. Sama katkulaine mõjudele viidati nähtavasti ka Valgas 1424.a. toimunud Maapäeval, kus mainiti „katkust ja näljast armetult hõrenenud naabruskonda”. Aastatel 1422-1424 surid mitmed Liivimaa juhtivad tegelased ja pole teada, kas ka nende hulgas oli katku ohvreid.

Aastal 1504 jäi Hiiumaal ehitatava Kõpu tulepaagi ehitus seisma piiskopkonda saabunud katkulaine tõttu. Tööd seisis kuni aastani 1506.

Kaarma kiriku visitatsiooni dokumentides aastast 1522 mainitakse kirikuhärrat Johannes Holstet, kes oli taudi ajal Tallinna sõitnud ja ei olnud lasknud kirikuteenistust pidada, jättes hooletusse palju haigeid ja surnuid. Katkulaine ise olevat alanud aastal 1520.

Aastatel 1546–1551 laastas katk ka Liivimaad ning 1552 katkulaine ohvritele püstitati Haapsalus koguni katkuohvritele mälestusplaat.

Oli ka nähtavasti teisi nakkushaigusi, sest aastal 1510 saatis Osilia piiskop Johannes kirja Tallinnasse, kus käskis sealt Märjamaale laadale mitte tulla, sest pidavat möllama epideemia. Mainitud ei olnud nakkushaiguse nime.

Näljahäda

Erinevates dokumentides on esile tõstetud ka näljahäda või siis kliimamuutusest põhjustatud ikaldused. Nii viidatakse näljale aastatel 1212, 1424, 1525. Kehvast viljasaagist on kirjutatud 1498 ja põuast 1499. Seetõttu olevat Osilia piiskop Johannes tellinud usklikelt palvemissad koos neljakümnepäevas indulgentsiga.

Osilia ametnikud

Osilia piiskopid

1227–1229	Gottfried
1232–1234	Auline'i Baudouin
1234–1260	Heinrich I
1262–1285	Hermann I von Buxhoeveden
1286–1294	Heinrich II
1294–1294	Jakob I
1294–1307	Konrad I
1310–1321	Hartung
1322–1337	Jakob II
1338–1362	Hermann II Osenbrügge
1363–1374	Konrad II
1374–1381	Heinrich III
1383–1383	Johannes Sluter
1385–1419	Winrich Kniprode
1420–1423	Caspar Schuwenflug
1423–1432	Christian Kuband
1432–1438	Johannes I Schutte
1439–1457	Johannes II Creul
1449–1458	Ludolf Grove
1458–1468	Johann Vatelkanne
1458–1471	Jodokus Hoenstein
1471–1491	Peter Wetberg
1491–1515	Johannes III Orgas
1515–1527	Johannes IV Kievel
1528–1530	Georg von Tiesenhausen
1530–1541	Reinhold von Buxhoeveden
1532–1536	Wilhelm Hohenzollern
1536–1559	Johannes V von Münchhausen

Praost

Toomkiriku vaimulike juht, kuulus reeglina kapiitlisse selle juhina ja teda nimetati ka toompraostiks. Praost juhendas piirkonna vaimulike ametialast ja administratiivset tegevust.

1225–1234	Rothmarus	
1240–1242	Nicolaus	<i>Piiskopi asemik 1241</i>
1251	Paulo	
1254	Petrus	<i>Prepositus Peronesis</i>
1299–1302	Johannes Ikeskull (Uexküll)	
1319–1322	Iohannes	
1323–1330	Ludolphus	<i>Samuti dekaan 1324</i>
1342–1378	Johannes Schutte (Sagittarius)	
1383–1385	Hermannus Hitfelt	
1394	Hermannus Bolne	
1397–1420	Johannes Lotzenty (Loccen)	
1423–1438	Winricus Fahrensbach (Varensbach)	
1438	Augustinus Tiergart	
1438–1439	Gotschalkus de Monteilla	
1439–1441	Henricus Stendel	
1448–1449	Nimi pole teada	
1456–1469	Gotschalculus Uppenberg	
1470–1473	Brohard Trupenicht	<i>Loobus ametist 1473</i>
1473–1475	Everhard Rother	
1475–1477	Simon von der Borch	
1477–1485	Everhard Rother	
1485	Paulus Molner	<i>Viitsepraost</i>
1486–1489	Heinricus Hilgenfeld	<i>Riia praost 1482–1489</i>
1498–1501	Georg von Wetberg	
1505–1522	Johannes de Loen	<i>Ka Tartu praost</i>
1523–1528	Georgius de Tiesenhausen	<i>Piiskop 1528–1530</i>
1530–1534	Wolmar von Ungern	
1534–1537	Leonhard Niederhoff	
1541	Johann Wrangell	
1541–1542	Laurentius Volkersam	<i>Tartu toompraost 1534–42</i>
1542–1556	Friedrich von Ampten	<i>Tallinna piiskop 1551–1557</i>
1556–1562	Arnold Vietinghoff	

Dekaan

Toomkapiitli liikmena oli dekaan katoliku distsipliini järele vaatleja, statuudist kinnipidamise ja jumalateenistuste korra eest hoolitseja. Temale kuulus kapiitli siseelus neis küsimustes karistusõigus. Nimetati ka toomdekaaniks. Osilia toomkapiitlist on teada, et kolmest dekaanist tuli hiljem piiskopkonna piiskop ja ühest veel Riia toomdekaan ning seejärel Riia toompraost. Üks toomdekaan mõrvati piiskopkonnas tekkinud vaenuse ajal. Järgnevalt on esitatud teadaolevad Osilia dekaanid.

1264	Gotfridus (Gerhard?)	
1319	Godefridus	
1320	Conradus de Lubeke	
1323–1324	Thomas	
1324	Ludolphus	<i>Praost 1324–1330</i>
1330	Thidericus	
1330–1339	Thomas	
1350–1361	Ludolphus de Flandria	<i>Dekaan ka hiljem</i>
1361–1363	Konrad II (Conradus)	<i>Piiskop 1363–1374</i>
1363–1368	Ludolphus de Flandria	<i>Kanoonik alates 1350</i>
1381	Lambertus	
1383	Johannes Lovenborch	<i>Viitsedekaan</i>
1400–1422	Johannes Correver	
1422–1423	Andreas Patkul	<i>Praost Riias</i>
1424–1437	Johann von Delwig	
1438–1440	Walterus Remlyncrode	<i>Kanoonik alates 1428</i>
1441	Johannes Tater	<i>Tartu dekaan 1432–1441</i>
1453	Johannes Cleyndanck	
1454–1457	Gotschalk Schutte	<i>Kanoonik alates 1451, Tartu kanoonik alates 1452</i>
1458	Ludolf Nagel	<i>Toomhärja alates 1453, uuesti dekaan 1467–1472</i>
1458–1459	Georgius Hollant	<i>Tartu kanoonik alates 1458, Riia toompraost 1468–1479</i>

1459	Gerhard Saffenberg	<i>Viitsedekaan</i>
1465	Johannes Badenbecke	
1467	Ludolf Nagel	
1467–1468	Georgius Hollant	
1468–1472	Ludolf Nagel	<i>Osilia kanoonik 1453–1476, Tallinna toomhärä 1471–1477</i>
1472–1492	Johannes Orgas	<i>Piiskop 1492–1515</i>
1494	Theoderich Brinck	<i>Viitsedekaan</i>
1494–1501	Johannes Hoyer	<i>Toomhärä alates 1476</i>
1501–1518	Johannes Wetberg	<i>Kanoonik</i>
1503	Karolus Uexküll	<i>Viitsedekaan</i>
1515	Ludolfus Messersmit	<i>Viitsedekaan, kanoonik alates 1490, slolastik 1515–1519</i>
1519	Karolus Uexküll	<i>Viitsedekaan, kanoonik alates 1512, Tartu toomhärä</i>
1519–1530	Reinhold Buxhövdén	<i>Piiskop 1530–1541</i>
1533–1534	Johann Lode	<i>Kanoonik 1521–1533, Tartu kanoonik 1531- 1534</i>
1541	Fromholt Tiesenhausen	
1541–1543	Johannes Wetberg	
1554	Reinhold Soye	<i>Toomhärä alates 1541, Tartu toomhärä alates 1541</i>
1554–1559	Thomas Gabler	
1561–1562	Johannes Duvel	<i>Viitsedekaan 1557,1560, toomhärä alates 1542, kantoor</i>

Vikaar

Piiskopi asemik tolle eemalolekul või puudumisel. Mõnel korral oli kirjas kui piiskopi esindaja. Vahest ka hiljem piiskop. Tavaliselt tähendas alama astme vaimulikku katolikus kirikus ja allpool toodud nimekiri loetlebki neid.

1325	1325	Nicolaus	
1361	1361	Sifridus Langhefelt	
1363	1366	Jacobus Hapezelle	Perona
1366	1366	Jakob Welstede	Pöide
1375	1375	Heydenricus Saxonia	Perona
1375	1381	Henning Hamersleve	Perona
1376	1376	Conrad Lennow	
1381	1381	Hinrico Dartzo	
1381	1381	Hinrico Seyterande	
1381	1381	Theoderico Bomhover	
1400	1400	Hinricus Ixcule	Vigala
1423	1423	Laurencius (Lorez) Weneri	
1423	1423	Henric Tziweken	Perona
1423	1429	Lorenz	
1426	1427	Theodericus Kudezel	Vigala
1428	1439	Bertoldus Ruckershusen	Perona
1430	1430	Ludolph Grove	
1432	1432	Johannes Schutte	
1437	1437	Johannes Mützen	Haapsalu
1438	1438	Berthold Koldemantze	
1454	1454	Nicolaus Prutz	Märjamaa
1459	1459	Reynorldus Lintlow	
1459	1459	Cesarius Mar	
1459	1459	Gerhardus Rode	
1459	1473	Michael Schulteti	
1469	1469	Martin Blise	Haapsalu
1469	1469	Nicolaus Danckwardi	
1469	1469	Hinricus Jurs	
1469	1469	Alexio Kaler	
1470	1470	Paulus Molner	
1473	1473	Caspar Gobener	
1478	1478	Laurentius	Märjamaa

1480	1480	Paulus Bomgarden	
1482	1482	Hermannus Potgeter	Haapsalu
1483	1487	Johannes Eckke	
1490	1490	Johannes Sweder	
1495	1495	Ludolfus Messersmit	
1495	1502	Heinrich Loss	
1502	1505	Pauwel Smidt	Lihula
1513	1513	Johann Uexküll	
1513	1513	Nicolaus Weddewis	
1516	1516	Jurgen Holm	
1516	1521	Johannes Super	Haapsalu
1518	1518	Hermannus Ruckkelingk	Haapsalu
1519	1519	Jacobus Gralow	
1519	1519	Johannes Sondach	
1519	1519	Johannes Kirnenbecke	
1520	1520	Johannes Veterok	Arensburg
1520	1526	Friedrich Koninck	Karuse
1521	1521	Michael Gralow	Haapsalu
1523	1523	Bartholomeus Hopman	
1524	1524	Johannes Smitten	
1527	1527	Johannes Grope	Kaarma
1529	1534	Anthon Berckenow	Märjamaa
1530	1530	Pawel Schechtell	
1531	1531	Laurentius Häppen	Haapsalu
1531	1531	Hermannus Poleman	
1531	1531	Nicolaus Claweken	
1533	1549	Jacobus Gralow	
1549	1555	Johannes Aderkas	Haapsalu
1550	1552	Thomas Loebnigk	Arensburg
1551	1551	Wilhelm Westphalen	
1555	1555	Degnerus Westen	
1555	1555	Stephan Houbtman	
1555	1555	Petrus Kalkirkensis	Haapsalu

Skolastik

Noorte õpetamist ja kasvatamist organiseeriv tegalene piiskopkonnas. Toomkapiitli liige.

1298	1302	Johannes
1320	1320	Gottfried von Memela
1334	1334	Bernhardus
1351	1387	Johannes de Scherenbeke
1389	1400	Johannes Gulen
1390	1390	Johannes Brant
1417	1423	Johannes Helwing
1437	1438	Peter Bliese
1456	1457	Peter von Wetberg
1457	1457	Johannes Wils
1465	1465	Arnoldus Suffenbergh
1466	1466	Nicolaus Herkel
1471	1471	Iwan Stoltevoet?
1479	1479	Johannes Hunninghusen
1485	1485	Brun de Wettberg
1492	1492	Johannes Kaller
1515	1519	Ludolfus Messersmit
1519	1522	Reimarus Bartman
1522	1527	Gerhardus Metstake
1527	1535	Johann Pulk
1541	1541	Laurentius Volckersam
1550	1550	Arnold Vietinghoff
1550	1553	Johannes Vinckenouw

Thesaurus, custos, varahoidja, laekahoidja

1309	1309	Conradus
1319	1323	Conradus de Lubeke
1323	1326	Johannes Brilo
1330	1330	Johannes Warendrop
1363	1363	Woldemar von Rosen
1367	1373	Andreas Koskul
1423	1423	Nikolaus Cernyn
1423	1424	Nikolaus Summer

1424	1424	Johann von Delwig
1425	1425	Nicolaus Veckever
1426	1438	Ludolf Grove
1458	1459	Gerhardus Saffenberg (Sassenberg)
1474	1476	Ludolf Nagel
1489	1490	Brochard Trupenicht
1515	1522	Georg Bardyn
1530	1532	Johann Pulk (ökonoom)
1532	1533	Michael Gralow
1533	1533	Heinrich Uexküll
1534	1534	Johann Lode
1539	1539	Johannes V von Münchhausen
1551	1551	Johann Duvels
1555	1562	Richard de Walde

Osilia kapiitel

1225	1234	Rothmarus	Osilia praost, ka Tartus
1240	1242	Nicolaus	Osilia praost
1251	1251	Paulo	Osilia praost
1254	1254	Gerhardus	Kanoonik
1254	1254	Petrus	Osilia praost
1264	1264	Henricus	Kanoonik
1264	1264	Gotfridus	Osilia dekaan
1298	1298	Gerwil	Kanoonik
1298	1302	Johannes	Skolastik
1299	1302	Johannes Uexküll	Osilia praost
1302	1310	Hartung	Osilia piiskop 1310-1321
1309	1309	Conradus	Kanoonik, kustos
1319	1319	Godefridus	Osilia dekaan
1319	1322	Johannes	Osilia praost
1319	1322	Henricus Langemann	Kanoonik
1319	1323	Conradus de Lubeke	Osilia dekaan 1320
1320	1320	Gottfridus Memela	Skolastik
1320	1320	Bertoldus Rese	Kanoonik
1322	1322	Bernardo de Consvelt	Kanoonik
1323	1323	Sifrido de Brakele	Kanoonik
1323	1323	Johannes Udenkule	Kanoonik

1323	1325	Johannes de Montelongo	Kanoonik
1323	1323	Fredericus Schilingk	Kanoonik (kleerik)
1323	1324	Wesselius Schilingk	Kanoonik (kleerik)
1323	1324	Thomas	Osilia dekaan
1323	1324	Ludolfus de Alba Curia	Kanoonik
1323	1326	Johannes Brilo	Kanoonik, kantor
1323	1330	Ludolphus	Osilia praost ja dekaan
1324	1346	Johannes Vifhusen	Kanoonik
1328	1330	Everhardus Swede	Kanoonik, ka Tartus
1329	1329	Heydernico de Brakele	Kanoonik
1330	1330	Johannes Warendorp	Kanoonik, kustos
1330	1330	Ludovicus de Medebeke	Kanoonik, ka Tartus
1330	1330	Thidericus	Osilia dekaan
1330	1339	Thomas	Osilia dekaan
1332	1333	Johannes de Wesenberg	Kanoonik
1332	1333	Hermannus de Yborch	Kanoonik
1332	1333	Wernerus de Alen	Kanoonik
1332	1334	Hermann de Sobolis	Kanoonik
1332	1336	Johannes de Molendino	Kanoonik
1332	1360	Nikolaus Prus	Kanoonik
1334	1334	Bernhardus	Skolastik
1338	1338	Hermann Osenbrugge	Osilia piiskop 1338-1362
1339	1378	Johannes Schutte	Osilia praost 1342-1378
1341	1341	Hartung	Ametnik ja kanoonik
1342	1357	Engelbertus de Dolen	Kanoonik, ka Tartus
1346	1352	Theoderic Vifhusen	Kanoonik
1347	1373	Andreas Koskull	Osilia kanoonik ja thesaurus
1349	1352	Jacobus Jacobi	Osilia kanoonik
1350	1350	Hermann de Curia	Kanoonik
1351	1387	Johannes de Scherenbeke	Skolastik
1352	1352	Gerardus Hundebeke	Kanoonik
1355	1355	Johannes Thoys	Kanoonik
1355	1363	Rutherford Olrici	Kanoonik
1358	1383	Gotfrid Mespel	Kanoonik
1359	1359	Nicolaus von Tiesenhausen	Kanoonik
1359	1368	Ludolphus de Flandria	Osilia dekaan 1363-1368
1360	1360	Woldemar Rosen	Kanoonik

1360	1360	Bartholomeaus de Enna	Kanoonik
1360	1360	Johannes Sternilebe	Kanoonik
1360	1360	Johannes Cnockey	Kanoonik
1360	1363	Konrad II	Osilia dekaan, Osilia piiskop 1363-1374
1363	1363	Hermann Vredebeke	Kanoonik
1363	1364	Petri de Waldeck alias Loyteken	Kanoonik
1363	1400	Jacobus Hapezelle	Kanoonik
1364	1364	Theoderic Hamme(r)	Kanoonik
1364	1368	Gherlaco de Castello	Kanoonik, preester Märjamaal
1365	1381	Johannes Brunonis	Kanoonik
1367	1367	Henricus Langhen de Baard	Kanoonik
1371	1371	Hermann Vekever	Kanoonik
1372	1400	Johannes Gracianyng	Kanoonik
1373	1373	Johannes Hundebeke	Kanoonik
1378	1378	Johannes Boet	Kanoonik
1380	1383	Hinricus Berenstert	Ka Lübecki toomhärä
1381	1381	Johannes Wytzendorp	Kanoonik
1381	1381	Lambertus	Osilia dekaan
1381	1394	Hermannus Bolne	Kanoonik, praost kuni 1394
1381	1425	Henning Hamersleve	Suri 1425
1383	1400	Johannes Crumwater	Kanoonik
1383	1399	Hermannus Hitfelt	Osilia praost 1383- 1385, kanoonik
1383	1418	Johannes Lovenborch	Osilia viitsedekaan
1389	1400	Johannes Gulen	Skolastik
1390	1390	Johannes Brant	Skolastik
1390	1390	Petrus Watzkul	Kanoonik
1390	1390	Johannes de Dulmen	Ka Turu kanoonik
1393	1400	Ludovic Tater	Kanoonik
1393	1404	Siffridus Tater	Kanoonik
1395	1395	Gotschalkus Beuerman	Kanoonik
1395	1395	Hermannus Ronne	Kanoonik
1397	1420	Johannes Loysentin	Osilia praost
1400	1400	Hinricus Ixkule	Kanoonik

1400	1422	Johannes Correver	Osilia dekaan
1400	1434	Nicolaus Veckever	Kanoonik
1403	1405	Gotschalkus Scutte	Kanoonik
1405	1405	Vromhold Brakel	Kanoonik
1405	1432	Johannes Schutte	Osilia piiskop 1432-1438, ka Tartu dekaan
1406	1406	Johann I von Fahrensbach	Kanoonik
1406	1406	Henricus Orghus	Kanoonik 1 pv
1413	1413	Theodericus Reseler	Kanoonik, ka Tartus
1417	1418	Bartholomeus Sauigerne	Kanoonik
1417	1432	Johann Helwing	Kanoonik, skolastik, kantor
1417	1438	Peter Bliese	Skolastik 1437-1438
1418	1418	Hildemarus Molner	Kanoonik
1421	1421	Andreas Bekeman	Kanoonik
1421	1424	Hildebrandus Langenbeke	Kanoonik
1422	1422	Johannes Gerver	Kanoonik
1422	1422	Engelbertus Live	Kanoonik
	1422	Friedrich Rope	Tartu praost
1422	1424	Andreas Patkul	Osilia dekaan 1422-1423
1422	1425	Reynoldus Sanders	Kanoonik, ka Tallinnas
1423	1423	Brand Koskule	Kanoonik
1423	1423	Nicolaus Cernyn	Kanoonik, thesaurus
1423	1426	Nicolaus Summer	Kanoonik, thesaurus
1423	1427	Henric Beke	Kanoonik
1423	1429	Berthold Ruckershusen	Kanoonik
1423	1437	Johann Delwich	Osilia dekaan 1424-1437
1423	1438	Winricus Fahrensbach	Osilia praost
1423	1438	Ludolf Grove	Osilia thesaurus ja piiskop
1424	1424	Nicolaus Wulff	Kanoonik
1424	1425	Nicolaus Teschener	Kanoonik
1424	1433	Arnoldus Stoltevot	Ka Tartu toomhärja
1425	1429	Peregrinus Remlyncrode	Kanoonik
1427	1427	Johannes Tessin	Kanoonik
1427	1427	Albertus Kerkun	Kanoonik
1430	1430	Tideke von Westen	Kapiitli liige (esindaja)
1430	1440	Walterus Remlyncrode	Osilia dekaan 1438-1440

1430	1441	Johannes Tater	Tartu dekaan 1432-1441 ja Osilia dekaan 1441
1431	1459	Gerhard Saffenberg	Thesaurus ja viitsedekaan.
1432	1433	Gerardus Suegerode	Kölnist, suri 1433
1432	1438	Gotshalk Uppemberge	Suri 1438
1432	1439	Augustinus Tiergart	1432 Warmia kanoonik, 1438 Osilia praost
1433	1433	Theodericus de Prumeren	Kölnist, suri 1433
1433	1457	Wernerus Zekemet	Ka Kuramaa praost 1457-1464
1434	1436	Gerwinus Uppemberge	Ka Tartu kanoonik
1434	1437	Theodericus Kudezel	Ka Tartu ja Tallinna kanoonik 1426-1437
1437	1457	Godschalcus Schutte	Osilia dekaan 1454-1457
1438	1438	Henningus Bekeman	Ka Tartu ja Tallinna kanoonik
1438	1438	Sifridus Cantelberg	Kanoonik?
1438	1439	Gotschalcus de Monteilla	Osilia praost 1438-1439
1438	1469	Gotshalk Uppemberge	Osilia praost 1456-1469
1439	1441	Henricus Stendel	Osilia praost 1439-1441
1449	1469	Marquard Gruel	Kanoonik
1453	1453	Johannes Cleyndanck	Osilia dekaan
1453	1476	Ludolf Nagel	Osilia dekaan 1458 ja 1467-1472
1453	1458	Johannes Vatelkanne	Osilia piiskop 1458-1468
1456	1471	Peter Wetberg	Osilia piiskop 1471-1491
1457	1457	Johannes Bekam	Kanoonik
1457	1457	Johannes Wils	Skolastik
1458	1458	Hermannus Nutzel	Kanoonik
1458	1458	Gerwinus Holthusen	Kanoonik
1458	1459	Antonius Creul	Kanoonik ja kantor
1458	1468	Georgius Hollant	Osilia toomdekaan, Riia toompraost 1469-1484
1458	1470	Johann Uxküll	Toomhärä
1459	1459	Hernricus Skop	Kanoonik
1459	1459	Cesarius Mar	Kõrgeim ja igavene vikaar
1465	1465	Arnoldus Suffenbergh	Skolastik

1465	1465	Johannes Badenbecke	Vastutav dekaan (gegendecan)
1466	1466	Nicolaus Herkel	Skolastik
1469	1469	Anthonius Kreugill	Toomhärä
1469	1474	Johannes Sasse	Kanoonik
1469	1473	Johannes Schulenburg	Kanoonik
1469	1490	Brochard Trupenicht	Osilia praost 1470- 1473, varahoidja
1469	1492	Johannes Orgas	Osilia dekaan, Osilia piiskop 1492-1515
1471	1473	Wolrad Meinwert	Kanoonik
1471	1475	Iwan Stoltevoet	Tallinna piiskop 1475-77
1471	1485	Everhard Rothert	Praost 1473-1475, 1477-1485
1473	1473	Johannes Bertkow	Toomhärä, Tartu piiskop
1473	1479	Johann Hunninghusen	Skolastik
1474	1480	Bernhard Cobbing	Toomhärä
1474	1474	Gert Gyne	Toomhärä
1475	1477	Simon von der Borch	Osilia praost, Tallinna piiskop 1477-1492
1476	1501	Johannes Hoyer	Osilia toomdekaan 1494-1501
1477	1485	Everhard Rothert	Praost ka 1473-1475
1478	1484	Georg Ungern	Tartu toompäost 1457
1481	1484	Michael Hildebrand	Riia peapiiskop 1484-1509
1482	1482	Gothardus Rode	Kanoonik
1482	1482	Johan Duseborch	Toomhärä
1482	1484	Johannes Lurentii	Toomhärä
1483	1483	Gerd Gyne	Toomhärä
1484	1488	Paulus Molner	Kanoonik
1484	1494	Theodericus Brinck	Dekaani „statthalter“
1485	1511	Bruno von Wettberg	Skolastik, ka Tallinna toomhärä
1486	1489	Heinrich Hilgenfeld	Osilia praost, Riia praost 1482-1489
1489	1542	Karolus Uexküll	Viitsedekaan 1519, kantor

1490	1490	Andreas Beckeworter	Kanoonik ja kantor
1490	1519	Ludolfus Messersmit	Kanoonik, skolastik, viitsedekaan
1491	1496	Otto Mestorp	Kanoonik, ka Tallinnas
1498	1501	Georg Wetberg	Osilia praost
1500	1522	Reimarus Bartman	Osilia skolastik 1519-1522, Tartu toomhärä
1500	1524	Georg Bardyn	Kanoonik, toomhärä, thesaurus
1501	1518	Johannes Wetberg	Osilia dekaan
1502	1503	Otto Soie	Toomhärä, ka Tartu kanoonik
1505	1522	Johannes de Loen	Osilia praost, Tartu praost
1506	1515	Johannes Kievel	Osilia piiskop 1515-1527
1507	1527	Gerhard Metstake	Kanoonik, skolastik 1522-1527
1510	1510	Christian Czernekow	Toomhärä, 1513-1514 Tallinna piiskop
1515	1519	Ludolphus Bobbert	Ka Tartu ja Tallinna kanoonik
1515	1520	Alexander Schulteti	Ka Tartu kanoonik
1515	1527	Gerhard Sasse	Ka Tallinna ja Tartu kanoonik
1515	1534	Heinrich Uexküll	Kanoonik, thesaurus
1515	1535	Johannes Fahrensbach	Kanoonik, toomhärä
1519	1519	Mauritius Ferber	Ermlandi piiskop 1523-37
1519	1522	Johann Wrangell	Toomhärä
1519	1530	Reinhold von Buxhöveden	Osilia dekaan 1519-1530, piiskop 1530-1541
1520	1520	Reinoldh Uexküll	Toomhärä
1520	1533	Michael Gralow	Kanoonik, thesaurus
1520	1533	Otto Manow	Kanoonik, toomhärä
1521	1534	Johannes Lode	Osilia dekaan 1533-1534
1522	1522	Wilhelm von Sweten	Ka Tartu kanoonik
1522	1535	Johann Pulk	Kanoonik, skolastik
1522	1538	Johann Becker	Kanoonik

1523	1528	Georg von Tiesenhausen	Osilia piiskop 1528-1530, ka Tallinna piiskop
1527	1534	Wolmar von Ungern	Osilia praost
1532	1532	Peter Wessellers	Kanoonik
1532	1532	Ludwig Tiesenhausen	Toomhärä
1533	1541	Johann von der Palle	Toomhärä
1533	1542	Johann Uexküll	Toomhärä
1534	1537	Leonhard Niederhoff	Osilia praost
1534	1545	Jürgen Buxhöveden	Toomhärä
1534	1545	Hermannus Gellinckhusen	Toomhärä, Tartu dekaan
1534	1562	Arnold Vietinghoff	Osilia praost 1556- 1562, skolastik
1539	1539	Johannes Münchhausen	Osilia thesaurus, Osilia piiskop 1541-1560
1541	1541	Johannes Soie	Ka Tartu kanoonik
1541	1541	Fromholt Tiesenhausen	Osilia dekaan
1541	1542	Laurentius Volckersam	Osilia praost, ka Tartu kapiitlis
1541	1554	Reinhold Soye	Osilia dekaan 1554
1542	1553	Johannes Vinckenouw	Skolastik 1550-1553
1542	1556	Friedrich von Ampten	Osilia praost, Tallinna piiskop 1551-1557
1542	1557	Diedrich von Gilsen	Toomhärä
1542	1562	Johannes Duvel	Osilia dekaan 1560-1562
1548	1554	Heinrich Wrangel	Toomhärä
1550	1550	Kersten Soie	Osilia kanoonik
1552	1552	Johannes Aschenberg	Kanoonik
1554	1557	Ludolph Brincken	Kanoonik
1554	1559	Thomas Gabler	Osilia dekaan
1555	1556	Andreas Fridricus Senfftenberger	Kanoonik
1555	1562	Richard de Walde	Kanoonik, thesaurus
1555	1555	Henric de Ponte	Kanoonik
1557	1557	Bertram Holtschuer	Toomhärä
1557	1560	Ulrich Behr	Toomhärä

Stiftifoogtid

Feodaalriigi Osilia kõrgeim valitseja oli piiskop, aga tähtsaim ilmalik võimukandja piiskopkonnas oli stiftifoogt. Neid nimetati ka lossifoogtideks. Esimene Osilia piiskop Gottfried määras piiskopkonna foogtiks (stiftifoogtiks) piirkonna suurima maavaldaja Lode perekonna pealiku Johannes de Lode. Pärast piiskop Gottfriedi surma 1234 kinnitati ametisse uus piiskop Heinrich I. Stiftifoogt Johannes de Lode pojad aga ei olnud nõus uue maa-härra võimule alluma. Hiljem oli Osilias kaks stifti ehk foogtkonda: Saarema stift ja Läänemaa stift (Arensburgi foogt ja Haapsalu foogt). Stiftifoogte on mainitud dokumentides vahest erinevalt: syndicus, commendator ja advocatus domini.

Teadaolevad Saaremaa stiftifoogtid

1228–1229	Johannes de Lude (Lode)
enne 1400	Everhard Everstein
1427–1439	Cord Hanover
1452–1458	Brun Wetberg
1462–1469	Hinrich Buxhovede
1469–1470	Gerhard Moeller
1483–1490	Hans (Johann) Scharenberg
1509–1516	Jürgen von Vietinghoff
1518	Johann von Tiesenhausen
enne 1521	Jürgen (Georg) Wrangel
1521–1523	Berent Berg
1527–1530	Johann von Buxhöveden
1530–1531	Goddert von Gilsen
1531–1532	Hinrich Sasse
1532–1534	Goddert von Gilsen
1534	Johann von Buxhöveden
1535–1541	Hinrich Kawer
1542–1550	Hermann von Dumsdorpe
1550–1554	Dietrich Behr (asehaldur)
1554–1557	Johann Wulff
1557–1559	Dietrich Behr
1560–1572	Jürgen von Vietinghof

Teadaolevad Läänemaa stiftifoogtid

1228–1229	Johannes von Lode
1241	Waltherus
1282–1285	Rusce
1307	Johannes de Holsatia
1319	Johannes de Ruden
1368	Hinne Witte
1381	Henneke Mekes
1389	Wilhelm von Kniprode
1394–1420	Wilhelm Fahrensbach
1420–1427	Cord Hanover
enne 1430	Hans von Binol
1430–1431	Johan Binol
1439	Tydeman Hake
1448–1452	Brun von Wetberg
1462–1472	Hinrick von Buxhöveden
1478–1489	Jürgen von Wetberg
1495–1499	Hans Lyve
1503–1517	Heinrich Metstake
1511	Hertowich Tiesenhausen
1517–1518	Georg (Jürgen) von Ungern
1521–1525	Hans Maydell
1526–1527	Reinhold von Ungern
1529	Dietrich Kalff
1529–1531	Claus Hastver
1531–1532	Reinhold von Ungern
1532–1534	Claus Hastver
1534	Reinhold von Ungern
1534	Reinhold Sasse
1535–1540	Johann Szoye
1541–1547	Wolmar Treyden (Treiden)
1548–1552	Weddich Dönhoff
1553–1557	Wolmar Treyden
1557–1558	Christoph von Münchhausen
1558–1559	Wolmar Treyden
1559–1561	Christoph von Münchhausen
1561–1570	Klaus Aderkas

Ordufoogtid ja komtuurid

Komtuurid tavaliselt kaua ühes komtuurkonnas ei püsinud ja neid võib näha erinevate komtuurkondade komtuuridena või foogtidena. Osa nendest tõusis koguni maameistriks või ordumeistriks.

Teadaolevad Lihula komtuurid

1241	Robertus
1254	O.
1307	Konrad von Oldenburg
1328	Reiner Mumme
1347	Heinrich von Hanover
1368	Hugo van der Zee
–1424	Goswin von Velmede
1424–1427	Frank Kirschoff
1427–1430	Heidenreich Vincke von Overberg
1430–1432	Simon Langeschinkel
1436–1451	Heinrich von der Vorste
1462–1471	Heinrich Schleier (Sleregen)

Teadaolevad Pöide foogtid

1298	Gerardus de Duerga (von Jork)
1343	Arnoldus
1347	Gerhardus Holsatus

Teadaolevad Soneburgi (Maasilinna) foogtid

1405	Heinrich von Wytten
1410	Johann von Altena
1417	Wilhelm von Schafhausen (Schapphusen)
1427–1428	Sweder von Reve
1428–1430	Heinrich Schüngel (Heinrich von Böckenförde)
1430–1432	Sweder von Reve
1434–1439	Peter Wesseler
1439–1440	Vinzenz von Wirsberg

1446–1450	Hermann von Sevinghausen
1451–1459	Dietrich von der Dorneburg (von der Lage)
1474–1488	Ewert (Herbert) von Delwich
	Ewert von Fridach
1499	Heinrich Schmollingk
1499–1507	Adolf von Fürstenberg (Aleff Forstenberch)
1507	Gotthard von Fürstenberg
1514	Arnold Sobbe
1515–1524	Tonnies Ovelacker (Anton Overlacker)
1527–1538	Rutger von Schwansbell
1541–1549	Roloff Bensenrade
1550	Thomas Horner
1550–1562	Heinrich Lüdinghausen-Wulff

Soneburgi foogtidel oli asemik ja abiline ehk kumpan:

kuni 1405	Heinrich von Wytten (hiljem foogt)
1435	Heinrich von Nesselrode
1451	Johann Wolthus von Herse
1476	Eckbert von dem Berge
1484–1486	Ewert von Fridach
–1507	Tonnies Ovelacker (hiljem foogt)
1516–1520	Detlev Plate
u. 1520	Wilhelm von Etzbach
1529	Godert von der Recke
1549	Wilhelm von Kaltenbach
1560	Hermann Klucke

Teadaolevad Haapsalu komtuurid

1297–1302	Hermann von Lingen
-----------	---------------------------

Isikuregister

Järgneva isikuregisteri koostamisel on kasutatud juba olemas-olevaid nimekirju erinevatest allikatest. Üheks olulisemaks on Leonid Arbusowi koostatud „Livlands Geisttlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert“, ²¹⁻²⁴ Isikud, kellest on pikemad ja täpsemad ajaloolised seletused mujal tekstides (piiskopid, paavstid jt.) on siinkohal esitletud lühidalt ja nende tekstide lõpus on märk *.

A

Abbetmeyer, Hans. Arensburgi linnusekrahv 1477. ²¹

Aderkas, Arent. Mainitakse kirjas 08.04.1518. 24.10.1519 Osilia kapiitli liige. Teda mainitakse ka 30.09.1521 Haapsalus toimunud Osilia Meespäeval.

Aderkas, Claus. Läänemaa stiftifoogt 1561–1570. Isa oli Lääne-Nigula kandis Kärbla ja Koela mõisade omanik, millede omanikuks ta ise sai 1533.a. pärast isa surma. Ostis Haapsalust maja ja kaks küla varasemalt Läänemaa stiftifoogtilt Weddig Dönhofilt aastal 1554. Tal oli kaks venda ja kaks õde: Maye, Gertke, Arnt ja Reinhold. ^{21,24,50}

Aderkas, Fromhold. Piiskop Ludolf Grove andis talle 26.02.1441 rendile kaks adramaad Ridala kirikukihelkonnast Vilkla külast (Vilkenberch), mis oli juba sada aastat varem piiskop Hermann Osenbrugge ajal antud Alef Merkenichi kasutusse. See asub umbes 7 km kaugusel Haapsalu piiskoplossist.

Aderkas, Johannes. Kleerik, Osilia kiriku vikaar 1549–1555. ²⁴

Albacuria, Bertoldus. Segebodone Albacuria vend. Mainitud 25.05.1323 Haapsalus. ⁴¹

Albacuria de, Ludolfus. Ka de Alba Curia. Osilia kanoonik 1323–1324. ²⁴ Pisut segane olukord Osilia dekaaniga, kelle eesnimi oli samuti Ludolf ja keda on mainitud 1324. Samal ajal oli piiskopkonnas praost Ludolf, keda on mainitud 1323–1324.

25.05.1323 on Haapsalus kirjas kui Ludolpho de Alba Curia koos vendade Berthold ja Segebodone de Alba Curiaga.⁴¹ 10.08.1323 oli ta koos Osilia piiskopi Jakobiga Ermeses.⁴³⁷ Oktoobris 1323 on mainitud *Ludelof van deme Wittenhovet* kui ühte toomhärat Haapsalust.⁴⁶ 02.10.1323 oli Ludolf Vilniuses lisanimega Albacuria ja van deme Wittenhove.⁴¹

Albacuria, Segebodone. Bertoldos Albacuria vend. Mainitud 25.05.1323 Haapsalus.⁴¹

Albert. Riia (Liivimaa) piiskop 1199–1229. Vt Buxhövdens von, Albert

Alberti, Nicolaus. Valjala pastor. Esmakordselt mainitud 15.05.1549. Oli sellel ametikohal kuni surmani (enne 20.10.1552).^{24, 422}

Alen von, Werner. Sai endale Johannes de Montelongo kanoonikukoha Osilia kapiitlis. 26.12.1332 käis Osilia kanoonikuna koos Osilia piiskopi Jacobi ja mitme Osilia toomhärraga Tallinnas Liivimaa ja Eestimaa seisuste kohtumisel.⁴³⁷ Täpselt aasta hiljem oli jälle Osilia delegatsiooni liikmena Tallinnas tunnistamas Taani kuningliku nõukogu ja kaupmees Marquardi vahelist kokkulepet rukki kvantiteedi osas. Samas oli koos piiskopiga sõlmimas kokkulepet Tallinna piiskopi Olav von Roskilde ja Eestimaa vasallide vahel.⁴¹

Alexius. Rüütel, kes omas 36 adramaa suuruse maatüki Hanilas ja kes suri enne 1326. Temast pärijaid ei jäänud ja selle maatüki jagamisest tuli suur tüli piiskopi ja ordu vahel, mis lahendati alles lepinguga 15.06.1328.

Althena von, Johann. Nimi ka Altona. Kirjas kui Soneburgi foogt 13.07.1410. Mõningatel andmetel oli Soneburgi foogtiks juba 1407. 1396–1398 oli foogtiks Rakveres. Hiljem oli Pärnu komtuur (1417).^{20,43}

Ampten von, Friedrich. Osilia praost 1542–1556, Tallinna piiskop 1551–1557. Perekonnanimi on kirjutatud ka Ambten. Kirjas Bologna ülikoolis 1542, kus viibis väga lühikest aega ja tegelikult ei õppinud seal. Aastast 1539 oli Friedrich Ampten

Tallinna piiskopkonna dekaan ja sedasi sealse toomkapiitli juht, sest Tallinna kapiitlis puudus toompraosti ametikoht. 21.02.1541 on tema kohta kirjas, et oli Tallinna toomdekaan ja toomhärja. 07.09.1542 on teda mainitud kui Osilia toompraosti ja hiljem veel 12.10.1548, 01.03.1550, 01.10.1553, 16.07.1556.²⁴ Ta suri aasta 1557 teisel poolel, arvatavasti oktoobris. Võib olla oli ta Osilia toompraost oma elu lõpuni? Temale kuulus prebendina Väike-Lähtru 1542–1553.

Andreas. Kirikuhärja Noarootsi kirikus 1500.²⁴

Anen, Henninghus. Kirikuhärja Hanilas 1428.²⁴

Appelkiste, Johan. Haapsalu linnakodanik 13.11.1503. Piiskopi teener 1505.¹⁶³

Arnold. Oli aastal 1343 Põide foogt. Arnold on üks kahest teadaolevast Põide foogtist. Tema kohta leidub teateid vaid Johann Renneri poolt ümber kirjutatud Bartholomäus Hoeneker kroonikas. Selle põhjal on teada, et ta oli Jüriöö ülestõusu alguse ajal Saaremaal Põide foogt ja tapeti 1. augustil 1343 koos viie Liivi ordu rüütelvennaga Põide ordulinnuses saarlaste poolt. Seejärel ei seatud järgmist Põide foogti ametisse enne, kui alles 1347. aastal.

Aschenberg, Johannes. Pärit Münsterist, Heinrichi poeg. Oli saanud lapsepõlves endale prebendid Wenkulli (Taebla vallas olev Võntküla) tulumaa kohta. Teada on, et Wenkulli tulumaa esmamainimine oli aastal 1528. 23.07.1552 Arensburgis otsustasid Osilia ja Tartu piiskopid, et see maa läheb maatüki taotlejale Tartust ja Johann loobub Osilia kanooniku kohast. Jäi kanooniku kohast ilma abiellumise tõttu. 09.08.1552 otsustati, et Johannes Aschenberg läheb mööda maad tagasi Münsteri kloostrisse. Maatüki taotleja annab Johannesele reisiraha. 14.07.1557 sai selle maatüki Wenkulli endale Ulrich Behr.²⁴

Auline'i Baudouin. Paavsti legaat Osilia aladel 1230–1234, keda teatakse ka nimega Balduin Alnast. Aastal 1232 paavsti poolt saadetud kirjas kohustati Osilia piiskoppi taastama kiriku mainet. Kuna tollal teist teadaolevat piiskoppi Osilias polnud, siis peaks lugema Auline'i Baudouini Osilia piiskopiks. Proovis taastada

paavstlikku võimu Liivimaal, aga sai lüüa ordu vägede käest ja lahkus 1234 Liivimaalt. Suri Roomas 1243. *

Averdunck, Christianus. Immatrikuleeriti Rostocki ülikooli 1469. 1486 oli Tartu kanoonik ja Osilia piiskopi sekretär.²¹

B

Baard de, Henrik Langhen. Paavst Urbanus V nimetas ta 22.08.1367 Osilia kanoonikuks.⁴⁶

Babbe, Oleff. Haapsalu linnakodanik 27.06.1496.⁶¹³

Badenbecke, Johannes. On mainitud vaid ühel korral kui vastutav dekaan Osilias (gegendecan) ja seda aastal 1465. Samal ajal oli ametlikult dekaan Georgius Hollant.²²

Balduin Alnast (Vt. Auline'i Baudouin)

Bardyn, Georg. Ülikooliharidusega Georg (Jürgen) Bardynit on mainitud magistrina juunikuus 1489 ja seejärel aprillikuus 1495 Ronneburgis kui notar. Alates 1498 oli ta Osilia piiskopi Johannes Orgase sekretär.²⁴ 17.02.1500 on teda esmakordselt mainitud kui Osilia toomhärja.⁴⁷ Sekretärina mainitakse teda veel 26.01.1504. 16.05.1514 on tema tiitliks antud Osilia kanoonik ning 25.01.1515 kustos. Aastal 1508 oli ta tihedalt seotud Lihula Püha Elisabethi kiriku ja nannakloostriiga. Septembris 1517 ja 31.10.1522 on teda nimetatud Osilia kapiitli thesauruseks. 20.11.1519, 15.02.1522 ja 23.07.1524 oli ta kirjas kui Tallinna ja Osilia toomhärja.²⁴

Bartman, Reimarus. Osilia skolastik 1519–1522 ja kanoonik 1500–1522, Tartu toomhärja 1519–1522. Nimi on kirjutatud ka Barthman, Bartmann, Reymarus, Reimar, Reimer, Remmar. 1484 olevat ta immatrikuleeritud Saksamaal Greifswaldi ülikooli. Bürgemeistri Cordt Bartmani poeg Riiast. 24.10.1486 immatrikuleeriti Riiast pärit Reymarus Bartman Rostocki ülikooli, kuskohast ta sai endale ka magistri kraadi. Aastast 1500 teatakse ta olnud Osilia kanoonik. Ta olevat käinud Osilia kanoonikuna Roomas 02.06.1500. Veel 25.01.1515 on tema tiitliks Osilia toomhärja. Aastal 1517 on teda nimetatud fabri-

kaatoriks ning aastal 1519 Tartu ja Osilia kanoonikuks. Pärast eelmise Osilia kapiitli skolastiku Ludolf Messersmiti surma (1519) sai ta selle ametikoha endale ning teda mainiti selle tiitliga 01.12.1519 ja 03.12.1521. Ta suri nähtavasti 07.02.1522.^{21,24} Oma eellasest skolastiku eeskujul tegi ka Reimarus Bartman suuri annetusi juba aastal 1521. Piiskop Johannes Kievel kinnitas, et Reimarus annetas raha kahe vikaaria jaoks. Üheks nendest oli Püha Hieronymuse vikaaria Haapsalu toomkirikus ja Püha Risti vikaaria ning nende jaoks kokku andis Reimarus 1000 marka. Samale altarile (Püha Hieronymuse altar) andis ta veel 600 marka õdede Püha Maarja Magdaleena ja Marta loodava vikaaria jaoks. Sellele lisaks andis ta 400 marka Püha Antoniuse kabeli Püha Antoniuse Altari püha Sophie vikaaria jaoks.^{21,326}

Beckelin, Erasmus. Maa-ametnik Arensburgis 29.8.1541. ²⁴

Becker, Johann. Osilia kanoonik 1522–1538. Käis ülikoolis ja sai Erfurtis bakalaureuse kraadi 1515. Hiljem nimetati teda veel magistriks. Esmakordselt on mainitud Osilia toomhärana 31.10.1522. 11.08.1532 seisis Roomas Reinhold von Buxhoevedeni eest kui teda valiti piiskopiks. Suri nähtavasti 1538. Viimati mainitud toomhärana Wendenis Maapäeval 21.08.1545. ^{21,22,24,38}

Beckerworte, Andreas. Nimi ka Bekerwerter. Pärit Riiast. 1467 oli Tallinna toomhärna. Osilia kanoonikuna kirjast 1474. 13.07.1490 kirjast kui Osilia kanoonik ja kantor.

Becle, Gerhardus. Kirikuhärna ja plebaan Püha kirikus 1519–1520. Suri 1520.

Behr, Dietrich. Saaremaa stiftifoogt 1550–1554 ja 1557–1559. 12.03.1550 on Dietrichit mainitud kui Osilia piiskopi Johannes von Münchhauseni õemeest. Abielus oli ta Anna von Münchhauseniga. Mingil põhjusel kaob Dietrich Behr 1554-1557 ametikohalt ja teda asendab siis Johann Wulff. Ta jätkab stiftifoogtina alates 20.06.1557 ja on viimati mainitud sellel ametikohal 16.10.1559. Arvatavasti on see seotud piiskopkonna müümisega Taani kuningale. Seejärel mainitakse teda kui Taani asehaldur Saaremaal. Dietrich Behri vend Heinrich oli Mindeni

toomhärja ja poeg Ulrichist tuli Kuramaa praost. ^{21,23,24,413,414,418,419,434}

Behr, Ulrich. 14.07.1557 olevat saanud Osilia kanoonikuks Arensburgis. Stiftifoogt Dietrich Behri poeg.²⁴ Kuramaa ja Osilia piiskopi Johann von Münchhauseni õpoeeg ning Bremeni, Verdeni ja Mindeni kanoonik. Läänemaa stiftifoogti Christoph von Münchhauseni nõbu.⁵⁰ 1558–1560 oli Kuramaa toompraost.⁵⁰

Bekam, Johannes. Osilia kanoonikuna Roomas 11.04.1457.

Beke, Henric. Nimi ka Hinrick vand der Beke. Osilia kanoonik 1423–1427. ^{RG} Immatrikuleeriti Erfurti ülikooli 1410. 1416 sai Lihulas Helmold van Zaghe vikaaria. 11.05.1420 palus Liivimaa ordumeister Tallinna rael tagada, et Tallinna toomkirikut ei ahistaks tallinnlased, nagu Hinrich van der Beke ja mõned teised. Jutt oli suurest hüvest, mille Henric oli saanud paavstilt, millele olid vastu Tallinna kanoonikud Herman Casla, Detmar Kegeler ja Gerlah Stoltevolt. 09.09.1420 teatas paavsti esindaja, kes hüve ära keelas, et keeld on endiselt jõus ja Beket veel ametisse ei lubanud. 19.12.1420 teatas Liivimaa ordumeister kõrgmeistrile, et tüli Beke ja Tallinna kapiitli vahel on lahendatud. Oli hiljem Tartu kanoonik ja Tallinna dekaan.⁶¹²

Bekeman, Andreas. Algselt klerik Warmiast. 03.05.1421 sai prebende Osilias ja hiljem ka Tartus. ^{RG}

Bekeman, Henningus. Osilia kanoonik 1438. Suure tõenäosusega Tartu raehärja Werner Bekemani poeg.⁶⁰⁴ Immatrikuleeriti Kölni ülikooli 1408. Aastal 1411 mainitakse teda bakalaureuse tiitliga. Aastal 1420 on teda Firenze mainitud kui magister ja Riia peapiiskopi prokuraator. Samal aastal (06.05.1420) on teda nimetatud Tartu klerikuks. 27.05.1422 sai ta prebende (12 marka) Tartu kanooniku koha eest. Aastatel 1414–1428 oli ta kanoonik ja skolastik Tallinnas. Tartu kanoonikuna on teda mainitud veel 18.09.1426 ja 27.02.1437. Alates 29.04.1431 tegutses ta nähtavasti Tartu thesaurusena. 05.04.1438 sai ta prebende 10 marka Osilia kanooniku koha eest.^{21,24}

Bekerop, Johan. 26.01.1504 Haapsalus kui Osilia piiskopi klerik.²⁴

Bellinggausen, Hinrich. Piiskopi maa-ametnik Kihelkonnas 08.07.1549.

Benserade, Roloff. Soneburgi foogt 1541–1549. Seejärel oli foogt Tallinnas 1550–1552 ja suri enne 24.07.1552.²⁰

Benthen, Gotschalk. Nimi ka Bentheim. Kohtunik Osilias 6.1531, 09.05.1532(Soontagana), 26.01.1533. Tegutses Arensburgis.^{21,24}

Berckenow, Anthon. Märjamaa kihelkonnapastor ja vikaar 1529–1534.²⁴

Berckenow, Georg. Kuni 21.05.1554 vikaar Osilia katedraalis (Haapsalu?). Loobus kohast vabatahtlikult. 1550–556 Tallinna toomhärä.²⁴

Berenstert, Hinricus. Nimi ka Heinrich Bernstert. Osilia kanoonik 1380–1383. Saatis Lübecki ja Osilia toomhäräna 08.09.1380 Stockholmist tänukirja Tallinna raele. Teda on mainitud Osilia kanoonikuna kahes dokumendis 15.11.1383.⁴²

Berg, Berend. Saaremaa stiftifoogt 1521–1523. Teatakse ka nimedega Barthold Berch, Berent ja Bernhard. Esimest korda on mainitud teda 15.06.1510 kui tunnistajat. 27.08.1520 on teda tituleeritud kui ametnikku Kaarma ja Kärä aladel. 10.08.1520 andis Osilia piiskop Johann Kievel Bergile laenuks Koikla mõisa (Koiküll), viis vakumaad Irrase külast Kaarma aladel ja ühe vakumaa Audlast. Stiftifoogtina on teda mainitud 1521 ja 14.09.1523. Samal ajal on teda mainitud ka ametnikuna Kaarma ja Kärä aladel (27.08.1922). Abielus oli ta Koikla mõisa (Koiküll) omaniku Hinrik Orgase tütre Annaga. 1533 on Berend kirjas kui raehärä ja 1541 kui nõunik. 26.01-13.02.1534 käis ta Maapäeval Viljandis. 1547. aastal lasi Berend Berg oma kodu-kihelkonna Kaarma kirikusse toimetada altari, mis praegu leidub Kuressaare lossist. 1562 abiellus Berend uuesti ja seekord Jutta Uexkülliga.^{24, 73}

Berge von dem, Eckbert. Nimi kirjutatud ka „von der“ ja „von den“. Eesnimeks on kirjas olnud Eggebert ja teised sarnased kirjaviisid. 1476 on foogt Ewert von Delwichi ajal kirjas kui

Soneburgi kumpan. Selburgi (Selpilsi) foogt 1487, Toolse foogt 1492–1493, Bauska foogt 1499–1514. Pärines tõenäoliselt Madalmaadest Deventeri (patriitsi) kaupmehesuguvõsast. Tema sugulane Goddert von dem Berge on olnud 1436. aastal Liivi ordumeistri teener.

Bergerwalt, Jürgen. 1550–1551 Läänemaa stiftifoogti maa-ametnik.²⁴

Berlin, Johann. Ametnik Osilias, peamiselt Hiiumaal alates 1533. Teda on mainitud ametnikuks Hiiumaal ka 19.05.1540. 1547–1554 Saaremaa stifti hauptmann.²⁴

Bernardus. Mainitud 1334 kui endine „rector scholarium“ Haapsalus, kelle käitumine kutsus esile halvustust.⁴⁶ Tal olevat olnud naine ja tütar.

Bernstorff. Olevat olnud 18.11.1532 Haapsalus ja pakkunud süüa markgrahv Wilhelmi setskonnale koos Reinhard von Roseniga.²⁹¹ Seetõttu on mõningates allikates pakutud välja, et oli Läänemaa foogt.²⁴

Bernth. Pastor Arensburgi (Kuressaare) Laurentiuse kirikus 1530–1536.²⁴

Bertkow, Johannes. Tartu piiskop 1473–1485, kellel oli enne seda olnud Osilia toomhärreprebend.⁵²⁵

Bertrammus. Ka Bertramus. Põide kirikuhärrana mainitud pärast 1298. Sellel ametikohal on ta kirjast ka 1306. Veel aastal 1312 mainitakse teda paavsti audiitori raportis kui Põide preestrivend Bertram. Siis nimetati teda regendiks, kelle ordu määras ilma dispensioonita oma preestriks.^{24, 41}

Beseler, Ghise. Haapsalu linnakodanik 27.06.1496.⁶¹³

Beuerman, Gotchalkus. Mainitud vaid ühel korra 02.06.1395 kui Hermannus Ronne ja Gotschalkus Scutte taotlesid temast jäänud prebende Osilia kanooniku kohale.²⁴

Binol, Hans. Oli enne aastat 1430 Läänemaa stiftifoogt, nähtavasti aastatel 1428–1429. Alguseaasta pole teada. On arvatud, et ta oli stiftifoogt juba 1420, aga see põhineb veal

algallikates, kus on eksitud kümne aastaga.^{LUB,5,2859} Esmakordselt on teda mainitud 02.05.1425 kui lossidroost Haapsalus.¹⁰⁵ Seejärel süüdistatakse teda juunikuus 1430 kui endist Läänemaa stiftifoogti, kes on süüdi Mustpeade rahade kadumises Haapsalus.¹⁰⁶ Kadunud oli 26,5 Riia marka. 26.06.1430 palus selle raha vabastamist ka Osilia kapiitel. 29.03.1430 on Läänemaa stiftifoogtiks mainitud Johan Binoldet, millest võib oletada, et Johan Binol asendas sama perenimega olevat Hans Binolit juba siis.¹⁰⁶ Nimi on kirjutatud ka kujul Bynol.

Binol, Johann. On kirjas Läänemaa stiftifoogtna aastal 1430. Esmakordselt mainitakse 29.03.1430 kui Tallinnast saabub Lihula komtuurile tänukiri seoses rahade tagastamisega Tallinnasse. See on nähtavasti seoses Hans Binoliga seotud rahade kadumisega. Järgmine tänukiri saabub Läänemaa stiftifoogti nimel Tallinnast 29.10.1430 seoses eelpoolmainitud rahade probleemiga. Vahepeal on aga summa kasvanud kahe Riia marga võrra.¹⁰⁶

Biting, Hermann. Nimi ka Peutingk. Pastor Ansekülas ja Jämajas. Mainitud Jämaja (Gemma) pastorina 28.03.1552. Suri 11.11.1556.^{24, 422}

Bixhovede de, Iohannes. Vt. Johannes Buxhöveden.

Blage, Johannes. Osilia ja Tallinna piiskopkondade kleeirik Roomas 23.11.1480.²⁴

Blankenfeld, Nicolaus. Magister. Aasta 1520 maikuus taotles endale septembris 1519 surnud kanooniku Ludolf Bobberti prebende. Neid ta nähtavasti endale ei saanud.

Bliese, Peter. (Petrus Blize) Sai Osilia kanooniku koha ja prebendid 07.12.1417.^{RG} Oli kanoonikuna kirjas veel 1424, 1431 ja skolastikuna 1437 ja 1438.^{24,105,107} 1424 saadeti Johann Schutte poolt koos Ludolf Grovega Rooma. 18.02.1437 ja 25.02.1437 oli ta koos Osilia piiskop Johannes Schutte ja hilisema piiskopi Ludolf Grovega Riias, kus kinnitati uus Riia kiriku põhikiri.¹⁰⁷ 04.08.1438 oli koostamas Henning Hamersleve testamenti.¹⁰⁷

Blise, Martin. Osilia kiriku vikaar, keda on mainitud Haapsalus 24.11.1469.^{24,110}

Bobbert, Ludolf. Eesnimi ka Ludolphus. Osilia ja Tartu kanoonik 1515–1519. Bologna ülikoolis 1516. Mainitakse Osilia kanoonikuna esmakordselt Roomas 22.10.1515. Osilia ja Tartu kanoonikuks on teda nimetatud ka Haapsalus 23.03.1518.^{21,24} Aasta 1518 lõpul läks ta Rooma Liivi prelaatide saadikuna, et taotleda 13. sajandil eksisteerinud Liivi riigi taastamist. Bobbert oli oma suhtlemisel paavstiga edukas, kuid suri Roomas septembris 1519 ja tema juhitud asi ebaõnnestus lõpuks Liivi piiskoppide hilisema vastupanu tõttu, kes ei tahtnud Riia peapiiskopile liiga palju võimu anda.²⁸⁸ Oli ka Tallinna kapiitli kanoonik. Tiitlina on temal kasutusel olnud ka Osilia piiskopi kantsler.

Boet, Johannes. Paavst Gregorius XI kuulutas Johannes Boeti Osilia kanoonikuks 30.01.1378. Seda seekord Avignoni asemel Roomas. Paavst ise suri kaks kuud hiljem.⁴⁶

Bolne, Hermannus. Osilia kanoonik 1381–1394, praost kuni 1394. Paavst Urbanus VI kirjaskirjas 05.07.1381 mainitud kui Osilia presbüter ehk kogudusevanem. Teda süüdistati aastal 1381 Osilia piiskop Heinrichi tapmises. Asi jõudis otsaga koguni paavst Urbanus VI-ni ja Bolne üle peeti kohut. 15.11.1383 on mainitud, et ta ekskommunikeeriti mõrva tõttu. 30.09.1394 on siiski teateid, et ta oli seejärel Osilia praost.^{21,RG}

Bolting, Dethardum. Piiskop Grove testamendi põhjal oli 1451 Kaarma plebaan.

Bom, Arnold. Nimi ka Boem ja Arnt. Piiskop Johannes Creuli sekretär ja piiskop Johann Vatelkanne ajal kirjaskirjas kui notar ja ka preester. Mainitud 11.05.1451, 21.10.1453, 19.09.1459 ja 24.09.1459.¹⁰⁹

Bomgarden, Paulus. Osilia kiriku vikaar 1480.²⁴

Bomhower, Theodericus. Osilia kiriku vikaar 09.12.1381. Mainitud seoses toomhärja Hermann Bolne süüdistustega piiskopi tapmises.⁴²

Borch von der, Simon. Osilia praost 1475–1477, Tallinna piiskop 1477–1492. Hauakivil Tallinna toomkirikus on tema nimeks kirjas aga Simon de Bergh.²⁴ Ta oli Liivi ordumeistri Bernhard von de Borch (ametis 1471–1483) lähisugulane ning oli abielus tollase Osilia dekaani Johannes Orgase lähisugulasega.⁵²⁵ Esmakordselt on tema kohta teateid aastast 1445. Ta oli juba enne Liivimaale tulekut Hildesheimi toomhärja ning Lippstadti kollegiaatstifti praost. Lisaks Saare-Lääne praosti kohale sai temast ka Tartu toomhärja, temast plaaniti teha ka Samlandi piiskoppi ja Riia toompraosti. Väidetakse, et Osilia praostina oli ta ametis juba 1475. Võib üsna kindlalt oletada, et praosti koha sai ta endale sugulase Bernhardi ja dekaan Orgase toetusel, sest praost, kes kaotas oma koha, sai selle tagasi pärast Simoni valimist Tallinna piiskopiks. Ordumeister Bernhard olevat hakanud Simonile praosti ametikohta taotlema juba aasta 1472 oktoobris. Aga tolle koha sai endale piiskop Peter Wetbergi soosik Everhard Rodhert, keda mainitakse 26.06.1473 Osilia praostina.²⁴ Sama aasta septembris saadi varasemalt praostilt Trupenichtilt nõusolek, et too loobub oma ametikohalt. Paavstliku kinnituse sai Simon praostikohale aga alles 1475. aasta juulis, mil tema esindajad tasusid kuurias vajalikud maksud.⁵²⁵ Täpsemalt on teada, et teda mainiti Osilia praostina Haapsalus 19.02.1476 ja Otepääl 09.10.1476 kui kohtus Tartu piiskopiga.^{21,38} Seejuures on viimati mainitud kohtumisega seoses kirjas, et ta oli veel Lippe praost Saksamaal, Hildensheimi piiskopkonna toomhärja ning Tartu toomhärja. 16.06.1477 kinnitati ta Roomas Tallinna piiskopiks. Tallinna piiskopikohale taheti Simonit upitada juba aastal 1475.⁵²⁵ Kuigi Simonist oli tulnud Tallinna piiskop, oli tal 06.11.1478 tegemist Osilia aladel olnud Kasti lossi poolitamisega.⁵⁰ 09.06.1480 On Simon Tallinna piiskopina tegemises Riia linna ja Osilia vahelise saarte pärast toimunud tülide arutlusel.¹²¹ Augustis 1479 esitas Liivimaa ordu (nähtavasti sugulasest ordumeistri õhutusel) Simoni Riia peapiiskopi kohale. Rooma paavst aga eelistas piiskopiks Stephan Grubet. Simon von der Borch suri Tallinnas 22.10.1492.²¹

Brakel, Vromhold. Tartu Katariina kloostri vikaar Vromoldus Brakel taotles 19.02.1405 endale Siffrid Tateri prebende Osilia

kanooniku koha eest. Tema konkurendiks oli Kölni kleerik Hermann Bolne, mis tundub kahtlasena, sest Bolne oli Osilia kanoonik juba varem.^{RG}

Brakele de, Heydernico. 18.03.1329 määras Avignonis paavst Johannes XXII osilia kanoonikuks.⁴⁶

Brakele de, Sifrido. Osilia kanoonik 25.05.1323.⁴¹

Brame van den, Daem. Maa-ametnik Audrus 1522.²³

Brant, Johannes. Mainitud vaid ühel korral 21.9.1390 kui Osilia skolastik.²⁴

Braseke, Mathias. Karja kirikuhärra 1520.²⁴

Brates, Anton. Nimi ka Bratys. Maa-ametnik Arensburgis 26.05.1531 ja 08.09.1531.²⁴ 23.08.1535 piiskop Reinhold von Buxhoevedeni sekretär.²⁹¹

Brede, Bernt. Ka nimega Breyde ja Breide. Soneburgi droost 1483–1520.¹⁹

Breme, Jürgen. Haapsalu linnajunker 1539.⁶¹³

Bremen, Jacob. Koluvere lossidroost 31.10.1534.²⁴

Bremis, Rodhger. 15.11.1383 kirjast kui Osilia kiriku vasall.⁴³⁷

Brilo, Johannes. Pärit Westfalenist. Osilia kanoonik 1323–1326 (1336). Esmakordselt mainitud 9.02.1323 ja viimati 12.02.1326 kui käis koos Osilia piiskopiga kohtumas Riia kapiitliga. Teda mainitakse ka kui kantor ja *custos*.⁴¹ 1336 viidi üle Tartu kirikusse.⁵⁸⁹

Brinck, Theodericus. Osilia kanoonik 1484–1494. Kirjast Osilia kanoonikuna 13.07.1490.²¹ 23.09.1494 allkirjastas kirja Tallinnasse kui Osilia dekaani „stadeholder“.⁴⁷ 1494 Osilia viitse-dekaan.

Brincken, Ludolph. 09.05.1554 Arensburgis, kus piiskop pidas nõu kanooniku Ludolf Brinckeniga. 1557 on teda mainitud Taebla mõisa prebendide omanikuna.^{22,24} Samal aastal ta suri.

Bruiningk, Marx. Mihkli (Soontagana) kirikuhärra 1550.²⁴

Brunonis, Johannes. Nimi ka Johannes Brun. 05.06.1365 sai Avignonis paavst Urbanus V-lt Osilia kanooniku prebende. Sinnamaani oli olnud kleerik.⁵²⁴ Osilia kanoonik 09.12.1381 kui käsitleti Bolne süüdistusi.⁴² Magistro in atribus. 15.11.1383 ta enam kanoonikute nimekirjas ei olnud, sest olevat olnud piiskop Heinrich III pooldajate hulgas.

Bruns, Joachim. Kusagil 1520 oli Saaremaa stifti notar Kopenhaagenis. Notarina oli kirjas veel 1532, aga 1533 mainitakse kui piiskopi sekretäri ja seda aastani 1537. 25.08.1538 oli kirjas kui magister ja 19.05.1540 kantsler. 1557 taotles prebende Taeblast, mis vabanesid Ludolf Brinckeni surma järel.²⁴

Bryng, Johan. Osilia piiskopkonna ametnik 1533.²⁴

Bulgrin, Valentin. Osilia ametnik Saare-Lääne vaenuse ajal.

Burmeister, Konrad. Osilia kantsler Haapsalus 31.05.1559.²⁴

Butawi, Thomas. Mikhli kiriku preester 430.²⁴

Butler, Heinrich. 1557 tüli prebendide ja piiskop Reinhold Buxhoevedenilt saadud suure laenu pärast.²⁴

Butow, Nicolaus. Ka Buetow alias Teschner. Preester Mikhli kirikus (Soontagana) 12.01.1430.²⁴

Buxhoeveden von, Hermann I. Osilia piiskop 1262–1285. *

Buxhövdén von, Albert. Riia (Liivimaa) piiskop 1199–1229. Sündis u. 1165 Alam-Saksimaal Bekeshövedes. Liivimaa vallutamise peaorganisaator. Üksküla (Liivimaa) kolmas piiskop. Alistas aastatel 1206–1227 lätlased ja eestlased. Määras ametisse esimesed Eestimaa (Lihula) piiskopid. Kutsus taanlased appi Eesti alistamiseks (1218). Külastas Saaremaad 1222 kui selle oli ajutiselt vallutanud Taani kuningas Valdemar II. 24.07.1224 sai Albert enda valdusteks Läänemaa alad. Tema valitsemisajast on kirja pandud „Henriku Liivimaa kroonika”. Aastal 1227 või 1228 valis Osilia piiskopiks Gottfriedi. Suri Riias 17.01.1229. *

Buxhövdén von, Hermann. Lihula ehk Eestimaa piiskop 1219–1224. Seejärel oli Tartu piiskopiks. Liivimaa (Riia)

piiskopi Albert von Buxhövdeni vend. Algas Otepääl kivilinnuse ehitamise. Osales Jäälahingus 05.04.1242 Peipsi järve jääl. Suri ajavahemikus 1248–1254 Kärkna kloostri. *

Buxhöveden, Hinrick. Ka Bixhoveden. Läänemaa stiftifoogt 1462–1472 ja Saaremaa stiftifoogt 1462–1469. Kuulus nähtavasti Osilia kapiitli poolt valitud piiskopi Vatelkanne toetajate hulka, mistõttu lõpuks kaotas oma positsiooni Saaremaa stiftifoogtina kui piiskopina hakkas Vatelkanne surma järel tegutsema Hoenstein. Esmakordselt mainitakse foogtina 17.03.1462, aga pole öeldud, et kuskohas. Vatelkanne mainib Riia Suurgildile saadetud kirjas Hinrick Bixhovedeni kui „minu foogt”. Seepärast võibki arvata, et ta oli nii Saaremaa kui ka Läänemaa foogt samaaegselt. Osilia kapiitli kirjas Tallinnasse 31.05.1469 aga mainitakse Hinrickut kui Arensburgi teenrit. 17.06.1471 saatis Hinrick Bixhoveden Haapsalust kirja Riiga, mille ta allkirjastas kui Läänemaa foogt.¹¹⁰ Seega siis ta enam Saaremaa foogt ei olnud ja selle koha oli endale saanud Gerhard Moeller. 21.01.1472 käis ta Wolmaris Maapäeval kui Läänemaa stiftifoogt.¹⁷ Hinrick Bixhovedeni mainitakse Osilia piiskopi Peter von Wetbergi 20.08.1477 koostatud dokumendis, kus teda on mainitud kui endist Saaremaa foogti.⁵⁰ Oktoobris 1478 mainitakse teda kui endist stiftifoogti.²⁴ Tema isa oli Otto Buxhöveden. Pole päris selge, kas järgnevalt esil olev Hinrik Bixhoveden on sama mees kui stiftifoogt, aga piiskop Peter von Wetbergil oli tollega palju pistmist. Näiteks kirjutas piiskop 22.08.1477 dokumendi selle kohta, et Hinrik Bixhovedeni süüdistas üks Beata-nimeline naine. Seejärel pidi ta 04.05.1478 käsitlema juba piiskop Judokus Hoensteini poolt tehtud otsust, mis lõpuks lahendas Hinrik Bixhovedeni ja Cornelies Grelle vahelise tüli. Ja tagatipuks teavitas Wetberg Tallinna raadi 11.09.1479, et Bixhoveden on kinni peetud.

Buxhöveden von, Johann. Saaremaa stiftifoogt 1527–1530, 1534. Tartu vasalli Otto Buxhövedeni poeg, kes abiellus 1525 varasema Saaremaa stiftifoogti Jürgen von Vietinghoffi lese Barbara Dönhoffiga. 04.08.1527 andis Osilia toompraost ja Tallinna piiskop Georg Tiesenhausen Arensburgi stiftifoogtile

Johann Buxhövedenile, tema abikaasale ja kahele lapsele laenuks Kargeduli küla Kärla kihelkonnas Saaremaal. Sinnamaani elasid Johann ja Barbara Jürgen II von Vietinghoffi poolt pärandusena saadud Sääre mõisas (Zerell). 24.08.1528 määras aga Osilia piiskopiks saanud Georg Tiesenhausen Sääre mõisa Johann von Buxhövedenile kuni Jürgen saab 16 aastaseks. 11.12.1534 mainiti Johann Buxhövedeni kui Arensburgi lossi *advocatus*, millest võib arvata, et stiftifoogt Godert von Gilsen oli oma ametikoha piiskopkonda tabanud tulide tõttu kaotanud ja asendatud Johanniga. Kaua ta seal uuesti olla ei saanud, sest aastast 1535 on stiftifoogtina tegutsenud Hinrich Kawer. 24.05.1536 olevat Johann andnud raeliikme vande. 12.08.1537 üüris piiskop Reinhold von Buxhövedenile, rae liikmele ja Saaremaa stiftifoogtile Kaarma kihelkonnas oleva Irrase vakuse (kuulus stiftifoogt Berent Bergile). Tegemist oli siiski endise stiftifoogtiga, kelle ametisolek lõppes samal ajal kui Reinhold von Buxhöveden valiti piiskopiks (1530). 25.04.1548 on Barbara Dönhoffi mainitud kui Johanni leske. Selleks ajaks oli Johann von Buxhöveden siis surnud. Aastatel 1527–1548 kuulus Johannile ka Paadla mõis (Padel) Kärla kihelkonnas Saaremaal.^{24,73} Ta osales 31.01-13.02.1534 Maapäeval Viljandis kus oli kirjas, et ta on Sõrvest.¹⁷ Samuti osales ta 21.08.1545 Maapäeval Wendenis.³⁹

Buxhöveden de, Johannes. Nimi ka Iohannes de Bixehovede. Rüütel, piiskop Hermann Buxhövdeni vennapoeg. Temale kuulusid 1319 Korwewere ja Saltovere külad Läänemaal Saastna lähedal (Kõera ja Salevere). Oli olulisemaid tegelasi tülis Riia linna, ordu ja Osilia tülides Liivimaa kodusõja aegadel. Ta oli Cabbila ehk Sassi mõisa omanik Saaremaal Valjala lähedal.^{41,151}

Buxhöveden, Jürgen (Georg). Esmakordselt mainitud Wolmaris 15.06.1526 koos Didrick Brakelli ja Johan Hattrafiga Osiliast. Maapäeval osales ka Reinhold von Buxhöveden, kes siis oli Osilia dekaan ja kellest tuli hiljem Osilia piiskop. 21.01.1527 oli ta rüütelkonna kogunemisel rae esindaja. 13.02.1534 esindas ta Osiliat kui toomhärja.¹⁷ Viimati on teda mainitud Osilia toomhärjana 21.08.1545.³⁹

Buxhöveden, Michell. Koluvere lossidroost 08.10.1534.²⁴

Buxhöveden von, Reinhold. Osilia piiskop 1530/1532–1541. Osilia toomdekaan 1519-1533. Kuigi paavst oli Reinholdi Osilia piiskopiks kinnitanud aastal 1532 mainitakse teda 06.1.1533 veel Osilia dekaanina ja Tartu toomhärana ja mitte piiskopina.³⁹ *

Buxhövden von, Theoderic. Liivimaa piiskopi Albert von Buxhövdeni ja Eestimaa (Lihula) ning Tartu piiskopi Hermann von Buxhövdeni vend. Osales 1222 Saaremaal Taani kuninga vallutusretkel ja jäi saarlastele kaotatud lahingu tulemusena pantvangiks. Vabanes pantvangistusest alles 1224. Oli vennast Tartu piiskopi Hermannis vasalliks ja sai tollelt läänistusena maid, arvatavasti Otepää kihelkonna. Oli von der Ropp mõisnikusoo rajaja.

C

Caghener, Bernardus. Kihelkonnapreester Mihklis, Soontaganas. Mainitud 18.11.1359.²⁴

Cantelberg, Sifridus. Osilia kanoonik 1438? 5.4.1438 andis paavst Eugenius IV Ferraras Sifridus Cantelbergile Pomezania kleeeriku ametikoha. 28.11.1438 taotles Sifridus endale 10 marga eest kanooniku kohta Osilia kapiitlis surnud praosti Winrich Fahrensbachi asemele. Kas ta selle endale sai, pole täpselt teada, sest Winricuse asemele soovis 15 marga eest Osilia praosti ametikohta endale Augustin Tiergart.²⁴

Caruli, Jacobus. Osilia kiriku vikaar 03.10.1519.²²

Cernyn, Nicolaus. Oli enne 11.10.1423 Osilia kanoonik ja läks siis kloostrisse (Nicolaus Summer sai prebende koguni 30 marka Cernini poolt vabaks jäänud Osilia kanooniku ja thesauruse koha eest). Enne seda oli Cernin saanud 20 marka prebende Tartu kanooniku koha eest (12.03.1422).²⁴

Christianus, Johannes. Kirikuhärra Märjamaal 1519.²⁴

Claweken, Nicolaus. Osilia kiriku vikaar 22.12.1531.²⁴

Cleyndanck, Johannes. Osilia dekaan 1453.²²⁹

Cnockey, Johannes. Mainitud 09.05.1360 kui Arlese peapiiskop Stephan nõudis paavsti bulla täitmist. Samas olid nimetatud ka teised Osilia kanoonikud: Gotfrid Mespöl, Nikolaus Prus, Bartholomeaus de Enna, Andreas Koskul ja Johannes Sternilebe. ⁴¹

Cobbing, Bernhard. Pärit Münsterist. Tegutses kuurias pikemat aega ametnikuna ning taotles paljusid erinevaid vaimulikukohti. Üldiselt jäid tema taotlused aga nähtavasti edututeks, kaasa arvatud katse saada Osilia toomdekaaniks (1470–71). Sellest hoolimata nimetati Cobbingit aastail 1474–80 järjekindlalt Münsteris resideerivaks Osilia toomhäraks ning pärast tema surma (arvatavasti 1483. või 1484. aastal) väideti talle olevat kuulunud nelja kuldarga suuruse aastasissetulekuga prebend. Selle hankimise kohta allikaline teave küll puudub, kuid siiski võib oletada, et talle anti see kompensatsioonina 1471. aasta paiku, sillutamaks teed dekaan Orgase kinnitamisele. ⁶⁰ Liivimaal Cobbing teadaolevalt kunagi ei käinud, kuid ta oli kohalike asjadega ilmselt kursis, olles vähemalt kahel juhul kuurias liivimaalaste asju ajanud: 1471. aastal esitas Tartu piiskop Andreas oma prokuraatori Cobbingi kaudu kaebuse Riia peapiiskopi vastu ning järgmiselaastal alustas Liivimaa ordumeister Bernd von der Borch oma lähisugulasele Simonile Osilia toompraosti koha taotlemist (sellest lähemalt allpool), tehes selle teiste seas ülesandeks notar Cobbingile. ⁵²⁵

Collatoris, Johannes. 08.04.1391 taotles prebende. ²⁴

Conrad. Kustos ja kanoonik Osilias 1309. Teda on mainitud seoses 26.04.1231 koostatud dokumendiga (paavst Gregorius bulla). ⁴¹

Consvelt de, Bernardo. Osilia kanoonik 03.03.1322, kes käis Avignonis koos teise Osilia kanooniku Henricus Langemanniga ja praost Johannesega seoses Tartu toomhärja Jacobi õnnistamisega Osilia piiskopiks. Enne aastat 1334 on piiskopkonnas olnud keegi Bernhardus, keda nimetatakse *rector scolarium* ehk nähtavasti oli tegemist skolastikuga. Kas tegemist oli Bernardo de Consveltiga, pole teada. ⁴⁶

Correver, Johannes. Osilia dekaan 1400–1422. Nimi on kirjutatud ka Korrever, Corever ja Gerner. Ebaselge alguse ja lõpuga dekaani ametipostil olnud kirikutegelane. Kuni 1400 oli Kihelkonna kirikuhärra. 02.01.1400 taotles endale Herman Hitfeldi vabanenud prebende konkureerides Ludovic Tateriga. Väidetakse, et ta oli Osilia kiriku dekaaniks juba aastast 1400.^{24,105} Sellel ametipostil on teda mainitud ka 01.06.1402. Arvatakse, et ta suri enne 21.05.1422.

Corvus. Preester Läänemaal 1298.²⁴

Costelen von, Gerlich. Ka Gerlacus de Castella ja Gherlaco de Castello. Kanoonik 1364–1368. 25.03.1364 määras paavst Urbanus V Märjamaa kihelkonnavaimuliku Garlaco de Castello Märjamaa preestriks ja Osilia kanoonikuks ja seda Petro Loytekeni vabanenud kohale. Teda soovitas sellel kohale Taani kuningas Valdemar. Selle eest sai Gerlich Avignonis prebende 8 hõbemarkka ning hiljem sai kümnnist.^{46,524} 03.04.1368 on teda mainitud kui kantorit (sangmeister).²⁴ Tartu piiskop Johannes Vifhusen määras talle veel aastal 1364 eelnevale lisaks Tartu piiskopkonna kanooniku prebendid.

Creul, Antonius. Kanoonik 1458–1459. 1455 oli Ermlandi toomhärja Frauenburgis. On mainitud 15.09.1458 Osilia kanoonikuna seoses tülide lahendamisega Osilia piiskopi ametisse määramise asjus.¹⁰⁹ 19.09.1459 kirjas kui kantor.¹⁰⁹ Osilia piiskopi Johannes Creuli vend. Nimi kirjutatud ka Krowel, Cruwel ja Anthonius.

Creul, Johannes. Osilia piiskop 1439–1457.*

Crumwater, Johannes. Pärit Ermlandist. Osilia kanoonikuna mainitud 01.08.1383. Tartu ja Osilia kanoonikuna kirjas 10.01.1385. Suri enne 20.12.1400.^{24,42}

Cruse, Clement. Kaarma kirikhärja (plebanus, pastor). „per honorabilem virum Magistrum Clementem Crusen pastorem in Carmel Osilien. dioc”. Tegutses nähtavasti aastatel enne 1520 ja oli mainitud sellel ametikohal 1490.⁵⁷⁶

Cruse, Jacob. Notar u.1532 piiskop Reinhold Buxhøweden ajal.²⁴

Curia de, Hermannus. 21.05.1350 palus Warmia piiskop prebende Warmia kanoonikule, kunstideaduste magistrile, Osilia kanooniku prebende.⁵²⁴

Cusleve, Kersten. 15.11.1383 mainitakse kirjas kui Osilia kiriku vasall.

Czernekow, Christian. Ka Zernekow. Pärit Danzigist. Immatrikuleeriti juulis 1476 Rostocki ülikooli. Magister. Tegutses peamiselt Tallinnas, aga aasta 1509 sügisel ja märtsis 1510 on mainitud kui Osilia ja Tallinna toomhärra. Vähemalt 1510 käis piiskopkonnas lahendamas Kõpu tuletorni ehitamisega seotud arvete klaarimist. 13.05.1510 oli teatanud, et ei saa Osilia piiskopiga kohtuda. 1513–1514 oli Tallinna piiskop.²⁴

D

Dartzo, Hinrico. Nimi ka Dartzow. Osilia kiriku vikaar 09.12.1381. Mainitud seoses toomhärra Hermann Bolne süüdistustega piiskopi tapmises.⁴²

Danckwardi, Nicolaus. Immatrikuleeritud Rostocki ülikooli 1471. Sai doktori kraadi. 13.11.1480 Haapsalus. 26.12.1481 tülis Osilia dekaaniga rahade pärast.¹²¹ 30.03.1491 kuraator Pärnus. Kirikuhärra Muhu kirikus pärast 1491, Osilia kiriku vikaar 24.11.1469.¹¹⁰ 22.04.1504 ja 22.02.1506 on teda mainitud kui doktor.⁴⁸ Tegutses ka Tallinnas.^{24, 110, 49}

Degener, Lenart. Vaimulik Haapsalu toomkirikus (prädikant) 1557–1560.²⁴

Delwich, Evert. Nimi ka Dellwig. Soneburgi foogt 1476–1488.^{20,24}

Delwich von, Johann. Osilia dekaan 1424–1437. 23.04.1424 on ta ennast tituleerinud ka Osilia ökonomiks ehk thesauruseks. Tema esimeste ametisoleku aastate dokumendid tekitavad segadust, sest mainitud on nendes peamiselt vaid dekaani eesnime ja sedasi on tekkinud segadus eelneva dekaani Johannes

Correveriga. Ta olevat kandideerinud vakantssele prebendidele Osilias 08.05.1423.^{RG} 23.01.1424 konkureeris Andreas Patkuli vabanenud Osilia dekaani kohale, kus konkurendiks oli Nicolaus Veckevert.^{RG} Johann von Delwich suri pisut enne 18.12.1437. Segane lugu on sellega, et teda on mainitud kohaloluks Riias 22.03.1439. Nähtavasti on tegemist veaga.⁴³⁷ Teada on, et tal oli vend Wermolt.^{473,589}

Dinckla, Johannes. Haapsalu õuekohtunik.⁶¹³

Dionysius. Kapellaan Lihula nunnakloostri aprillis 1519.²¹

Doenhoff, Hermen. Piiskopkonna ametnik (amtmann) Audrus 1553–1558.²² Mainitud veel 09.10.1558.

Doenhoff, Lodewich. Piiskopkonna ametnik Lihulas 1554.²⁴

Dolen de, Engelbertus. Tartu piiskop 1323–1341 ja Riia peapiiskop 1342–1347. 11.10.1342 väidetakse Avignonis, et sai Osilia kanooniku prebendid. 16.01.1344 olevat ta oma venna-pojale taodelnud suuremaid prebende Cammini piiskopkonnas.⁵²⁴ 18.07.1357 on teda mainitud olevat Tartu ja Osilia kanoonik.⁵²⁴

Dolgeman, Johannes. Notar 07.11.1513. Kleerik Haapsalus 1515–1517.²⁴

Dornenburg von der, Dietrich. Teise nimega von der Lage. Soneburgi (Maasilinna) foogt 1451–1459. Esmakordselt mainitud 08.07.1451 orduinventuuri protokollis. Teda on veel mainitud 19.06.1453, 29.08.1453, 20.12.1457. Viimati mainitud kirjas on tema nimeks Dirk van der Loghe.¹⁰⁹ Järva foogt 1462–1470, Tallinna komtuur 1470–1471, 1472–1480 Viljandi komtuur, 1482 kirjas kui Viljandi vana komtuur. Elas Laisil ja osales aastatel 1457–1458 Preisimaa 13-aastases sõjas. Aastal 1472 püüdis ta oma venda Cordi kõrgmeisteri poolt Saksa ordule vastu võtta, kuid asjata.

Drolshagen, Brun. Nimi ka Bruno. 02.06.1543 anti talle Osilia meespäeval lään. Kuhu, dokumentides ei mainita.¹²⁶

Drolshagen, Hans. Pärit Westfalenist. Haapsalu lossi droost.⁵⁸⁹ 01.03.1439 saatis ta vastuse Tallinnasse seoses tüliga kahe tonni tursa müümisel-ostmisel.¹⁰⁷

Drolshagen, Heinrich. Mainitud kui kirikumeest 27.10.1437 seoses Jurside läänistusega.¹⁰⁷

Droste, Johann. Kirikuhärra Perona püha Thomase kirikus 1531–1534. Mainitud viimati kirikuhärrana 20.02.1534.^{24, 291}

Duerge, Gerardus. Pöide foogt. vt. Gerhard von Jork.

Duicker, Everth. Ametnik Lihulas 1552–1553.²⁴

Dulmen, Johannes. Kirjas kui Turu kanoonik. Tal oli saanud prebende erinevatesse kapiitlitesse ja sealhulgas Osilia kapiitli jaoks. Minitud 01.03.1390.²⁴ Kas ta ka tegelikult Osilia kanoonik oli, pole teada.

Dumbstorpe von, Hermann. Saaremaa (Arensburgi) stiftifoogt 1542–1548. Esmakordselt mainitakse Saaremaa stiftifoogtina 24.03.1542 ja viimati 13.03.1550. Aasta hiljem on ta kirjas kui stiftifoogt Kuramaal.²⁴

Dunhammer, Peter ja tema kaks venda **Hans** ning **Hermen**. Mainitud 27.06.1496. Haapsalu elanikud.⁶¹³

Dusborch, Johannes. Teatakse ka nimega Dusenberg. Väidetavasti sai endale Johann Bertkowi Osilia kanooniku prebendi aastal 1473.⁵²⁵ Täit selgust selle väitel aga pole. Oli piiskop Peter Wetbergi sekretär 1489. Aastatel 1492–1500 oli Tallinna toomhärja ja 1501–1503 Tartu toomhärja. 1508–1513 oli ta Tartu praost. Aastal 1514 oli piiskopikandidaat. Oli elus veel aastal 1520.²¹

Dusterwalt, Bernardus. 20.01.1369 kleeirik Lihulas.²⁴

Duvel, Johann (Johannes). Osilia viitsedekaan ja dekaan 1557–1562, toomhärja ja kantor. Toomhärrana ehk rae liikmena mainitud 1543–1562. Mõnedes allikates on toodud välja kaks sama nimega ja samaaegset Osilia toomhärrat. Mõlema kohta on ka teateid, et oleks olnud dekaan või viitsedekaan. Võrreldes mõlema esitatud isiku aegridu võib siiski tulla järeldusele, et

tegemist on sama isikuga. 18.04.1524 olevat ta olnud Haapsalu Nikolai kiriku preester. Siis mainitakse seda kirikut esmakordselt. Seejärel oli ta 1526–1539 kirikuhärra Vormsil ja siis ajavahemikul 1539–29.01.1542 kirikuhärra Noarootsis. Aastal 1542 mainitakse teda esmakordselt kui toomhärnat. 1549 mainitakse teda Käina kiriku kirikuhärrana. Mitmel korral mainitakse teda ka kantorina ja sealhulgas 16.12.1551. 1552 käis ta Pärnus Maapäeval. Novembris 1557 on tema kohta kirjas, et oli jälle Nikolai kiriku preester ning tegemist oli Osilia viitsekakaaniga ning seda aastani 1560. Juunikuul 1561 mainitakse teda esmakordselt Osilia toomdekaanina ning seda kuni 27.07.1562.^{22,23,24} Perekonnanimeks on ka kirjutatud Teuffel. Temale kuulus Mäemõisa mõis 1548–1563.

Dönhoff, Barbara. Reina mõisa (Saltack) omaniku Goswin Dönhoffi tütar, kes oli algul abielus Saaremaa stiftifoogt Jürgen I von Vietinghoffiga. Pärast abikaasa surma abiellus aastal 1525 hilisema Saaremaa stiftifoogti Johann von Buxhövedeniga (stiftifoogt 1527–1530). Poeg Jürgen II von Vietinghoffist tuli Saaremaa stiftifoogt 1560.⁷³

Dönhoff, Weddig (Wedig). Läänemaa stiftifoogt 1548–1552. Oli stiftifoogtiks pikaajase stiftifoogti Wolmar Treydeni valitsusaja keskel. Esmakordselt on teda mainitud stiftifoogtina (augustis) 1548 ja seejärel 12.10.1548 ning 26.06.1549. Viimati on teda sel ametikohal mainitud juunikuul 1552. Seejärel seda tiitlit ta kandnud ei ole ja näiteks 01.10.1553 on teda mainitud samas dokumendis koos Läänemaa stiftifoogti ametikohale tagasi tulnud Wolmar Treydeniga. 26.07.1554 müüs oma maja, aia ja muud hooned Haapsalus ja kaks küla Haapsalu lähedal adramaade, kõrtside ja kõige muuga (Melkekull ehk Mäeküla rannikul ja Pillemeke, mille tänapäevane asukoht ei ole teada) rae liikmele ja hilisemale Läänemaa stiftifoogtile Claus Aderkasele. Pärast seda on temast teada, et elas Strasdeni (Strazde) mõisas Kuramaal ja suri aastal 1565. Tema isa oli Strasdeni ja mitme teise mõisa omanik Kuramaal Gerhard Dönhoff ja ema Elisabeth von Sacken. Tädi Agneta oli abielus Gerd Molderi tütre tütre Agnetaga Kuusnõmme mõisast. Abielus

oli Weddig Thekla von Altenbockumiga ja teada on üks nende tütar, Elisabeth Dönhoff.^{21,22,24,50,69}

E

Eberhardus. Lääne-Nigula (Pöna) kiriku plebaan 1367.²⁴

Eckenstamm, Hermann. Pastor Vormsi kirikus 1558.²⁴

Eckke, Johannes. Osilia kiriku vikaar 1483–1487, kes käis Roomas.²³

Eichler, Theodericus. Plebaan Püha kirikus 18.12.1522.^{24, 422}

Eldagessen, Johannes. Kuraator (köster) Kullamaal 20.03.1389.^{24, 42}

Elisabeth. Ka Elisabeth. Lihula nunnakloostri abtiss 18.10.1433.

Elisabeth. Lihula abtiss 1526.

Enna de, Bartholomeaus. Mainitud 09.05.1930 kui Arlese pea-piiskop Stephan nõudis paavsti bulla täitmist. Samas olid nimeta-tud ka teised Osilia kanoonikud: Gotfrid Mespöl, Nikolaus Prus, Johannes Cnockey, Andreas Koskul ja Johannes Sternilebe.⁴¹

Eppenschedet, Iwan. Loobus aastal 1473 Osilia väikesest prebendist pärast magistrikraadi omandamist ning püüdis seejärel saada Tartu ja Tallinna toomhäraks. Nähtavasti palju tegemist Osilia kapiitliga ei olnud.⁵²⁵ Aastaks 1478 oli ta juba surnud.

Ermandern von, Christoffer. Piiskopkonna ametnik Hiiumaal 18.05.1555.²⁴

Ermys, Johann. Pastor Vigalas 1530.²⁴

Essen, Rudgerus. Olevat 1371 olnud Osilia skolastik, mille kohta aga kinnitust pole.

Etzbach von, Wilhelm. Liivi ordu liige, Soneburgi foogti kumpan u. 1520 pärast Detlev Platet. Viljandi linnusekomtuur 1529, Kursi komtuur alates 1530 ja Vindavi komtuur alates 1535. 1545 loobus ametist ja elas veel Vindavis 1562.

Everstein von, Everhard. Saaremaa stiftifoogt, kelle kohta andmeid eriti vähe. Teada on, et tal oli õde Elisabeth ja ta suri aastal 1400. Samal ajal oli Liivi ordu käsknikuna Kuldiga komtuurina tegutsenud krahv Meinhard von Everstein, kes suri 1399. Kas neil kahel mehel mingi omavaheline seos oli, pole teada.

Ewalt. Osilia piiskopi kaplan 1515.²⁴

F

Fahrensbach, Dietrich III. 1495–1578. Nimi ka Varensbeke. Osilia raehärra, piiskopkonna ametnik ja kohtutäitur. Pikem jutt Fahrensbachide peatükis. *

Fahrensbach, Johannes. Nimi ka Varensbeck ja Varensbach. Sarnase nimega piiskopkonna ametnikke oli mitu ja seetõttu on Johannes Fahrensbachidega suuri segadusi. Siinkohal vaadeldav kanoonik ja toomhärra oli ametis vähemalt 25.01.1515 kuni detsember 1535. ^{21,24} *

Fahrensbach, Johannes. 1406 immatrikuleeritud Kölni ülikooli kui Osilia kanoonik.²¹ Erfurti ülikoolis õppis ta 1458. Oletatavasti Wilhelm Fahrensbachi vanuselt neljas poeg, kes suri kusagil pärast 1468.

Fahrensbach, Johann III. Nimi ka Varensbecke. Pärit Uuglast (Udenkul). Immatrikuleeriti Rostocki ülikooli 17.08.1499 kui Iohannes Varensbeke Revalist. On mainitud 03.02.1530 kui Hauptmann, mis tähendab ka lossidroosti. ⁵⁰ Vahepeal oli lossidroostina olnud Helmoth Wrangell, aga järjekordselt nimetatakse lossidroostiks Haapsalus Johannes Fahrenbachi veebruaris 1534. Aastal 1555 on Johannes Fahrenbachi kohta kirjas, et oli raehärra. ^{21,24} *

Fahrensbach von, Laurens. Nimi ka Laurentz. 30.06.1519 mainitud kui Osilia Rüütelkonna esindaja Haapsalus toimunud Meespäeval.¹⁷

Fahrensbach, Reinhold. Wilhelm I von Fahrensbachi lapselaps. Osilia raehärra. *

Fahrensbach, Wilhelm I. Esimene teadaolev Fahrensbachide suguvõsa esindaja piiskopkonna aladel, Läänemaa stiftifoogt. Piiskopkonda saabus ta nähtavasti 1383 (teistel andmetel 1385). Tema afäärid tekitasid piiskopkonnas suure tüli. Wilhelm I Fahrensbach suri nähtvasti aastal 1443. *

Fahrensbach, Teodericus. Immatrikuleeriti Rostocki ülikooli 01.09.1501. Pärit Osiliast, perekonnanimi Varensbeke.⁵⁸⁷

Fahrensbach, Winricus. Osilia praost 1423–1438. *

Ferber, Mauritius. Elas 1471–01.07.1537. Aastal 1515 sai Siena ülikoolist nii ilmaliku kui kanoonilise õiguste doktori kraadi. 20.11.1519 sai prebende Osilia kanooniku koha eest, mis oli vabanenud Ludolf Messerschmiti surma tõttu 05.11.1519. Kas selle endale sai, pole teada.^{21,525} Oli Tallinna kanoonik juba 1507 ja Tartu toomhärja 1519–1523 ning ka Lübecki toomhärja. Hiljem oli Ermlandi piiskop 1523–1537. ⁵⁵² Preisimaa hertsog Albrecht ja tema vend, Riia peapiiskopi koadjuutor Wilhelm, püüdsid Mauritius Ferberit 1534. aasta alguses sisse segada Saare-Lääne vaenusesse, soovides temalt saada ametlikku Osilia piiskopi Reinhold von Buxhoevedeni vastast seisukohavõttu. Ferber keeldus seda siiski andmast, viidates, et tülüküsimust tuleks arutada paavsti juures ja et see tuleks lahendada ainult rahumeelseid vahendeid kasutades.

Firx, Hans. 26.08.1496 Lihula nunnakloostri maadevalitseja.

Flandria de, Ludolph. Ka Ludolfus, Luteke von Flandern. Osilia kiriku toomkapiitli dekaan 23.12.1350⁴¹ –1361 ja 1363–1368. Esmakordselt on mainitud kanoonikuna 23.12.1359.⁴¹ Pärast vahepeal dekaanina tegutsenud Conraduse nimetamist Osilia piiskopiks Konrad II (24.07.1363) paavst Urbanus V poolt, nimetati Konrad II ettepanekul uueks dekaaniks Ludolphus de Flandria (28.07.1363), kes sai prebende 16 kuldfloriini.⁵⁶¹ Paavst lisas veel oma supliigis “*Fiat et ultra predictam dimitte aliam prebendam*” ehk “Tehke mõni muu soodustus peale eelnimetatu.” Samas tekkisid aga tülid temale makstavate prebendide suhtes (29.07.1363 ja 25.10.1363).⁵²⁴ Viimati on teda dekaanina mainitud 03.04.1368.⁴²

Fridach, Ewert. Soneburgi foogti kumpan 13.08.1484.⁵⁵³

Friesendorf, Heinrich. Oli Soneburgi hauptmann ehk linnusepealik 16.11.1438.¹⁰⁷

Fulco. Eestimaa piiskop 1167 (1165) kuni 1178? Määrati ametisse Taani kuninga määrusega. Varem munk Lõuna-Prantsusmaal La Celle kloostri. Ametisse pühitses Lundi peapiiskop. Eestis 1169 ja 1178. Aastast 1171 paavst Alexander III määrusega abiline Nicolaus. *

Fürstenberg von, Aloff. Soneburgi foogtina mainitud 1499 ja 1507. Oli elus veel 1515 ja nähtavasti ka hiljem. Millal ta Pärnu komtuur oli, pole täpselt teada. Arvatavasti 1520–1522. Pärnu linnakirikus on olnud hauaplaat, mis tänaseks on kaduma läinud, kus oli kirjas, et see oli pühendatud vanale Soneburgi foogtile ja aastaks on märgitud 1522.^{19,20,554}

Fürstenberg von, Goddert. Nimi ka Gotthard. Soneburgi foogt 1507, kohe pärast Aloff Fürstenbergi. Aastatel 1498–1503 oli kumpan Riias, täpsemalt Salaspilsis.²⁰

G

Gabler, Thomas. Osilia toomdekaan 1554–1559. Esmakordselt mainitakse Osilia ja Tallinna piiskopi Georg von Tiesenhauseni kantseleiametnikuna ja notarina 02.08.1530. Nähtavasti oli ta Bologna ülikoolist saanud magistri kraadi. Kaks kuud hiljem piiskop suri ja Thomas osales järgmise piiskopi valimistel (30.10.1530) kui piiskopiks valiti Reinhold Buxhöweden. Uueks notariks sai siis Jacob Cruse.²⁴ 13.02.1534 oli ta Osilia rüütelkonna esindajana Viljandis Maapäeval.¹⁷ Alates 1554 on teda mainitud kui Osilia toomdekaan ja seda kuni 16.10.1559 kui piiskopkonda müüdi Taani kuningale Friedrich II-le.^{24,420} Temast on veel teateid piiskopkonna aladel 16.12.1561 ja 1562.²² Thomas Gabler on maetud Lübecki toomkirikusse. Ta suri 20.03.1572. Praeguseks kaduma läinud hauakivil oli tekst: „Anno domini 1572 20. martii obiit venerabilis et eximius vir dominus et magister Thomas Gabler, ecclesie Osiliensis in Livonia decanus, comes Palatinus ac hujus ecclesie canonicus, cujus

anime deus sit propitius. Amen. Omne solum forti patria est. Coecus eras, hyemem ventos perpressus et imbres, Plena sed in Christum mens tua luce fuit.“²⁴

Gade, Adrian. Nimi ka Gadde. 1552 oli Haapsalus maa-ametnik. 1559 detsembris sai temast väidetavalt Osilia kanoonik. Esmakordselt mainitud juba 1538.²⁴

Gellinckhusen, Hermannus. Osilia toomhärä 1534–1545. Tartu dekaan 1542. Esmakordselt mainitud Osilia toomhäräna Maapäeval Viljandis 13.02.1534 ja viimati kui Osilia toomhärä Maapäeval 21.08.1545 Wendenis.^{17,24,39} Tema vend Johann oli Tartu dekaan 1528–1541.

Gellinckhusen, Johann. Väidetud, et oli Osilia dekaan aastal 1541. Samas väidetakse, et see info oli tõenäoliselt ekslik.²⁴²

Gemmekoven, Reinolt. Esmakordselt mainitakse teda aastal 1550. 28.07.1557 määrab piiskop Johannes teda Valjala kiriku-kihelkonna kiriku praostiks. Oli konkureerinud Jobst Muntzeriga. Veel aastal 1560 oli ta praostina tegevuses.^{24, 422}

Gerhardus. Osilia kanoonik 13.05.1254.⁴⁶

Gerholt, Laurentius. Kirikuhärä Kirblas 1526–1531.²⁴

Gerver, Johannes. On vaid teada, et 21.05.1422 suri sellenimeline Osilia kanoonik.²⁴

Gerwer, Petrus. 12.03.1392 taotles Osilia piiskopilt ja kapiitlilt stipendiumit (kollatur) 25 marka.²⁴

Gerwil. Osilia kanoonik 1298.²⁴

Gilsen, Diedrich. Osilia toomhärä, keda on mainitud 07.09.1542 ja siis veel 1543 seoses Kiltsi (Wittenfeld) mõisaga. 1557 mainiti teda seoses Taebla mõisaga.^{22,50}

Gilsen von, Godart. Saaremaa (Arensburgi) stiftifoogt 1530–1531, 1532–1534. Tuntakse ka nimedega Gotthard, Godert jm. Gilsen pärines ilmselt Läänemaalt. 1528. aastal võis ta olla Preisimaa hertsogi Albrecht von Hohenzollerni teenistuses, 1530. aastal on teda aga mainitud Kuressaare stiftifoogtina, kellena ta keeldus esialgu linnust vastvalitud Osilia piiskopile Reinhold

von Buxhoevedenile üle andmast, kuna talle ja teistele ametnikele ei olnud palka makstud. Hiljem tema suhted piiskopiga aga paranesid ning 1532. aasta lõpus, kui Läänemaa aadlikud eesotsas Georg von Ungerniga valisid endale uueks piiskopiks Riia peapiiskopi koadjuutori Wilhelm von Hohenzollerni, jäi Gilsen Buxhoevedenile truuks. Teda on mainitud Saaremaa foogtina 12.11.1532, 17.11.1532 ja 06.12.1532. Ta käis Maapäevadel Wolmaris 1533, Viljandis 1534 ja Wendenis 1545. Viimati mainitud Maapäeval on tema tiitliks antud Arensburgi foogt. 1533. aastal juhtis ta rüüsteretkede korraldamist Läänemaale ning 12. augusti paiku tapsid tema sõjamehed toomhärja Michael Gralowi. Gilsenit selles mõrvas siiski otseselt ei süüdistatud ning ta jäi Saaremaa stiftifoogtiks kuni 1534. aasta oktoobrini, mil teda selles ametis on viimast korda mainitud, detsembris oli stiftifoogtiks ka enne Gilsenit selles ametis olnud Johann von Buxhoeveden. Godart von Gilseni õde Dorete abiellus Kuusnõmme ja Koltse mõisa omaniku Gerdt Moelleri poja Haapsalu lossi õuejunkruga Johann Moelleriga.^{22,24,73}

Gilsheim, Rembert. Osilia piiskopi sekretär 08.02.1551 ja novembris 1553.²⁴

Gobener, Caspar. 04.05.1473 Osilia kiriku vikaar.²²

Godefridus. Mainitud vaid ühel korral Osilia dekaanina 15.06.1319.⁴¹

Gotfridus. Osilia dekaanina mainitud vaid ühel korral (28.03.1264). Nähtavasti oli ta varem tegutsenud Saksamaal Aacheni lähedal Burtscheidi kloostri (1250 ja 1257).²² Teise variandina on välja pakutud, et tegemist ongi Gerhardusega, kes 1254 oli piiskopkonna kanoonik.

Gotlandia de, Johannes. Vaimulik Muhu kirikus u. 1350.²⁴

Gottfried. Osilia esimene piiskop 1228–1229. Dünamünde tsistertslaste kloostri abt 1211–1227. Enne seda tegutses Saksamaal mungana ja kloostri abti asetäitjana. On arvatud, et temast tuli Osilia piiskop juba 1227. Aga juba aastal 1229 lahkus Gottfried piiskopkonnast tülide tagajärjel. *

Gottfridus. Plebanus Pärnu-Jaagupis (Korbe) 04.04.1325. Kiriku kohta siis veel andmed puuduvad.^{24,39} 23.08.1320 olevat Riia peapiiskop ja kapiitel andnud oma õpetlasele Gottfried von Memelile prokuratuuri koos kõigi seaduslike klauslitega kuuria kohtuprotsessi läbiviimiseks. Ta pidi esitama kaebuse kogu ülemäärase rõhumise peale, mida Osilia kirik ja kogu Liivimaa kristlik kogukond ordu käest kannatas, mõrvade ja teiste ordu poolt toime pandud kuritegude vastu. See plaan jäi aga ellu viimata. See Gottfried ooli identne hilisema Korbe samanimelise preestriga, kellest 1325. aastal räägitakse, et ordu oli ta vangi võtnud ja hoidnud kaua vahi all. Peeti vangis, kuni lubas, et ei räägi kunagi paavsti ees korralduse vastu.⁵⁸³

Gracianyng, Johannes. Nimi ka Gracianinch. Aastal 1372 oli kirjas kui Osilia piiskopi ametnik. 22.10.1372 nimetas paavst Gregorius XI tema Osilia kanoonikuks.⁴⁶ 15.11.1383 mainiti teda Osilia kapiitli kirjas Liivimaa ordumeistrile kui Osilia kanoonikut.⁴² 10.01.1400 sai tema prebendid endale Henricus Ixkule.²⁴

Gralow, Jacobus. 03.04.1519 mainitud kui Osilia vikaar. 1531–1533 tegutses Valjala kiriku pastorina. Veel aastatel 1533, 1539 ja 1549 on ta kirjas kui Osilia kiriku vikaar. Temaga samaaegselt oli Osilia toomhärana ja thesaurusena Michael Gralow.^{24, 291, 422} 1520 on tema juurde kirjutatud skolastik, aga samal ajal oli skolastikuks Reimarus Bartman.

Gralow, Michael. Kanoonik, varahoidja, notar. Esmased teated Tallinnas 06.08.1512. Alates 1521 tegutses lühiajaliselt Haapsalu Jaani kirikus preestrina. 1518–1519 oli Osilia piiskopi kantsler. 12.08.1518 oli kirja panemas piiskopi poolt loodud reeglistikku. 04.05.1520 on kirjas kui Osilia kanoonik. Toomhärana ja kantslerina kirjas 1522–1524. Taotles endale Taebila mõisa prebende. Tapeti jõhkralt enne 22.08.1533, nähtavasti 12.08.1533, Läänemaal toimunud vaenuse ajal. Siis olevat ta olnud Osilia thesaurus ehk varahoidja. Temaga samal ajal tegutses Osilia vikaarina Jacobus Gralow, kes oli ka Valjala kiriku pastor 1531–1533.^{24,291}

Grope(n), Johannes. Aastatel 1522–1524 viimane katolik preester ja esimene luterlik pastor 1524–1527 Kaarma kirikus. Oli ka preester Haapsalus Jaani kirikus kuni 1524. 1527 mainitud kui Kaarma kiriku vikaar.^{24, 422} Samanimeline oli maa-ametnik 1519.

Grove, Ludolf. Osilia piiskop 1449–1458. *

Gruel, Marquard. Osilia kanoonik 1449–1469. Ta immatrikuleeriti 30.6.1430 Rostocki ülikooli. Esmakordselt mainitakse teda Osilia toomhärana kahes kõrgmeistri kirjas 10.08.1449 seoses Johannes Creuli ja Ludolf Grove tüliga Osilia piiskopitooli pärast. Gruel käis selle pärast Roomas ja kõrgmeister oli arvamusel, et kohtukulud peab maksma toomhärna Marquardus Gruel. Marquardus oli maksnud kohturaha 20 Reini guldenit, aga kõrgmeistri arvates läks kohus maksma 600 tukatit.¹⁰⁸ Vaevalt, et piiskop oma esindajana kasutas kogenematut kanoonikut ning seetõttu võib arvata, et Gruel tegutses kanoonikuna juba enne aastat 1449. Viimati on Marquard Gruelit (Gryvel) mainitud Osilia toomhärana mainitud Lüübekis 08.12.1469. Aga enne seda (04.06.1469) oli tal sekeldusi piiskop Judokus Hoensteiniga.¹¹⁰ Gruel kuulus 1458–1460 Roomas käinud Vatelkannet toetavasse delegatsiooni ja jaäigi sedasi Judokuse konkurenti Vatelkannet toetades oma toomhärarakohast ilma.⁵²⁵

Guillelmo. Modena piiskop Wilhelm, paavsti legaati Vt. Wilhelm.

Gulen, Johannes. Osilia kanoonik ja skolastik 20.03.1389.⁴² Mainitud ka 06.01.1400 kui Osilia kanoonik ja Tartu kanoonik.²⁴

Gulerth, Konderth. Kullamaa kirikuhärna 1528–1534.²⁴

Gyme, Gert. Osilia toomhärna, kes taotles Osilia prebendi juba 1458. Esmakordselt mainitakse Osilia toomhärana 1474. Ta oli ka Tallinna toomhärna.⁵²⁵

H

Hake, Tydeman. Arvatav Läänemaa stiftifoogt aastal 1439. 15.01.1439 on teda mainitud koos Cord Hanoveriga ja mõlemale on tiitliks piiskopi teener. Hanover oli aga samal ajal Saaremaa

stiftifoogt, millest võib järeldada, et mõlemad olid stiftifoogtid. Sellele lisaks on Tydeman Haket mainitud Haapsalu lossidroosti kirjas Tallinnasse seoses Osmussaare kalurite kaebusega, et nood ei olnud kahe tonni tursa eest saanud tasu. Samas mainitakse, et Tydeman Hake ei olnud siis veel abielumees.¹⁰⁷

Hamersleve, Henning. Osilia kanoonik 1381–1425. Viiteid on Vana-Pärnule.²³ 18.01.1375 määras paavst Gregorius XI ta Püha Vaimu kiriku kaplaniks (cappellan). Viiteid on ka sellele, et oli varem Padise kloostri. Presbüter. Koht oli vabanenud seoses Heydenrici de Saxonia surmaga.⁴⁶ Oli Perona kiriku vikaar 1375–1381. Esmakordselt mainitakse Osilia toomhärana 09.12.1381.⁴² 20.03.1387 on kirjas kui Halberstadti diotseesi klerik. Suri enne 22.09.1425, sest siis jagati uuesti tema prebende.^{RG} Järgmine kord mainitakse teda 04.08.1438 seoses tema testamendiga.¹⁰⁷ Seega oli ta oma ametis üsna pika aja – 44 aastat.

Hamme, Theoderic. Lübeki klerikut Theoderico Hammet on mainitud esmakordselt 30.07.1346 kui ta Avignonis palus kanooniku kohta Tartus. Varem oli ta ülikoolist endale saanud kunstide magistri tiitli, mida ta pidevalt esile tõi.⁵²⁴ 25.03.1364 sai ta Taani kuninga Valdemari toetusel Osilia kanooniku koha ja seda samal päeval Gerlacus de Castello.⁴⁶

Hanover, Cord. Ka Cordt Hannover ja Honover. Läänemaa stiftifoogt 1420–1427, Saaremaa stiftifoogt 1427–1439. Esmakordselt on teda mainitud 25.06.1420 Osilia toomkapiitli kirjas Tallinna raele. Ka kirjas 15.06.1427 mainitakse teda kui piiskopi teenrit. Teda mainiti siis ühes kirjas tiitliga „stiftidiener” (23.06.1430).¹⁰⁶ Täpset selgust Cord Hanoveri stiftifoogti karjääri kohta pole. Nähtavasti sai ta Läänemaa stiftifoogtiks 1420. 1427 siirdus ta Saaremaa stiftifoogtiks ja tema asemele Läänemaal tuli Hans Binol. Samal ajastul oli Lihula komtuurina tegutsemas Heinrich von Hanover. Mis seos nendel kahel Honoveril oli, pole täpselt teada. Hans Bode poolt Tallinnast saadetud kiri ise puudutas Läänemaa endise stiftifoogti Hans Binoli (Bynolti) ajast pärit probleeme seoses võltsimise ja Mustpeade rahade arestimisega. Rahad oli Tallinnas arreteerinud raehärra Henning Rumor ja Tideke. Väidetavasti olevat need

rahad kuulunud Haapsalus asuvale vikaariale endise stiftifoogti Hans von Binoli võlgade tõttu. Kuna selle annetasid Läänemaa Mustpead ja sellel polnud stifti võlgadega mingit pistmist ning sedasi paluti see raha vabastada. 26.06.1430 pooldas rahade vastamist ka Osilia kapiitel.⁶¹² 15.01.1439 on teda mainitud piiskopi kirjas kui *stiftsdiener* koos Läänemaa stiftifoogt Tydeman Hakega, keda samuti mainiti kui stiftsdiener.¹⁰⁷

Hanover, Heinrich. Nimi ka von Hannöver. On mainitud kui Lihula komtuur (14.10.1347). Enne seda olevat olnud Riia komtuur (1338).^{24, 41, 289}

Hantel, Nikolaus. Soneburgi foogti kaplan 22.02.1440.^{24, 107}

Hapezelle, Jacobus. Ka Hapesel ja Jakob Hapesellis. Kanoonik 1363–1400. Avignonis 22.08.1363 teatati, et Osilia vabanenud kanooniku koha saab endale Tartu piiskopkonna ametnik, Osilia Püha Thoma vikaar Peronast (antiikse Perona) Jacobus Hapezelle. Ta sai koha eest prebende 18 hõbemarkka ja edaspidi kuni kümnendiku aasta sissetulekutest. Samas mainiti teda Urbanus V poolt Perona Thoma kiriku vikaarina jälle 28.05.1366.^{524,46} Mainitud on teda veel 01.11.1371 Avignonis seoses Tartu kleeeriku Hermanno Vekeveri sooviga saada kohta Osilia kapiitlis. Esmakordselt mainitud kui toomhärja 19.02.1381 ja seejärel veel 15.11.1383. On ka viiteid, et Jacobus Hapezelle oli Osilia kapiitli elektiks ehk väljavalituks piiskopi toolile juba aastal 1381 ja seda kohe pärast piiskop Heinrich III mõrva. Paavstidel olid aga miskipärast omad soosikud Sluter ja Langenstein.²⁴ Nendest siiski piiskoppi ei tulnud ja kuna varasema ordumeistri vennapoeg Winrich von Kniprode jaoks leiti ordu poolt rohkem raha, siis määrati hoopis too Osilia piiskopiks. Viimati on Hapezellet mainitud 02.11.1406 seoses laenu tasumisega piiskopi ja Jacobuse vahel.^{24, 42, 43} Selleks ajaks oli Jacobus juba surnud. 10.01.1400 taotles tema ametikohale prebendidega Nicolaus Veckevert ja sai selle eest 8 markka.²⁴

Hartorff, Aloff. Koluvere lossidroost 1549–1551.²⁴

Hartung. Osilia piiskop 1310–1321. Enne seda oli 1302–1310 Osilia kanoonik. *

Hartung. Osilia ametnik ja toomhärä, keda mainitakse 21.07.1341 maade jagamisega seoses.⁴²

Hastfer, Hinrik. Arensburgi lossi köögameister 1530.²³

Hastver, Claus (Nicolaus, Clawes Hastfer). Läänemaa stiftifoogt 1529–1534. Millal ta täpselt stiftifoogt oli, pole täpselt teada. Samas ajavahemikus on stiftifoogtina olnud kirjas ka Reinhold von Ungern, Dietrich Kalff, Reinhard von Rosen ja keegi Bernsdorf. Ajad olid segased, sest pärast piiskop Georg von Tiesenhauseni ajal ning pärast seda algasid vaenused, mis puudutasid ka stiftifoogte. Teda on mainitud 13.10.1518 Lemsalus. 15.06.1526 on ta kirjas kui raevärä. Läänemaa stiftifoogtina on Claus Hastveri mainitud 26.06.1529, 03.03.1530, 11.9.1530, 15.2.1531, 4.3.1532, 5.3.1532, 3.1.1533, 14.02.1534, 12.03.1534, 10.1534 ja ka 16.07.1537. 27.01.1535 on teda mainitud seoses varade konfiskeerimisega.^{17,22,24,39,50}

Heidelsberger, Johannes. Organist Haapsalu toomkirikus kuni 1538.²⁴

Heinrich I. Osilia piiskop 1234–1260. Ametisse määras paavsti legaat Wilhelm. Dominiiklane. Proovis piiskopkonnale tagasi saada segastel aegadel ordu ja Riia linna valdusteks läinud maid. Tegi kokkuleppe orduga ühise kivilinnuse ehitamiseks Lihulas (1238). Aastal 1241 prooviti tema õhutusel laiendada katoliikliku kiriku mõjusfääri ida suunas, mis aga ebaõnnestus. Käis Roomas 1241. aastal. 1251 võttis vastu otsuse katedraali rajamiseks Vana-Pärnus (Perona). Sinna ehitati ka linnus ning tegutses kapiitel. Suri 10.03.1260 Vana-Pärnus ja ta maeti kohalikku toomkirikusse. *

Heinrich II. Osilia piiskop 1286–1294. *

Heinrich III. Osilia piiskop 1374–1381. *

Heinrich VII. Heinrich von Hohenstaufen, Saksamaa kuningriigi kaaskuningas (1220–1235). Andis 01.12.1224 regaaliad Liivimaa piiskopile Albertile. 01.10.1228 kuulutas välja Osilia piiskopkonna.

Heinrico. 24.05.1430 Osilia piiskopi Christian Kubandi kaplan.¹⁰⁶ Võis olla Mihkli preester Heinrich Leppin.

Henricus. Sai paavst Urbanus IV poolt 21.01.1264 ja Riia praosti soovitusel Osilia kanoonik. Varem alamdiakon Riias.^{27,112} Oletetavasti tuli temast hiljem Osilia piiskop Heinrich II.

Helmerhusen, Heinrich. Osilia vaimulik ja notar 10.01.1385.⁴²

Helwing, Johann. Nimi ka Helwich ja Helninck. Osilia kanoonik 1417–1432. Mainitud Osilia skolastikuna 07.12.1417 ja 13.11.1423. 07.12.1417 kandideeris Osilia praosti kohale, aga ei saanud seda endale.^{RG} 08.02.1425 on teda mainitud Marienburgis kui Rooma saadetud Osilia toomhärra. Roomas olnuna ongi ta kirjas 12.03.1425. 20.09.1427 ja 17.02.1429 on Johann Helwingi kohta kirjas, et ta on kantor ja seda teiste kapiitli liikmete nimekirjas. Nähtavasti oli ta ka siis kapiitli liige.¹⁰⁵ Viimati on Osilia toomhärрад Johann Helwichi (Helwing) mainitud 24.10.1431 saadetud kirjas Tallinnasse. Selle kirjutas ta koos Osilia dekaani Johannes Delwichiga.¹⁰⁶ Suri 21.07.1432.

Hennepspinner, Matthias. Vaimulik Lihula Eliisabeti kirikus. Suri 1526.²⁴

Herkel, Evert. Osilia piiskopi vasall, keda kutsuti ka Paschedach (lihavõttepüha). Mainitud Osilia seisuste koosoleku dokumendis 15.11.1383.

Herkel, Evert. Osilia piiskopi läänimees, keda kutsuti ka Paschedach (lihavõttepüha). Evert Herkeli poeg. 1427 Harju meeskohtunik. Mainitud 28.06.1439 kirjutatud dokumendis, mis oli seotud Ridalas oleva Mekkere (Mägara?) küla rentimisega 43,5 hõbemarga eest. 25.07.1438 on kirjas kui Osilia kiriku mees ehk läänimees. Viimati mainitud Maapäeval 12.02.1457.

Herkel, Nicolaus. Osilia skolastikuna Roomas 09.12.1466.

Hermann I. Osilia piiskop 1262–1285. Vt. Hermann I von Buxhoeveden. *

Hermann II. Osilia piiskop 1338–1362. Vt. Hermann II Osenbrugge. *

Herse von, Johann Wolthus. Soneburgi foogti kumpan 1451.⁵⁷⁰ Narva foogt 1459–1463, Aluksne (Marienburgi) komtuur 1466–1468, Tallinna komtuur 1468–1470. Liivi Ordu ordumeister 1470–1471. Oktoobris 1471 ta kukutati, vangistati ja nähtavasti mõrvati 1473. Tema valitsemisajal loodi Toolse foogtkond ja ehitati Toolse ordulinnus.

Hildebrand, Michael. Osilia kanoonik 1481–1484, Riia peapiiskop 1484–1509. Sündis 15.7.1433 Tallinnas kaupmehe pojana. Ta sai alghariduse Tallinnas, tõenäoliselt Oleviste kiriku linnakoolis ja siis Tallinna toomkoolis. Tema õepoeg oli kanoonik Jasper Notken. Aastal 1451 alustas ta õpinguid Leipzigi ülikoolis ja sai sealt bakalaureusekraadi ja seejärel õigustedauste magistri kraadi. Hiljem on teda mainitud ka doktorina. Oli kanoonik Tallinnas 1477–1484 ja Tartus 1483.⁵²⁵ Osilia kanoonikuna on mainitud kolmel korral aastal 1484.⁹² 04.07.1484 kinnitas paavst Sixtus IV Roomas viibinud Hildebrandi Riia peapiiskopiks, kellena ta tegutses kuni oma surmani 06.01.1509.

Hilgenfeld, Heinrich. Osilia praost 1486–1489.²⁴ Riia praost 1482–1489.⁵²⁵

Hintze, Asmus. Aastal 1514 Saaremaa foogti tallimees. Enne 1532 ametnik Arensburgis. Saare-Lääne vaenuse ajal markkrahv Wilhelmi poolel. Jätkas vaenust piiskopi vastu veel 1537 kui Wilhelm enam selles ei osalenud.

Hitfeld (Hitfelt), Hermannus. Osilia praost 1383–1385. 15.11.1383 on mainitud praosti nimega Hermannus seoses eelmise piiskopi mõrvaga. Kuna enne ega ka hiljem samanimelist praosti Osilias ei olnud, siis oli oletatavasti tegemist Hermannus Hitfeldiga.⁴² Teda on mainitud ka 18.10.1426 seoses Wilhelm Fahrensbachi protsessiga, kus mainitakse, et praost Hermann oli selgitanud Fahrensbachile piiskopi seisukohta ning nähtavasti sedasi omavahel tülli läinud.¹⁰⁵ Siin viidatakse varasematele lubadustele, mitte aastal 1426 toimunud. Miskipärast on Hermann Hitfelti mainitud aastal 1450 seoses Saaremaal surnud Tidemann Luningiga.¹⁰⁹ Pole võimatu, et samal ajal oligi Osilia praostiks teine samanimeline, aga selle tõenäosus on väike. Hermannus Hitfeldi on veel mainitud 13.11.1389 ja arvatavasti

ta suri 1399.²⁴ Sedasi võis olla, et ta oli praostiks kuni aastani 1397 kui praostiks valiti Johannes Lotzentyn, aga selle kinnituseks kirjalikke andmeid leitud veel pole.

Hoenstein, Judokus. Osilia piiskop 1458–1471. *

Hogenstein, Laurentius. Ta on pärit Rastenburgist (Samland, tänapäeval Kętrzyn Poolas). Aastal 1520 sai temast Tartu kanoonik ja samal aastal pretendeeris ta surnud Osilia kanooniku Ludolphus Bobberti kohale. Kas ta selle koha sai või kui kaua ta Osilia kanoonikuna tegutses, pole teada.²²

Hohenzollern, Wilhelm. Sama kui Markkrahv Wilhelm. Osilia piiskop 1532–1536. *

Hollant, Georgius. Osilia toomdekaan 1458–1468. Nimi kirjutatud ka Holland ja Hollandt. Tema edukusele avaldas kindlasti mõju asjaolu, et ta oli pikaaegse Riia peapiiskopi Silvester Stodewescheri õepoeg (piiskop aastatel 1448–1479) ning temaga samaaegselt oli Tartus toomhäraks Jurgen Hollant. Pärit oli ta Preisimaalt Kulmi (Chelmno) piiskopkonna aladelt Golawist (Golub). Aastal 1440 immatrikuleeriti ta Leipzigi ülikooli ja aastal 1452 Bologna ülikooli. Viimatimainitud ülikoolist sai ta aastal 1454 litsentsiaadikraadi ja kaksteist aastat hiljem samas doktorikraadi (02.07.1466), mida rõhutatult mainitakse hiljem mitmel korral ning esmakordselt 13.10.1467.^{24,110} Tartu kanoonikuna on teda mainitud 1458.⁴³⁷ Teda on mainitud kui Osilia dekaan 04.04.1458, 10.12.1458, 10.12.1459, 13.10.1467, 14.02.1468 ja 21.02.1468.^{22,30,110,437} Alates 28.05.1468 mainitakse teda kui Riia toomdekaani ja aasta hiljem nimetas paavst ta Roomas Riia toompraostiks.^{24,110} Sugulasest Riia peapiiskop läks aga tülli orduga ning 1478 alustas ordu sõjakäiku peapiiskop Silvester Stodewescheri vastu (Stodewescheri vaenus) ning vangistas tolle. Samas vangistas Liivi ordu ka Hollanti (1479) ning ta viibis Karksis vangis kuni oma surmani 12.10.1484.²² Miskipärast on tema surma ajaks antud ka 24.08.1481.

Holm, Jurge. Osilia kiriku vikaar 19.07.1516. ²⁴

Holsaten. Johannes de Holsatia. Osales 01.05.1307 Lihulas Osilia piiskopkonna ja Riia linna vahelistel läbirääkimistel kui Läänemaa stiftifoogt (advocato per Maritimam).⁴¹

Holsatus, Georgius. Nimi ka Gerhardus ja Georg Holste. 14.10.1347 mainitud kahes kirjas kui Põide foogt.⁴¹

Holste, Johannes. Praost Kaarma kirikus kuni 1522. Lahkus ise ametist. 16.03.1527 oli Tallinnas (Reval) toomvikaar ja oli mainitud seoses Kaarma kirikuhärraga.^{24, 422} 1522. aastal visiteeritud Kaarma kirikus kaebasid kohalikud talupojad, et nende preester Holste polevat vaimulik, vaid häbematu kaubitseja ja sahkerdaja, kes käib sageli kaubareisidel ja jätab vaimulikud kohustused unarusse. Kui Holste reisis 1521. aastal Preisimaale ja oli üheksa nädalat ära, polnud ta endale asetäitjat määranud, mistõttu kogu selle aja jooksul kiriklikke talitusi läbi ei viidud. Muu hulgas seisnud kirikuõuel seitse lahtist puusärki lagunevate laipadega. Samuti nõudnud Holste kiriklike talituste eest suuri makse, näiteks matmise eest mõne suure looma, nagu veise või hobuse, ähvardades vastasel korral kadunukese matmata jätta. Kaevati veel teistegi Holste valskuste ja ametialaste kuritarvituste peale. Nähtavasti reageeris piiskop Kievel kaebustele kiirelt, sest selsamal 1522. aastal on Kaarma kirikhärraks saanud juba uus mees, Johannes Grope. Holste aga jätkas oma vaimuliku-, ja nagu ilmneb, ka kaubitsejakarjääri Tallinnas.⁵⁷⁶

Holstein, Magnus. Hertsog. Pärast Osilia piiskopkonna müüki Taanile 1559, sai Magnus piiskopkonna maad endale kingituseks.
*

Holtschuer, Bertram. 10.05.1557 sai Arensburgis Osilia kanoonikuks varasema toomhärja Heinrich Wrangelli asemele. Samas sai ka prebendid Kaisema-Kaiwekal.²⁴ Georg Holtschueri poeg.

Holtschuer, Georg. Pärit Nürnbergist, kes omandas mõlema õiguse doktori kraadi, võttis 1529. aastal osa sõjast Türgiga, oli Württembergi hertsogi Ulrichi ametimees Hedingenis ja Dornstadtis, osales hertsog Christophiga sõjas Prantsusmaal ning tuli 1540. aastal Liivimaale. Aastail 1542–1557 oli ta Tartu piiskoppide nõuandja ja kantsler, kellena käis 1553. ja 1554.

aastal Saksa kuninga ja paavsti juures Tartu piiskop Hermannile regaale ja kinnitust saamas. Ta suri 1559. aastal 6. detsembril Haapsalus vangistuses, kirjutades enne seda: „... lõpeb minu elu Liivimaal, kus üks sõbralik veetlev rahvas on ja võõraid armastab”.⁵⁵²

Holthusen, Gerwinus. Immatrükuleeriti Rostocki ülikooli 01.05.1444. On mainitud 15.09.1458 Osilia kanoonikuna seoses tülide lahendamisega Osilia piiskopi ametisse määramise asjus. Nimi on seal mainitu Hothusen.¹⁰⁹

Holthusen, Reinoldus. 06.05.1513 immatrükuleeritud Rostocki ülikooli ja päritoluks on kirjas Tartu. Sai ülikoolist magistri kraadi. 1520–1527 Osilia piiskopi sekretär. 07.02.1522 ja 1524 kirjas ka kui notar. 1526 kirjas kui Tartu klerik.²²

Homborch, Walmer. 09.07.1540 kirjas kui Haapsalu droost. Hiljem tegutses Koknese piiskopilinnuses (1550–1552).²⁴

Honov de, Hendricus. Mainitud 14.10.1347 kõrgmeisteri Heinrich Tusmeri testamendis. Elas Lihula linnuses. (MLA 3).

Hopman, Bartholomeus. Tallinna vikaari Thomas Ulrichi testamendis 24.12.1523 mainitud kui 3 guldna saaja ja Tallinna kiriku ning Osilia kiriku vikaar.²⁴

Horner, Thomas. Väga püsimatu isik, kes vahetas ametikohti kiiresti. Aastal 1550 olevat ta olnud Soneburgi foogt, vahetult enne Heinrich Wulffi.²⁴

Houbtman, Stephan. Osilia kiriku vikaar 06.02.1555.²⁴

Hoveth, Jakob. Kirikuhärra Kullamaal enne 1520.²⁴

Hoyer, Johannes. Osilia toomdekaan 1494–1501, Osilia toomhärja aastast 1476. Rostocki ülikooli immatrükuleeriti Johannes 28.08.1472 ja seejuures on märgitud, et ta on pärit Pärnust. Juba suvel 1473 sai ta bakalaureuse kraadi ning 1476 samas ülikoolis magistri kraadi. Samal aastal tuli temast ka Osilia kiriku toomhärja (kirjas kui Haapsalu toomhärja). Pole võimatu, et temast tuli Osilia toomdekaan kohe pärast eelmise dekaani Johannes Orgase valimist piiskopiks 1491/1492, aga esimest

korda mainitakse teda dekaanina 1494 ja viimati 17.01.1501.^{22,24} 19.03.1513 andis paavst Leo X tema prebendid Johannes Wetbergile. Selleks ajaks oli Hoyer nähtavasti kanooniku kohalt tagasi astunud juba eelmise paavsti Julius II ajal.⁵⁸⁸

Hundebeke, Gerardus. 24.10.1352 käis Osilia kanoonikuna Avignonis paavst Clemens VI jutul.²² Paavst määras talle suurema Osilia piiskopkonna kanooniku prebendi ja seda vaatamata sellele, et tal oli juba varem Soomes Turu katedraali kanooniku prebendid. Sellele lisaks sai ta paavstilt käsutäitja õigused Oslo, Turu ja Tallinna piiskopkonnas ning Padise kloostris.

Hundebeke, Johannes. Dulmenist pärit Johanni Hundebeke sai paavst Gregorius XI määramisel Osilia kanoonikuks 10.08.1373. Ta valiti sinna surnud Andreas Koskuli asemele.⁴⁶

Hunninghusen, Johann. Nimi kirjutatud ka Hunninchusen. Immatrikuleeriti Leipzigi ülikooli 1468. 1479 oli Osilia skolastik ja Tallinna kanoonik.²² Teistel andmetel olevat olnud Osilia kanoonik juba 1473 kui sai endale Trupenichti kanoonikukoha, aga piiskop Peter Wetberg kõrvaldas ta kanooniku kohalt.⁵²⁵

Häppen, Laurentius. Haapsalu toomkirikus vikaar 1531.²⁴

I

Iohannes. Osilia praost 1319–1322. Teda on mainitud kolmel korral: 15.06.1319, 23.08.1320 ja 03.03.1322.^{41,46}

Ixkule, Hinricus. Vikaar Vigalas u. 1400.²⁴ 10.01.1400 sai endale Johannes Gracianyngi prebendid 10 markka.

J

Jacob I. Osilia piiskop 1294. *

Jacobi, Jacobus. Prageni klerik Jacobo Jacobi kanoniseeriti Avignonis prebendidega 20.02.1349 ja seda samal päeval hili-sema Osilia toompraosti Johannes Schuttega. 15.01.1352 oli käsitleti tema prebende ja sellest loobumist Tartu Peyste-le plebanuse Albertus de Puteo poolt. Ja 01.06.1358 viidati järje-

kordselt Avignonis Jacobus Jacobi prebendidele, kanoniseerimisel ja selle põlgamisel ⁵²⁴

Jakob. Osilia piiskop 1322–1337. *

Jeronimi, Joh. Kirikuhärra Vormsi kirikus oktoobris 1534. ²⁴

Jertow, Johann. Praost Mihkli kirikus 1501–1502. ²⁴

Johan I Sverkersson. Rootsi kuningas (1216–1222), kes hõivas 1220 algul Lihula. Pärast tema lahkumist Lihulast vallutasid 08.08.1220 ründasid Lihulat saarlased ja eestlased ning rootslased said lüüa.

Johannes. Osilia viitseleagaat 20.11.1234. Teda tituleeriti magistriks. ⁵⁵⁰

Johannes. Osilia skolastik 1298–16.06.1302. ^{41,24}

Johannes. Osilia praost 1319–1322. Esmakordselt mainitud Lihulas 15.06.1319, seejärel Haapsalus 23.08.1320 ja viimati 22.03.1322. ^{41,42,46}

Johannes. Osilia praost 1342–1351. Teda on mainitud 17.08.1342 Riia peapiiskopi Engelberti kirjas ja siis veel Haapsalus 14.04.1351. ^{24,38,229}

Johannes. Pöide kirikuhärra. Suri Jüriöö ülestõusu käigus 1343. Pole võimatu, et on sama isik kui Osilia praost Johannes, keda on mainitud 1342. ²⁴

Johannes. Karja kiriku preester, kes suri 1412. ²⁴

Jork von, Gerhard. Suure tõenäosusega sama isik kui aastal 1298 Pöide foogtina kirjas olnud Gerardus de Duerga. Nimi ka Jorke. Aastal 1297 oli alganud Liivimaa kodusõda ja ordu oli selle üheks osapooliks. Aastal 1298 oli Pöide vangitorni pandud mitmed saarlased, kes olid sinna meelitatud läbirääkimistele. Aastal 1305 oli ta kirjas kui Viljandi komtuur ja aastal 1309 valiti ta Liivi ordu maameistriks. 13.06.1313 teatas ta oma kirjas Lübecki linnale, et tüli Riia linnaga on lahendatud. Nähtavasti see siiski nii ei olnud. Aastal 1318 käis ta paavsti nõudmisel Avignonis koos kõrgmeister Karl von Trieriga kohtumas paavstiga. Liivi ordule ja ka Gerhardile sealtoimunu ei meeldinud

ja 1322. aastal tagandas ordukapiitel ta maameistri ametikohalt. Enne vallandamist suutis ta 10.05.1320 Osilia aladel olnud ordu maadest kaks küla anda Padise kloostri käsutusse ja sellele lisaks müüa neli küla samuti Padise kloostriale.⁴¹

Jurs, Hinricus. 12.08.1469 Osilia kiriku vikaar. ¹¹⁰

K

Kalenbach von, Wilhelm. 02.08.1549 Soneburgi foogti kumpan.⁵⁵³

Kalff, Dietrich. Mainitud vaid ühe korra (04.09.1529) kui elekt Georg von Tiesenhauseni Läänemaa stiftifoogt.²⁴

Kaler, Alexio. 12.08.1469 Osilia kiriku vikaar. ¹¹⁰

Kalkirkensis, Petrus. Osilia vikaar Haapsalus 06.02.1555. ²⁴

Kaller, Johannes. Roomas 25.03.1492 kui Osilia skolastik.

Karthusen von, Engelbrecht. Soneburgi droost 02.08.1549.⁵⁵³

Kawer, Hinrich. Saaremaa stiftifoogt 1535–1541. Temale kuulus Aakre mõis Tartumaal. Sai stiftifoogtiks pärast suuremaid lahkkelisid seoses koadjuutori vaenusega. Isa oli Engelbrecht Kawer ja ema Manne von Tiesenhausen. Oli abielus Dorothea Tödweniga, kelle teiseks meheks oli Wolter Delwig. Suri 1557.⁶⁸

Kegeler, Lutge. 23.03.1497 kaupmees Haapsalus. 02.06.1500 oli Pärnus.⁶¹³

Kell, Nicolao. Ilmik, kes oli tunnistajana 19.09.1459. ¹⁰⁹

Kerckman, Johannes. Klerik Perona püha Thomase kirikus kuni surmani 1531. ²⁴

Kerker, Michael. Taotles 1471 juunis Osilia prebendi ning maksis selle eest läbi dekaan Johannes Orgase.⁵²⁵

Kerkun, Albertus. Meditsiiniteaduste magister. 27.04.1424 taotles endale Osilia kanooniku prebende. 16.11.1427 kui tiitlina oli meditsiininidoktor, sai endale Osilia kanooniku prebendid. ^{RG} Mihkli kiriku preester 1430. 14.07.1431 on käsitletud tema testamenti. ^{24, 106}

Kersten. Pastor Vormsi kirikus 1545. ²⁴

Kerstenbergk, Thomas. Koolmeister Lihula nunnadele. ²⁴

Kievel, Johannes. Osilia piiskop 1515–1527. Osilia kanoonik 1506–1515. *

Kirnenbecke, Johannes. Osilia kiriku vikaar oktoobris 1519. ²²

Kirskorf, Frank. Nimi ka Kerskoff. Lihula komtuur 1424–1427. Seejärel oli 1427–1432 Karksi foogt, 1432–1434 Liivi ordu maamarssal ja lõpuks tõusis maameistri seisusesse. Langes Swienta lahingus 01.09.1435. Lihula komtuurina on teda mainitud 05.05.1427 ja 06.07.1427. ^{105,437}

Kleinrogge, Joachim. Ametnik Audrus 22.01.1531. ²⁴

Klovennagel, Jacob. Pastor Püha kirikus kuni surmani 1554. aasta lõpul. ^{24,422}

Kniprode, Wilhelm. On arvatud, et Wilhelm Kniprode oli Läänemaa stiftifoogt aastal 1389. ²⁴ Viidatud dokumendis on aga kirjas, et tegemist on rüütliga. Tema isa oli Heinrich Kniprode, kes oli pärit Kniprathist. Vend Winrichist tuli Osilia piiskop ja onu Winrich Kniprode oli Saksa ordu kõrgmeister. Tädipoeg Wilhelm Fahrensbachist tuli Läänemaa stiftifoogt. Wilhelm Kniprode oli abielus Margarethe von Uexkülliga ja neil oli tütar Gertrude. Aastal 1390 Tallinna raele saadetud kirjas nimetab Wilhelm ennast rüütliks Kullamaal (Lode). Wilhelm suri enne 27.03.1438. ¹⁰⁷

Kniprode, Winrich. Osilia piiskop 1385–1419. *

Knolmann, Johann. Kirikuhärra Kihelkonna kirikus 1521. ^{24, 422}

Koldemantze, Berthold. 04.08.1438 oli Osilia kiriku vikaar. Mainitud seoses Osilia toomhärja Henning Hamersleve testamendiga. ¹⁰⁷

Konrad I. Osilia piiskop 1294–1307 või 1297–1310. *

Konrad II (Conradus II). Osilia piiskop 1363–1374, dekaan 1360–1363. *

Koninck, Friedrich. Ka Koning. Karuse kiriku preester ja vikaar 1520–1526, Mihkli kiriku praost 1528–1543.²⁴

Konningeborch, Hildebrand. 01.10.1519 sai stipendiumi Osiliast.²⁴

Korrever, Johannes. Vt. Correver, Johannes

Koskul, Andreas. Esmakordselt mainitud Osilia kanoonikuna Avignonis 23.11.1347.⁵²⁴ 09.05.1360 on mainitud koos teiste Osilia kanoonikutega kui Arlese peapiiskop Stephan nõudis paavsti bulla täitmist.⁴¹ 25.08.1367 on Taebla maade jagamise dokumendis mainitud kui dominus ja thesaurus.⁴² Aastal 1373 olevat ta surnud.²²

Koskule, Brand. Riia klerik, kes sai endale Osilia prebende Theoderic de Varensbeke poolt vakantseks jäänud kohale 22.05.1423.^{RG}

Kotenius, Leonardus. Vaimulik Haapsalu Jaani kirikus 1551–1561.²⁴

Krause, Goddert. Soneburgi droost 1560.

Kreuder, Nicolaus. Nimi ka Krender. Kõrgmeisteri kaplan 1484. 22.03.1492 esitas kõrgmeister Hans von Tieffen oma paavst Innocentius VIII-le Königsbergist saadetud kirjas Osilia piiskopi kohale surnud Peter Wettbergi asemele oma kaplanit Nicolaus Kreuderit.¹²¹ Aga juba 26.03.1492 kinnitas paavst Osilia piiskopiks Johannes Orgase. 1493–1497 oli Nicolaus Kreuder seejärel ordumeistri prokuraator Roomas ning 1497–1504 Samlandi piiskop.^{24,47}

Kreugil, Anthonius. 11.01.1469 kirjas kui Haapsalu toomhärä.¹¹⁰

Kruse, Jakob. Notar 01.07.1510. Enne seda 1505–1506 Tallinnas. Viimati mainitud 24.10.1524 kui notar.²⁰

Kuband, Christian. Osilia piiskop 1423–1432. *

Kudezel, Theodericus. Aastal 1426 oli Riias klerik ja 1426–1427 Vigalas vikaar. Aastal 1434 kandideeris Osilia ja Tartu kanooniku kohal pärast Tartu ja Osilia kanooniku Arnold

Stoltevoti surma. Kumbagi eest sai ta prebende 6 marka (teistel andmetel 5 marka). Temast on veel teateid aastast 1437 ning võiks oletada, et ta oli Tartu ja Osilia kanoonik 1434–1437.²⁴ Samas algallikas on kirjas, et Tartu kanooniku koha sai ta juba 11.04.1426 pärast Nicolaus Summeri surma seda paavsti enda nimetuse kaudu. Enne seda oli ta olnud Osilia piiskopi Ludolf Grove prokuraator. Oli ka Tallinna kapiitli liige.

Kurlant, Hans. Maa-ametnik, maahärra Hiiumaal 1440. ²²

L

Laaren van, Hinrich. Pastor Kaarma kirikus 1531–1558. ^{24, 422}

Lambertus. Temast kui Osilia dekaanist on esialgu teada vaid ühest dokumendist 09.12.1381 kui arutati piiskop Heinrich III mõrva asjaolusid.⁴² 15.11.1383 puudus ta kanoonikute nimekirjast. Olevat olnud piiskop Heinrich III pooldajate hulgas.

Langenbecke, Hildebrandus. Osilia kanoonik 1421–1424. ^{RG}

Langemann, Henricus. Osilia kanoonik 1319–1322. Aastatel 1298–1299 oli Saksa ordu kaplan Osilias. Aastal 1300 oli ta olnud Roomas.²⁴ Kaplanina kirjas ka 14.03.1312 kui paavsti inkvisiitor käis temaga läbi piiskopkonnas varem toimunut. Järgmine kord kui teda mainitakse (15.06.1319), oli ta Osilia toomhärja Lihulas.⁴¹ Viimati on teda mainitud kui *dicto* nimega Henrico Longniano (03.03.1322) kui ta käis Avignonis, kus Osilia piiskopiks õnnistati Tartu toomhärja Jacob.⁴⁶

Langen, Matthias. Piiskopkonna ametnik Hiiumaal 1545. ²⁴

Langenstein von, Heinrich. Elas 1325–1397. Hessenis pärit Pariisi akadeemia viitsekantsler, teoloog. Paavst Urbanus VI esitas teda Osilia piiskopi kohale 1381, aga too loobus, sest eelnev piiskop oli mõrvatud ja eelistas professuuri Pariisis. ⁴⁶ Ta oli paavst Urbanus VI tugev kaitsja ja skisma tõttu pidi ta lahkuma Pariisi Sorbonne'i ülikoolist, kuna see oli vastaspoolele lojaalne, ning leidis 1383. ja 1384. aastal varjupaiga Wormsi piiskopkonnas oma sõbra, kohaliku piiskopi, juures. *

Langeschinkel, Simon. Lihula komtuur 1430–1433. Mainitud on teda nimeliselt 29.03.1430 kui saatis tänukirja Osilia Lääne-maa foogtile. ¹⁰⁶ 25.01.1434 oli ta ordukapiitlil kui Goldingeni komtuur. ⁴³⁷

Langhefeld, Sifridus. Osilia vikaar 11.05.1361. ²²

Langhen Henrik. vt. Baard de.

Laurentii, Johannes. Kuuria juures tegutsenud Johannes Laurentii maksis 1482. aastal tasud varem Gothard Rodele kuulunud prebendi eest. Ta suri aga juba kaks aastat hiljem ning ei jõudnud arvatavastikunagi Liivimaale. ⁵²⁵

Laurentius. Vikaar Märjamaal 1478. ²⁴

Laurenz. Kirikuhärra Ansekülas. Suri 1519. ²⁴

Laurman, Matheus. Piiskop Johannes von Münchhausen andis 29.09.1554 Arensburgis temale Püha kiriku praosti ametikoha pärast senise praosti Jacob Klovennageli surma. ^{24, 422}

Leckau, Anton. Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi sekretär, kes käis 1534 Roomas koos Georg von Ungerniga, et tagandada piiskop Reinhold von Buxhoevedeni, aga nad ebaõnnestusid selles ettevõtmises.

Legenitz, Nicolao. Preester Kaarmal 19.10.1423–1426. ^{RG}

Lelow, Johannes. Kirikuhärra Kullamaal ja Uus-Pärnus 1520–1528. Suri nähtavasti 1528. ²⁴

Lemken, Martin. Pastor Kärla kirikus pärast 1551. 18.05.1554 Saabus Riiga Johannes Lohmülleri kirjaga. 31.05.1554 peab Riia toomkirikus esimese jutluse. Alates 06.03.1557 hakkab toomkirikus regulaarselt jutlustama. ^{24, 422}

Lenkner, Paulus. Valjala plebaan 1491. ²⁴

Lennow, Clawes. Heneke Lennowi poeg, keda mainiti 13.02.1429 seoses rüütlitalluga seotud tüliga Parrasma külas, Pärnu-Jaagupi kirikukihelkonnas.

Lennow, Conrad. 17.06.1376 osilia kiriku vikaar. ⁴² Tema pitser leidub Ida-Virumaal asuva Kukruse mõisa ürikute ja pitserite

kogust. Conrad Lennowi enda kohta mainitakse „perpetuus Osiliensis ecclesias vicarius”. Pitseri esiküljel on säilinud tekst „+ S' CONRADI LENNOVE +“. (EAA)

Lennow, Henneke. 15.11.1383 kirjaskui Osilia kiriku vasall. Tal oli poeg Clawes, keda mainiti 13.02.1429.

Leppin, Heinrich. Preester Mihkli kirikus 1431. ¹⁰⁶

Lhör, Luder. Osilia piiskopi õueteener 1546.²⁴

Liivi Henrik. Kroonik (Läti Henrik, Henricus de Lit). Sündinud enne 1888 ja oli veel elus 1259.*

Lingen von, Hermann. Haapsalu komtuur 1297–1302. ^{40,41}

Lintlow, Reynoldus. 19.09.1459 on teda mainitud kui Osilia kiriku kõrgeim ja igavene vikaar (*summi et perpetui vicarii*). ¹⁰⁹

Live, Engelbertus. Omas üsna suuri Osilia kanooniku prebende (16 marka). Maeti 08.05.1422. ²⁴

Live, Hinke. Liivi mõisa (Parmel) omanik. 29.06.1389 vahetas Hinke Live oma Tolka mõisa Daugava ääres Bartholomäus von Tiesenhauseniga Parmeli mõisa vastu. Vahetuslepingus nimetatakse Liivi mõisa (Parmeli) alla jäänud Logalepa (Laleppe, Lodepe), Hopeselle (Ubasalu) ja Sickenkoschka (Vana-Vigala) külasid. Müügilepingusse kuulus ka Vana-Vigala veski. 12.03.1396 müüs Tillikeni poeg Wilhelm von Endesel koduperenaise nõusolekul ja Osilia piiskopi Winrichi heakskiidul oma pärijale Hinke Livele Hondese (Hendese), Mattesi (Madaste) ja Weidelwere külad. Hondese küla teatakse ka nimega Ense ja Entse.

Lo, Herbarth. Mainitud Haapsalu lossidroostina ajavahemikul 8.07.1551–23.12.1552. ²⁴

Lode, Christianus. Paavst Clemens VII andis 1533.a. vaimulik Christianus Lodele õiguse kuni kolmele benefiitsile Riia, Osilia või Tallinna piiskopkonnas.²⁰

Lode de, Henric 1238, Odwardi poeg.

Lode de, Johannes. Piiskop Gottfried kinnitas tema piiskopkonna stiftifoogtiks (piiskop Gottfriedi sündikuks) nähtavasti juba 20.08.1228. Tuntakse ka nimega Lude. Tema elukohaks oli Kullamaa linnus ehk Goldenbecke. Nähtavasti oli ta kogu Osilia foogtiks ja tollal piiskopkonda veel kaheks jaotatud ei olnud. 26.07.1229 saatis ta kaebekirja Dünamünde kloostriisse seoses piiskopiga tekkinud lahkkelidega tõttu.^{20, 42} Temast on säilinud paar pitserit aastast 1229, kus on kujutatud kolm karukäppa ja sealt leidub tekst „SIGILLVM IOHANNIS DE LODE“.

Lode, Johann. Osilia toomdekaan 1533–1534, kanoonik 1521–1533. Esmakordselt mainitakse Tallinnast pärit Hermann Lode poega Johanni kui ta 22.04.1513 immatrikuleeriti Rostocki ülikooli ja sealt sai ta magistri kraadi. 10.03.1521 on teda esmakordselt mainitud kui Osilia kanoonik.^{22,50} Aastal 1525 on teda Vana-Pärnus mainitud kui kleeerikut.²³ 21.05.1527 mainitakse teda Lihulas kui Tallinna ja Osilia kanoonikut. Alates 1531 on teda mainitud ka kui Tartu kanoonikut. Veel 01.04.1533 esindas ta piiskopkonda seisustepäeval Wendenis kui Osilia toomhärja.¹⁷ Pisut hiljem (25.10.1533) kohtumisel Lihula kloostriis mainitakse teda juba toomdekaanina.²⁹¹ Sisetülide käigus (Saare-Lääne vaenus) mõrvati Johann Lode Haapsalus koos nõbu Otto Lodega pisut enne 08.11.1534, nähtavasti 30.09.1534. Vend Hermann Lode pääses sealt põgenema ja soovis seejärel astuda Rootsi kuninga teenistusse.²² Pärast dekaan Johann Lode mõrva pole paarikümne aasta jooksul teateid Osilia toomdekaanist.

Lode de, Odward. 1238. Tapeti (uputati) 28.03.1275. Mainitud Osilia piiskopkonna ja Taani valduste vahelise piiri dokumendis (u. 1282–1285).

Loebing, Thomas. Pastor Arensburgi (Kuressaare) Laurentiuse kirikus 1550–1552. Suri novembris 1552.^{24, 422}

Loen de, Johannes. Osilia praost 1505–1522, Tartu praost 1514–1522. Perekonnanimi on kirjutatud mitmel erineval viisil: Lön, Lon, Loen. Ka tiitleid on erinevates dokumentides kirjas erinevalt: van, von ja de. Tartu linnapea Arnt van Löni vend.²⁴

Tema õepoeg oli hilisem Osilia toomhärja Johann Wrangell.⁵²⁵ 27.07.1478 immatrikuleeriti Tartust pärit Iohannes van Loen Rostocki ülikooli. Sai endale magistri ja õigusteaduste doktori kraadid, mida ise rõhutas oma kirjades. Esmakordselt mainitakse Osilia praostina 26.12.1505 Christian Bomhoweri kirjas.¹⁸ Tegutses paralleelselt Osilia praosti ametile kuni 30.04.1514 Tartu skolastikuna ja sealt edasi Tartu praostina 1517–1522.⁵⁵² Viimati mainiti Tartu ja Osilia praostina 08.03.1522.²²

Lohmüller, Johannes. Oli Osilia piiskopi Johannes III Orgase ajal piiskopkonna kantsler ja alates 1515 järgmise piiskopi Johannes IV Kieveli sekretär. Lohmüller sündis arvatavasti 1480. aastate esimesel poolel Danzigis. 1511. aastal asus ta õppima Krakowi ülikooli. 1515. aasta märtsis märgitakse teda Osilia piiskopi Johannes Orgase kantslerina. Piiskopi kantsleri ameti pidamist jätkas ta ka Johannes Kiveli ajal. 1517. aasta detsembrist oli ta Riia peapiiskopi Jasper Linde kantsler, 1520. aastast Riia linnasekretär.

Lorenz. Soneburgi vaimulik 1423–1429. Kirjas kui vikaar.^{24, 105, 106} Võib olla on sama kui Laurentius Werneri?

Loss, Heinrich. Osilia kiriku vikaar juulis 1495 ja 1502. Oli Osilia piiskopi valimistel kandidaadiks 1491.²⁴

Lovenborch, Johannes. Minitud dokumendis 15.11.1383 kui Osilia viitsedeka.⁴² On kirjanduses esitatud ka dekaanina.²²⁹ Tema kanooniku prebendidele kandideeris 19.04.1418 Hilde-marus Molner.^{RG}

Loysentin, Johannes. Osilia praost 1397–1420. Nimi on kirjutatud ka Locceni ja Lotzentyn. Esmakordselt mainitakse praost Johannest 12.07.1397 ja kaks päeva hiljem kui Osilia praosti Johann Loecencii ja siis veel 15.07.1397 kui Johann Loysentyn.^{42,50} Viimane tema poolt saadetud kiri on teada 04.05.1420 kui ta tänas Tallinna raadi.⁴⁴ On aga ka andmeid, et järgmine Osilia praost Winrich Varensbech sai endale Johannes Loysentini prebendid juba 23.12.1417. Siis jälle hiljem, et sama juhtus 24.11.1423. Millist Johannes Loysetini lahkumisaega uskuda? Kas 1417, 1420 või 1423? Hiljem on teda veel mainitud

09.07.1426 koos dekaan Johannes Correveriga, kes oli selle ametikohal kuni 1422.¹⁰⁵ Seega on siin tegemist kirjutisega varasema aja kohta.

Lubeke de, Conradus. Ka nimega Lübeke. Ühel korral mainitud kui Osilia dekaan (23.08.1320). On veel mainitud kirjades 15.06.1319 (Lihulas) kui toomhärja ja 25.05.1323 (Haapsalus).⁴¹ Aastal 1309 on mainitud Conradust, kes oli Osilia kiriku hooldaja ehk kirikuhoidja (custos). Kas tegemist on sama isikuga, pole teada.⁴¹

Ludolphus. Osilia piiskopkonna praost 1323–1330 ja dekaan 1324. Arvatakse, et oli 31.08.1324 samaaegselt nii dekaan kui praost.²⁴ Praostina on teda kirja pandud 30.04.1323 samas dokumendis dekaan Thomasega ja viimati 28.12.1330 kui ta käis Dünamündes.²²

Lupianus, Benedictus. Pastor Vigalas enne 1538.²⁴

Lüdinghausen-Wulff, Heinrich. Saabus Vestfaalist Liivimaale 1510. Tegutses Tallinna linnusekomtuurina 1532–1533. Aastal 1540 tuli temast Kandava foogt ja 1550 Maasilinna foogt, kellena ta tegutses aastani 1562. Liivi sõda tegi talle palju kahju. 1561 alistus ordu Poolale, aga Heinrich keeldus foogtkonda käest ära andma, väites et see on tema isiklik omandus. Maasilinna müük Taanile tal ebaõnnestus. 1562 nimetati ta Taani alade asehalduriks. Sõjad ja saherdamised viisid selleni, et tema rahad said otsa, Taani kokkulepitud rahasid ei andnud ning 1570 lahkus ta Saaremaalt. Suri Westfaalenis 1574.²⁰

Lyndeman, Hinricus. Pastor Märjamaal 1547–1551.²⁴

Lyve, Hans. Läänemaa stiftifoogt 1495–1499. Esimesed teated temast on 16.08.1441 kui Osilia piiskop Ludolf Grove tunnistas, et rüütel Wilhelm Fahrensbach müüs rüütel Hans Lyvele maatüki. Maatüki asukohast pole märget.¹⁰⁸ 01.08.1456 müüsid vennad Winrich ja Diedrich von Hosledenid Ubbenali küla Märjamaa aladel (osaliselt Kullamaa aladel) vendadele Hans, Engelbrecht, Friedrich ja Evert Lyvenitele.⁵⁰ Esmakordselt mainitakse Hans Lyvenit kui Läänemaa stiftifoogti 28.07.1495.⁴⁷ Ka 30.04.1499

mainitakse teda foogtina, aga siinkohal jääb ebaselgeks, et kas on tegemist Läänemaa või Saaremaaga.²⁴

M

Manow, Otto. Nimi ka Monau. Veebruaris 1508 oli Riias klerik. Aastal 1520 taotles prebende Osilia ja Tallinna kanoonikuks. 1522 lahkus maalt ilma piiskopi tedamata ja nõusolekuta. 22.05.1523 oli ta Kolbergi kanoonik ja Kolbergi linnasekretär. Külastas Osilia toomhärana 25.11.1533 Lihulas noorneidude kloostrit koos Osilia dekaani, thesauruse ja skolastikuga.^{24,291} Osilia toomhärana 1533 Saare-Lääne vaenuse ajal ja jäi siis sellest prebendist ilma juba enne 27.07.1533.

Mar, Cesarius. 19.09.1459 on teda mainitud kui Osilia kiriku kõrgeim ja igavene vikaar (*summi et perpetui vicarii*).¹⁰⁹

Maydell, Hans (Johann). Läänemaa stiftifoogt 1521–1525. Tema isa oli Heinrich (Hermann) Maydell ja ema Anna von Schwartzhoff. Isa olevat olnud Poola armee teenistuses ja hiljem Harjumaal kohtunik. Hans Maydelli sünniajaks on arvatud u. 1470 ja esimesed teated temast on aastast 1493 kui ta abiellus Evert Wekebrodi tütreaga Harjumaalt Saha (Sage) mõisast. 01.08.1494 oli ta tunnistajana Harjumaal Nabala mõisa müügi asjus. 31.01.1519 osales ta Osilia piiskopi kohtumisel piiskopkonna vasallidega Lihulas ja oli seega selleks ajaks leidnud oma koha Osilias. Esmakordselt mainitakse teda Läänemaa stiftifoogtina 13.07.1521 ja viimati 25.05.1525. Teda on mainitud Conrad Fahrensbaachi testamendis 30.05.1530 ja tema surma-aastaks on kirjas 1534. Tema omanduses on olnud Maidla (Wredenhagen), Sutlema ja Hageri mõisad Raplamaal. Tema poeg Tönnies Maydell oli aastatel 1525–1526 ametnik Haapsalus, aastatel 1540–1542 kohtunik ja 1558 kõrgem ametnik. Abielus oli ta Peter von Uexkülli tütre Elisabethiga Virtsust.^{22,24,43,68,69}

Medebeke de, Ludovicus. 26.12.1330 kirjas kui Osilia kanoonik. Varem (1323) oli Tartu kanoonik.²²

Meilof, Johannes. Rostocki ülikoolis õppinud Johannest mainitakse aasta 1473 juulikuus kui Osilia kanoonikut.²² Selles aga ei või olla päris kindel. Aastal 1473 olevat taodelnud endale Johann Bertkowi vabanenud kanooniku kohta, aga see olevat läinud Johann Dusenbergile.⁵²⁵ Teatakse, et ta tegutses aastatel 1470–1475 Liivimaal ja oli Riia peapiiskopi teenistuses.

Meinhard. Esimene Liivimaa piiskop 1186–1196. Saabus liivlaste aladele 1184. Tema eestvedamisel hakati Ükskülasse ehitama kirikut ning aasta hiljem Baltikumi esimest kivilinnust. 1186 loodi Üksküla piiskopkond, mille esimeseks piiskopiks Meinhard saigi. Paavst Clemens III kinnitas 01.10.1188 Meinhardi piiskopiks, kellest tuli sedasi esimene Liivimaa piiskop. Meinhard suri 1196.⁴⁰

Meinhard. vt. Rodenborch. Haapsalu püha vaimu kiriku preestrina mainitud Riia peapiiskopi kirjas 09.12.1381.^{24,42}

Meinwert, Wolrad. Oli Osilia piiskopi ja endise ordu peaprokuraatori Judokus Hoensteini pikaäegne lähikondlane, kes elas Roomas. Kui Hoenstein 1471 suri ja Peter Wetbergist tuli Osilia piiskop anti Peter Wetbergi vabanenud Osilia kanooniku prebend Meinwertile. Osilia kanoonikuna on teda mainitud veel 1473, kuid tõenäoliselt Liivimaale kunagi ei saanud ja jäi Rooma.⁵²⁵

Mekes, Johann. Märjamaa kiriku rector 09.12.1381.^{24, 42}

Mekes, Henneke. Läänemaa stiftifoogtina mainitud vaid 19.02.1381. Esmakordselt on teda mainitud 03.04.1368 ja viimati 15.11.1383 kui tema tiitlina on kirjas Osilia kiriku vasall.^{42,50}

Memela von, Gottfried. Osilia skolastik 1320. Mainitud vaid ühel korral 23.08.1320 kui Osilia piiskopi skolastik (scholaris), kes käis Avignoni kuurial Osilia piiskopi prokuraatorina ja kapiitli esindajana seoses Liivi ordu liikmete jõhkra käitumisega piiskopkonnas.^{22,41}

Menchen, Johan. Saksa ordu kaplan Roomas, kes oli 1431 üheks viiest kandidaadist Osilia piiskopi ametikohale.

Mespol, Gotfrid. Nimi ka Messepul ning Gottfried Messevul. Sai prebende Osilia kanooniku koha eest juba paavst Clemens VI ajal (1342–1352). Nendest prebendidest oli juttu 1.6.1358. Endale ta taotles Jacobus Jacobi poolt põlatud prebende ja sai need. ²⁵⁴ 09.05.1360 ja 15.11.1383 on teda mainitud Osilia kanoonikuna. ²²

Messersmit, Ludolfus (Luloff). Osilia kiriku viitsedekaan, skolastik ja kanoonik. Esmakordselt mainitud kui Tallinna kleeirik Roomas 23.11.1480. ²⁴ Osilia kanoonikuna esmakordselt kirjas 13.07.1490. ²² Osilia toomhärana ja vikaarina kirjas 28.07.1495. ⁴⁷ Kahel korral on mainitud viitsedekaanina ja skolastikuna (25.01.1515 ja 05.11.1519). ^{22,24} See viimane mainimine oli tema surma puhul. Ta olevat annetanud suure hulga raha (400 ja 500 Riia marka) Haapsalu toomkiriku püha Birgitta ja Antoniuse altarite ja vikaariate jaoks. ²² Aastal 1521 olid need ka valmis. ³²⁶ Maetud on ta Haapsallu. ²²

Mestorp, Otto. Nimi ka Mesdorpp. Osilia ja Tallinna kanoonik. 1477 immatrikuleeriti Leipzigi ülikooli, magister. Käis Roomas 1491 ja 13.04.1493. Suri enne 28.03.1496, sest siis käsitleti Haapsalus tema testamenti. On mainitud ka tema venda Hans. ^{22,24,47} Tallinna toomhärana 1493.

Metstake, Gerhard. Osilia toomhärä (kanoonik) 1507–1527, 1522–1527 skolastik. Isa nimi oli Georg. Dokumentides mainitud vahest erinevate nimedega (nt. Gert Metstaken). 10.06.1483 immatrikuleeriti Gerhard Rostocki ülikooli. Esmakordselt on teda mainitud Gert Metstakenit Osilia toomhärana 15.06.1507. ⁴⁹ Alates 06.09.1508 on tema tiitliteks Tartu ja Osilia toomhärana. 08.11.1519 mainitakse teda kui taotles prebende Tallinnasse. 20.11.1519 nimetatakse teda Osilia kiriku fabrikaatoriks. 07.02.1522 (pärast Osilia kapiitli skolastiku Reimaruse surma) taotles seda kohta endale ja saigi selle. 11.03.1527 ta maeti. Isanimi oli tal Gerd (Georg) ja tal olid vennad Diedrich, Otto, Hans ja Heinrich. Viimati mainitu ole temaga samaaegselt Läänemaa stiftifoogt. ^{22,24}

Metstake, Heinrich. Läänemaa stiftifoogt 1503–1517. Isa nimi oli Georg (Jürgen) ja teistel andmetel Claus. Tal oli vend

Gerhard, kellest tuli Osilia kanoonik. Veebruaris 1484 immatrikuleeriti Heinrich Rostocki ülikooli. Aasta varem oli samas ülikoolis õpingud alustanud ka vend Gerhard. Haapsalu linnakodanik.⁶¹³ Stiftifoogtina on Heinrich Metstaket mainitud alates 13.11.1503 ja kuni 28.07.1517. Teda on mainitud ka aastatel 1524–1525, aga siis oleks ta nagu elanud Virumaal.^{22,24,48,50}

Meynardt, Johann. 22.10.1526 Koluvere lossidroost. Arvata-vasti oli ametis kuni 1530.⁵⁵³

Michael. Pastor Arensburgi (Kuressaare) kirikus alates 1522.²⁴

Milde, Urbanus. Pöide pastor 1557. Hiljem oli pastor Pärnu-Jaagupis (1567) ja suri 1595.⁴²²

Moeller, Gerhard. Teatakse ka nimega Gerd I Molner. Oli lühikest aega Saaremaa stiftifoogt (u. 1469–1470). Esmakordselt mainitakse teda 04.02.1452 seoses maade jagamisega. Kui enne teda oli nii Saaremaa kui Läänemaa stiftifoogtiksi olnud Hinrick Buxhöveden, siis piiskop Vatelkanne surma järel sai Saaremaa stiftifoogti ameti endale Moeller. Aga tema ametiaeg lõppes kui Vatelkannega piiskopiameti pärast tülitsenud ja alles pärast Vatelkanne surma ametisse asunud piiskop Hoenstein suri. Stiftifoogtina on Gerd Molnerit mainitud 9.8.1469 kui piiskop Judokus Hoenstein üüris maid temale. Ka järgmine märke Gerhardi kohta, kus on mainitud, et ta oli Saaremaa stiftifoogt, puudutas maade üürimist ja seekord Sõrve säärel (28.05.1470).⁷³ Ta oli Saaremaal mõisaomanik (Kuusnõmme, Lõo, Koltse). Teada on, et Kuusnõmme mõisa sai ta endale pärandusena oma isalt Conrad von Moellerilt aastal 1452. Gerhardi tuntakse ka nimega Gerd. Tema naiseks oli Gutta von Butteler. Tal oli vähemalt üks tütar ja üks poeg. On teada, et Gerhardi vanavanaaisa Conrad Molendinarius, kes on teadaolevalt esimene Kuusnõmme mõisa omanik, oli abielus tollase stiftifoogti Everhard Eversteini õega. Gerhard suri mitte enne kui 1470.

Molendinatoris, Gerhardo. Ilmik, kes oli tunnistajana 19.09.1459.¹⁰⁹

Molendino de, Johannes. Osilia kanoonik 1332–1336. Mainitakse esmakordselt 26.12.1330 Riias. Samalaadse nimega (Johannes Molendinum) on mainitud Riia kanoonikuna aastal 1323. Tema tiitliks on mainitud ka Osilia piiskopi ametnik.^{22,41} 26.12.1332 oli ta koos Osilia piiskopiga Maapäeval.

Moliano de, Franciscus. Paavsti inkvisiitor ja audiitor Liivimaal 1311–1312.⁴¹

Molner, Hildemarus. Sai endale Johannes Lowenberchi prebendid 19.04.1418.^{RG}

Molner, Paulus. Magister, 1470 Osilia ja Tartu kirikute vikaar. 9.01.1482 oli Haapsalus Osilia piiskopi kirjur ja notar. Osilia kanoonikuna kirjas 19.08.1484 ja märtsis 1488. Vahepeal oli kirjas, et olevat olnud 11.10.1485 Riia viitsepraost või siis Riia külastanud Osilia viitsepraost.²⁴ Viimast arvamust toetab, et senine Osilia praost Rothert oli just enne seda ametist lahkunud. Johann Sasse järglasena oli Tallinna prokuraator ja sündik.

Monetarius, Judocus. Ka nimega Monther, Müntzer, Moenter ja eesnimega Jobst. Karja kiriku praost märtsis 1551, köster Arensburgis 1552. Kas ta ka 28.07.1557 oli Valjala kirikus pastorina, pole täitsa selge. 1568 ostis maja Vana-Pärnust ja siis veel aastal 1569.^{24, 422}

Monteilla, Gotschalcus. Osilia praost 1438–1439. Temast on vaid teada, et 12.07.1439 mainitakse teda uue praosti Henrich määramise puhul, et oli Osilia praostina üheksa kuud, st. Winricus Fahrensbachi surmast alates.²⁴

Montelongo de, Johannes. Magister. 22.03.1323 toimetas Avignoni Osilia piiskopi Jacob II teenusmaksu.⁵⁸³ Oli juba siis Osilia kanoonik. 19.12.1323 sai Avignionis paavstilt Osilia kanooniku prebendid.^{24,46} Avignonis on teda mainitud Osilia kanoonikuna ja Osilia piiskopi prokuraatorina veel 25.03.1325.⁵⁸³ Kas ta üldse Osilia piiskopkonda külastas, pole teada, sest kõik dokumendid viitavad, et ta oli pidevalt Avignonis. On kirjanduse nähtavasti aetud segamini hilisema kanooniku Johannes de Molendinoga.

Moskau, Johan. Kirikuhärja Perona Thomase kirikus 1479. ²⁴

Mumme, Reiner. Nimi ka Mom. Liivi ordu liige. Oli Lihula komtuur 1328, Paide komtuur 1330, Järva foogt 1330–1334 ja Viljandi komtuur 1338. Teda on mainitud olevana Liivi seisuse päeval 15.06.1328, kus esindas Lihulat (*Lealis commendatorium*). ⁴¹ Samal aastal on teda nimetatud ka *hoffjungen*. Nähtavasti oli tal poeg Johann. ⁴⁶ Järva foogtina nimetatakse teda 1332 ja 05.09.1334. ⁴¹

Münchhausen von, Christoph. Läänemaa stiftifoogt 1557-1558, 1559-1561. Johannes von Münchhauseni vend, kes oli Christophiga samaaegselt Osilia piiskop ja müüs piiskopkonna Taani kuningale. Teda on mainitud kirjas 21.03.1551 ja seal on kirjas, et on tulnud Lübeckist. Teistel andmetel on temast teadmised Liivimaal viibimisest juba aastas 1549. Pärit on ta Saksamaalt Haddenhausenist Mindeni lähedalt. Isa Johann oli Haddenhausenis droost ja ema Anna von Wetberg. Liivi sõja alguses paistis Christoph silma äärmusliku Taani-meelsusega, mida võib seostada sellega, et ta oli Taani kuninga vasall Kolga mõisas Harjumaal. 1558. aasta suvel haaras Münchhausen Tallinna komtuuri Franz von Siegenhoveni kaasabil Toompea väikese linnuse oma kätte ja kuulutas end Taani kuninga asehalduriks Liivimaal, väites, et Taani võim Põhja-Eestis on taastatud. Kuna oma avantüürist ta Taani kuningat ette ei informeerinud, siis ei saanud ta ka mingit toetust ja aasta lõpuks suutis ordu oma võimu Tallinnas taastada. Nähtavasti selle intriigi ajal asendas teda Osilia Läänemaa stiftifoogti ametis Wolmar Treyden. Christoph jäi siiski edasi Läänemaa stiftifoogtiks ja oli jälle selles ametis vähemalt 12.06.1559. Pisut varem (14.04.1559) andis vennast piiskop Christophile volituse Osilia ülesandmiseks Taani kuningale. 1560. aastal surus ta maha talupoegade ülestõusu Läänemaal ja lasi eestlaste juhi, kuninga, Kuressaares hukata. Ent 1561. aastal vabastati Münchhausen stiftifoogti ametist. Ettekäandeks toodi pillav valitsemisstiil, kuid tegelikkuses võisid selle taga olla poliitilised intriigid. Christoph viibis seejärel veel lühikest aega Läänemaal, kuid lahkus peagi Liivimaalt ning suri Saksamaal 1565. aasta paiku. Tema õde

Anna oli abielus Christophiga samaaegselt Saaremaa stiftifoog-
tina tegutsenud Dietrich von Behriga.^{22,23,24,291,415,420}

Münchhausen, Johannes. Osilia piiskop 1541–1560. Oli olnud ka Osilia kanoonik ja thesaurus. *

Mützen, Johannes. Vikaar Haapsalus 1437.⁵⁵¹

N

Nacke, Jurgen. Kohtunik Osilias 1559.²³

Nagel, Johannes. Klerik Osilias 1510–1512. Osilia piiskop Johannes Orgese, koadjuutor Johannes Kievel esitasid 1513 kaebuse paavstile Osilia vaimulike Johannes Wetbergi, Bruno Wetbergi ja Johannes Nageli vastu, kes olevat saanud kloostrist kasu ning palusid algatada juurdluse.²⁴

Nagel, Ludolph. Osilia toomdekaan segastel aegadel kui piiskopikoha pärast tülitseisid Judokus Hoenstein ja Johann Vatelkanne. 07.05.1444 immatrikuleeriti ta Rostocki ülikooli. Pärit oli ta Saksamaalt Hannoverist.⁵²⁵ Osilia piiskop Ludolf Grove olevat olnud tema onu (piiskopina 1449–1458 konkureerides Johannes Creuliga). 29.08.1453 mainitakse teda kui Haapsalu toomhärrat.¹⁰⁹ 15.09.1458 on Ludolph Nagelit mainitud kui Osilia toomdekaani.¹⁰⁹ Samal aastal 23.12.1458 on ta paavst Pius II dokumendis kirjas kui kanoonik. Seejärel tegutses toomdekaanina Georgius Hollant. 19.09.1459 on ta mainitud ühes kirjas, aga mitte dekaanina.¹⁰⁹ Aastal 1467 mainitakse teda piiskoppide tüli lahendamisega seotud dokumendis Osilia kanoonikuna ja samal aastal ka Osilia dekaanina.¹¹⁰ Seejärel oli vahepeal dekaanina Georgius Hollant (13.10.1467, 14.02.1468 ja 21.02.1468), kes alates 28.05.1468 oli siirdunud Riiga. 07.06.1469 saatis Osilia dekaan Ludolph Nagel kirja Tallinnasse. Seega oli ta toomdekaani koha pärast Georgius Hollanti Riiga minekut endale tagasi saanud. 12.08.1469 on teda Taani kuninga Christiani kirjas mainitud kui dekaani ja teises kirjas viitsedekaani ning kanoonikuna.¹¹⁰ Veel 04.05.1472 mainitakse teda Osilia kanoonikuna, 1474 Osilia

kapiitli varahoidjana⁵²⁵ ning seejärel Tallinna toomhärana (1477).²² Osilia kanoonikuna tegutses ta 1453–1476 ja Tallinna toomhärana 1471–1477.^{229,525} Aastal 1474 käis ta piiskopi saadikuna Roomas. 1480. aasta detsembriks oli ta surnud.⁵²⁵

Nauen von, Nicolaus. Riia peapiiskop 1229–1253. 1231 määras, et kolmandik Osiliast kuulub Riia kodanikele. Sama nõuet kordas ta 1234. 1243.a. kohtus teiste piiskoppidega Riias, kus prooviti lahendada tülisid Liivimaal.

Nesselrode von, Heinrich. Mainitud Liivimaa maameistri kirjas kui Soneburgi kumpan 04.11.1435. Sellele lisaks on teda mainitud veel 01.09.1435.¹⁰⁶

Nicolaus. Eestimaa piiskopi Fulco abiline 1171–1178. Esimene teadaolev Eesti päritoluga vaimulik. Määrati Fulco abiliseks paavst Alexander III poolt 09.09.1171. Enne seda oli mungana Stavangeri kloostri Norras. Külastas Eesti alasid koos Fulcoga 1178.⁴⁰

Nicolaus. Piiskopi asemik 1240–1242 ja nähtavasti piiskopkonna kanoonik. Oli tunnistajaks 1241.a. lepingule. On peetud ka praostina.^{22,42}

Nicolaus. Osilia klerik, 1302 kaplan. 1312 ülekuulamisel tunnistajana.

Nicolaus. 04.04.1325 Riia ja Osilia vikaar, milles ei või päris kindel olla.²²

Nicolaus. Osilia piiskopi „kirjur“ Riias 1466.²³

Nicolaus I, Schlesi piiskop (1192–1233), oli kaasas mõlemal sõjakäigul Eesti aladele, kuhu osalesid nii Taani kuningas Valdemar II kui ka Andreas Sunesen (1206 Saaremaal ning 1219 Revalas).

Niederhoff, Leonhard. Osilia praost 1534–1537. Palju temast teada pole. Praostiks oli ta 1534.a. juulikuust kuni 07.07.1537.²⁴ Tartu kanoonik 1519–1525.

Notken, Jasper (Casparus). Ka nimega Caspari Nockhen Bologna ülikoolis 1489. Taotles pärast eelneva Osilia praosti

Everhard Rotherti surma (1485 lõpul) endale Osilia praosti ametikohta (02.03.1486), aga nähtavasti seda endale ei saanud või loobus ise sellest kohast. Aastatel 1489–1501 oli Riia praost.^{22,525}

Nutzel, Hermannus. Osilia kanoonik 1458. On ühel korral mainitud kanoonikuna koos mitme teise kapiitli liikmega 15.09.1458.¹⁰⁹

Nycholai. Vaimulik Peronas 1551.²⁴

O

O. Commendator de Leal ehk Lihula komtuur 13.05.1254, rüütel.⁴⁶

Olrici, Rotherus. Olevat olnud Osilia kiriku presbüter (vanemvaimulik) ja 02.12.1355 on Avignonis kirjas kui Osilia kanoonik. 22.08.1363 mainitakse Avignonis, et tema koht on vabanenud.⁵²⁴

Oldenberch de, Cunone. Ka nimega Conradus Oldenberch ja Konrad Oldenburg. 01.05.1307 mainitud kui *commendatore Lealensis* ehk Lihula komtuur.⁴¹

Orgas, Johannes. Osilia piiskop nimega Johannes III 1492–1515. Enne seda oli ta piiskopkonna toomdekaan (1470) 1473–1492. *

Orghas, Dietrich. Maa-ametnik Audrus 1503.²³

Orghas, Hinrik. Maa-ametnik Audrus 1502.²³

Orghus, Henricus. Oli praost Riias. 15.01.1406 taotles endale Jacobus Hapezelle prebende (8 markka), mis olid varem varutud Nicolaus Veckevertile, kes oli aga omad prebendid saanud juba aastal 1400. Järgmisel päeval aga olukord muutus. Henricus sai endale Riias prebende 10 markka ja Nicolaus Veckevert sai prebendide kasvu, mis tõusis 8 marga pealt 15-le.^{24, RG}

Osenbrügge, Hermann. Osilia piiskop Hermann II 1338–1362. Oli varem Osilia kanoonik. *

Ossenwerder, Johannes. Verdeni preester, kes 30.09.1394 taotles endale Hermannus Bolne vabanenuid prebende Osilia praosti kohale. Tema konkurendid olid Hertwicum de Ekeren ja Henricus Boemgarte. Kas temast praost tuli, pole teada. ^{RG}

Overborch von, Heidenreich Vincke. Perekonnanimi ka Overberg. Saksa päritoluga. Lihula komtuur 1427–1430. Seejärel oli Kuldiga komtuur 1432–1434, Võnnu foogt 1435–1438 ja lõpuks tõusis Liivi ordumeistriks 1438–1450. Suri 29.06.1450.

Overlacker, Bernt. 30.06.1519 mainitud kui Osilia Rüütelkonna esindaja Haapsalus toimunud Meespäeval.¹⁷ Palivere mõisa omanik. Vend Tonnies Overlacker oli Soneburgi foogt. Poeg Bernt Osilia Rüütelkonna liige. 1518 Pönali ehk Lääne-Nigula kiriku varahoidja (vitricus). Suri 1519.

Overlacker, Bernt. 09.02.1548 meeskohtunik Läänemaal. Suri 16.01.1566.

Overlacker, Tonnies. Nimi ka Anton ja Tönnis. Pärit Westfalenist Wischlingenist, Bernti poeg. Soneburgi foogt 1515–1524 (1527). Kuni 1507 oli Soneburgis kumpaniks. Seejärel 1507–1514 Rezekne (Rositen) foogt Läti aladel. Teistel andmetel oli ta Rezeknes aastani 1517. Seal kasutas ta eesnimena Anton. Alates 07.03.1515 on teda mainitud kui Soneburgi ehk Maasilinna foogtina ja seda aastani 1524. Viimati mainiti teda olevat Haapsalus 13.01.1524. Samas on viited Tonniesi vendadele Hermannile ja Berntile. Hermann kuulus Saksa Ordusse ja Saksamaal komtuuriks. 01.6.1535 on teda mainitud surnuna. ^{19,20,21,553}

P

Palle von der, Johann. Nimi ka Johannes Pale. Osilia toomhärä 1533–1541. ^{24,42} Aastal 1530 kirjast kui Haapsalu lossipealik.

Palle, Tyle. 15.11.1383 mainitud kui Osilia kiriku vasall. 21.07.1341 on mainitud kui „Herr von Palle“ ja seda dokumendis, kus Pälle küla naabruses olevate maa-alasid dokumenteeritakse (Taebila, Nithra, Trunnevere). 25.08.1367 tühistas piiskop Konrad maadejagamist Pallele. Jälgi perekonnanimesid Pahlen ja Koskull.

Patkul, Andreas. Immatrikuleeriti Leipzigi ülikooli 1412. 21.05.1422 sai prebende 10 markka Osilia kanooniku kohale. Osilias oli 21.05.1422-27.02.1423 dekaan. Kanoonik kuni 1424 kui 23.01.1424 sai tema prebendid Osilia kanoonikukohale Georgius Buxhöveden. Oli kanoonik ja koguni praost ka Riias. Suri enne 22.01.1429. ^{22,24,RG}

Paulo. Dominis Paulo on mainitud aastal 1251 Vana-Pärnu katedraali asutamise dokumendis.⁴⁶ Nähtavasti oli tema seisus sama kui praost.

Peissker, Johannes. Organist Haapsalu toomkirikus 1552–1554.²⁴

Pethrey, Hinrik. Kirikuhärra Pärnu-Jaagupis 1499–1501. Kirik ehitati alles 1531? ²⁴

Perseval, Nicolaus. Mainitud ühel korral 11.10.1430. ^{24,106} Oli nähtavasti preester.

Peter. Prantsusmaa Celle kloostri abt, kes saatis munk Fulco Lundi peapiiskopi palvel Eesti piiskopiks u. 1165–1170. Aastast 1181 Chartersi piiskop. Suri 1183.

Petrus. Toompraost Vana-Pärnus 1254. On mainitud 13.05.1254 ordu ja piiskopkonna vahelise maadejagamise dokumendis.⁴⁶

Plachmeygher, Hinrich. Kirikuhärra Perona püha Thomase kirikus 1492–1502. ²⁴

Plate, Detlev. Nimi ka Detlof ja Detloff. Liivi ordu liige, Soneburgi foogti Tonnies Overlackeri kumpan 1516–1520. Selspils (Selburg) foogt 1531–1547. Suri 1555. Pärit Liivimaalt.

Platenschlager, Heinrich. Pastor Märjamaal 1554. ²⁴

Poleman, Hermannus. Vikaar Haapsalu toomkirikus kuni 1531 ja seejärel pastor Nikolai kirikus (Haapsalu Jaani kirik). ²⁴

Poll, Klaus. Haapsalu lossidroost 08.01.1488.²² Mainitud ka 31.01.1519 Osilia piiskopi ja Rüütelkonna vahekohtu dokumendis.¹⁷

Pommereningk, Hans. Arensburgi lossi väravameister (sadamameister) 1550–1554. Mainitud 12.11.1550 ja 17.05.1554. ²⁴

Pomerenynek. Kirikuhärra Perona Thomase kirikus 1468. ²⁴

Ponte de, Henric. Osilia toomkiriku kanoonik Haapsalus 01.02.1555. Mainitus seoses Henric Bruggeniga. ²⁴

Potgeter, Hermannus. Osilia kiriku praosti vikaar Haapsalus 09.01.1482. ²⁴

Prumeren de, Theodericus (Dietrich). 18.07.1433 sai ta Kölni klerikuna prebende (8 marka) Gerardus Suegerode surma järel vabanenud Osilia kanooniku koha saamiseks. Kas ta selleks sai, pole teada, sest sama aasta detsembris ta suri. ²⁴ Ka Suegerode oli olnud Kölni klerik.

Prus, Nikolaus. Nimi kirjutatud ka de Pryscia. 26.12.1332 käis Osilia kanoonikuna koos Osilia piiskopi Jacobi ja mitme Osilia toomhärrega Tallinnas Liivimaa ja Eestimaa seisuste kohtumisel. ⁴³⁷ Teda on mainitud Osilia toomhärрана ka 09.50.1360. ⁴¹

Prutz, Nicolaus. Märjamaa kapellaan ja vikaar 1454. ²⁴

Pryscia de, Nicolaus. vt. Nikolaus Prus.

Pulck, Johann. Tuntud ka nimega Johannes Pulk. Pärit Tartust. Juulis 1509 immatrikuleeriti Rostocki ülikooli. 09.09.1514 saabus Arensburgi kui Tartu klerik. 03.06.1517 kirjas kui notar Haapsalus. Aasta hiljem sai temast piiskopkonna maakirjutaja. Osilia kanoonikuna esmakordselt kirjas veebruaris 1522. Aastal 1527 nimetatakse teda ka Osilia skolastikuks. Fabrikaator 1533. Viimati mainitud Wolmari Maapäeval 13.03.1535. Suri 1535. Väidetavalt eesti päritolu. ^{22,24,291}

Puteo de, Albertus. 15.01.1352 oli käsitleti tema kui Tartu piiskopkonna Peystele (Paistu) plebanuse prebende Avignonis seoses Osilia kanooniku Jacobus Jacobi loobumisega. ⁵²⁴ Kas ta selle koha endale sai pole päris kindel, sest kui Avignonis 15.07.1358 Alberto de Puteod uuesti mainitakse ja seda seoses Püha Maria kirikuisa Everhard Gruseni surma tõttu koha vabanemise täitmisega, siis Albertuse tiitlina Osilia kanooniku kohale ei mainitud. ⁵²⁴

R

Rade, Hinrik. 24.04.1454 usaldas oma kapiitli heakskiidul Osilia piiskop Ludolf Grove temale vaba mehe seaduse järgi tema lojaalse teenistuse huvides mitmeid maatükke Saaremaal. Ta sai 1,5 adramaad Someri vakusest (hilisem Kaarma-Suuremõisa mõis). Temale anti ka maid ja veski Korpkuuli (Kõrkküla) ja Metzelli (Mätasselja) vahelt ning kaks heinamaad Kalennoemis ja Laskemas (Käesla) Kärla kihelkonnas. ¹⁰⁹

Raner, Sebastian. Sekretär Haapsalus, kes andis vande 02.06.1543. ¹²⁶

Raven, Greger. Pastor Pühalepa kirikus 1528–1552. Suri 1552. ²⁴

Ravensperg de (von), Georgius. Oli nähtavasti asendamas Arensburgi (Kuressaare) Laurentiuse kiriku pastoreid 1551 ja 1557. Foogti sekretär 1557. ²⁴

Rastigher, Jurghen. Osilia piiskopi marssal Haapsalus 1516. ²⁴

Ravo. Ka nimega Ravone. Preestervend Lihulas, kes osales 01.05.1307 läbirääkimistel Riia linnaga. ^{24, 41}

Recke von der, Godert. Soneburgi foogti Rutger von Schwansbelli kumpan 1529. Esmakordselt mainitud Liivi ordu liikmena 1522. Aastal 1532 oli Dünamündes droost. Seejärel 1536–1547 Toolse foogt. Pärit oli ta Uentropist Marki krahvkonnast Vestfaalis.

Redberch, Johannes. Kirikuhärra Jämaja (Gemma) ja Karja kirikutes. On kirjas Jämajal preestrina 1517 ja Karja kirikus 1519. ^{24, 422}

Remlyncrode, Peregrinus. Tartu kanoonikuna taotles 28.04.1424 endale Osilia ja Tallinna prebende. Uuesti oli taotlemas Osilia prebende Henning Hamersleve vabanenud kohale 22.09.1425 ja 26.09.1425 saigi endale Osilia kanooniku koha ja prebendid. Tallinna prebendid sai ta 1429. ^{RG}

Remlyncrode, Walterus. Osilia kanoonik 1430–1440 ja dekaan 1438–1440. On kirjutatud ka nimega Wolter Remmelingrode ja Walter Remlingerode. Tiitlitena on tal olnud magister, *licenciatus in decretis* ja teda on mainitud ka muidu kui diskreetse isikuna. Nähtavasti peeti temast lugu ja usaldati tähtsaid tegemisi. Oma ametikoha kanoonikuna sai ta piiskop Kubandi ajal. Mõlemal mehel olid tihedad sidemed Roomaga. Esmakordselt on teda mainitud Roomas 1424 kui Tartust pärinevat ja seejärel 15.11.1428 seoses Tartu piiskopkonna kanooniku prebendidega.¹⁰⁶ Proovis saada Osilia dekaaniks juba 1425.^{RG} Esmakordselt on teda Osilia kanoonikuna mainitud 16.02.1430.¹⁰⁶ Seejärel teda mitu aastat Osiliaga seoses ei mainita ja tema tiitliks on peamiselt Tartu kanoonik. 01.05.1432 saab Walterus suurema prebendi Osilias kui väiksema sai samal ajal Gotschalkus Uppenberg, kellest hiljem tuli Osilia toompraost.²⁴ 07.02.1433 sai temast kunstide magister Lüübekis, kus ta alustas õpinguid 1431. 1434 oli tal vaidlus Theoderic Kudezeliga Osilia prebendide pärast. Tollal tegutses ta Baselis ja tiitlina kasutati tema kohta *Tartu kanoonik*.^{24,106} Pärast Osilia dekaani Johann von Delwichi surma kandideeris ta 18.12.1437 Osilia dekaani kohale.²⁴ Kas ta kohe dekaaniks sai, pole teada, aga esmakordselt mainitakse teda dekaanina 29.09.1438.¹⁰⁷ 02.10.1438 osales ta Valgas Maapäeval. On olnud ka aramus, et ta on olnud dekaanina aastani 1443, aga selle kohta täpsemad andmed puuduvad.²²

Rese, Bertoldus. Osilia kanoonik, keda nimetati ka Gygante (Hiiglane), mõrvati oma isa majas Riias aastal 1320. Nähtavasti oli tegemist ordu vägivallatsemisega, sest 23.08.1320 käidi sellest teatamas Avignonis ja seejärel tõsteti veel esile Riia peapiiskopi poolt 04.04.1325 ja just mainides auliku Bertolduse saatust. Nendes dokumentides on mainitud, et Bertoldus oli kleerik ja Osilia toomhärja.^{22,24,41,46}

Reseler, Theodericus. Väga segase ajalooga isik, kes õppis 1407 Bologna ülikoolis, taotles endale erinevate kapiitlite prebende ja sain nähtavasti sellise ka Osilias 1413.^{22,24,RG}

Reve von, Johann. Soneburgi foogti vend, kes aastal 1431 oli üks Osilia piiskopi kohale kandideerivatest. Saksa ordu tollane

kõrgmeister oli talle andnud varem soovitusse õppimiseks pariisis. Kasutas tiitlit doktor. ¹⁰⁶ 1432 elas Riias. 16.12.1434 oli Liivimaa ordumeistri prokuraator.

Reve von, Sweder. Reinimaalt pärit ordu liige, kes aastatel 1427–1428 ja 1430–1432 oli Maasilinna ehk Soneburgi foogt. Vahepeal on teda mainitud kui Goldingeni (Kuldiga) komtuur 1428–1430. 25.04.1428 Wendenis toimunud ordukapiitli koosolekul polnud kohalolijad väga kindlad, et kes oli sel hetkel Soneburgi foogt. Kirjas on, et foogtina on väidetavasti Heinrich Schungel, aga pisut varem on kirjas, et on võimalik, et Sweder von Reve on veelgi Soneburgi foogt. ⁴³⁷ 1432–1434 oli Sweder von Reve Riia komtuur. 28.10.1444 kirjutati temast kui lahkunust. ¹⁰⁸ Tal oli vend Johann.

Reye, Ludel. Kirikuhärra Karuse kirikus ordu maadel 1410–1420. ²⁴

Rike, Conradus. Soneburgi foogti sekretär, kes tegutses seal ka vaimulikuna 1414–1415. ^{24, 45}

Rittow, Reinhold. Arensburgi lossi droost 01.03.1536. ²⁴

Robertus. Commendator in Maritima. Lihula komtuur 1241. ²⁴

Roddekop, Johannes. Haapsalu toomkirikus presbüter 1517. ²⁴

Roddendorp, Nicolaus. Tallinna piiskop 1492–1509. Temale olavat kuulunud Osilia kanoonikuprebendid, milliseid taotles endale Osilia dekaan Johannes von Wetberg aastal 1513, aga nähtavasti neid endale ei saanud. ⁵⁸¹

Rode, Gerhardus. 19.09.1459 on teda mainitud kui Osilia kiriku kõrgeim ja igavene vikaar (*summi et perpetui vicarii*). ¹⁰⁹

Rode, Gothardus (Godehardus). Osilia kanoonik, kes suri 02.02.1482 Roomas ja on maetud sinna. Surnuna on teda mainitud ka aastal 1483. Viimati on teda mainitud 16.8.1488. ^{22,23,24} Tuleks veel mainida, et 19.9.1459 mainitakse (kapiitli liiget *perpetui vicarii*) Gerhardus Rodet. ¹⁰⁹ Kas tegemist on sama isikuga, pole teada.

Rodenborch, Meinhard. Haapsalu püha vaimu kiriku preester (pfarrer) 09.12.1381 ja 27.12.1381.⁴²

Rodener, Johannes. 08.09.1531 Arensburgis kui kantseleikirjur.²⁴

Rolandt, Jakob. Maa-ametnik Läänemaal 01.01.1559. Hiljem (1560–1570) notar.²⁴

Ronne, Hermannus. 10.01.1391 taotles surma läbi lahkunud Hermann Wanderwese prebende Tartu kanooniku kohale. Sai endale Tartu kanooniku prebendid nähtavasti sama aasta novembris. 02.06.1395 taotles endale Gotchalkus Bauermani prebende Osilia kanoonikukohale.²⁴

Ronneberg, Hermann. Praost Pöides 1506–1508. Viimati on teda mainitud sellel ametikohal 14.01.1508. 02.07.1525 esindas Maapäeval Kuramaad.^{17, 24}

Rope, Friedrich. Nimi ka Fridericus. Tartu praost, kes suri 1422. Siis vabanesid tema prebendid 11 marka. Need sai endale Andreas Patkul.²⁴

Rosen von, Reinhard. Olevat olnud 18.11.1532 Haapsalus ja pakkunud süüa markgrahv Wilhelmi setskonnale koos Bernstorffiga.²⁹¹ Seetõttu on mõningates allikates pakutud välja, et oli Läänemaa foogt.²⁴

Rosen, Woldemarus. Nimi ka Rosis. Pole täpselt selge, kas ta oli Riia peapiiskopi vennapoeg või Johannes de Tiesenhauseni vennapoeg. Pärit Westfalenist. Esmakordselt on teda mainitud 04.04.1325.³⁹ Mainitud on teda Osilia kanoonikuna Avignonis 09.05.1360 ja 17.08.1360. Ta taotles Osilia prebende ja Tartu skolastiku prebende.⁵²⁴ 1363 Osilia kapiitli thesaurus.⁵⁸⁹ Tema testamenti käsitleti 01.09.1395.⁴² 08.02.1326 on teda mainitud kui Riia kiriku vasalli.⁴¹ Kukuruse mõisa ürikute ja pitserite kogust leidub rüütli Woldemar Roseni pitser aastast 1323. Pitseril on tekst „WOLDEMARI MIL [IT] IS . DE . ROSE“.

Rostochiensis, Henrik. Pastor Käinas 1554.²⁴

Rothert, Everhard. Osilia praost 1473–1476 ja 1477–1485. Tema perekonnanime on kirjutatud ka kujul Rodhart. Arvatakse, et ta sai Osilia kanoonikuks kui uueks piiskopiks valiti Peter Wetberg. Osilia kanooniku prebendi taotles ta aastatel 1465 ja 1471.⁵²⁵ 03.05.1473 „loobus“ tollane Osilia praost Borchard Trupenicht oma kohast ning siis määras piiskop Peter Wetberg oma soosiku Everhard Rodherti praosti kohale. Esmakordselt mainitakse Everhardi praostina 26.06.1473.²⁴ Oletatavasti pidi ta aga oma ametikohast loobuma ordu survele juba suvel 1475 ja 19.02.1476 oli Osilia praostina kirjas Simon von der Borch, kelle lähisugulane oli Liivimaa ordumeister.^{24,525} Kui aga Simon von der Borch kinnitati 16.06.1477 Tallinna piiskopiks, siis sai Everhard Rothert praosti koha endale tagasi. Sellele lisaks oli Everhard Rothert Tartu kanoonik 1478–1485 ning Tallinna kanoonik 1471–1479.⁵²⁵

Rothmarus. Tartu kapiitli praost vähemalt ajani 30.11.1234 ja teda nimetati ka Lihula praostiks. Kuna aastani 1228 Osilia piiskopkonda ei veel olnud, siis võib Rothmarust pidada esimeseks piiskopkonna aladel tegutsenud praostiks ja seda juba aastast 1225.²²

Rowin, Johannes. Käina kirikuhärra 1531–1533.²⁴

Rubertus. Osilia piiskopile kuulunud Koluvere lossi droost, keda mainitakse piiskopi Winrichi kirjas Tallinna raele 02.04.1419.^{22,24,45} Mõningates allikates on teda paigutatud Haapsalu lossi droostiks.

Ruckkeling, Hermannus. 22.03.1518 kirjas kui Osilia vikaar Haapsalus.²⁴

Ruden de, Johannes. Pärit Westfalenist Saksamaalt. Tuntakse nimega Johann von Rüthen (Rüden).⁵⁸⁹ Teda on mainitud Lihulas koostatud dokumendis 15.06.1319 kui advocatus domini Osiliensis ja Osilia piiskopi foogt.⁴¹ Sellest on järeldatud, et tegemist oli Läänemaa foogtiga.⁶⁹

Runnenberch, Hermann. Ka Runnenberg ja ja Ronnenberch. Praost Pöides 1506–1508. Pöides kirjas kuni 14.01.1508 ja seejärel oli praost Wolmaris ja seda vähemalt juba 16.02.1508.

Ruplebe de, Hermannus. Piiskopi kammerhärä, kes oli Lihulas lepingu tunnistajaks 15.06.1319.⁴¹

Rusce. Läänemaa foogt ajavahemikul 1282–1285. Täpselt tema ametisoleku aega teda ei ole, sest täpselt pole ka teada Läänemaa ja Taani valduste vahelise piiri määratluse aeg. Kirjas on ta kui piiskopi „*erat advocatus suus*”. Kuna piiskopi stiftifoogti on nimetatud ka hiljem *advocatus* ja piir määratleti Läänemaaga, siis arvatakse, et tegemist oli Läänemaa stiftifoogtiga.⁴² Leidub aga ka arvamus, et tegemist oli hoopis Saksa ordu foogtiga.²⁴

Rückershusen, Bertoldus. Ka Bertold ja Berthold. Perona kiriku vikaar 06.11.1429. Sai Osilia kanooniku prebendid 29.11.1423. Samas oli ta Roomas ordumeistri kirjuriks. 1428 kirjas kui Liivimaa komandöri kaplan. 1428–1439 oli Perona Thomase kiriku vikaar ja kirikuhärä. Aastal 1429 oli Perugia ülikoolis, 1431 Sienas. Aastast 1431 naases ordumeistri ettepanekul Osiliasse ja oli Osilia 20.08.1431 piiskopitooli kandidaadiks.¹⁰⁶ Käis 1438 suvel Baseli kontsiilil.^{22, RG}

Rüther, Henneke. 15.11.1383 kirjas kui Osilia kiriku vasall.

S

Saewerdingk, Friderico. Mainitud 25.05.1323 Haapsalus.⁴¹

Sacken, Merten. Koluvere lossidroost 1517.²⁴

Saffenberg, Gerhard. Osilia kanoonik 1431–1469 ning viitsedekaan 1459.^{22, 24, 109} Tema eesnime on kirjutatud ka kui Gerhardus, Gert, Gerd ning perekonnanime kui Sassenberg. Kölni ülikooli immatrikuleeriti ta 1420.²² Esmakordselt mainiti teda kui Tallinna ja Osilia toomhärä 14.07.1431.¹⁰⁶ Osilia thesaurusena on teda mainitud 15.09.1458 ning viitsedekaanina 19.09.1459.¹⁰⁹ Tema surmast on teade 28.08.1469.¹¹⁰ Siis selgus, et tema õde oli olnud abielus Tallinna raehärä Johan Oldendorpiga. Mõlemad oli selleks hetkeks surnud. Aga õelt saadud pensioniraha 500 Riia marka oli selleks hetkeks Hinrik Tolneri käes Tallinnas.⁶¹²

Sagittarius, Johannes. vt Johannes Schutte.

Salomo. Ridala vaimulik 1220–1221. ²⁴

Sanders, Reynoldus. Tallinna kanoonikuna taotles kunstide magister Reynoldus Sanders Osilia kanooniku prebendidele 07.05.1422. Siis maeti varasem kanoonik Engelbertus Live, kellel olid suured prebendid (maior) ehk 16 markka. Järgmisel päeval ta need prebendid endale saigi. Varem, juba 1419 oli ta endale saanud Tartu ja Tallinna prebendid (14 markka). Reynoldus proovis endale saada ka Osilia dekaani prebende, aga need läksid algul Andreas Patkulile, kes siirdus Riiga ja siis Johann Delwichile. ^{24, RG} Osilia kanoonik oli ta aastatel 1422–1425.

Sasse, Gerhard. Osilia kanoonik 1515–1527. Tallinnast pärit Gerhard Sasse immatrikuleeriti 25.06.1484 immatrikuleeriti Kölni Ülikooli. Bakalaureuse kraadi sai ta sealsamas 17.11.1485 ja magistri kraadi 26.03.1487. Esmakordselt mainitakse teda Tallinna kanoonikuna aastal 1488. 08.04.1494 on ta olnud Roomas. Alates aastast 1514 sai temast ka Tartu toomhärja ja 05.02.1515 sellele lisaks Osilia toomhärja. Tartu toomhärjana tegutses teistel andmetel 1513–1525. Suri nähtavasti 1527. ^{22, 24, 552}

Sasse, Hartwig. Heinrich II Sassi poeg. Arensbugi lossiteener (hofjunker) 1530–1549.

Sasse, Heinrich I. Kabbila (Sassi) mõisnik Saaremaal alates rentnikuna 1453. Suri 1468. Kaks poega, Heinrich II ja Jaspar olid piiskopkonna ametnikud.

Sasse, Heinrich II. Pärit Kabbila (Sassi) mõisast Saaremaalt. Isa oli Heinrich I Sass. Ametnik (Beamter) Osilias (Haapsalus) 1505–1520. Suri 1525. ⁴³⁸

Sasse, Heinrich III. Heinrich II Sasse poeg. Nimi ka Hinrik. 1527–1533 piiskopkonna ametnik. Ajutine Saaremaa foogt 12.11.1531. Osilia Rüütelkonna majandusmees (Oekonomen). ⁴³⁸

Sasse, Jaspar. Nimi ka Jesper. Pärit Kabbila (Sassi) mõisast Saaremaalt. Isa oli Heinrich I Sass. Ametnik Osilias 1506–1516. Aastatel 1506–1508 ametnik Audrus ja 1509–1516 Haapsalus. ⁴³⁸

Sasse, Jaspar. Nimi ka Jesper. Isa Heinrich II Sass. Meeskohtunik (Mannrichter) Kihelkonnas 1522–1537. 23.08.1522

mainitud visitatsioonidokumentides Kihelkonnas. 16.07.1537 meeskohtunik Läänemaal. Suri 1541.^{24,438}

Sasse, Johannes. Osilia kanoonik 1469–1474. Väidetakse ka, et oli Osilia toomhärja juba 1467.⁵²⁵ Mainitud on teda 12.08.1469 Haapsalus kui Osilia kanoonik.¹¹⁰ Osilia kanoonik 11.06.1471. Tegutses Kaarma Peeter-Pauli kirikus. Sai kanooniku koha eest prebende 15 hõbemarkka. Mainitud ka 04.05.1473.²² Nimi on kirjutatud ka kui Johannes Hasse ja Johannes Casse.²² 1474. aastal tegutses Tallinna linna prokuraatori ja sündikuna ehk õigusliku esindajana Lübeckis.⁵²⁵

Sasse, Reinhold. Nimi ka Sachsen. 1534 oli lühikest aega Läänemaa stiftifoogt. Samal aastal veebruarist oktoobrini oli Haapsalu lossidroost. Teistel andmetel aga lossidroost juba aastast 1532.^{17,24} Ta pärines tõenäoliselt Saaremaalt, kus tema vanaisa Hinrick omandas 1453. aastal pandina (1468. aastal läänina) Sassi küla (Kabbil), mis 1479. aastal, siis juba mõisana mainitud, oli küll tema suguvõsa käest ära läinud, ent alates 1527. aastast oli selle omanik Reinholdi vend Hartwig. Aastatel 1532–1540 vaenujalul Osilia piiskopiga ja käis koguni Läänemaal laastamas. Hiljem tegutses Treidenis (Turaidas) linnusepealikuna (teda on selles ametis mainitud 1548. ja 1550. aastal), samuti läänistati talle sealsamas maad. Sassenhof (Zasa) mõisaomanik. 1560. aastal langes Reinhold Härgmäe lahingus venelaste kätte vangi ning ta hukati Moskvas 28.10.1560.²⁴⁰

Sauigerne, Bartholomeus. Osilia kanoonik 26.11.1417, 26.12.1417 ja 19.01.1418. Thesuarus Tartus ja hiljem kanoonik Lübekis.^{RG}

Saxonia, Heydenricus. Vikaar Perona kirikus. Suri 1375.²⁴

Schapphusen von, Wilhelm. Nimi ka Schafhausen. Soneburgi (Maasilinna) foogt 1417. Mainitud ka Westfalenis 07.04.1438.²⁴

Scharenberg, Johann. Saaremaa stiftifoogt 1483–1490. Teda tuntakse ka kahest dokumendist nimega Hans Schardenberge, aga kuna sellest soost samal ajal ühtegi Hansu teada pole ja hiljem leidub sarnastest dokumentidest Johann, siis arvatakse, et tegemist on sama isikuga. Pärit on Johann Loona mõisast

(Katvel), mille omanikuks olid Johanni esivanemad saanud aastal 1417. Tema isaks oli Diderich Scharenberg, kes oli abielus Gutta Molderiga (Moeller), kes oli pärit Kuusnõmme mõisast ja kelle vend oli Saaremaa stiftifoogt Gerhard Moeller. Seega oli Gerhard Moeller Johann Scharenbergi onu.⁷³ Esmakordselt mainitakse Johann Scharenbergi 20.08.1477 kui ta oli tunnistajana kui Kuressaare (Arensburgi) lossidroost.⁴⁶⁸ Pärast Johanni isa surma aastal 1481 kinnitas piiskop Peter Wetberg 08.09.1483 Loona mõisa alad Arensburgi stiftifoogtile Johannes Schardenbergile. Mõned aastad hiljem (07.08.1490) kinnitas piiskop Peter talle Saaremaal Jämaja kihelkonnas Kargi mõisa (Karky), mis olevat jäänud Buxhövedenide varasematele maadele.⁷³ Hilisemast ajast on pisut teada tema maatehingutest. Johann Scharenberg suri aastal 1526. Abielus oli ta Koikla mõisast (Koiküll) pärit Gertruta Rodega, kelle isa Gothardus Rodet teatakse Osilia toomhäräna (kanoonik) aastatel 1482–1488. Johannil teatakse olnud vähemalt neli last.

Schebach, Johann. Soneburgi foogti sekretär, vaimulik, notar 1558–1559.²⁴

Schechtell, Pawel. 17.10.1530 mainitud varem surnud Osilia preestrina.²⁴

Schenwedder, Johannes. Kirikuhärra (rector, plebanus) Kärla kirikus 1491.²⁴

Scheper, Luder. Kirikuhärra Perona Püha Thomase kirikus 1522. Tal oli vend Joannes.²⁴

Scherenbeke de, Johannes. Esmakordselt mainitud Osilia kanoonikuna 14.04.1351 Haapsalus. Samas on mainitud, et ta oli skolastik. Järgmine kord mainitakse teda 14.09.1359 maadejagamise dokumendis, mis puudutas Johannese perekonda.⁴⁶ Kahel korral mainiti teda aastal 1383 ja ühe korra 02.06.1387. 1383 olevat ta koostööd teinud Dietrich Uexkülliga, kes siis laastas Haapsalu lossi.⁸⁰ Ta oli olnud abielus Roopi aadliku Johann I von Roseni naise õega.

Scherenbeke, Heinrich. Piiskopi kirja 31.12.1421 põhjal olevat enda käes hoidnud kunagi piiskopile kuulunud Leevre ja Laukna külasid ja ei olnud nõus neid tagastama. Johannese poeg, rüütel.

Schiffler. Kirikuhärra Kärla kirikus Osilia piiskopkonna ajaloo lõpul. ⁴²²

Schillingk, Fridericus. Maikuus 1323 kirjas kui kleerik ja arvatakse, et oli kanoonik. ²²

Schillingk, Wesselius. 25.05.1323 kirjas kui kleerik ja arvatakse, et oli kanoonik. samas nimekirjas Fridericus Schillingkiga. ²²

Schmidt, Pawel. Nimi ka Paul, Paulus ja Pauwel. Vikaar Lihulas 1502–1505. Mainitud on teda kindlasti 11.02.1504, 16.02.1504 ja 05.03.1504. ⁴⁸

Schrader, Franz. Maa-ametnik Arensburgis 20.06.1557. ²⁴

Schroder, Nicolaus. Plebaan Püha kirikus 1491. ²⁴

Schufwenflug, Caspar. Osilia piiskop 1420–1423. *

Schulenburg, Johannes. Osilia kanoonik 1469–1473. Mainitud on teda 12.07.1469 Haapsalus kui Osilia kanoonik. ¹¹⁰ Viimati mainiti teda 04.05.1473. ²² Taotles Osilia prebendi juba 1456. ⁵²⁵

Schulteti, Alexander. Osilia kanoonik 1515–1520. Teistel andmetel kanoonik Osilias veel 1524 ja 1537. ²² Sündinud u. 1485. 1514 taotles Osilia ja Tartu prebende. ⁵²⁵ Oli hiljem Tallinna ja Tartu kanoonik 1524–1549. Ta oli ka kanoonik Ermlandis (Warmias). Väidetakse, et Eestisse ta kunagi ei sattunudki, oli Anima vennaskonna liige ja suri alles pärast 02.08.1570. ⁵⁵² Nimi kirjutatud ka Sculteti. ⁵²⁵

Schulteti, Michael. Sündinud Ermlandis. Aastal 1445 immatrikuleeriti Leipzigi ülikooli. ²² 19.09.1459, 24.09.1459 ja 04.05.1473 on teda mainitud kui Osilia kiriku vikaari (*perpetui vicarii*). ¹⁰⁹

Schungel, Heinrich. Pärit Westfaalist. Soneburgi foogt 1428–1430. Oli sellel ametipostil kui Sweder von Reve oli vahepeal Goldingeni komtuur. Enne Soneburhi (Maasilinna) siirdumist oli olnud Narva foogt (1426). 1430–1432 oli ta Aizkraukle komtuur.

1432–1434 oli ta Tallinna komtuur ning 1434–1435 Liivi ordu maamarssal. 1435 oli segatud Liivi ordu maamarssali (suurmeistri) valimistesse. Ta saigi endale selle ameti, aga teise nime all: Heinrich von Böckenförde. Maamarssalina tegutses ta kuni oma surmani 1437. Ta suri ootamatult, olles teel kõrgmeisteri juurde, kellega tal oli mitmeid lahtarvamusi.^{108,437}

Schurs de Dulken, Cornelius. Karja kiriku preester 1550 lõpult. Suri enne märtsikku 1551.^{24, 422}

Schutte, Godschalcus. Osilia dekaan 1454–1457. Osilia kanoonik 1437–1457. Esmakordselt kirjas 18.12.1437 kui olevat prebende taotlenud Osilia kanooniku kohal (3 marka).²⁴ Tema kohta on ka kirjutatud Godschalcus Schutte II, sest samanimeline oli varem Kuramaa piiskopiks. Aastal 1445 immatrikuleeriti ta Erfurti ülikooli. Esmakordselt mainitakse teda Osilia toomhärana 11.09.1451. Järgmisel aastal, 25.05.1452, on ta Tartus kirjas kui Tartu ja Osilia toomhärana. Samas mainitakse teda kui Tartu linnakodaniku Syvert Schutte vennana ja Vrouwyn Schutte pojana Kuramaalt. Milline seos on tal varasema Osilia piiskopi Johannes Schutte ja Kuramaa piiskopi Gottschalk Schuttega, pole täpselt teada. Esmakordselt mainitakse teda kui Osilia kiriku dekaan Riia peapiiskopi kirjas 23.09.1454 ja samas ka Tartu toomhärana.⁴³⁷ Viimati on teda mainitud Osilia dekaanina Wolmaris toimunud Maapäeva dokumentides 12.02.1457.⁴³⁷

Schutte, Henning. Praost Ridalas 1410–1420.²⁴ 04.05.1420 tänas Osilia kiriku toompraost Johannes Lotzentyn Tallinna raadi Ridala kirikuhärna Henneke Schutte vahistamise eest.^{24, 45}

Schutte, Johannes I. Osilia piiskop 1432–1438 ja Tartu dekaan ning Osilia ja Lübecki toomhärana. 1404–1405 oli Põide kirikuhärana.^{24 *}

Schutte, Johannes. Johannes Schütte (Scütte). Osilia (toom)praost 1342–1378 ja kanoonik. Teatakse ka nimega Sagittarius ehk *Ambur*. 08.08.1339 ja 20.02.1349 sai Vatikanis prebende. Esimesel juhul Osilia kanooniku koha eest^{501,502} ja teisel juhul kaplanina praosti staatuse eest 14 hõbemarka aastas.⁵²⁴ 1339 toetasid teda paavsti ees Tallinna piiskop ja

dekaan ning huvitaval moel Norwice peadiakon Wilhelm Inglismaalt. 17.08.1342 on Avignonis mainitud Osilia praosti Iohannest. Nähtavasti oli tegemist siis Johannes Schuttega. Praostina on teda mainitudveel: 1351, 15.07.1358, 26.12.1359, 11.11.1361, 1366, 1368, 06.06.1376 ja 17.06.1376. Johannes Schutte suri 16.6.1378 ja maeti Haapsalu katedraali.^{22,41} Haapsalu katedraalis olnud hauaplaadi järgi arvatakse, et ta suri 15.06.1378.⁵⁶⁴ Tema pitser on säilunud aastast 1376. Pitseri väljal tabernaakli all seisev Püha Katariina palmioksaga paremas ja raamatuga vasakus käes; temast vasakul põlvitav munk palvetamiseks ülestõstetud kätega; jalutsis vapikilbil Andrease ristina nooled. Pitseril on tekst „+ S' IOH'IS SAGITARII - PPOITI OSILIENS“.

Schwansbell von, Rutger. Pärit saksamaalt. 1498 oli Guldigas majandusametnik. 1507 sai temast Viljandi kumpan. 1515 tuli temast Narva foogt ja 1517 Selpilsi foogt. 1527–1538 oli ta Maasilinna ehk Soneburgi foogt. Tema sugulane Wilhelm oli 1522 Maasilinna foogti teener.

Scutte, Gerhardus. Osilia kleerik ehk ametnik taotles Avignonis kanooniku kohta 30.05.1350.⁵²⁴ Kas ta selle koha sai, pole teada.

Scutte, Gotschalkus. Osilia piiskopi Johannes Schutte vend. Miskipärast kasutas nime Scutte. 09.02.1385 Praha ülikoolis. Magistri kraad 1390. 02.06.1395 taotles Osilia surnud Osilia kanooniku Gotschalcus Beuermani prebende, aga need sai endale Hermannus Ronne. 19.02.1403 taotles endale surnud Tartu kanooniku Marquard Moleni prebende ja need ka sai. 13.01.1405 teatakse, et sai Tartu ja Osilia prebende 34 markka. kaks nädalat hiljem 27.01.1405 tuli temast Kuramaa piiskop, kellena ta tegutses elu lõpuni 17.11.1424.^{22,24} Tema vend Johannes taotles Osilia kanooniku prebende viis kuud pärast Gotschalkust.

Senfftenberger, Andreas Fridricus. Oli Osilia kiriku stipendiaat 24.09.1554. 6.02.1555 mainitakse teda kui Osilia kanoonikut.²⁴ Tema nimi on kirjanduses ka lihtsalt Andreas Friedrich.

Sevinghausen von, Hermann. Soneburgi (Maasilinna) foogt 1446–1450. 1451 oli Miitavi komtuur. Mainitud kõrgmeistri kirjas Soneburgi foogtina 16.09.1450.¹⁰⁹

Seyterande, Hinrico. Nimi ka Veyterande. Osilia kiriku vikaar 09.12.1381. Minitud seoses toomhärja Hermann Bolne süüdistustega piiskopi tapmises.⁴²

Skop, Henricus. Roomas kui Osilia presbüter ja kanoonik 11.12.1459.

Slachthekede, Jürgen. Piiskopimaa valitseja Hiiumaal, kellest piiskop Reinhold von Buxhövdén märkis aasta 1530 sügiskülal, et oli Lauka mõisa talle rendile andnud. Aga juba aastal 1531 tekkis piiskopil lahkeli mõisaomanikuga ning too saadeti koguni piiskopkonna maadelt välja.

Sleregen, Heinrich. Ka nimega Schleier. Oli Lihula komtuur 1462 kuni surmani 1471.²⁴

Sluter, Johannes. Ka Johannes Sluter de Hex. Avignoni antipaavst Clemens VII nimetas 1383. aastal uueks Osilia piiskopiks Kölni vaimuliku Johannes Sluteri. Páris piiskoppi temast aga ei tulnud. Teda on mainitud 16.12.1383.²² Pole kindel, kas Johannes piiskopkonda üldse kunagi külastas.

Smidt, Pauwel. (Paul Ridensmidt) Lihula Eliisabeti kirikuhärja 1502–1505, vikaar.²⁴

Smidt, Wulfgang. Mihkli (Soontagana) kiriku praost ja notar kuni 1528.²⁴

Smitten, Johannes. Ülikoolist sai magistri kraadi. Aprillis 1490 tegutses kui Tartu piiskopi sekretär. Suri enne 30.09.1524 ja mainiti sellega seoses kui Osilia preestrit.^{22,24}

Snider, Jakob. Ametnik (maahärja) Hiiumaal, keda on mainitud aasta 1508 augustis ja 1509 sügisel seoses Kõpu tuletorni ehitamisel maksmata jäänud arvetega. Veel mainitakse teda kohtutäiturina 13.05.1510.

Sobbe, Arnold. Maasilinna foogt 1514, Liivi ordu liige.

Sobbe, Johann. Preestervend, Saksa ordu vend. 1431 oli Osilia piiskopikandidaadiks. Tihti koos Bertold Rückerhuseniga. Mõlemad said tööd 1428 lõpul Roomas kui ametisse pandi uus orduprokuraator Caspar Wandofen. 15.04.1421 Rostocki ülikoolis. Mainitud 18.05.1429 ja 23.08.1429. Väidetavasti oli olnud siis Sienas surmavalt haige, aga oli paranenud. 12.01.1434 ja 29.06.1435 on ta kirjast kui Kuramaa dekaan. Kurmaa toomhärja.¹⁰⁶

Sobolis von, Hermann. 26.12.1332 käis Osilia kanoonikuna koos Osilia piiskopi Jacobi ja mitme Osilia toomhärjaga Tallinnas Liivimaa ja Eestimaa seisuste kohtumisel.⁴³⁷ Täpselt aasta hiljem oli jälle Osilia delegatsiooni liikmena Tallinnas tunnistamas Taani kuningliku nõukogu ja kaupmees Marquardi vahelist kokkulepet rukki kvantiteedi osas. Samas oli koos piiskopiga sõlmimas kokkulepet Tallinna piiskopi Olav von Roskilde ja Eestimaa vasallide vahel.⁴¹ Aastal 1334 andis ta tunnistust Haapsalu kooli rektori Barnardi juhtimisest.⁴⁶

Soie, Johannes. Osilia kanoonik 1541. Immatrikuleeriti Heidelbergi ülikooli 29.04.1535. Osilia ja Tartu kanoonikuna kirjast 23.07.1541 ja 24.07.1541. Nimi kirjutatud ka Zoge.^{20,24}

Soie, Jürgen. Koluvere lossidroost 25.07.1553-1557.⁵⁰

Soie, Kersten. Osilia toomhärja 06.01.1550, Reinold Soye vend.²⁴ Ka Tartu toomhärja. Nimi ka Zöge.

Soie, Otto. Osilia toomhärja 1502–1503. Teistel andmetel kanoonik alates 1500. Nimi ka Otto Szöge. Õppis ülikoolis 1493–1497 ja sai magistri kraadi. Esmakordselt mainitakse Osilia toomhärjana Osilia piiskopi Johannes Orgase tänukirjas 29.06.1502. Seal on mainitud ka asjaolu, et oli samal ajal Tartu toomhärja.¹²¹ Veel on teda mainitud piiskopi kirjas seoses Heinrich Holdingi pärandusega 15.11.1503. Seal on ta kirjast kui magister ja toomhärja.⁵⁰ Tuleb silmas pidada, et ta oli piiskop Johannes Orgase lähisugulane.⁵²⁵

Soie, Otto. Osilia piiskopi õueteener 1530. 22.07.1531 kirjast kui ametnik Kihelkonnas ja mainitakse kui noorem Otto Soie.

28.02.1536 jättis piiskop Reimhold pandiks 500 marka Kihelkonna kontorisse noorele kohtuteenistujale Otto Szoighele. ²⁴

Soltow, Albert. 1519 visitatsiooniprotokollis mainitud kui endine Jämäjä vaimulik ja hiljem oli vaimulik Audrus, kus kiriku kohta sellel ajal andmed puuduvad. Suri 1519. ^{24, 34}

Sondach, Johannes. Osilia vikaar. 23.08.1519 on teda mainitud seoses Lihula kloostri nunnadega ja nendele armulaua andmisest seoses kloostri mõllanud katkuga. ²²

Sonetake de, Christian. Mihkli kihelkonnapreester kuni 1359.

Soye, Reinhold. Nimi ka Zöge. Osilia toomhärja ja ühel korral (24.07.1554) mainitud ka Osilia toomdekaanina. ²⁴ Esmakordselt on mainitud Osilia toomhärjana 23.07.1541. 06.01.1550 on tema tiitliteks Tartu ja Osilia toomhärja. Teda on väga lihtne segamini ajada teise samanimelise Haapsalu toomhärjaga, kes oli ametis 1563. Kersten Soie ja Johann Soie (Szöyge) vend. ^{22, 24} Õppis Bologna ülikoolis 1554.

Starcke. Soneburgi foogti sekretär, vaimulik. ²⁴

Steffanus. Pastor Arensburgi (Kuressaare) Laurentiuse kirikus 1520–1522. ²⁴

Stemytze, Heinrich. Pastor Märjamaal 1555–1559. ²⁴

Stenberch, Dietrich. Haapsalu linnapea 21.04.1499, 01.10.1503 ja 05.10.1503. ^{48, 613}

Stendel, Henricus. Osilia praost 1439–1441. 12.07.1439 mainitakse esmakordselt kui sai 15 marka prebende Osilia praosti ametikoha saamisel. Varem oli olnud Warmia (Ermland) kanoonik. Kas ta ka kunagi Osilias käis, pole selge ja teda teatakse tegutsenud Firenzes (Florenz) ja Vatikanis. ²⁴ Viimati on teda mainitud 04.02.1441.

Sternilebe Johannes. Mainitud 09.05.1360 kui Arlese peapiiskop Stephan nõudis paavsti bulla täitmist. Samas olid nimetatud ka teised Osilia kanoonikud: Gotfrid Mespöl, Nikolaus Prus, Johannes Cnockey, Andreas Koskul ja Bartholomeaus de Enna. ⁴¹

Stoltenouw, Otto. Koluvere lossidroost 1533–1534. Enne seda oli 1531–1533 Hiiumaal maa-ametnik. ^{24,553}

Stoltevot, Arnoldus (Arnd). Osilia kanoonik 1429–1433. Sai prebende Osilia kanooniku kohale 19.01.1424.^{RG} Esmakordselt on teda mainitud Tartu ja Osilia toomhärana 11.07.1429 ja seejärel veel 25.02.1430 Tallinna dekaani Heinrich von der Beke testamendi asjus.¹⁰⁶ Ta suri aasta 1433 algul ja tema ametikohtade pärast konkureeriti päris tõsiselt.²⁴

Stoltevoet, Iwan. Ka Stoltevot. Osilia toomhärna 1471–1475, Tallinna piiskop 1475–1477.⁵²⁵

Stopp, Hinrick. Nimi ka Stop ja Scop. Esmakordselt mainitud 1452 kui sõnumitooja. Oli Judokus Hoensteini käskjalaks ka 1458. Nähtavasti tänutäheks konfirmeeriti ta enne 07.11.1461 Osilia piiskopiks tõusnud Judokus Hoensteini poolt Osilia kaplaniks. Hiljem, pärast Hoensteini surma, tegutses Wolmaris kirikuhärana.^{20,109}

Stryk, Georg (Jürgen). Ametnik Audrus 1560–1561.²⁴

Stuck, Michall. 29.09.1531 Kullamaa kirikus kirjas kui Osilia piiskopi õueteener.²⁴

Suchten de, Christophorus. Aastal 1517 sai Tallinna kanoonikuna Osilia kirikult praktikandi sissetuleku.²⁰

Suegerode, Gerardus. Osilia kanoonik 1432–1433. Oli varem Kölni klerik. 04.11.1432 taotles Roomas prebende (8 marka) Osilia kanooniku kohale, sest seoses Johannes Schutte ülendamisega Osilia piiskopiks jäi kanooniku koht vabaks. 18.07.1433 oli ta juba surnud ja temast vabanenud kohale kandideeris Theodericus de Prumeren.²⁴

Suffenbergh, Arnoldus. Osilia skolastikuna Roomas 13.05.1465.

Sulbeke, Christian. 18.12.1522 mainitud preestrina Osilias. ²²

Sulstorp, Johan. Osilia piiskopi Reinhold von Buxhoevedeni teener ja sekretär 1530–1540.²⁴ 31.01.1534–13.02.1534 oli Viljandis toimunud Maapäeval Osilia piiskopi sekretär.⁶¹²

Sulstorp, Lucas. Osilia piiskopi sekretär Haapsalus 22.01.1545.²⁴

Summer, Nicolaus. Nimi ka Sumber ja Sumberg. 11.10.1423 sai koguni 30 marka prebende Osilia kanooniku ja thesauruse koha eest, sest Nicolaus Cernin oli jätnud need kohad ja läinud kloostrisse.²⁴ Samas oli teda juba 14.09.1423 orduprokuraatori Johann Tiergarti kirjas mainitud kui Osilia toomhärrat.¹⁰⁵ Nähtavasti ta suri 1426. aasta algul, sest temast vabanenud koha eest sai Theodericus Kudezel 15.03.1426 prebende 10 marka. Tartu kanoonik oli ta vahemikus 1425–1426.²⁴ Varem oli olnud preester Kuramaal. Olevat olnud Osilia piiskopi Caspar Schuwenflugi (1420–1423) sugulane.

Sunesen, Anders. Tuntakse ka nimega Andreas Sunonis. Sündis aastal 1161 ja suri 24.06.1228 Ivö, Rootsis. Oli Taani päritoluga Lundi piiskop aastatel 1201–1223. Lundi piiskopiks sai ta pärast nõo Absaloni (Asser Skjalmseni) surma. Temast tuli Taani kuninga Valdemar II lähedane toetaja ning sedasi osales ta kõikidel Valdemar II korraldatud ristiretkedel. Nähtavasti oli ta aastal 1206 toimunud Saaremaa sõjakäigu initsiaatoreid. Paavst oli andnud Sunesenile loa uute piiskopkondade loomiseks võidetavatel aladel ning Sunesen proovis agaralt osaleda ristiusu levitamisel. Nii maabusidki Valdemar II ja Anders Sunesen aastal 1206 Saaremaale, aga see aktsioon neil ebaõnnestus. Head suhted olid tal Riia piiskop Albertiga ning kui too lõpuks aastal 1219 kutsus taanlasi appi võitlemaks eestlaste vastu, siis saabusiti koos Valdemar II vägedega Tallinna alla. 15.06.1219 toimunud Lindanise lahingu ajal palvetanud Sunesen hardalt, mille peale taevast langes alla Daneborg ehk tulevane Taani lipp, mis andis taanlastele indu lahingu võitmiseks. Hiljem tuli Sunesenist alistatud Revala esimene asehaldur. Edasi juhtis ta jätkuvalt Taani pidevat võimu laiendamist Eesti aladel kuni ta aastal 1222 loobus Sunesen asehalduri ametist ning naases Taani Skånesse. Arvatavasti haigestus ta pidalitõppe ning suri 1228. aasta Jaanipäeval Ivö järvel asuvas piiskopilinnuses. Suneseni on mainitud kuninga Valdemar II kroonijana.*

Super, Johannes on mõnest Osilia kanoonikute nimekirjast välja jäetud⁵²⁵ ja mõnes on tema nime taga küsimusmärk.²⁴ Esimesed teated tema kohta on aastast 1493. 17.02.1501 mainitakse teda vaidluses piiriküsimuste üle.³⁹ 01.03.1505 on teda mainitud kui Tartu kanoonikut, kelle prebendide kohta Osilia kanoonikuks on lähetatud järelepärimine. Samal aastal 11.05.1505 on tal tegemist maja müügiga Lemsalus.³⁹ Ajavahemikus 1516–1521 on ta Haapsalu toomkirikis kaplan (kappellan) ja vikaar. Aastal 1520 mainitakse teda kui Saaremaa Püha kiriku preester.⁴²² 08.12.1521 oli ta Haapsalus kuraator.²³ Tema surma-aastaks on märgitud 1521.⁴²² Samanimeline raehärra oli Tallinnas 20.12.1460, 02.09.1469 ja 02.03.1477 ning kellest tuli Tallinna linnapea (04.11.1480).⁶¹²

Swarthoff, Claus. Kloostri juht ehk foogt ja kohtutäitur Lihula kloostri juures 1433 ja kohtunik Arensburgis 1453.²²

Swarthoff, Friedrich. Temast on teateid 20.09.1427, 14.08.1428, 04.12.1435 ja 25.7.1438.^{105,106,107,437} Selles esimeses mainitakse teda kui toomhär rat, aga on väidetud, et ta ei olnud toomhär ra, vaid oli piiskopi läänimees.²⁴ 1435 käis Valga Maapäeval.

Swarthoff, Helmold. Osilia Rüütelkonna üks eestvedajaid algusaastatel ja aktiivne markkrahvi Wilhelmi toetaja Saare-Lääne vaenuse ajal 1533–1536. Maksis piiskop Reinhold von Buxhoevedenile trahvi Wilhelmi toetamise eest ja sattus veel samal põhjusel vangi.

Swarthoff, Nicolai. Osilia kiriku vasall. 09.03.1449 tunnistajana Kuressaare rahulepingu sõlmimisel.

Swarthoff, Otto. Koluvere lossidroost 1530–1532.⁵⁵³

Swarthoff, Reinhold. Lihula kloostri foogt 1552–1554.²⁴

Sweden, Everhardus. 16.06.1328 on teda mainitud ordumeistri ja Osilia piiskopi kohtumisel kui Tartu kanoonikut (Everhardo Suveden).⁴¹ Hiljem on teda mainitud kui Osilia kanoonikut (1328–1330).²²

Sweder, Johannes. Osilia, Tartu ja Tallinn vikaar 1490. Varem tegutses peamiselt Tallinnas alates 1427. Vahepeal õppis Leipzigi ülikoolis.²² 03.09.1469 on kirjas kui preester Tallinnas.¹¹⁰

Sweten von, Wilhelm. 31.08.1522 andis paavst Hadrianus VI talle juba eelmise paavsti Leo X poolt reserveeritud ja heaks kiidetud Osilia ja Tartu kanooniku kohad. Kumbagi eest tuli tal maksta 15 dukatit.²²

Szlever, Wolther. Märjamaa preester 1554.²⁴

Szoye, Johann (Soie). Läänemaa stiftifoogt 1535–1540. Aastal 1530 oli ta Osilia piiskopi Reinhold von Buxhövedeni õueteener. Kaks aastat hiljem 04.04.1532 mainitakse teda kui Saaremaal Lovelis (Lõve mõis) tegutsev riigiametnik. 04.12.1535 tunnistab piiskop Reinhold Johanni kui Läänemaa stiftifoogti. Samas ametis mainitakse teda veel Haapsalus 26.06.1536 ja seejärel 18.10.1537. Pärast vaenuse lõppu markkrahv Wilhelmi ja teiste Liivimaa juhtivate tegelaste kirjas 17.08.1540 mainitakse piiskop Reinholdiga koos ka Johann Soyet. 21.08.1545 mainitakse Wendeni Maapäevade dokumendis Johann Soyet kui Läänemaa stiftifoogti. Nähtavasti seda on kirjutatud seal minevikus, sest samas isikute nimekirjas on ka selleks ajaks ametipostilt taandunud piiskop Reinhold.^{24,39,291}

Szöyge (Soie), Johann. 1550 maa-ametnik Audrus. 1553 lossipealik Koluveres. Toomhärja Reinhold Soie vend.²⁴

T

Tater, Johannes. Osilia dekaan 1441, ka preester. Nähtavasti oli Osilia kanoonik juba 11.10.1430 ja tema nimi oli esil mitmel korral seoses Kubandi probleemidega.¹⁰⁶ Ta käsi siis ka Roomas ning kardinalikolleegiumi kirjas nimetati teda presbüteriks (kogudusevanem). Tartu dekaaniks sai ta 1432 kui eelnev Tartu piiskopkonna dekaan Johannes Schutte valiti Osilia piiskopiks.²⁴ Aastal 1441 on kirjas, et temast tuli nii Tartu kui Osilia dekaan ning toomhärja ja selle eest pidi ta maksma 500 marka ja veel edaspidi aastas 30 marka.¹⁰⁷ Seejärel temast teateid polegi.

Tater, Ludovic. 10.01.1385 Tartu praost (paavsti poolt tunnustamata). 07.07.1393 alates Osilia kanoonik. Selles päris kindel olla ei saa, sest samal päeval sai kanoonikuks Siffridus Tater. 02.01.1400 proovis saada Osilia dekaaniks, aga selle koha sai endale Kihelkonnakiriku preester Johannes Correver.^{24, RG} Pärast seda loobus ametist ja läks Rooma, kus suri 02.02.1401.^{24, 548}

Tater, Siffridus. Osilia kanoonik 1393–1404. Oli ka Tartu kanoonik. Teateid on temast 07.07.1393, 12.12.1394 ja 21.01.1398. Nähtavasti suri 1404. Tema prebendidele taotles 19.02.1405

Teschener, Nicolaus. Ermlandist pärit Nicolaus Teschener proovis saada Osilia dekaani kohta 27.02.1423. Prebendid sai ta lõpuks aastal 1424 ja teistel andmetel 1425.^{24, RG}

Tessin, Johannes. Sai endale Henric Beke prebendid 10.6.1427.^{RG}

Theoderich. Eestimaa (Lihula) piiskop 1211–1219. Sündis umbes aastail 1150–1160. Tsistertslaste ordu liige. Alates aastast 1187 tegutses Turaidas Üksküla piiskopi Meinhardi abilisena, aastast 1191 preestrina. Käis Roomas 1191, 1195, 1200, 1203, 1213, 1215. Aastal 1202 oli ta asutamas Mõõgavendade ordu. 1203–1211 Dünamünde kloostri esimene abt. 1211–1219 Lihula ehk Eestimaa piiskop. Paavst kinnitas ta piiskopiks 1213. Tegemist oli üsna sõjaka piiskopiga. Langes Lindanise lahingus 15.06.1219. *

Thidericus. On ühel korral kirjast Osilia dekaanina 28.12.1330 kui teda mainitakse olnud Dünamündes.²²

Thomas. 30.04.1323 mainitud kui Osilia dekaan.^{22, 583} Teistel andmetel dekaanina ka veel aasta 1324 alguses.²²⁹

Thomas. 03.03.1339 mainitud kui Osilia dekaan kui oli määratud paavstlikuks volinikuks dominiiklaste kloostri ja Tallinna toomkapiitli vahelises konfliktis.⁴¹ Kas tegemist on sama Thomasega kui aastal 1323 mainitud Osilia dekaan, pole teada. Nende kahe Thomase vahel on mainitud kahte erinevat dekaani. Thomast on esitatud ka piiskopkonna dekaanina ajavahemikule 1330–1339.²²⁹

Thomas. Vaimulik Haapsalu toomkirikus enne 1557.²⁴

Thoys, Johannes. 08.09.1355 paluti Johannes Thoysile Osilia kanooniku prebende. 04.10.1355 määras paavst Innocentius VI Tartu piiskopkonna Otepää rektori Johannes Thoysi Osilia piiskopkonna kanoonikuks.^{22,46,524}

Tideman, Hinrich. Pastor Ansekülas alates 1556.^{24, 422}

Tiergart, Augustinus. Osilia praost 1438? Litsentsiaadi kraadi omavana on teda mainitud 04.11.1432 kui Warmia (Ermland) kanoonik Preisimaal. Ta sai 10 marka prebende vakantseks jäänud kanooniku koha eest, sest varem sellel kohal ametis olnud Johannes Schutte sai endale Osilia piiskopi ametikoha. 18.11.1438 taotles ta endale Winricus Varensbergi (Fahrensbach) surma tõttu vakantseks jäänud Osilia praosti ametikohta ja 15 marka prebende. Kaks kuud varem oli Osilia piiskop Johannes Schutte surnud. Ka 19.05.1439 olevat ta taodelnud Osilia praosti ametikohta, aga nähtavasti ta seda ei saanud.²⁴ Kas ta üldse Osilia praosti ametikoha sai, pole samuti kindel, sest 12.07.1439 mainitakse, et üheksa kuud on seda ametit pidanud Gotschalcus Monteilla.²⁴

Tiesenhausen von, Fromholt. Osilia dekaan 1541.²⁴²

Tiesenhausen von, Georg (Jürgen). Osilia praost 1523–1525, Osilia piiskop 1528–1530, Tallinna piiskop 1525–1530. *

Tiesenhausen, Helmoldus. Rüütel, keda teatakse olevat olnud ka Osilia piiskopi õuemeister. Mainitud: 28.06.1506, 27.07.1506 ja 09.07.1525.^{17,24,42}

Tiesenhausen, Hertowich. Nimi kirjutatud ka Hartwiche ja Hertwiche Tisenhusen. Vaid ühes dokumendis (24.06.1511) on teda mainitud kui Läänemaa stiftifoogt. Samas dokumendis on kirjas ka Heinrich Metstaken, kes oli Läänemaa stiftifoogt 1503–1517.⁵⁰ Selles stiftifoogtiks mainimises kaheldakse.²⁴ Hertowic Tiesenhausenit on veel mainitud 31.01.1519 Lihulas toimunud vasallide kogunemisel ja seisustepäeval Tallinnas 17.-23.07.1524.¹⁷

Tiesenhausen, Johan. On teada, et 10.08.1518 oli foogt Arensburgis.²⁴

Tiesenhausen, Ludwig. Detloff Tiesenhauseni poeg. Tema kaks õde, Anna ja Gertrud, olid nunnadeks Lihula nunnakloostri. Osilia toomhärja 1532.²⁴

Tiesenhausen von, Nicolaus. Osilia kanoonikuna 12.02.1359 kui teatati temale Tartu dekaani prebendide määramisest. Segadused tema dekaaniks määramisega jätkusid veel 30.10.1561.⁵²⁴

Tirbach, Markus. Osilia piiskopi kirjur 27.02.1509, 22.05.1509, 01.07.1510. 1514 immatrikuleeriti Wittenbergi üliooli, kus 08.03.1515 sai bakalauruse kraadi.⁶¹² Enne 27.09.1517 tuli temast Osilia kapiitli ja Osilia piiskopi prokuraator. 27.03.1517 oli Haapsalus Jaani kiriku vikaar. 03.04.1518, 29.04.1519 ja 23.05.1519 piiskopi sekretär ja notar 1519.^{20,24,612} 1520–1535 Tallinna raesekretär.

Tisenhausen, Engelbrecht. Haapsalus kohtunik 30.10.1530.²³

Tisenhusen, Rotger. Ametnik Sörves 1551–1553. Osilia piiskopi kohtunik 1549–1550.²⁴

Tittener, Bertoldus. Kaarma 28.04.1424. Oli varem Tartu klerik, kes sai Tartu piiskopi toetusel endale kanooniku koha Tartus.^{RG}

Tittevere, Heinrich. Nimi ka Tyttevere. 15.11.1383 kirjas mainitud kui Osilia kiriku vasall.

Tittevere, Johann. Nimi ka Tyttever. 1341 mainitud, et oli pärit Nithrast ja Trunneverest ja tal oli tegemist ka Taebla külaga.⁴² Kõik need kohad on seotud Kuundra mõisa ehk Kirimäega. 15.11.1383 kirjas kui Osilia kiriku vasall.

Tittever, Sander (Tzander). Preester Lihula Eliisabeti kirikus. Mainitud Lihula nunnakloostri abtissi Elisabethi kirjas, seoses tema surmaga 18.10.1433.^{24, 106}

Toddewen, Jürgen. Vt. Tödwen, Jürgen.

Tolcks, Michell. Piiskopkonna ametnik Hiiumaal.²⁴

Tornavus. Vaimuli Lihula Eliisabeti kirikus 1354.²⁴

Treyden, Anton. Lääne-Nigula (Pönal) kirikuhärra kuni 1530.²⁴

Treyden, Wolmar (Treiden). Läänemaa stiftifoogt 1541–1547, 1553–1557, 1558–1559. Teda on stiftifoogtina Läänemaal mainitud järgmiselt: 24.07.1541, 26.03.1542, 26.04.1542, 25.12.1542, 03.10.1547, 25.07.1553, 01.10.1553, 26.07.1554, 10.03.1555, 17.03.1555, 29.09.1556, 17.03.1557, 30.04.1557, 08.1558, 05.1559, 12.05.1560, 06.1560. Wolmar Treydenit on mainitud 30.05.1530 Conrad Fahrensbachi testamendis. Kaks aastat hiljem 16.07.1532 on tema kohta kirjas, et on raehärra. 03.01.1559 on Wolmar kirjas kui toomhärra ja 31.05.1559 kui rae liige. 14.09.1557 esindas ta Osiliat ja Kuramaad Liivimaa seisustepäeval. 08.09.1536 ostis Wolmar endale Tolli mõisa⁵⁰, mis läks 12.05.1560 pärandusena tema naisele ning aasta hiljem poegadele Johann ja Reinhold Treydenile. 01.10.1529, ehk enne stiftifoogti karjääri, oli ta Osilias kohtunikuks.^{22,24}

Troie, Stephan. Pastor Käinas. Suri 1549.²⁴

Trupenicht, Brochard. Eesnimi kirjutatud ka Borchard ja Burkhard. Osilia praost 1470–1473. 11.03.1468 Peronas. Teda mainiti kanoonikuna 12.08.1469.¹¹⁰ Pool aastat hiljem 17.02.1470 soovitas paavst Paulus II Osilia toomhärрат Brochard Trupenichti Osilia praostiks surnud praosti Gotchalk Uppembergi asemele 11 hõbemarga suuruse sissetulekuga.¹¹⁰ Ta olevat olnud piiskop Judokus Hoensteini soosik. Aastal 1471 Hoenstein suri ja uueks piiskopiks sai Peter Wetberg. 1473. aastal sai Johann Hunninghusen endale Trupenichti prebendi.⁵²⁵ 03.05.1473 määras piiskop Peter Wetberg toompraosti kohast loobunud Borchard Trupenichti kanoonikuks ja määras oma soosiku Everhard Rotherti praostiks.^{24,525} Miks Trupenicht loobus praostikohast? Näib, et selleks olid eelkõige vastuolud uue piiskopiga, mida on mainitud 1473. aasta mais, kui piiskop Peter esitas toomhärtrade Nageli ja Stoltevoeti juuresolekul Trupenichtile lepitusettepaneku, millega anti talle tagasi tema toomhärarakoht ja sissetulekud, hüvitati tekitatud kahju ning nõuti, et ta vannuks piiskopile uuesti truudust. Tundub aga, et see ei lahendanud nende tüli, sest järgmise aasta alguses kaebas

Trupenicht koos kaastoomhärade Johann Sasse, Gert Gyne ja Johann Hunninghuseniga Rooma kuuriale, et piiskop Peter on „mõningad toomhärade“ (ülimalt tõenäoliselt mainitud isikud ise) oma kohtadelt eemaldanud, põhjendades seda resideerimiskohuse mittetäitmisega.⁵²⁵ Järgmised teated Trupenichtist on alles aasta 1489 augustis kui teda mainiti kapiitli kanoonikuna ning 13.07.1490 teda nimetatud Osilia thesauruseks ehk varahoidjaks.²² Georg von Ungern, kes oli olnud Osilia praosti koha taotleja oli aastal 1471 väitnud, et Trupenicht oleks olnud paremast silmast pime.⁵²⁵

Tunder, Christianus. Pastor Kaarma kirikus 1558–1591. ^{24, 422}

Tuve, Gerhard (Gerardus). 15.11.1383 kirjas kui Osilia kiriku vasall.

Tödwen, Jürgen. Nimi kirjutatud ka Toddewen. 28.07.1498 kirjas kui Lode (Koluvere) lossidroost. ²⁴ 06.09.1508 ja 17.09.1508 on ta kirjas kui Osilia kiriku läänimees. Suri 1527. 09.12.1531 käsitles piiskop Reinhold tema järglaste poolt prebendide maksmist Heymi mõisa (Ehmja) eest. Tal oli poeg Jürgen Tödwen.

Tymmerman, Konrad. Kirikuhärra Hanilas 1519. ²⁴

Tziweken, Henric. Perona vikaar 13.11.1423 kui kandideeris Osilia kanooniku prebendidele Johannes Helwingi vastu. ^{RG}

U

Udenculle, Arnold. 15.11.1383 mainitakse kirjas kui Osilia kiriku vasall.

Udenculle, Nicolaus. Rüütel Osilias, keda mainitakse kirjas 15.11.1383.

Udenkule de, Johannes. Osilia kanoonik 25.05.1323. ⁴¹

Uexküll, Bartolomeus. Immatrikuleeriti Rostocki ülikooli 1533.⁵⁸⁷ Nimi matrikliraamatus Ixcul, pärit Haapsalust. Eesnimi ka Barholomäus. Tegutses Martna koguduses (1546). Oli veel elus 1583 ehk oli siis vähemalt 80-aastane.

Uexküll, Dietrich. Ka esnimega Thidericus. Täpset sugulusidet Uexküllidega teada pole. Olevat olnud Vigala omanik, kellel oli poeg Claus. Ründas ja laastas Haapsalu lossi 1383 ja sai sedasi endale hüüdnime „Haapsalu ründaja“. Kaks aastat hiljem olevat uue Osilia piiskopi Winrich Kniprodega ära leppinud.⁸⁰

Uexküll, Dietrich. 13.06.1427 sai kirja Viljandi komtuurilt seoses Fahrensbachi varade pantimisega. Mainitud 20.9.1427 nagu piiskopi läänimees.^{24,105} 04.12.1435 oli Valga Maapäeval, aga Riia esindajana.¹⁰⁶

Uexküll, Heinrich. Karl Uexkülli nõbu. Nimi kirjutatud ka Hinricus Ixkul. Rostocki ülikoolis 1477. Osilia kapiitlis toomhärana 25.01.1515 kuni 24.10.1534. Oktoobris 1533 on tema nime juurde kirjutatud thesaurus ehk varahoidja. Seda pärast varasema varahoidja mõrva vaenuse käigus.^{24,291} 1530–1542 oli Väike-Lähtru tema prebendiks ja seda nähtavasti koos Suure-Lähtruga. Tallinna kapiitlis 1521–1529.

Uexküll (Ikeskull de), Iohannis (Johannes). Rüütel, kelle kohta 16.06.1302 võib lugeda „militem, praedicto magistro et fratribus adhearentes“. Sellest võib ka valesti aru saada, aga nähtavasti on tegemist praostiga. Iohannese nimelist praosti mainitakse ka 1299 ja 26.05.1302.^{38,40,41} Aastal 1297 alganud Liivimaa kodusõja ajal pani ordu omalt poolt paika Osilia praosti, kes piiskop Konradi vangistuse ajal teeskles ka Osilia piiskoppi. Selleks oli Johannes Uexküll. 26.03.1306 ja 22.09.1306 on ta kirjast kui Taani kuninga vasall.

Uexküll, Johann. 07.11.1513 on mainitud Haapsalus kui Osilia kiriku vikaari.⁵⁰ Osilia toomhärana mainitakse teda 1533.²⁹¹ Olevat sellel ametipostil olnud kuni 1542.

Uexküll, Karl (Karolus). Osilia toomhärna ja viitsedekaani (1519). 09.10.1477 kirjast Rostocki ülikoolis koos venna Hinricusega.⁶⁰⁴ Liivimaalt pärit Karolus Ixkul immatrikuleeriti aastal 1489 Leipzigi ülikooli.²² Väidetakse, et kohe sai ta endale koha Osilia kapiitlis. Esmakordselt mainitakse teda Osilia toomhärana 18.05.1512. Mitmel korral on teda mainitud kui kantorit. Aasta 1519 lõpul on teda mainitud kui Osilia kiriku viitsedekaani ja

samas ka, et ta oli nii Osilia kui Tartu toomhärra. 15.06.1526 esindas ta toomhärana Osiliat Wolmari Maapäeval.¹⁷ Markkrahv Wilhelmi toetaja Saare-Lääne vaenuses. Alates aastast 1536 on teda mainitud kui seenior kanoonik (kapiitli seenior) ja viimati aastal 1542 kui vanim kanoonik. Ta oli Osilia toomhärra Heinrich Uexkülli nõbu.^{22,23,24}

Uexküll, Konrad. Osilia piiskopi läänivasall, rüütel. Omanik Vigalas ja Päris. Mainitud 1420, 1456. Surnud 16.01.1464. Nikolaus Uexkülli ja Ilzebe von Treydeni poeg.

Uexküll, Nikolaus (Claus II). Rüütel, Osilia piiskopi vasall. Vigala ja Velise suguvõsaliinide esiisa. Suri 1420–1425.

Uexküll, Reinolth. Osilia toomhärar 1520.²²

Uexküll, Wolmar. Conradi (Konradi) poeg. Rostocki ülikoolis 1466. Osales Wolmaris toimunud Maapäeval 1472. Vigalas elanud Wolmar suri 1508.⁶⁰⁴

Uexküll von, Otto. Vigala mõisnik, Osilia rüütelkonna eestvedaja aastast 1518. Saare-Lääne vaenuse tulemusena sattus aastateks 1535–1541 vangistusse, sest vastustas piiskoppi ja osales mässudes.

Uexküll, Thidericus. Vt. Dietrich Uexküll.

Ungern, Georg. Osilia kanoonikuna kirjask 1478 ja 1484. Tartu toompraostina kirjask 1456–1470. 11.2.1457 Wolmari kogunemisel kirjask kui Tartu toompraost. Isanimi Hans ja sündinud nähtavasti 1406.

Ungern, Jürgen (Georg). Läänemaa stiftifoogt 1517–1518, mõisaomanik, aadlik, rüütelkonna liige ja eestvedaja. Jürgen oli Otto poeg Pärit on ta Põhja-Läti aladelt Pürkelist (Ungurpils) ning seda päritolu toodi esile kogu tema karjääri jooksul. Tema esimene abikaasa, Jürgen Tuve tütar, suri aastal 1511.⁶⁹ Jürgenil olid vennad Otto, Franz ja Reinhold. Vanima pojana sai Jürgen (Georg) endale pärast isa surma (1515) Ungernide peavalduse Pürkeli. Seejärel ilmub ta Osilia aladele ja sai endale ametiks Läänemaa stiftifoogt. Viimati on teda mainitud Läänemaa stiftifoogtina 08.04.1518. 06.11.1523 alustas Jürgen valduste

ostmisega Läänemaal. Esimesena osteti 09.11.1523 Kiltsi mõis (Wittenfeld, Wissenfeld), seejärel lisandus Ungru (Linden). Aasta hiljem abiellus Jürgen Godela Hastveriga, kelle isa oli Wolmar Hastfer ja ema Margaretha Orges. 1527. aastal toetas Ungern Tallinna piiskopi Georg von Tiesenhauseni valimist Osilia piiskopiks. Viimane oli tema esimese naise esimese mehe õemehe vend. 1527 suudeti Georg von Ungerni abil saada Osilia Rüütelkonna privileegidele Saksa keisri Karl V toetus ja allkiri. 1530. aastal, kui piiskop Georg von Tiesenhausen suri, soovis Ungern, nagu suur osa Läänemaa aadlikest, näha tema järglasena Brandenburgi markkrahvi ja Riia peapiiskopi koadjuutorit Wilhelm von Hohenzollernit, kuid toomkapiitel valis uueks piiskopiks Reinhold von Buxhövdeni. Ungern sellega ei leppinud ja alustas 1532. aastal otseselt Reinholdi-vastast tegevust, kutsudes Wilhelmi Läänemaale. Sellest sai alguse Saare-Lääne vaenus, kestusaeg 1532–1536. Wilhelm suutiski end Läänemaal kehtestada ning saatis Ungerni Lääne-Euroopasse keisrilt ja paavstilt toetust küsima. Ungern oli kogenud diplomaat, kes oli Saksa-Rooma riiki külastanud varemgi ning oli 16.07.1531 saanud keiser Karl V-lt endale ja oma perele privileegidekirja, muuhulgas sai ta vabahärra tiitli. Aastatel 1533–1534 viibiski Ungern reisel, külastades nii Saksa kuningat Ferdinand I kui ka paavst Clemens VII-t, kes andis talle õiguse oma vapile lisada hõbedase roosi ning teisi elemente. Wilhelmile ei õnnestunud tal reaalselt toetust saada, ehkki kuningas suhtus Wilhlemisse soosivalt ja lubas Wilhelmi omalt poolt kinnitada, kui paavst seda teeb. Paavst keeldus aga Wilhelmit ametisse kinnitamast, sest Buxhövdeni oli juba ametisse kinnitatud, Wilhelmil polnud aga kiriklikku pühitsust ja ta oli vaadetelt selgelt protestantlik. 1534. aastal, olles tagasiteel Liivimaale, tabas Ungernit aga palavikuhäigus ning ta suri Veneetsia lähedal Paduas. Järgnevalt varises mõjukaimast liitlasest ilma jäänud Wilhelmi võim Läänemaal üsna kiiresti kokku. Samal aastal asusid Reinhold von Buxhövdeni poolele nii keiserlik kammerkohus kui ka ordu-meister Wolter von Plettenberg. Ungerni pärijatelt, naiselt ja lastelt võeti aga nende valdused käest, Ungurpils mõisa konfiskeeris ajutiselt Riia peapiiskop Thomas Schöning, keda

Ungern olevat varem solvanud. Mõni aeg hiljem tagastati mõis siiski Ungernite perele.

Ungern von, Reinhold. Läänemaa stiftifoogt 1526–1527, 1530–1532 ja 1534. Varasema stiftifoogti ja Osilia aktiivse aadliku Jürgen Ungerni vend, kes tegutses Läänemaa stiftifoogtina 1517–1518. 1530. aastatel toetas ta oma venna Jürgeni (Georgi) poliitikat, mistõttu ta vastandus piiskop Reinhold von Buxhövdeni. Vahelduva eduga tegutses jälle stiftifoogtina ja seda nähtavasti võimuvõitluse keeristes. 1534. aastal viibisid Roomas koos Brandenburgi markkrahvi Wilhelmi sekretär Anton Leckauga ja soovisid, et paavst tagandaks Osiliapiiskopi Reinhold von Buxhoevedeni ja kinnitaks tema asemel ametisse Wilhelmi, aga seda nad ei saavutanud. Aastal 1535 langes ta aga pärast Vigala linnuse alistamist piiskop Buxhövdeni poolt tolle kätte vangi ning vabanes alles 1541. aastal. Väidetavasti suri 1543 ja teistel andmetel alles ajavahemikul 1544–1548. Reinholdi valduses oli alates aastast 1532 Palivere mõis (Pallifer). Esimesena abiellus ta Palivere mõisaomaniku Berend Overlackeri lese Anna Tuvega (Tödwen) ja hiljem Elisabeth von Roseniga.

Ungern von, Wolmar. Osilia praost 1530–1534. Wolmar von Ungern oli varasema Läänemaa stiftifoogti, foogtkonna majandusjuhi, raeliikme ja keiser Karl V saadiku Jürgen von Ungerni poeg. Ema oli pärit Orgese suguvõsast, kes oli Jürgen Tuve lesk.⁶⁹ Seega on ta sündinud Riia piiskopkonnas Pürkelis. Tema onu Reinhold oli vahelduva eduga Läänemaa stiftifoogt ajavahemikul 1526–1534. Esmakordselt mainitakse Wolmar von Ungerni kui toompraosti 17.10.1530 ja seejärel veel 28.11.1530^{24,69} Väidetakse, et ta oli Osilia toompraost juba 1527. aastal²², pole olnud võimalik millegagi kinnitada. Arvata võib, et ta oli siis ka liiga noor (sündinud 1512/1513). Wolmari toompraostiks saamine toimus vaid kaks nädalat pärast piiskop Georg von Tiesenhauseni surma ehk 1530. aasta lõpul. Tiesenhausen oli olnud 1523–1528 Osilia praostiks ja seejärel praosti piiskopkonnas kuni 1530 teada polegi. Ehk pidas Tiesenhausen ise praosti tegemisi endal kuigi oli samal ajal Tartu ja Osilia piiskop? Aasta hiljem läks Wolmar ülikooli kui

25.09.1531 immatrikuleeriti ta Heidelbergi Ülikooli ja sealjuures on mainitud, et ta oli Osilia praost ja seisuseks aadlik. 02.12.1533 sai ta samast ülikoolist bakalaureuse kraadi. Juba järgmisel aastal kaotas Wolmar aga oma ameti seoses vaenusega piiskopkonnas ning kõigele lisaks võeti Ungernitelt nende valdused ära, mis hiljem küll tagastati. Teda on mainitud jaanuaris 1535 kui praosti, aga tegelikult oli tollal praostina tegev juba Leonhard Neiderhoff. Praostina on teda veel mainitud aastal 1537 (mainitud tiitlina) kui ta abiellus Magdalena Röstijervega (Margarethe Rostiger).^{23,69} Nendelt on teada vähemalt üks poeg nimega Otto. Wol-mari valdusteks olid Linden (Ungru mõis Ridala kihelkonnas Läänemaal Osilia aladel), Errestfer (Erastvere Kanepi kihelkonnas Võrumaal) ja Orellen (Ungurmuiža Lätis Straupe kihelkonnas). Wolmar von Ungerni surmaaeg pole täpselt teada, aga see oli umbes 1570.⁶⁹

Uppenberg, Gerwinus. Osilia kanoonik 1434–1436. Võimalik, et andmed temast on sassi aetud teise Osilia kanoonikuga, kelle nimi oli Gotschalk Uppenberg. Tartu skolastiku koha eest sai ta prebende 04.12.1434 16 marka, aga sai lõpuks endale kanooniku koha 11 marga eest. Samas sai ta endale ka Osilia kanooniku koha. Viimati mainitakse teda Osilia kanoonikukohaga seoses 18.07.1436.²⁴

Uppenberg, Gotschalk. Osilia kanoonik 1432–1438. Ta sai 01.05.1432 Roomas prebende 2 marka Osilia kanooniku koha eest. 18.12.1432 sai ta suuremaid prebende (12 marka) Tartu kanooniku koha eest. Enne seda oli ta Kölnis klerik. Nähtavasti ta suri enne 26.06.1438.²⁴

Uppenberg, Gotschalcus. Osilia praost 1456–1469, kanoonik aastast 1438. Tema andmeid on tihti segamini aetud samanimelise varasema Osilia kanoonikuga. Mõlemad õppisid Bologna ülikoolis ja olid nähtavasti pärit Kölnist. Õpinguid Bologna ülikoolis alustas ta aastal 1433. 08.10.1436 õppis ta Roomas ülikoolis. Aastatel 1437 ja 1438 oli ta tagasi Bologna ülikoolis. 11.03.1439 sai ta Bologna ülikoolist litsentsiaadi kraadi. 18.12.1438 sai ta prebende 9 marka Osilia kanooniku koha eest seoses senise dekaani ja kapiitli liikme Johann von

Delwichi surmaga, sest kapiitlis vabanes koht ja varasem kapiitli liige Walterus Remlyncrode sai endale dekaani koha. Rohkem maksis ta Tartu vikaaria eest (9 marka).²⁴ Esmakordselt mainitakse teda praostina 24.01.1456 ning seejärel 12.02.1457.⁴³⁷ Viimati on teda mainitud praostina 12.08.1469.²⁴ Seejärel ta suri ja seda on mainitud ka 17.02.1470 paavsti Paulus II kirjas, kus ta määras uueks praostiks Borchard Trupenichti.¹¹⁰

Usenus, Petrus. Perona püha Thomase kiriku pastor 01.07.1510.^{24, 49}

Uxküll, Johann. Tartu toomhärja 1458–1476. Teistel andmetel ka Osilia toomhärja 1458–1470.²⁴

Uxküll, Johannes. Pastor Martna kirikus 1480–1530. Enne 26.03.1530.²⁴

V

Valdemar II. Taani kuningas 1202–1241. Korraldas 1206 sõjaretke Saaremaale. 1219 maabus laevastikuga Lindanise (Tallinna) juures ning pärast võidukat lahingut sai enda valdustesse Põhja-Eesti alad. Aastal 1222 proovis uuesti vallutada Saaremaad, aga ebaõnnestus. 1238. aastal sõlmis Liivimaa orduga kokkuleppe (Stensby leping), mille alusel Taani säilitas õigused Põhja-Eesti aladele ja kuningas lubas sõjategevuse lõpetamist Osilia alade vastu.

Valemarum. 20.11.1234 mainitud paavst Gregorius IX dokumendis, mis oli suunatud Riia piiskopile Nikolaus von Nauenile, ordule Liivimaal ja Riia kodanikele. Teda on nimetatud *magister, Valemarum de Osilia*. Tema ülesandeks oli väidetavalt Rooma kiriku maadelt saadud tulude eest aru andmine Rooma kuuriale.⁵⁵⁰

Vatelkanne, Johann. Osilia elekt ja piiskop 1458–1468. Kanoonik 1453–1458. *

Veckeever, Nicolaus. Esmakordselt mainitud 10.01.1400 kui taotles Jacobus Hapezelle poolt vabanenud Osilia kanooniku ametikohta prebendidega, saades selle eest 8 markka.²⁴ Päev

varem oli ta endale taodelnud kohta Tartu kapiitlisse Henric Wranglele poolt vabanenud kohale ja sai selle eest samuti 8 markka. Prebende nii Tartu kui Osilia kapiitli koha eest taotles ta mitu korda. Näiteks Osilia eest 10 markka aastal 1401 ja aastal 1406 15 markka. 22.05.1422 proovis ta 17 marga eest endale saada surnud Osilia dekaani Johannes Correveri ametikohta. ²⁴ Lõpuks õnnestus tal endale saada Tartu piiskopkonna kanooniku koht ja seda aastal 1419. Samast algallikast võib lugeda, et ta oli Osilia kanoonikuks aastatel 1424–1429. ²¹ 12.02.1425 on kirjas, et ta on Tartu ja Osilia kanoonik ja thesaurus. Osilia toomhärana on Nicolaus Veckeveri viimati mainitud 19.04.1434 seoses temale kuulunud härgade arreteerimisega. ¹⁰⁶ Tartu toomhärana on teda mainitud veel 25.02.1437 Riias.

Vekever, Hermanno. Nimi ka Vekener. Minitud 01.11.1371 Avignonis kui Tartu vaimulikuna taotles endale kanoniseerimist ja prebende Osilia piiskopkonnas. ⁴⁶ Sai paavstilt Osilia piiskopkonna kanooniku prebendid 08.11.1371.

Velin de, Bartholomaeus. Nimi ka Vellyn. Rüütel, Osilia piiskopkonna vasall. Oli 02.10.1323 Vilniuses koos Ludolfus de Albacuriaga kui koostati vastudokument Gediminasega sõlmitud rahu kohta. ⁴¹ Vähemalt aastal 1326 esindas ta Riias veel Osilia piiskopkonda. ¹²¹ Samanimelist mainitakse 15.11.1383 kui Osilia kiriku vasall. Tundub sedasi olevat siis üsna vana.

Velmede von, Goswin. Kuni 1424 oli Lihula komtuur, seejärel Tallinna komtuur 1424–1429, Sigulda komtuur 1429–1432 ja Viljandi komtuur 1432–1434.

Velven de, Andreas. Liivi ordu maameister 1240–1241 ning 1248–1253. Vahepeal oli Liivi ordu viitsemeister ning ordu-meistri asemik. 1240.a. oli tegemas rahulepingut Aleksander Nevskiga. 1241.a. oli Osilia piiskopi esindajana sõlmimas lepingut saarlastega. 1242.a. juhtis orduvägesid Jäälahingus. 1243.a. osales Riias Liivimaa tülide lahendamisel.

Vetterok, Johannes. Vikaar Arensburgi (Kuressaare) Laurentiuse kirikus kuni 1520. ²⁴

Vietinghoff, Arnold. Osilia toompraost 1556–1562, kapiitli skolastik. Samanimeline isik oli olnud Liivi ordu maameister 1360–1364. Praost Arnold Vietinghoff oli pärit Saksamaalt Essenist nn. Vietinghoffi lossist. Frankfurti ülikooli immatrikuleeriti Arnold aastal 1527 ja tema sotsiaalseks seisuseks oli märgitud aadel. Esmakordselt mainitakse teda Osilia kanoonikuna (kleerikuna) 24.10.1534 seoses von Ungernite karistamisega vaenuse tõttu.²⁹¹ Alates aastast 1550 on teda mainitud kui skolastikut. Kui Friedrich von Ampten loobus või oli sunnitud loobuma Osilia toompraosti kohast 1556.a. juulis, siis selle sai endale juba paarkümmend aastat kapiitli liikmena toiminud Arnold Vietinghoff. Viimati on teda sellel ametikohal mainitud 27.07.1562.^{22,24,50,415}

Vietinghoff, Christofer. Pastor Kärla kirikus 1551. ^{24, 422}

Vietinghoff von, Christoph. Piiskoplik raehärra, keda on mainitud 1501, 1503 ja 1527. Oli Pähkla ja Sandla mõisade omanik.⁷³

Vietinghof von, Engelbrecht. Osilia piiskopi köögimeister 1495. ²¹

Vietinghoff von, Johann. Ka nimega Hans. Arensburgi lossidroost 1536, kelle tappis Bartholomäus Poll.⁷³

Vietinghoff von, Jürgen I. Saaremaa stiftifoogt 1509. Täpset ametisoleku aega teada pole. Ka tema vanemad ja sünniaeg pole täpselt teada. 10.10.1509 mainitakse teda kui tunnistajana Reina mõisa (Saltack) müügi asjus. Mõisa omanik oli olnud Goswin Dönhoff, tütre Barbaraga Jürgen von Vietinghoff oli abielus. Jürgeni õde Sophia abiellus aga Heinrich Koreveriga, kelle vend Clawes Korever oli Sääre mõisa (Zerell) omanik. 20.12.1516 kinkis Clawes mõisa, teistel andmetel müüs 3500 marga eest, oma vennanaise vennale ehk Jürgen von Vietinghoffile, kes nähtavasti veel siis oli Saaremaa stiftifoogt. Kui mitmetes algallikates mainitakse Jürgen I von Tiesenhauseni surmaajaks aastat 1528, siis arvatavasti see pole korrektne. Siis jagati küll Jürgeni varandust ja seda tegi tema lesk Barbara Dönhoff, aga tema oli juba aastal 1525 abiellunud Johann von Buxhövedeniga,

kellest aastaks 1527 tuli Saaremaa stiftifoogt.⁷³ Jürgeni ja Barbara pojast Jürgen II von Vietinghoff (ka nimega Georg) tuli Saaremaa stiftifoogt aastal 1560.

Vietinghoff von, Jürgen II. Saaremaa stiftifoogt 1560–1572. Tema samanimeline isa oli Saaremaa stiftifoogt pool sajandit varem. Esmakordselt on teda mainitud aastal 1528 kui jagati isa varandust. Tema naine oli Margareta von Poll, kelle isa oli Lööne mõisa (Köln) omanik Hans von Poll. Ema Barbara Dönhoff abiellus pärast esimese abikaasa surma hilisema Saaremaa stiftifoogti Johann von Buxhövedeniga.

Vifhusen, Johannes. (ka Vifhusen). Tartu kanoonik ja skolastik (1324–1328), kes olevat saanud prebende Osilia kanooniku koha eest 1324.²⁴ Tal oli vend Theoderic Vifhusen.⁵²⁴

Vifhusen, Theoderic. 16.01.1344 palus Avignonis Riia peapiiskop Engelbert von Dolen leida võimalus oma vennapojale Theoderic Vifhusenile Osilia kanooniku koha saamiseks. Theodericu vend Johannes oli varem olnud Osilia kanoonik ja nähtavasti saigi Theoderic oma venna koha Osilia kapiitlis 31.10.1346. Theoderic ise suri enne 23.06.1352.⁵²⁴ Samanimeline oli Tartu piiskopkonna praostiks 1352–1364. Teistel andmetel juba veebruarist 1350.

Vinckenouw, Johannes. On mainitud Osilia toomhärana esmakordselt 23.12.1542 ja oli siis Osilia kiriku fabrikaator. Seejärel on teda mainitud kanoonikuna 1543, 1547, 1548, 1550, 1553. Aastal 1550 on tema nime juurde lisatud tiitel skolastik. Teadaolev esmamainimine temast on 08.02.1534 Viljandis ning seejärel 28.10.1534 Haapsalus. 03.10.1547 sai prebende Taebla mõisa sissetulekutest.^{21,24} Taebla mõisa ja naabermõisa Kärbla piiritülid olid arutlusel piiskopi juures 01.10.1553.⁵⁰ Nimi ka Finkenoge ja Winckenouw).

Volckersam, Laurenz (Laurentius). Perekonnanimi ka Fölkersam. Osilia praost 1541–1542. Aastast 1520 on teada, et oli Tartu toomhärna.²² 14.12.1529 on teda mainitud kui Tartu toomdekaan, skolastik ja toomhärna. 08.10.1534 alates on teda tituleeritud kui Tartu toompraosti ja viimati samal ametikohal

10.07.1542. Kaks aastat hiljem on tema vendadelt Johanilt ja Jurgenilt nõutud ordu poolt võlgu sisse (3000 marka).³⁹ Selleks ajaks oli Laurenz surnud. Tema eesnimi on olnud kirjas ka kui Laurentius ja Lorentz.²² 1541 mainitud kui Osilia skolastik. Osilia toompraostina on teda mainitud 24.07.1541 ja nähtavasti oli ta sellel ametikohal kuni oma surmani, mis juhtus ajavahemikul 10.07.1542 ning 07.09.1542 kui uue Osilia praostina on kirjas Friedrich Ampten.

Volquin. Ka Wolquin. Mõõgavendade ordu teine ja ühtlasi viimane ordumeister (vanem) 1209–1236. Juhtis ordu ristisõjas eestlastest paganate vastu. Aastal 1210 käis koos piiskop Albertiga Roomas, kus said paavstilt privileegid Liivimaa ja Lätimaa jaotamise kohta. Külastas koos Riia piiskopi Albertiga Saaremaad kui Taani kuningas Valdemar II oli vallutanud saare. Osales Saaremaa vallutamisel 1227.a. jaanuaris. Balduin Alna tegutsemise ajal panid teised orduvennad Volquini kolmeks kuuks vangi, sest too keeldus sõdimast paavsti legaadi vastu. Suri 1236 Saule lahingus.

Vorste von dem, Henrick. Ka nimega Heinrich von der Vaerst. Lihula komtuur 1436-1451. Nimeliselt mainitud 25.07.1438.¹⁰⁷ Viimane teade on 08.07.1451 seoses Lihula komtuurkonna revisjoniga.¹⁰⁹ 1434 oli ta Mitau komtuur.⁴³⁷

Vredebeke, Hermann. Kirjas ka kui Hermann Verdelexe. 31.07.1363 taotles ta prebende Avignonis ja sai vastvalitud Osilia piiskopi soovitusel endale koha Osilia kapiitlis. Varem oli ta olnud Osilia kiriku presbüter ja kaplan. Samal päeval kinnitati Osilia kanoonikuks Petri de Walde.^{21,46,524}

Vrezen, Theodericus. Nimi kirjutatud ka Vresen ja Vrese. Kihelkonnavaimulik Kullamaal 02.03.1364.²⁵⁴ On kirjas ka kanoonikuna, aga kus pole selge, sest tegutses ka Tallinnas ja Tartus.²⁴ 12.02.1359 taotles Avignonis prebende, et saada endale surnud Gotfried Croweli kanooniku paika Tallinnas. 17.08.1360 oli ta jälle Avignonis ja taotles kohta Osilias. Avignonis oli ta jälle 28.09.1360 kui Tartu kanoonik. Aasta hiljem 25.09.1361 on ta taotlemas Tartu kanoonikuna Tallinna kapiitlisse Johannes Warendorpi vabanenud kohale. 15.05.1364 oli ta jälle Avignonis

oma kanoonikukohtade pärast. ⁵²⁴ Paavst Urbanus V andis talle siiski lõpuks koha koha Kullamaal. Kanooniku ametikoha saamisest Osilias tema puhul selgust pole. ⁴⁶

Vrölick, Benedictus. Perona kiriku praost 1481. ²⁴

W

Walde de, Richard. Ka Wolde ja Wolden. Eesnimi ka Burchard. Osilia toomhärä 1555–1562 ja thesaurus 1562, keda on mainitud kahel korral Pärnus. Dokumente ajast 07.09.1559, 16.10.1559, 24.11.1559, 30.06.1560. Suri nähtavasti 1579. ^{22,23,24,416,420} Tal oli Kärbla prebend. Ka Riia toomhärä.

Waldeck de, Petri. Ka nimega Waldele. Ebaselge taustaga kanoonik, kes 31.07.1363 sai Avignonis Osilia kanooniku seisuse ja seda Osilia piiskopi toetusel. Samas viidatakse siin 1346 kanoonikuks määratud Petri de Werslo nimele. Seda viimast tuntakse ka Loyteke nime all. ⁵²⁴ Kas tegemist ikka on sama isikuga, pole teada. Ka Petri de Waldele oli olnud varem kaplan ja tegutses Waldele (Valjala?) alandel. Tema koht olevat vabanenud 15.03.1364 ja seda mainiti Avignonis 25.03.1364 ja tema asemele valiti Gherlaco de Castello. Selles paavst Urbanus V dokumendis, kus Castello kanoniseerimine on kirjas, anti Petri de Waldecki nime juures lisaks „alias Loyteken“. ^{46, 524}

Waltherus. Stiftifoogt Läänemaal 1241. Saarlastega koostatud lepingus kirjas kui preester, *commendator in Maritima*.⁴⁰ Samast dokumendist on tema tiitlit määratletud ka järgmiselt: Preester Waltherus, Läänemaa komtuurkonna kaplan. Nimede esituse järjekord lepingus aga seda ei toeta, sest tema nimi on kirjas enne Läänemaa komtuuri Robertuse nime.

Warendorp, Johannes. Erinevates allikates tema kohta andmed on erinevad. 28.12.1330 on kirjas nagu Osilia kanoonik ja custos. ²¹ Teistel andmetel kanoonik Osilias juba 1329.⁵⁸⁹ 1336–1349 oli Tartu toomhärä ja custos. ²⁴

Watzkul, Petrus. Osilia kanoonikuna kirjas 11.03.1390.²⁴

Weddewis, Nicolaus. Nimi ka Weddewes. Osilia kiriku vikaar 07.11.1513.⁵⁰ Mainitud ka 20.10.1515, 23.03.1516 ja 1517.

Wedell, Maths. Arensburgi lossi köögimeister 26.05.1531.²⁴

Welmer, Matheus. 28.07.1495 Haapsalu linnakodanik. Abiellus Geseke Bockholtiga 30.07.1499.⁶¹³

Welstede, Jakob. Paavst Urbanus V määras Tartu preestri Jakob Weltstede vikaariks Põide Maarja kirikus 28.05.1366.²⁴

Werner, Laurentius. Osilia kiriku vikaar ja piiskop Caspari kirjur 1423.¹⁰⁵ Valjala preester 1428.^{RG} 1439 oli Riia peapiiskopi sekretär. Käis Basel konsiilil 1445. Oli notar.^{24,22}

Werslo de, Petri. Olevat olnud kaplan Waldele (Valjala?) kirikus ja kanoniseeritud Püha Pauli kloostri Veteris (?). Kanoniseerimise kuupäevaks on märgitud 21.11.1346.⁵²⁴ Viiteid on ka sellele, et ta oli hilisem Petri de Waldecke alias Loyteken. Ka see on tõsi, pole teada.

Wesenberg de, Johannes. Osilia kanoonik 1332–1333. Nimi kirjutatud ka Wesenberch. Esmakordselt mainitud 22.10.1324 Avignonis kui Tartu kanoonik ja olevat saanud prebende Tartu praosti koha eest.²⁴ 26.12.1332 käis Osilia kanoonikuna koos Osilia piiskopi Jacobi ja mitme Osilia toomhärraga Tallinnas Liivimaa ja Eestimaa seisuste kohtumisel.⁴³⁷ Täpselt aasta hiljem oli jälle Osilia delegatsiooni liikmena Tallinnas tunnistamas Taani kuningliku nõukogu ja kaupmees Marquardi vahelist kokkulepet rukki kvantiteedi osas. Samas oli koos piiskopiga sõlmimas kokkulepet Tallinna piiskopi Olav von Roskilde ja Eestimaa vasallide vahel.⁴¹

Wesseler, Fulbrecht. Osilia piiskopi ametnik 26.01.1533.²⁴

Wesseler, Peter. Reinimaa päritoluga Soneburgi (Maasilinna) foogt 1434–1435 ja 1437–1439. Teda on mainitud olevana ordukapiitlil Wendenis 27.09.1435 Soneburgi foogti tiitliga. 28.06.1438 ja 22.03.1439 oli ta kui Soneburgi foogt. 12.07.1440 oli ta ordukapiitlil kirjast kui Järva foogt. 06.01.1447 ja 20.09.1454 oli Viljandi komtuur.⁴³⁷ Järva foogtina tegutses 1440–1441 ja oli Viljandi komtuurina tegevuses 1442–1456.

Wessellers, Peter. Mainitud 23.11.1532 ja 25.11.1532 Haapsalus koos teiste toomhärradega.^{22,291} Samanimeline oli sada aastat varem Soneburgi foogt.

Westen, Degnerus. Alias Bosenhagen. Mainitud 06.02.1555. Osilia vikaar.²⁴

Westen von, Tideke. Väidetavasti Osilia kapiitlis 15.08.1430.¹⁰⁶

Westfahl, Pihlippus. Ka Philipp Westphalen. 26.08.1550 mainitud olevat Sörve säärel Torgus. Osilia piiskopi Johannes von Münchhauseni õepoeg. Piiskopkonna toomhärja 1560.²⁴ Tal oli prebend Haeskas.

Westphalen, Wilhelm. 09.07.1551 kirjas kui Osilia vikaar.²⁴

Wetberg von, Bruno II. Läänemaa ja Saaremaa stiftifoogt 1449–1458. Eestimaale sattusid Wetbergid nähtavasti 15. sajandi keskel. Heinrich von Wetbergil, keda ka mõningates dokumentides nummerdakse viiendaks (Heinrich V), oli teada olevalt neli poega, kes sündisid ajavahemikul 1410–1420 Wetbergenis (Hannoveri lähedal Saksamaal): Bruno, Petrus, Jürgen ja Hinrik. Väidetakse ka, et nad saabusid Eestimaale Liivimaalt. Nendest poegadest tõusis esimesena Osilia aladel ametnikuks Brun II von Wetberg (arvatavasti Bruno), keda aastal 1449 mainitakse kui Läänemaa stiftifoogti ja ka kui *advocati*. Seda siis segastel aegadel kui Osilia piiskopi ametikoha pärast tülitseksid Ludolf Grove ja Johannes Creul. 1449.a. loovutas Grove Läänemaa ja sh. Haapsalu linnuse Arensburgi (Kuresaare) rahulepinguga Creulile. Nähtavasti oli Bruno II von Wetberg Ludolf Grove toetajate hulgas ja sedasi jäi ta Läänemaa stiftifoogti ametist ilma, sest edaspidi oli ta Saaremaa ja Hiiumaa stiftifoogtiks piiskop Ludolf Grove ajal aastatel 1452–1458. Vahepeal olevat ta saadetud ordumeistri käsul Kopenhaagenisse (aastatel 1452–1455). Pärast piiskop Grove surma 11.03.1458 muutus ka Bruno II von Wetbergi staatus piiskopkonnas. Juunikuul 1458 läks Bruno II von Wetberg Rooma, kus nähtavasti käis 12.07.1458 paavsti Calixtus III jutul.⁴³⁶ Seejärel Bruno Wetberg kaob poliitiliselt areenilt. Järgmisena mainitakse teda siis kui Saksa ordu läänistas temale Harjumaal asuva

Angerja vasallilinnuse. Abielus oli Brun von Wetberg Dortiega, kellega ta sai vähemalt neli poega: Bruno (III), Gerdt, Claus ja Heinrich. Bruno (II) Wetberg suri aastal 1477 ja samal aastal abiellus tema naine Dortie uuesti ja seekord rüütel Jürgen von Vietinghoffiga.⁷³ Brun II Wetbergi stiftifoogtina oleku ajal (1456) tõusis Osilia kanoonikuks tema vend Peter von Wetberg, kellest hiljem tuli Osilia piiskop.

Wetberg de, Bruno. Ka Wettberg ja Brun. Osilia skolastik 08.07.1485. Nähtavasti Läänemaa stiftifoogti Jürgen von Wetbergi vallaspoeg. 1504 ja 1506 Tallinna toomhärja. 1509 Roomas kirjas kui Tallinna ja Osilia kanoonik. 02.01.1511 (teistel andmetel 03.01.1511) oli kirjas veel kui Osilia kanoonik. Aastal 1514 kirjas kui klerik Osilias.²⁴ Seoses Hermann Soye tülidega olevat ta 1514 Tallinna komtuuri poolt arreteeritud ja viidud järgmisel aastal Treidenisse, kus sattus vangi. Viimati on teda elusana mainitud 1516.

Wetberg von, Georg. Osilia praost 1498–1501. Osilia piiskop Peter Wetberg oli tema onu. Tema vend Johannes oli Osilia dekaan (1501–1518) ja poolvend Bruno Tallinna toomhärja (vähemalt 1514). 09.05.1481 (suvesemestril) immatrikuleeriti liivimaalt pärit Georgius Witberch Rostocki ülikooli. Aastal 1485 oli ta Erfurtis ja aastal 1489 immatrikuleeriti Georg von Wetberg Leipzigi ülikooli. 11.09.1490 sai ta Leipzigi ülikoolist bakalaureuse kraadi.²² Aastal 1498 mainitakse teda Bolognas kui Osilia kiriku praosti. Viimati on teda mainitud Osilia praostina 17.01.1501.²⁴

Wetberg von, Johannes. Osilia toomdekaan 1501–1518. 12.08.1480 immatrikuleeriti Rostocki ülikooli. Jaanuaris 1501 on mainitud Wolmari Maapäeval kui Osilia dekaan.²⁴ Sellele väitele kinnitust pole leidnud ja esimesed kindlad andmed Johannese kui dekaani kohta on aastast 1506. Siis osales ta 28.06.1506 Lemsalus toimunud prelaatidepäeval. Miks teda 02.01.1509 uuesti Rostocki ülikooli immatrikuleeriti, pole päris selge. Ülikooli rektoriks oli tollal Peter Boye ja kõik tema ajal immatrikuleeritud maksid ülikoolile sel puhul 2 marka, välja arvatud Osilia dekaan.⁵⁸⁷ 02.01.1511 mainitakse teda nii

dekaanina kui ka kanoonikuna.^{17,24} 19.03.1513 sai ta paavstilt endale prebendid.⁵⁸⁸ Aastal 1515 käis ta Roomas. Nähtavasti reisis ta ka rohkem, sest 1516. aasta juunis asendas teda viitsedekaanina Ludolf Messersmit. Johannes Wetberg tagandati pärast Roomas käimist dekaani kohalt. Viimati mainiti teda dekaanina 18.12.1518 kui Balthasar Dorelin (ordu) sai juhiseid Osilia dekaani Johannes Wetbergi poolt võltsitud dokumentide (*Schuld-Documents*) uurimuse asjus.¹²¹ Nähtavasti oli tegemist Johannes Nageli ja Bruno Wetbergiga seotud kaebusega. Pärast seda Johannes Wetberg dekaani ametikohalt kaobki. Elas Rootsis u. 1520–1530. On väidetud, et teda on mainitud dekaanina ka 1532⁷³ ning et oli dekaanina veel 1541–1543⁵²⁵. Tõendeid sellistele väidetele ei ole leidunud. Tema isa Jürgen oli olnud Läänemaa stiftifoog, vend Georg Osilia praost ja vend Bruno Tallinna toomhärja.⁷³ Perekonnanimi kirjutatud mitmel korral ka Wettberg.

Wetberg, Johannes. Perekonnanimi kirjutatud ka Wedberg. Pastor Pärnu-Jaagupis (Korbe) kuni ise loobus 1546.²⁴ Stiftifoogt Brun II von Wetbergi lapselaps.⁷³ Samas on osad uurijad pakkunud välja versiooni, et tegemist oli endise Osilia dekaaniga, kes oma vanaduspäevad veetis pastorina. Tuleb arvestada, et dekaan sündis kusagil 1460 ja oleks aastal 1546 olnud juba 86-aastane.

Wetberg von, Jürgen. Läänemaa stiftifoogt 1478–1483 ja 1487–1489. Väidetakse, et ta on pärit Sassi mõisast (Kabbil) Valjala kihelkonnast Saaremaalt. Sama ei ole väidetud aga tema vendade kohta. Ta on pärit samast perekonnast, millest tulid mitmed Osilia kõrgemad ametnikud. Vend Bruno II oli Saaremaa ja Läänemaa stiftifoogt, vend Peterist tuli Osilia piiskop ja ka Jürgeni järglased jõudsid piiskopkonnas kõrgetele ametikohadele. Esmakordselt mainitakse Jürgen Wetbergi (Weddeberch) Osilia piiskopi ametnikuna Vana-Pärnus ja Audrus aastal 1451. Aastal 1473 läänistas piiskopist vend Peter von Wetberg temale Lõo mõisa (Leo) Saaremaal Anseküla kihelkonnast. 04.05.1478 mainitakse teda esmakordselt kui Läänemaa stiftifoogti. 23.06.1479 läänistas piiskopist vend eelnevale lisaks veel

Kangruselja mõisa (Kangern) Saaremaal Püha kihelkonnas koos ühe veskikohaga Pihtla aladel. On huvitav tähele panna, et olgugi Jürgen oli stiftifoogt Läänemaal, siis kõik temale antud mõisad ja tema algkodu olid Saaremaal. Foogtina on teda mainitud veel 11.11.1480, 20.05.1483, 09.06.1484. Aastal 1487 mainiti teda kui Osilia piiskopi *advocato*.²⁴ Viimati mainiti Jürgen Wetbergi kui Läänemaa stiftifoogti 08.06.1489.²⁰ Nähtavasti samal aastal Jürgen ka suri. Teada on Jürgeni viis last, teistel andmetel koguni kuus. Tema poeg Johannesest tuli hiljem Osilia piiskopkonna dekaan, poeg Georgist praost ja Brunist Osilia skolastik ja Tallinna toomhärja.⁷³

Wetberg, Peter. Eesnimi kirjutatud ka Petrus ja perekonnanimi Wedberch, de Vetberghe. Osilia piiskop 1471–1491. Osilia kanoonik 1456–1471.*

Wichmann, Heinrich. Roomas kui Osilia piiskop Johannes von Münchhauseni sekretär 1542.²⁴

Wilcke, Georg. Nimi ka Jürgen. Arensburgis piiskopi sekretär 28.08.1557. Hiljem oli Osilia toomhärja ja skolastik Haapsalus.²⁴

Wilcken, Matthias. Osilia piiskopi sekretär 1541–1547.²⁴ Maasekretär ja ringkonnaametnik 20.06.1557.¹²¹ Oli veel elus 1584.¹²⁶

Wilhelm. Modena piiskop (1222–1224). Teatakse mitme nimega: Wilhelm Modenast, Guillelmus Modenast, Wilhelm Sabinast jne. 31.12.1224 määras paavst Honorius III ta legaadiks Liivimaal. Nimetas Lihula piiskopi Tartu piiskopiks. 1226.a. algul käis Wilhelm koos Liivi Henrikuga Läänemaal. 1226 lahkus Wilhelm Liivimaalt. Uuesti naases Wilhelm legaadina Liivimaale 1234.a. Tema ajal puudus Osilias kapiitel.⁴⁰ Ta määras ametisse Osilia piiskopi Heinrich I ja tühistas eelmise Osilia piiskopi läänistusi. Sundis piiskop Heinrichit loovutama piiskopkonna maid vastloodud Liivimaa ordule (1238). Tegutses paavsti legaadina Liivimaal kuni 1242. Kaks aastat hiljem määras paavst teda Sabina kardinaalpiiskopiks. 1245.a. lahkus koos paavstiga Itaaliast Prantsusmaale Lyoni, kus ta suri 1251.

Wils, Johannes. Osilia skolestikuna Roomas 10.09.1457. Diakonina Roomas 08.12.1459.

Wirsberg von, Vinzenz. Soneburgi (Maasilinna) foogt 1439–1440. Esmakordselt on mainitud 24.9.1439 Memele komtuuri kirjas. Viimane teade temast on ordukapiitlilt 10-12.07.1440 Wendenist.⁴³⁷

Witte, Hinne. On vaid ühes dokumendis 03.04.1368 mainitud kui Läänemaa stiftifoogt. Samas on ka kirjas, et tal oli vend nimega Clas Witte.⁴⁶

Wittenhove, Ludolph. Vt. Ludolph Albacuria.

Witterock, Henneke. Vaimulik Lääne-Nigula (Pönal) kirikus 1414.²⁴

Wolthus von Herse, Johann. Vt. von Herse.

Wrangel, Vicko. Mainitud 15.11.1383 kui Osilia kiriku vasall.

Wrangell, Georg (Jürgen). Saaremaa stiftifoogt. Teada on vaid see, et suri enne 21.08.1521.²⁰

Wrangell, Heinrich. Osilia toomhärja Johann Wrangelli poeg. Osilia toomhärja 1548–1554. Esmakordselt mainitud 25.04.1548 ja viimati 26.07.1554.^{22,24,50} Temale kuulus prebendina Väike-Lähtru 1553–1554.

Wrangell, Helmoth. Haapsalu lossidroost 08.05.1531.²⁴

Wrangell, Johann. 23.03.1516 mainitud Haapsalus kui dominus. Aastast 1517 on teada, et tegemist on Osilia praost Johann von Loen vennapojaga. Osilia toomhärjana on kirjas 02.10.1519 kuni 01.07.1522.^{22,24} Kirikuhärja Perona püha Thomase kirikus 1522–1525.²⁴ Nähtavasti oli ka Osilia praost 1541.²⁴² 1519 ja 1522 on toomhärja Johann Wrangell nimetatud Osilia stipendiaadiks.⁵²⁵

Wrede, Johann. Liivimaa maamarssali Gerhard Wrede nõbu, keda soovitati uueks Osilia piiskopiks 30.03.1419 ja seda juba enne tollase piiskopi surma. Varem (04.02.1418) oli ordu proovinud teda upitada Riia peapiiskopi vakantssele kohale.⁴⁴

Wrede de, Henneke. Liivimaa maamarssali Gerhard Wrede teine nõbu, keda ta mainis oma kirjas 14.11.1419.⁴⁴

Wulff, Heinrich. Vt. Lüdinghausen-Wulff.

Wulff, Johann. Saaremaa stiftifoogt 1554–1557. Enne teda oli stiftifoogtiks Dietrich Behr ja samuti pärast teda. Sedasi võib oletada, et mingil põhjusel kohtutäitur Johann Wulff asendas Dietrich Behri sellel ametikohal alates 06.06.1554. Mingil moel oli Johann Wulff seotud Osilia piiskop Johannes von Münchhauseniga, sest üsna pea Osilia administraatoriks saamist läänistas Münchhausen Johannile Saaremaal Püha kihelkonnas olnud piiskopi maadele jäänud Kõljala mõisa (Kõljall) 6,5 adramaad. See kuulus senini Johann Ninegallile, kelle tütre Annaga Johann Wulff oli abielus. Viimati on Johann Wulffi mainitud foogtina 12.07.1557 kui ta konfirmeeriti piiskopi poolt raehärraks. On teateid, et 18.12.1562 nimetati Johann Wulffi Soneburgis Taani kuninga asehalduriks.^{24,73}

Wulff, Nicolaus. Osilia kanoonik 1424. ^{RG}

Wydde, Anton. Perona püha Thomase kirikuhärra 1516. ²⁴

Wytte, Dyderick. Haapsalu linnakodanik 27.06.1496.⁶¹³

Wytte, Henricus. Ka Heinrich von Wytten. Soneburgi kumpan ja foogt 1405 (advocatus) kui koos Osilia piiskopi Winrich Kniprodega oli kirjas Wisby kloostri almuste taotlusel. ^{24,46}

Wytten, Claus. Mainitud kirjas 15.11.1383. Tal oli vend Johann.

Wytten, Johann. Mainitud kirjas 15.11.1383. Tal oli vend Claus.

Wytzendorp, Johannes. Osilia kanoonik 9.12.1381 kui käsitleti Bolne süüdistusi. ⁴² 15.11.1383 ta enam kanoonikute nimekirjas polnud ja oli oletatavasti olnud piiskop Heinrich III pooldaja.

Ü

Üxküll, Bartholomäus. Vaimulik Martna kirikus 1546–1583. ²⁴

Y

Yborch von, Hermannus. 26.12.1332 käis Osilia kanoonikuna koos Osilia piiskopi Jacobi ja mitme Osilia toomhärraga Tallinnas Liivimaa ja Eestimaa seisuste kohtumisel.⁴³⁷ Täpselt aasta hiljem oli jälle Osilia delegatsiooni liikmena Tallinnas tunnistamas Taani kuningliku nõukogu ja kaupmees Marquardi vahelist kokkulepet rukki kvantiteedi osas. Samas oli koos piiskopiga sõlmimas kokkulepet Tallinna piiskopi Olav von Roskilde ja Eestimaa vasallide vahel.⁴¹

Z

Zee von der, Hugo. Nimi kirjutatud ja See. 03.04.1368 Lihula komtuur.⁴²

Zekemet, Wernerus. Osilia kanoonik 1433–1457. Hiljem (1457–1464) oli Kuramaa praost. Nimi on kirjutatud ka Stekemest. Tartu kanooniku koha eest sai prebende 10 marka 16.03.1433 kui Osilia ja Tartu toomhärra Arnold Stoltevoit suri ja kanooniku koht vabanes. Enne seda oli olnud Kuramaal kloorikuna. 27.05.1433 sai ta prebende 8 marka Osilia kanooniku koha eest (Arnold Stoltevoti asemele). Samas väidetakse, et sai Tartu koha eest kaks korda vähem ehk 4 marka. 26.06.1438 sai ta uuesti prebende kanooniku koha eest. Siinkohal on on märke, et soovis endale toomhärra Gotschalk Uppembergi surma tõttu vabanenud kanooniku kohta.²⁴

Zusasi, Hinrich. Haapsalu toomkiriku plebanus kuni 1517.²⁴

Lühikroonika

Siin on ritta seatud vaid mõningad piiskopkonnaga seotud sündmused. Samuti peaks võrdlusena juurde kirjutama mujal maailmas toimunud sündmuseid, mis kindlasti mõjutasid ka Osilia piiskopkonna ajalugu: Visby lahing Gotlandil (1361), Ameerika avastamine, Martin Lutheri teeside avaldamine, Leonardo da Vinci kunst ja leiutised, katk, trükikunsti areng ja teised olulised sündmused.

1167	Lundi piiskop pühitses esimeseks Eestimaa piiskopiks munk Fulco.
1187	Saarlased käisid laastamas Sigtuna linna Rootsis
1203	Saarlased röövretkel Taanis
1206	Taanlased sõjakäigul Saaremaal
jaan.1211	Riia linna sõjakäik Läänemaale Soontaganasse
veeb.1211	Läänemaalaste kättemaksuretk liivlaste juurde Metsepolesse
mai 1211	Eestlaste sõjaretk ristsõdijate aladele, kus osalesid ka saarlased, kes Koiva jõe pidi käisid rüüsteretkel Kubese kirikukihelkonnas.
suvi 1211	Saarlaste, läänemaalaste ja Rävala ühine sõjakäik Toreidasse (Turaida), mis lõppes kaotusega.
1211	Esmakordselt mainitakse Lihulat (Leal).
1211	Theoderich määratakse Lihula ehk kogu Eesti alade piiskopiks.
1215 algus	Ristsõdijate ning liivlaste-latgalite rüüsteretk Läänemaale Ridalasse.
aprill 1215	Eestlased läksid kättemaksuks Riia linnast piiskoppi ja orduit hävitama. Saarlased sulgesid Väina jõe suudme ja proovisid vallutada Dünamunde kloostrit. Osa saarlasi sõudis Riia linnani. Sõjakäik lõppes siiski ristsõdijate võiduga.
1215 suvi	Lahing Saaremaa Uues sadamas eestlaste ja ristsõdijate vahel.
1216 algus	Ordu sõjaretk Läänemaale, piirati Soontagana linnust. Soontagana linnuses olnud lubasid

- pärast läbirääkimisi võtta vastu ristimis-sakramendi.
- 1216 algus Riialaste ning liivlaste-latgalite sõjakäik Saaremaale mööda merejäääd.
- 1216 Saarlaste plaan koos Polotski vürsti Vladimiriga. Viimatimainitu ootamatu surm tõmbas plaanidele kriipsu peale. Saarlased käisid siiski Salatsi ja Asti järve ümbrust rüüstamas.
- veeb.1217 Otepää lahing, kus ristsõdijate vastases võitluses osalesid ka saarlased
- 21.09.1217 Madisepäeva lahing Viljandimaal, kus eestlaste rivides võitlesid orduvägede vastu ka saarlased ja läänemaalased. Eestlaste sõjakäik ebaõnnestus.
- 1218 Riialaste ning liivlaste-latgalite sõjakäik Läänemaale.
- 1218 Saarlased käisid omapoolsel rüüsteretkel ristsõdijate aladel.
- 1218 Hanila kihelkonda mainitakse Henriku Liivimaa kroonikas.
- 09.10.1218 Paavst Honorius III sätestas, et Taani võib paganatelt vallutatud alad inkorporeerida Taani koosseisu.
- 15.06.1219 Lindanise lahingus sai surma Lihula piiskop Theoderich.
- 1219 Riia piiskop Albert nimetas oma venna Hermannii kogu Eesti piiskopiks, algul Lihula piiskopi nime all.
- 1219 Ehitati Vormsi algkirik.
- 18.04.1220 Paavst Honorius III käskis Taani kuningat, et too aitaks ristiusustada Liivimaad.
- suvi 1220 Rootslased tungisid Läänemaale ja hakkasid ristima kohalikke. Keskus Lihulas.
- 08.08.1220 Lihulas Saarlased ja läänemaalased vallutasid linnuse ja kokku hukkus lahingutes umbes 500 inimest.

- 1220 Lode vasalliperekond rajas Kullamaale feodaallinnuse (castrum Goldenbecke) muinaslinnuse (Rohumägi) asemele või lähedale
- 1221 Saarlased osalesid Tallinna piiramisel.
- Suvi 1222 Taanlased ründasid kuningas Valdemar II-ga eesotsas Saaremaale, aga saarlased löid taanlased Saaremaalt hiljem välja. Sellest innustatuna algas ülestõus vallutajate vastu kogu mandril. Kristlased löödi maalt välja ja ainsa tugipunktina jäi neile Lindanise ehk Taanilinn (Tallinn). Vangi langes Riia piiskopi vend.
- 22.07.1224 Hermann määrati juba teist korda Lihula ehk Eestimaa piiskopiks
- 23.07.1224 Piiskop Hermann andis osa enda valdusse saadud maadest ordule.
- 31.12.1224 Paavst määras Modena piiskopi Wilhelmi legaadiks Liivimaale.
- 1226 kevad Saarlaste rüüsteretk Rootsi.
- 07.05.1226 Modena Wilhelm tühistas varasema maadejagamise ordu ja piiskopi vahel.
- jaan.1227 Langes Muhu linnus (Riia piiskop Alberti juhtimisel)
- 1227 Alistus Valjala linnus
- 1227 Hakati ehitama Valjala kiriku esimest varianti Saaremaal ja Mihkli kirikut Läänemaal.
- 29.06.1228 Esimene kirjalik dokument, kus mainitakse Osiliat ehk riiki nimega Osiliensis Episcopus. Selles dokumendis määras Riia piiskop Albert, et tuleb luua omaette riik, mille etteotsa on valitud Gottfried. Samas andis Gottfried (Godefridus) osa piiskopkonna maadest ordule säilitades neil maadel vaimulikud õigused.
- 01.10.1228 Feodaalriigi Osilia ametlik väljakuulutamine Saksa-Rooma kuninga Heinrichi poolt. Kuningas läänistas piiskop Gottfriedile uue piiskopkonna: viis kihelkonda Osiliast ehk Saaremaalt, seitse kihelkonda Maritimast ehk

- Läänemaalt ja mahajäetud saare, mille nimi oli Dageida (Hiiumaa).
- 1229 algus Piiskop Gottfried lahkus Osiliast, mis jäi mitmeks aastaks ilma piiskopita.
- u. 1230 Paavsti esindaja Alna Balduin kasutas juhust, et Liivimaal polnud ühtki piiskoppi ja temast tuli Liivimaa alade ainuvalitseja.
- u. 1230 Valmis Lääne-Nigula kiriku puidust variant.
- u.1230 Valmis Põide kiriku esimene variant Saaremaal.
- 1232–1234 Balduini ajal valitses Liivimaal kaos.
- 1233 Maadejagamine ordu ja piiskopkonna vahel.
- 1233 Valmis Põide kiriku esimene variant.
- u. 1233 Hakati ehitama Muhu puust kirikut.
- 1234–1251 Lihula oli piiskopkonna keskus.
- 1234 Maadejagamine ordu ja piiskopi vahel.
- 1234 Oduvägi hävitas Lodede feodaallinnuse Kullamaal.
- 1234 Pärast Kullamaa feodaallinnuse purustamist otsustati ehitada uus linnus pisut eemale Koluverre.
- 21.02.1234 Paavst asendas Balduini legaadi kohalt uuesti Modena Wilhelmiga.
- 10.09.1234 Heinrich I nimetatakse piiskopiks ja määratakse tema valduste piirid.
- 1234 Ehitati Pühalepa puidust kirik
- 1238 Piiskop ja ordu elasid koos Lihula linnuses. Modena Wilhelmi käsul anti osa piiskopkonna maadest ordule. Hakati ehitama Lihula linnust.
- 07.06.1238 Sõlmiti nn. Stensby leping, kus Taani kuningas, Liivimaa ordu ordumeister ja Riia piiskop proovisid lõpetada tülid. Taani kuningas lubas, et ei ründa enam Saaremaad ja Läänemaad.
- u. 1240 Ehitati Lihula Eliisabethi kiriku algvariant.
- u. 1240 Hakati ehitama Lihula Antoniuse kabelit või toomkirikut, mis ei saanud kunagi valmis.
- 1241 Saarlaste ülestõus, mis lõppes ordu, saarlaste ja läänemaalaste vahelise leppega.

- 1241–1247 Lihula oli Liivi ordu komtuurkonna keskuseks.
- 1242 Piiskop Heinrich andis osa piiskopkonna maadest Läänemaal ordule. Sedasi saab ordu endale Cotze ja Sorwe.
- 1242 Valmis Lihula linnus.
- 1250 Ehitati puidust Püha kirik.
- 1251 Piiskopkonna pealinn Vana-Pärnusse (Perona), õnnistati sisse sealne toomkirik.
- 08.08.1251 Uus Taani kuningas Abel kinnitas Nyborgis, et tal ei ole emam nõudmisi Saaremaale ja Läänemaale.
- 1254 Järjekordne maajagamine piiskopkonna ja Liivi ordu vahel. Muhu saar tagastati piiskopile. Ordu sai endale maid Hiiumaalt.
- 1254 Ehitati Kihelkonna kirik.
- 1254 Ehitati puidust Karja kirik.
- 1255 Ordufoogt otsustas hakata talvituma Saaremaal. Pöide kiriku külge ehitati ordulinnus.
- 1255 Puidust kiriku asemele ehitati kivist Pühalepa kirik.
- 13.01.1260 Piiskopkond sai nime Episcopatus Osiliensis ehk Osilia.
- 10.03.1260 Piiskop Heinrich I suri ja maeti Perona (Vana-Pärnu) toomkirikusse.
- u. 1260 Hakati ehitama Karuse kirikut.
- u. 1260 Hakati ehitama Kärla kirikut.
- 1260–1261 Saarlaste ülestõus, mille käigus hävitati Kaarma maalinn Carmel.
- 20.08.1262 Uueks piiskopiks pühitseti Hermann de Buxhoeveden (Bekeshoevede), Hermann I.
- 21.08.1262 Juba oma esimesel tööpäeval andis piiskop Hermann I kaupmeestele privileege.
- u. 1262 Paar aastat varem hävitatud maalinna Carmel vahetusse lähedusse hakati ehitama Kaarma kirikut. Ehitamiseks kulus u. 10 aastat.
- u. 1262 Samaaegselt Kaarma kirikuga hakati ehitama Karja kivikirikut. Enne seda oli seal seisnud

- puukirik.
- 02.02.1263 Vana-Pärnu vallutamine ja põletamine leedukate poolt. Hävis sealne toomkirik.
- 1263 Lammutati Muhu puidust kirik.
- 1265 Pealinn Haapsalus
- u. 1265–1270 Ehitati Ridala kirik.
- u. 1265 Ehitati Püha kivist kiriku käärkamber.
- 1267 Esmakordselt mainiti Muhu kirikut seoses selle sisseõnnistamisega.
- u. 1270 Valmis Hanila kirik
- 16.02.1270 Teistkordne leedulaste rüüsteretk Osilia aladele. Karuse lahing Saaremaalt mandrile tunginud röövretkel olevate leedukate vastu. Nendele hakkasid vastu piiskopivägi ja ordumeister oma väega. Ordumeister olevat saanud surma ja piiskop haavata. Leedukad võitsid lahingu.
- 1277 Piiskop andis lisaprivileege kaupmeestele.
- 1279 Haapsalu sai linnaõigused, esmakordselt mainitakse Toomkirikut
- u. 1280 Ehitati Lihula tsistertslaste nunnakloostri kirik.
- 1282–1285 Määrati piiskopkonna ja Taani valduste vaheline piir.
- 1285 Suri piiskop Hermann I. Riigijuhina oli ta tegevuses 23 aastat. Uueks piiskopiks sai Heinrich II.
- u. 1290–1300 Valmis Kullamaa kirik. Kirikuaias on Eesti vanim ratasrist kirjaga Sitta Kodt Matz. Legendi järgi olevat Matz korjanud hobusepabulaid, väetanud sellega põldu, kus kasvanud siis vägev rukis. Matz saanud nii rikkaks, et lasi end kirikaeda matta.
- 1292 Piiskop Heinrich II andis Liivi ordule maid Pärnu lähedalt.
- 1292 Piiskop Heinrich II lasi Vigalasse ehitada linnuse.
- 1294 Piiskop Heinrich II suri.
- 1294 Jacob I oli lühiajaliselt piiskopiks.
- 1294 Uus piiskop Konrad I.

- 1297–1302 Ordu ja piiskopi vaheline sõda, ordu okupeeris piiskopkonna keskuse Haapsalu. Liivimaa kodusõda.
- 1298 Sõja käigus hävis Lihula Eliisabeti kirik. Hakati ehitama uut kirikut.
- 1298 Ehitati Martna kiriku algvariant.
- 1300 Kaarma kiriku pikihoone võlvid varisesid sisse.
- u. 1300 Ehitati Anseküla kirik Sõrve säärel.
- 1307 Piiskop Konrad I polnud enam piiskop, põhjus teadmata.
- 1310 Uueks piiskopiks sai Hartung.
- 1312 Teated orduvägede poolt purustatud Martna kirikust. Uus kirik ehitati sada aastat hiljem.
- u. 1315 Ehitati Märjamaa kirik.
- 1321 Piiskop Hartung suri.
- 03.03.1322 Piiskopiks sai Jacob II.
- 1337 Piiskop Jacob II suri Lübeckis.
- 1338 Hakati ehitama Kuressaare linnust.
- 1338 Uueks piiskop sai Osilia kanoonik Hermann II Osenbrugge.
- 1339 Esmakordselt mainitakse Vigala kirikut.
- u. 1340 Püha kirik võlviti.
- 23.04.1343 Algas Jüriöö ülestõus, mis kestis kuni 1345. Kannatada said mitmed kirikud. Hävitati Põide ordulinnus ja selle juures olnud kirik.
- 1343 Ehitati uut Põide kirikut.
- 1345 Lammutati Maapensaare linnus ja hakati ehitama Maasilinna ordulinnust.
- u. 1350 Ehitati uut Muhu kirikut.
- 1352 Alustati arvatavasti Kuressaare linnuse ehitusega
- u. 1360 Taastati Jüriöö ülestõusus tugevasti kannatada saanud Valjala kirik.
- 1361 Rootsi kuningas Magnus külastas Haapsalut.
- 10.06.1362 Piiskop Hermann II oli veel elus, aga suri varsti pärast seda.
- 24.07.1363 Paavst kinnitas piiskopiks Konrad II.
- 12.04.1364 Piiskop andis lisaprivileege piiskopkonda

- külastavatele kaupmeestele.
- 1374 Suri piiskop Konrad II
- 23.10.1374 Paavst määras piiskopiks Heinrich III.
- 1380 Esimesed kirjalikud teated Kuressaare (Arensburgi) linnuse kohta (1381?)
- Enne 5.7.1381 Kuressaare piiskopilinnuses mõrvati piiskop Heinrich III.
- 1383 Haapsalu lossi tungisid piiskopi mässulised vasallid ning põletasid maha suure linnuse puittara ja toomhärade elamud.
- 21.05.1385 Königsbergis pühitseti piiskopiks Winrich von Kniprode.
- 1407 Kaarma kirikule lisati torn esimese kirikuna Saaremaal.
- 06.11.1419 Suri piiskop Winrich von Kniprode.
- 08.1.1420 Paavst määras piiskopiks Caspar Schuwenflugi.
- 10.08.1423 Suri piiskop Caspar Schuwenflug.
- 05.09.1423 Paavst määras piiskopiks Christian Kubandi.
- 1424 Kuressaare aleviku esmamainimine
- 1427 Haapsalut ründas piraatide laevastik.
- 1429 Piiskop Kuband lahkus tülide tõttu Itaaliasse ja tagasi ei tulnudki.
- u. 1430 Uexküllid rajasid Virtsu vasallilinnuse
- 21.07.1432 Roomas suri piiskop Christian Kuband.
- 22.10.1432 Paavst kinnitas piiskopiks Johannes I Schutte.
- 12.09.1438 Suri piiskop Johannes I Schutte
- 1438 Ehitati Saaremaa Jaani kiriku esimest varianti.
- 1439 Koluvere lossist kujunes Osilia piiskopi üks residentse.
- 15.01.1439 Piiskopkonna kapiitel valis piiskopiks Ludolf Grove
- 24.03.1439 Paavst määras piiskopiks Johannes Creuli, millest tekkis suur tüli
- 2.03.1449 Kuressaare rahuleping, mis lõpetas Johannes Creuli ja Ludolf Grove vahelise tüli. Saared jäid Grovele ja Läänemaa Creulile.
- 1449 Esmakordselt mainiti Püha kihelkonda ja

- kirikut.
- <07.03.1457 Suri Läänemaal valitsenud piiskop Creul.
Seejärel valitses piiskopkonda Grove üksinda.
- 11.03.1458 Suri piiskop Grove.
- 24.03.1458 Osilia kapiitel valis uueks piiskopiks Johannes III Vatelkanne.
- 13.05.1458 Taani kuningas Soovis piiskopina näha Judokus Hoensteini.
- 23.12.1458 Paavst Pius II väitis, et Vatelkanne ametisse määramine ei olnud õiguspärane, kuna seda ei teinud paavst.
- 1459 Vatelkanne oli sunnitud piiskopkonnast lahkuma.
- 1463 Hoenstein rentis piiskopkonna Vatelkannele, kes valitses piiskopkonda oma surmani 1468.
- 1468 Pärast Vatelkanne surma tuli Hoenstein tagasi piiskopkonda ja tegutses piiskopina.
- 17.01.1471 Suri piiskop Judokus Hoenstein.
- 17.06.1471 Paavst määras piiskopiks Peter Wetergi.
- < 14.11.1491 Suri piiskop Peter Wetberg.
- 14-21.11.1491 Toomkapiitel valis piiskopiks Johannes III Orgase.
- 26.03.1492 Paavst kinnitas piiskop Johannes III Orgase ametisse.
- 1500 Ehitati Kirbla, Noarootsi kirikuid ja Käina kiriku uut varianti.
- 1504 Alustati Kõpu tuletorni ehitusega Hiiumaal.
- u. 1514 Valmis Martna uus kirik.
- 19.03.1515 Suri piiskop Johannes III Orgas.
- 23.03.1515 Piiskopiks kinnitati Johannes IV Kievel.
- 1522 Esimesed teated Kuressaare (Arensburgi) lossipargi põhjapoolisel küljel asuva Pühale Laurentsiusele pühitsetust kirikust.
- 1524 Esmakordselt mainiti Haapsalu Jaani kirikut.
- 1525 Näljahäda piiskopkonnas.
- 22.04.1527 Suri piiskop Johannes IV Kievel.
- 04.02.1528 Piiskopiks valiti Georg von Tiesenhausen.
- 02.10.1530 Piiskop Georg von Tiesenhausen suri

- Kuressaares. Ta oli olnud samaaegselt ka Tallinna piiskop.
- 18.10.1530 Kapiitel ja rüütelkond valisid piiskopiks Reinhold von Buxhoevedeni.
- 1531–1534 Ehitati Pärnu-Jaagupi ehk Korbe kirik.
- 1531 Valmis esimene versioon Kõpu tuletornist.
- 03.08.1532 Paavst kinnitas piiskopiks Reinhold von Buxhoevedeni.
- 12.11.1532 Läänemaa aadlikud ja osa toomkapiitlist valisid piiskopiks koadjuutor Wilhelm von Hohenzollerni.
- 1532–1536 Saare-Lääne vaenus ehk Läänemaa kodusõda.
- 06.1533 Suvesõda Läänemaal ja Hiiu maal.
- Sept.1534 Virtsu vasallilinnus purustati piiskopi ja Brandenburgi maakrahvi vahelises tülis.
- 30.09.1534 Markkrahv Wilhelm lahkus Läänemaalt.
- 07.1536 Saare-Lääne vaenuse lõpp.
- 1536 Valmiera maapäeva otsusega keelati Virtsu linnuse taastamine.
- < 13.07.1541 Piiskop Buxhoeveden loobus oma ametikohast
- 09.01.1542 Paavst kinnitas piiskopiks Johannes von Münchhauseni.
- 1552 Piiskopkonda laastas katkulaine.
- 1554 Tuli hävitas Põide pastoraadi ja rikkus kirikut.
- 1556 Tulekahjus sai rängalt kannatada Kärla kirik, mis lammutati alles kolm sajandit hiljem.
- sügis 1559 Osilia piiskop Johannes von Münchhausen müüs piiskopkonna Taani kuningale Frederik II-le. Sellega lõppes Osilia iseseisvus, sest see siirdus Taani kuningriigi valdustesse.
- 1560–1573 Taani kuningas kinkis ostetud piiskopkonna vend hertsog Magnusele, kes valitses Osilia, Kuramaa ja Liivimaa alasid nagu kuningas.

Algallikad ja lugemist

1. Aarma, Liivi. Küla ajaloo uurimisest Taani hindamisraamatust Rootsi aja lõpuni. Raplamaa Sõnumid, 2017 (15, 18, 23, 27, 31, 36, 37, 42, 47, 50), 2018 (1).
2. Adamson, Andres. Liivimaa mõisamehed Liivi sõja perioodil. Acta Historica Tallinnensia, 2006, 10, lk. 20-47.
3. Adamson, Andres. Saaremaa mõisamehed aastail 1563-1564. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2005-2006, 2007, 17-29.
4. Adamson, Andres. Täienduseks Ivar Leimusele ja Inna Põltsam-Jürjole. Tuna, 4, 2009, 78-83.
5. Adamson, Andres. Duke Magnus and His "livonian Kingdom". Doctoral Thesis. Abstract. Tallinn University, 2009, 28 lk.
6. Adamson, Andres. Saare-Lääne piiskopkonna foogtkonna tuludest aastal 1562. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2009-2010, 2011, 63-98.
7. Al-Idrisi. Nuzhat al-muštāq fī iḥtirāq al-āfāq. Sitsiilia, 1154, 634 lk. Bibliothèque nationale de France.
8. Alttoa, Kaur. Kölni meister - kas fiktsioon? Läänemaa Muuseumi Toimetised, I, 1997, 49-59.
9. Alttoa, Kaur. Mõningaid Valjala ja Kaarma kiriku ehitusloo probleeme. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2001-2002, 2003, 3-27.
10. Alttoa, Kaur. Püha kirikust, Kaarma käärkambrist ja Böömi meistritest Saaremaal. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2009-2010, 2011, 48-62.
11. Alttoa, Kaur. Kui piiskop polnud veel Haapsallu jõudnud. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, 16-32.
12. Alttoa, Kaur. Haapsalu linnuse kujunemisloost: märkmeid ja märkusi. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVII, Haapsalu, 2014, 42-63.
13. Aluve, Kalvi. Eesti keskaegsed linnused. Valgus, Tallinn, 1991, 120 lk.
14. Andersen, Tyge; Raudkivi, Priit. From Saxo Grammaticus to Peter Friedrich Suhm. Danish views on medieval Estonian history. Acta Historica Tallinnensia, 2007, 11, 3-29.
15. Andersen, Tyge; Raudkivi, Priit. Võimumängud Põhja-Eestis aastail 1219-1238. Acta Historica Tallinnensia, 2008, 13, 3-24.

16. Andresen, Lembit. Kuhu vallutajate võim ei küündinud. Horisont, 1988, 1, 24-27.
17. Arbusow, Leonid. Akten und Recesse der Livländischen Ständetage. Dritter Band (1494-1535). Riga, 1910. 1000 lk.
18. Arbusow, Leonid. Liv- est- und kurländisches Urkundenbuch. Zweite Abtheilung, Band 2, 1501-1505. Riga, Moskau, 1905, 759 lk.
19. Arbusow, Leonid. Nachtrag zu den im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechtern. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1907 und 1908. Mitau, 1910, 33-62.
20. Arbusow, Leonid. Die im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1899. Mitau, 1901, 27-136.
21. Arbusow, Leonid. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1900. Mitau, 1902, 33-80.
22. Arbusow, Leonid. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1901. Mitau, 1902, 1-160.
23. Arbusow, Leonid. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1902. Mitau, 1904, 39-134.
24. Arbusow, Leonid. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1911, 1912 und 1913. Mitau, 1914, 1-432.
25. Archaeological research in Estonia 1865-2005. Tartu University Press, 2006, 388 lk.
26. Arndt, Johann Gottfried. Der Liefländischen Chronik. 1753, 364 lk.
27. Guiraud, M. Jean. Les Registres D'Urbain IV (1261-1264). Paris, 1904.
28. Baburin, Andri. Kas Muhi või Jeeriko? Eesti Loodus, 2014, 143, märts 2014, lk. 16-22.
29. Backman, Sigbritt; Ihreke-Åberg, Ingalill. Vanha Kirkkonummi. Kyrksläts hembygdsförening r.f, 2006, 303 lk.
30. Bauer, Albert. Akten und Recesse der Livländischen Ständetage. Zweiter Band (1460-1472). Riga, 1938. 116 lk.
31. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Estländischen Literärischen Gesellschaft. Band II. Heft I. Reval, 1874. 113 lk.

32. Berglund, Sten. Kesk- ja uusaegsed kaubaplommid kui kaubandusajaloo allikad. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Arheoloogia õppetools. 2010, 76 lk.
33. Bernotas, Rivo. Estonian small towns in Middle Ages: archaeology and the history of urban defense. Ajalooline ajakiri, 2013, 3 (145), 265-297.
34. Blumfeldt, Evald. Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooni-protokolle aastaist 1519-1522. Ajalooline Ajakiri, 1933, 1, 44-55.
35. Blumfeldt, Evald. Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooni-protokolle aastaist 1519-1522 (2). Ajalooline Ajakiri, 1933, 2, 116-125.
36. Blumfeldt, Evald. Saare-Lääne piiskopkonna visitatsiooni-protokolle aastaist 1519-1522 (3). Ajalooline Ajakiri, 1933, 3, 160-164.
37. Blumfeldt, Evald. Rootsilisest asustusest Saaremaal. Ajalooline Ajakiri, 3-4, 1936, 153-163.
38. Bruiningk von, Hermann; Busch, Nicolaus. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Riga, 1908. 788 lk.
39. Bruiningk von, Hermann. Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545). Band II. Riga, 1923. 923 lk.
40. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Erster Band 1093-1300. Reval, 1853, 810 lk.
41. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Zweiter Band 1301-1367. Reval, 1855, 831 lk.
42. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Dritter Band 1368-1393. Reval, 1857, 800 lk.
43. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Vierter Band 1394-1413. Reval, 1859, 948 lk.
44. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Band V, Heft 1. Reval, 1862.
45. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Fünfter Band 1414-1423. Riga, 1867, 1152 lk.
46. Bunge, Friedrich Georg. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Sechster Band. Riga, 1873, 796 lk.
47. Bunge von, Friedrich Georg; Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Arbusow, Leonid. Liv-, Est- und kurländisches

- Urkundenbuch. Zweite Abtheilung, Band 1, 1494 Ende Mai-1500. Riga, Moskau, 1900. 900 lk.
48. Bunge von, Friedrich Georg; Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Arbusow, Leonid. Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch. Zweite Abtheilung, Band 2, 1501-1505. Riga, Moskau, 1905. 759 lk.
 49. Bunge von, Friedrich Georg; Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Arbusow, Leonid; Bulmerincq von, August. Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch. Zweite Abtheilung, Band 3, 1506-1510. Riga, Moskau, 1914.
 50. Bunge, Friedrich; Toll, Robert. Est- und Livländische brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Uebersetzungen und Auszügen. Erster theil. Dänische und Ordenszeit. Erster band. Reval, 1856, 884 lk.
 51. Bunge von, Friedrich Georg. Baltische Geschichtsstudien. Erste Lieferung. Livland, die Wiege der Deutschen Weihbischöfe. Leipzig, 1875. 102 lk.
 52. Buxhoeveden von, Volker; Buxhoeveden-Reuter von, Christina. Piiskop Albert - ajalooline tegelane ja isiksus. Tuna, 2001, 4, 139-143.
 53. Buxhövdén, Peter Wilhelm. Beiträge zur Geschichte der Provinz Oesell. Riga und Leipzig, 1838, 293 lk.
 54. Buxhöwden von, Friedrich. Zweite Fortsetzung von des Herrn Hofraths von Hagemester, Materialien zur Gütergeschichte Livlands, enthaltend Beiträge zu einer älteren Geschichte der Oeselschen Landgüter und ihrer Besitzer. Riga, 1851, 192 lk.
 55. Cederberg, Arno Rafael. Läti Hendriku kroonika käsikirjadest. Ajalooline Ajakiri, 1923, 1, 41-46.
 56. Curry, Andrew. The First Vikings. Archaeology, 2013, July/August, lk. 24-29.
 57. Dahlberg, Erik. Suecia antiqua et hodierna. 1698-1715, 359 lk.
 58. Damier, Paul Eduard. Wappen-Buch. Ehstländischen Adelsmatrikel gehörigen Familien. Reval, 1837, 365 lk.
 59. Damier, Paul Eduard; Pajus, Ando. Eestimaa rüütelkonna vapiraamat. Tänapäev, 2007, 200 lk.
 60. DelaGardiska Archiv. Tredje delen. Lund, 1832. 256 lk.
 61. Derešivski, Ingvar. Eesti, Soome ja Rootsi keskaegsed kindlustatud mõisamajad. TÜ 2009, MA seminaritöö arheoloogias, 10 lk.
 62. Dionysii Fabri. Historia Livonica. Stanno Ruinensi MDCCXII. 91 lk.

63. Ehasalu, Pia. Kaarma Peeter-Pauli kiriku vana altari konserveerimislugu. Muinsuskaitse aastaraamat, 2012, 51-52.
64. Eisen, Matthias Johann. Tähtsad mehed. Kuues anne: Läti Hindrek. Heinrich Stahl. Tartu, 1884, 83 lk.
65. Eisen, Matthias Johann. Daani hindamise raamat. Liber census Daniae. Warrak, Tallinn, 1920, 102 lk.
66. Ernits, Enn. Linnusenimede Ageline ja Kedipiv päritolust. Keel ja kirjandus, 4, 2018, 314-323.
67. Fonnesberg-Schmidt, Iben. The Popes and the Baltic Crusades 1147-1254. Brill, Leiden-Boston, 2007, 286 lk.
68. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften Teil Livland, Band II, Görlitz 1929.
69. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften Teil 2, 1.2: Estland, Görlitz 1930.
70. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften Teil 2, Bd 2: Estland, Görlitz 1935.
71. Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaften Teil 1, 1: Livland, Görlitz 1929. 641 lk.
72. Genealogisches Handbuch der livländischen Ritterschaften Teil 1, 2: Livland, Lfg. 9-15, Görlitz 1935. 585 lk.
73. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaft, Teil Oesel, Saaremaa Üldkasuliku Ühingu kirjastus, 1935. 818 lk.
74. Glass, Viivi. Mõnda Eestimaa rüütelkonnast. Horisont, 1989, 10, lk. 32-34.
75. Gruber, Johann Daniel. Der Liefländischen Chronik 1. Th. Oder die Origines Livoniae sacrae et civilis, wie solche ... Johann Daniel Gruber aus einem alten Manuscript Lateinisch hrsg. und ins Deutsche übers. von Johann Gottfried Arndt. Gebauer, 1747, 364 lk.
76. Grupen, Christian Ulrich. Origines et antiquitates Hanoverenses oder Umständliche Abhandlung von dem Ursprunge und den Alterhümern Der Stadt Hannover. Göttingen, 1740, 434 lk.
77. Guiraud, M. Jean. Les Registres D'Urbain IV (1261-1264). Paris, 1904.
78. Haav, Allar. Lääne- ja Hiiumaa 13.-18. sajandi külakalmistud. Bakalaureusetöö, Tartu, 2011, 95 lk.
79. Hang, Vaike; Hang, Tiit. Rannaretk Audrust Varblasse. Eesti Loodus, 1986, 3, lk. 191-197.
80. Hansen, Gottlieb Olaf. Geschichte des Geschlechtes derer von Uexküll. I Band. Reval, 1900, 256 lk.

81. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band I. Leipzig, 1870. 559 lk.
82. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band II. Leipzig, 1872. 518 lk.
83. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band III. Leipzig, 1875. 564 lk.
84. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band IV. Leipzig, 1877. 664 lk.
85. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band V. Leipzig, 1880. 619 lk.
86. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band VI. Leipzig, 1889. 655 lk.
87. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band VII. Leipzig, 1893. 659 lk.
88. Hanserecesse. Die Recesse und Andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Band VIII. Leipzig, 1897. 564 lk.
89. Hanserecesse, Zweite Abtheilung. Hanserecesse von 1431-1476. Dritter Band. Leipzig, 1881. 608 lk.
90. Hanserecesse, Zweite Abtheilung. Hanserecesse von 1431-1476. Fünfter Band. Leipzig, 1888. 647 lk.
91. Hanserecesse, Zweite Abtheilung. Hanserecesse von 1431-1476. Siebenter Band. Leipzig, 1892. 890 lk.
92. Hanserecesse, Dritte Abtheilung. Hanserecesse von 1477-1530. Erster Band. Leipzig, 1881. 598 lk.
93. Hanserecesse, Dritte Abtheilung. Hanserecesse von 1477-1530. Zweiter Band. Leipzig, 1883. 687 lk.
94. Hanserecesse, Dritte Abtheilung. Hanserecesse von 1477-1530. Siebenter Band. Leipzig, 1905. 941 lk.
95. Hein, Ants. Koluvere. Tallinn, 2009, 175 lk.
96. Hein, Ants. Stenhus'id, arx'id, torne'd... Eesti mõisaarhitektuuri vanim kihistus. Õpetatud Eesti Selts. Tartu, 2016, 159 lk.
97. Henriku Liivimaa kroonika. Eesti Päevaleht, 2008, 272 lk.
98. Hepner, Juhan. Eesti muinasaja lõpu linnused sõjalisest vaatepunktist. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Arheoloogia õppetool. 2010, 37 lk.
99. Hermann, Uno; Lüüs, A. Kasti vasallilinnus. Ajaoluline õiend. Vabariiklik restaureerimisvalitsus, Tallinn 1973, 28 lk.
100. Hermann, Uno. Üks kadunud Pühajõgi. Eesti Loodus, 1974, 8.
101. Hermann, Uno. Mõisamaa Mustoja. Eesti Loodus, 1975, 7, lk. 421-422.

102. Hermann, Uno. Keskaegse asustuse jälgi Märjamaa ümbruses. Eesti Loodus, 1978, 4, lk. 252-254.
103. Hermann, Uno. Saastna. Eesti Loodus, 1983, 1, lk. 52-55.
104. Hermann, Uno. Mineviku Lihula. Eesti Loodus, 1984, 11, lk. 745-747.
105. Hildebrand, Hermann. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Band 7. 1423 Mai - 1429 Mai. Riga, Moskau, 1881, 608 lk.
106. Hildebrand, Hermann. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Band 8. 1429 Mai - 1435. Riga, Moskau, 1884, 687 lk.
107. Hildebrand, Hermann. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Band 9. 1435-1443. Riga, Moskau, 1889, 722 lk.
108. Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Bunge von, Friedrich Georg. Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch. Band 10. 1444-1449. Riga, Moskau, 1884. 576 lk.
109. Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Bunge von, Friedrich Georg; Arbusow, Leonid. Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch. Band 11. 1450-1459. Riga, Moskau, 1905. 781 lk.
110. Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Bunge von, Friedrich Georg; Arbusow, Leonid; Bulmerincq von, August. Liv-, Est- und kurländisches Urkundenbuch. Band 12. 1460-1472. Riga, Moskau, 1910. 542 lk.
111. Hildebrand, Hermann; Schwartz, Philipp; Arbusow, Leonid. Liv- est- und kurländisches urkundenbuch. Zweite Abtheilung, Band 1, 1494 Ende Mai - 1500. Riga, Moskau, 1900, 900 lk.
112. Hildebrand, Hermann. Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv. Riga, 1887.
113. Hilissuwine "Osilia". Päewaleht, 15.9.1934, nr. 254, lk. 16.
114. Holst, Jutta. Riguldi mõisast ja tema maadest moodustatud asundusküladest. Läänemaa Muuseumi Toimetised, III, Haapsalu, 1999, lk. 70-88.
115. Höhlbaum, Constantin. Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke (1315-1348). Leipzig, 1872, 97 lk.
116. Höhlbaum, Konstantin. Hansisches Urkundenbuch. Band I. 975-1300. Halle, 1876. 524 lk.
117. Höhlbaum, Konstantin. Hansisches Urkundenbuch. Band II. 1300-1342. Halle, 1879. 396 lk.
118. Höhlbaum, Konstantin. Hansisches Urkundenbuch. Band III. 1343-1360. Halle, 1882-1886. 586 lk.

119. Höhlbaum, Konstantin. Hansisches Urkundenbuch. Vierter Band. 1361-1392. Halle, 1896. 522 lk.
120. Index Corporis Historico-Diplomatico Livoniae, Esthoniae, Curoniae: oder Kurzer Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-, Ehst- und Kurland's. Erster Theil, 1198-1449, Riga und Dorpat, 1833, 375 lk.
121. Index Corporis Historico-Diplomatico Livoniae, Esthoniae, Curoniae: oder Kurzer Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-, Ehst- und Kurland's. Zweiter Theil, 1450-1631, Riga und Dorpat, 1835, 414 lk.
122. Inventare Hansischer Archive. Dritter Band: Danzig. München und Leipzig, 1913, 1052 lk.
123. Ivask, Krista. Kärla krutsifiks. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2001-2002, 2003, 28-42.
124. Jaago, Kalev. Haapsalu kodanikud ja kinnisvarad 16.-18. sajandil. Läänemaa Muuseumi Toimetised, II, Haapsalu, 1998, lk. 37-51.
125. Jaago, Kalev. Haapsalu lossikiriku taastamine 1726-1889. Läänemaa Muuseumi Toimetised, IV, Haapsalu, 2000, lk. 7-29.
126. Jaago, Kalev. 1543. aasta vasallidepäev Haapsalus. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, lk. 131-138.
127. Jaago, Kalev. Linnamäe küla ja Haapsalu seos 1549. aastast. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XXI, Haapsalu, 2018, 152-155.
128. Jaanits, Lembit; Laul, Silvia; Lõugas, Vello; Tõnisson, Evald. Eesti esiajalugu. ENSV TA Ajaloo Instituut, Eesti Raamat, Tallinn, 1982, 464 lk.
129. Joala, Vahur. Saulepi valitsejad. Tallinn, 2013, 174 lk.
130. Johansen, Paul. *Analecta estonica*. Ajalooline Ajakiri, 1930, 3, 145-154.
131. Johansen, Paul. *Analecta estonica* II. Ajalooline Ajakiri, 1930, 4, 207-215.
132. Johansen, Paul. Uus teos Vana-Liivimaa algusaegade kohta. Ajalooline Ajakiri, 1930, 4, 226-231.
133. Jonuks, Tõnno. Eesti ja kujutus Eestist Skandinaavia saagades. *haldjas.folklore.ee*, 2003, 130-140.
134. Jonuks, Tõnno. Eesti muinasusund. Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2009, 430 lk.

135. Jung, Jaan. Läti Hendreku Liivi maa kroonika ehk Aja raamat. Esimene vihik, Tartu, 1881, 66 lk.
136. Jung, Jaan. Läti Hendreku Liivi maa kroonika ehk Aja raamat. Teine vihik, Tartu, 1881, 47 lk.
137. Jung, Jaan. Läti Hendreku Liivi maa kroonika ehk Aja raamat. Kolmas vihik, Tartu, 1883, 60 lk.
138. Jung, Jaan. Läti Hendreku Liivi maa kroonika ehk Aja raamat. Neljas vihik, Tartu, 1883, 82 lk.
139. Jung, Jaan. Muinasteadus eestlaste maalt I. Jurjew, 1899, 284 lk.
140. Jung, Jaan. Muinasteadus eestlaste maalt III. Eesti kirjan-duse seltsi toimetused. Neljas osa. Tallinn, 1910, 230 lk.
141. Juurik, Riina; Kalda, Mare; Rannamäe, Eve. Muistis pajatab. Estonian Journal of Archaeology, 2009, 13, 1, 63-68.
142. Juva, Mikko; Niitemaa, Vilho; Tommila, Päiviö. Suomen historian dokumenttejä 1. Otava, Helsinki, 1968, 493 lk.
143. Jänes, Kärt. Eesti rahvastik möödanikus. Horisont, 1989, 7, lk. 16-18.
144. Kadakas, Villu; Toos, Guido. Archaeological studies in Hanila church and Karuse churchyard. Archaeological Fieldworks in Estonia 2012, 185-194.
145. Kala, Tiina. Tallinna ja Haapsalu keskaegse õiguskorra võrdlemisest linnaõiguse alusel. Läänemaa Muuseumi Toimetised, II, Haapsalu, 1998, lk. 7-14.
146. Kala, Tiina. 1294. a. Haapsalu linnaõigus. Läänemaa Muuseumi Toimetised, II, Haapsalu, 1998, lk. 15-25.
147. Kala, Tiina. Saare-Lääne piiskopkonna käekäik. Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, lk. 9-37.
148. Kala, Tiina. Käsikiri ja uurijad. "Liber Census Daniae" ja/või "Codes ex-Holiensis". Tuna, 2005, 1, 22-31.
149. Kala, Tiina. Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi. Tuna, 2006, 3, 8-26.
150. Kala, Tiina. Ühe Liivimaa kirikuvürsti ametisseastumisest. Tuna, 2009, 1, 29-38.
151. Kala, Tiina. Veretöö ja lepitus 14. sajandi Liivimaal. Tuna, 2014, 3, 7-24.
152. Kaljundi, Linda. Waiting for the Barbarians: The Imagery, Dynamics and Functions of the Other in Northern German Missionary Chronicles, 11-th - Early 13th Centuries. Magistritöö, Tartu Ülikool, 2005, 238 lk.

153. Kaljundi, Linda. Taanlaste ristsõjad lõpuks kaante vahel. Tuna, 2006, 1, 134-138.
154. Kaljundi, Linda. Maapäeva loov lammutus. Sirp, 4.5.2007.
155. Kaljundi, Linda. Ristiretked ja rituaalsed praktikad. Katse laiendada Liivi- ja Eestimaa ristsõdade tõlgendusruumi. Tuna 2009, 2, 12-27.
156. Kaljusaar, Kristjan. Pantvangid ning Läänemere ristiretked, vallutussõjad ja kultuurivahetus 12.-13. sajandil. Magistritöö. Tartu, 2015, 131 lk.
157. Kaljusaar, Kristjan. Läänemaa pantvangid Liivimaa ristsõdades 13. sajandi esimesel veerandil. Läänemaa muuseumi Toimetised, XIX, 2016, Haapsalu, lk. 23-44.
158. Kaljusaar, Kristjan. Eestimaa pantvangidest keskaegsete ristsõdade aegu. Eesti Loodus, 9, 2016, lk. 26-31.
159. Kallasmaa, Marja. Probleeme samastamisega: Saltovere ja Kowrevere. Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011), 60-65.
160. Kello, Karl. Väike märgiatlas. Haridus, 12/2004, lk. 32-33.
161. Kello, Karl. Saaremaa vanad kivist kirikud: kes tegi? Tuna, 2007, 1, 154-156.
162. Kello, Karl. Draakoni märgi all. 2007, 127 lk.
163. Kenkmaa, Rudolf. Tallinna Linnaarhiivi vanim ürik 700-aastane. Vana Tallinn II, 1937, 14 lk.
164. Kesküla, Kalle. Eestimaa pealinn ja Saaremaa teised linnused. Saarte Hää, 5.4.2008.
165. Kesküla, Kalle. Saaremaa pealinna sünnimine kestis pooltuhat aastat. Oma Saar, 10.5.2008.
166. Kesküla, Kalle. Viikingite jäljed Saaremaa ajaloo. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2007-2008, 2009, 36-60.
167. Kesküla, Kalle. Kuressaare linna sünn. 2013, 17 lk.
168. Kiili, Jaanus. Vaimõisa mõisa ajaloo. Läänemaa Muuseumi Toimetised, X, Haapsalu, 2006, 63-84
169. Kiili, Jaanus. Raplamaa mõisad ja pargid. Eesti Loodus, 2013, 5, 34-38.
170. Kiili, Jaanus. Vaimõisa mõis ja park. Eesti loodus, 2010, 10.
171. Kiudsoo, Mauri. Läänemaal valmistatud 16. sajandi peahetest. Läänemaa Muuseumi Toimetised, VI, Haapsalu, 2002, 57-64.
172. Kiudsoo, Mauri. Eesti kesk- ja vara-uusaegsed aardeleid. Vermingud ja nende ajaline ringlus. Magistritöö, Tartu, 2007, 213 lk.
173. Kivimäe, Jüri. Karuse jäälahing anno 1270. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XIX, Haapsalu, 2016, 44-66.

174. Koit, Tõnis. Kuressaare kindluse fortifikatsioonide areng 17.-19 sajandil. Bakalaureusetöö, Tartu, 2013, 70 lk.
175. Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. Tuna, 2004, 1, 70-83.
176. Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest II. Tuna, 2004, 2, 37-57.
177. Koppel, Merike. Läänemaa keskaegsed ristimiskivid. Läänemaa Muuseumi Toimetised, VI, Haapsalu, 2002, 13-32.
178. Kreem, Juhan. Muhu väin. Keskaegne laevatee ja selle kirjeldused 16. sajandil. Läänemaa Muuseumi Toimetised, II, Haapsalu, 1998, 62-74.
179. Kreem, Juhan. Tülidest Saare-Lääne piiskopitooli ümber. Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, 73-82.
180. Kreem, Juhan. Valge Daam, Brandenburgi markkrahv Wilhelm ja keskaegne Liivimaa reformikitse. Läänemaa Muuseumi Toimetised, X, Haapsalu, 2006, 53-62.
181. Kriiska, Aivar. Lääne-Eesti mandriosa kiviaja äärejooni. Läänemaa Muuseumi Toimetised, V, Haapsalu, 2001, 7-37.
182. Kruse, Friedrich. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands. Dorpat, 1842. 250 lk.
183. Kruus, Hans. Liivi orduriigi hukkumise põhjustist. Ajalooline Ajakiri, 1924, 1, 3-10.
184. Kruus, Hans. Suurteos Eesti keskaja kohta. Ajalooline Ajakiri, 1934, 1, 37-46.
185. Kuldmägi, Martin. Muinaslinnuste uurimislugu Eestis 1920.-1930. aastatel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2012, 66 lk.
186. Kunze, Karl. Hansisches Urkundenbuch. Fünfter Band. 1392-1414. Leipzig, 1899. 639 lk.
187. Kunze, Karl. Hansisches Urkundenbuch. Sechster Band. 1415-1433. Leipzig, 1905. 666 lk.
188. Kuressaare vanem ajalugu. (Andres Adamson, Inna Põltsam, Ivar Leimus, Kalle Kesküla, Marika Mägi, Tiiu Oja). Kuressaare Raeühing, 2015, 151 lk.
189. Kurisoo, Merike. Unustatud altarijetaabel Lääne-Nigula kirikus. Läänemaa Muuseumi toimetised XXI, 2018, 103-115.
190. Kurisoo, Tuuli. Ristripatsid Eesti 12.-13. sajandi laibakalmistutes: kas ehted või usu tunnused. 2011, lk. 213-234.
191. Kõivupuu, Marju. Meremeeste ja kalurite kaitsepühakud. Paat, Kevad 2013, lk. 32-35.

192. Körber, Martin. Oesel einst und jetzt. Erster Band, Arensburg. Arensburg, 1887, 260 lk.
193. Körber, Martin. Oesel einst und jetzt. Zweiter Band, Die Kirchspiele Mustel, Kielkond, Anseküll, Jamma, Wolde und Pyha. Arensbürger Wochenblatt, Arensburg, 1899, 321 lk.
194. Körber, Martin. Oesel einst und jetzt. Dritter Band, Die Kirchspiele Mohn, St. Johannis, Karmel, Karris und Kergel und Runö. Arensbürger Wochenblatt, Arensburg, 1915, 223 lk.
195. Laar, Mart; Vahtré, Lauri; Valk, Heiki. Kodu lugu I. Loomingu Raamatukogu, 1989, 40/41, 111 lk.
196. Laas, Jaan. Kus toimus 1215. aasta merelahing Saaremaa rannikul? Saarte Hääl, 14.9.2013, 10.
197. Laas, Jaan. Taani kuninga laagrist ja kivilinnusest Saaremaal 1222. Saarte Hääl, 28.12.2013, 10.
198. Laas, Jaan. Triigis taanlaste kivilinnuse jälgedel. Saarte Hääl, 4.1.2014, lk 10.
199. Laas, Jaan. Merelahing Saaremaa rannikul 1215. aastal ehk kus asus Portus Novus. Eesti Loodus, 2014, 2, 24-31.
200. Laas, Jaan. Taani kantsi jäljed maapinnal. Saarte Hääl, 29.7.2015.
201. Laas, Jaan. Taani kantsi jälgedes. Eesti Loodus, 2015, 8, 40-44.
202. Laas, Jaan. Merelahing viikingiaegses suursadamas. Vabamees, 2016, 69 lk.
203. Laid, Eerik. Eesti muinaslinnad. Tartu Ülikooli arheoloogia-kabineti toimetused, K/Ü Loodus, Tartu, 1923. 122 lk.
204. Laid, Eerik. Kodumaa muistsed pelgupaigad. Ajalooline ajakiri, 1925, 1, 1-13.
205. Laid, Eerik. Kodumaa muistsed pelgupaigad. Ajalooline ajakiri, 1925, 2, 45-56.
206. Laid, Eerik. Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest. Ajalooline ajakiri, 1933, 1.
207. Laidla, Janet. Christian Kelchi "Liivimaa ajaloo" allikad. Tuna, 2007, 4, 29-37.
208. Laneman, Margot; Tvauri, Andres. Rahvasterännuaeg. eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis. Estonian Archaeology 4, Tartu, 2012, 327 lk.
209. Lang, Valter. Traceless death. Missing burials in bronze and iron age Estonia. Estonian Journal of Archaeology, 2011, 15, 2, 109-129.
210. Lang, Valter. Asulad ja asustus nooremal pronksiajal ja vanemal rauaajal. Eesti arheoloogia, 3, 37-71.

211. Langebeck, Jakob; Suhm, Peter Friedrich; Paucker, Julius Albert. Der Güterbesitz in Ehistland zur Zeit der Dänen-Herrschaft. Reval, 1853, 134 lk.
212. Leesment, Leo. Jooni Kihnu kiriku ajaloo. Ajalooline ajakiri, 1929, 4, 212-221.
213. Leimus, Ivar. Saare-Lääne piiskop mündihärrana. Lääne-maa Muuseumi Toimetised, II, Haapsalu, 1998, 54-61.
214. Leimus, Ivar. Haapsalu õigus kui allikas keskaja Liivimaa rahaajaloo uurimiseks. Läänemaa Muuseumi Toimetised, IV, Haapsalu, 2000, 66-73.
215. Leimus, Ivar. Saare-Lääne piiskop - rikkaim mees Liivimaal? Läänemaa Muuseumi Toimetised, VI, Haapsalu, 2002, 7-12.
216. Leimus, Ivar. Raha Eestis AD 1200. Margad, nogaatad ja oseringid. Tuna, 2002, 4, 39-46.
217. Leimus, Ivar; Erelt, Pekka; Laar, Mart; Sakk, Ivar. Eestlase raha läbi aegade. Eesti Ekspressi Kirjastus, 2006, 118 lk.
218. Leimus, Ivar. Viikingid - röövlid või kaupmehed? Tuna, 2006, 1, 17-29.
219. Leimus, Ivar. Hertsog Magnus, tema võlad ja võlausaldajad. Tuna, 3/2008, 8-18.
220. Leimus, Ivar. Läänemere kristlikud paganad. Tuna, 2009, 4, 5-22.
221. Leimus, Ivar. Iura christianorum - Läti Hendriku sõnakõlks või nõks paganate alistamiseks? Tuna, 2011, 1, 9-19.
222. Leimus, Ivar. Liivimaa esimene medalikunstnik Erich Beck. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, lk. 139-146.
223. Leimus, Ivar. Nõrk või tugev raha? Mündireformid ja nende põhjused Euroopas 15. sajandi alguses. Tuna, 2014, 2, 21-32.
224. Libe, Juhan. Rahvajutte Lääne-Nigula ja Ridala kihelkondadest 1924. aastal. Läänemaa Muuseumi Toimetised, VI, Haapsalu, 2002, lk. 121-125.
225. Liiv, Ellen. Läänemaa kohamuistendid. Eesti Loodus, 1984, 11, lk. 725-727.
226. Liiv, Margus. Keskaegsed mõisamajad Eestis. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofia teaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut. 2014, 86 lk.
227. Loit, Mari. Trapetsiaalsed hauaplaadid Eestis. Muinsuskaitseamet, 2004, 16 lk.
228. Luiga, Juhan. Läti Hendriku kroonika kriitika. Kirikiri. XI osa Eesti kirjandusest nr.10/1926.
229. Lukas, Tõnis. Saare-Lääne piiskopkonna toomhärрад. Saare-

- Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, lk. 49-71.
230. Lõugas, Vello. Eesti varane metalliaeg. Dissertatsioon ajaloo-teaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Eesti NSV TA Ajaloo Instituut. Tallinn, 1970, 567 lk.
 231. Lõugas, Vello. Hiiumaa muinasasustusest ja muististest. Eesti Loodus, 1975, 2, lk. 101-106.
 232. Lõugas, Vello; Selirand, Jüri. Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn, 1977, 352 lk.
 233. Lõugas, Vello. Kaali: legendid ja leiud. Horisont, 1979, 9, lk. 13-17.
 234. Lõugas, Vello. Kõuekividest ja piksenooltest "Vaia rahvani". Horisont, 1980, 3, lk. 14-16.
 235. Lätte, Mart. Eestlaste sõjalised kohustused keskajal. Eesti Sõjakuuseum, Aastaraamat 2011, 9-38.
 236. Läänemaa kirikud. Welcome to Estonia, 2013, 24 lk.
 237. Läänemaa muuseumi veebileht. 2013.
 238. Maalinn Soontagana ja muinashiis 1216.-1926. Postimees, 332, 7.12.1925.
 239. Maasing, Madis. Saare-Lääne koadjuutorivaenused: keskaegse Liivimaa viimased kodusõjad. Ajalooline Ajakiri, 2010, 2, 115-151.
 240. Maasing, Madis. Rahutu Saare-Lääne piiskopkond: piiskopid, aadelkond ja kapiitel 1520.-1540. Aastatel. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XV, Haapsalu, 2012, 22-42.
 241. Maasing, Madis. Markkrahv Wilhelmi suhted Tartu piiskoppidega (1530.-1550. aastatel). Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2012, 2013, 93-128.
 242. Maasing, Madis. Saare-Lääne piiskop ja tema vaimulik isand. Põhijooni Johannes von Münchhauseni suhetest Riia peapiiskopi Wilhelmiga (1541-1560). Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, lk. 55-87.
 243. Maasing, Madis. Miks ebaõnnestus Riia peapiiskopi Wilhelmi 1540. aastatel ettevõetud reformatsioonikatse? Usuteaduslik Ajakiri, 2014, 1, 45-61.
 244. Maasing, Madis. Propagandasõda Saare-Lääne vaenuse aegsel Liivimaal (1532-1536). Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVIII, Haapsalu, 2015, 123-174.
 245. Maasing, Madis. The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2016, 317 lk.

246. Maasing, Madis. Millal rajati ja purustati Virtsu linnus? Läänemaa Muuseumi Toimetised, XX, Haapsalu, 2017, 31-52.
247. Maasing, Madis. Kas Saare-Lääne toomkapiitlist sai 1524. aasta järel aadlikapiitel? Läänemaa Muuseumi Toimetised, XIX, Haapsalu, 2018, 33-61.
248. Madisson, Tiit. Muinasaja lõpp Lõuna-Läänemaal. Lihula Teataja, 8.10.2003.
249. Malve, Martin. Linnuste piiramine ja kaitsmine muistses vabadusvõitluses. Bakalaureuse-töö, Tartu Ülikool. 2007, 39 lk.
250. Malve, Martin. Inimluud Mihkli kiriku võlvidelt. ÕES aastaraamat 2011, Tartu, 2012, 149-156.
251. Mandel, Mati. Pakktee Suursoos. Eesti Loodus, 1976, 9, lk. 605-606.
252. Mandel, Mati. Läänemaa muistsed hauad. Horisont, 1979, 2, lk. 9-11.
253. Mandel, Mati. Muistsed asulad ja inimesed. Eesti Loodus, 1984, 11, lk. 702-707.
254. Mandel, Mati. Lihula piiskopilinnuse uurimisest. Läänemaa Muuseumi Toimetised, III, Haapsalu, 1999, 45-54.
255. Mandel, Mati. Kas Lihulas oli keskajal tõesti viis kirikut? Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, lk. 83-98.
256. Mandel, Mati. Kullamaa ajaloomõistatused. Lääne Elu, 14.12.2006, lk. 5.
257. Mandel, Mati. Arheoloogiga Läänemaa radadel. Eesti Ajaloomuuseum, Tallinn, 2011, 173 lk.
258. Mandel, Mati (toim.) Vana-Läänemaa ajaloo radadel I. Lihula, 2012, 214 lk.
259. Mandel, Mati (toim.) Vana-Läänemaa ajaloo radadel II. Lihula, 2014, 201 lk.
260. Mandel, Mati. Põnevaid muinasleide Läänemaa muuseumi kogudest. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVII, Haapsalu, 2014, 9-19.
261. Mardiste, Heino. Mercator 500: flaami kartograaf, kellest sai atlase isa. Eesti Loodus, 2012, 3.
262. Markus, Kersti. Kuhu kadus Hertele kirik? Kunstiteaduslikke Uurimusi, 2007, 9-24.
263. Markus, Kersti. Misjonär või mõisnik? Tsitserlaste roll 13. sajandi Eestis. Acta Historica Tallinnensia, 2009, 14, lk. 3-30.
264. Markus, Kersti. Liivimaa kristianiseerimine visuaalkultuuri vaatevinklist. Tuna, 2014, 2, 10-20.

265. Meikar, Toivo. Vormsi saare metsade ajaloost. Läänemaa Muuseumi Toimetised, IV, Haapsalu, 2000, lk. 30-45.
266. Meikar, Toivo. Haapsalu linn kui metsaomanik. Läänemaa Muuseumi Toimetised, V, Haapsalu, 2001, 112-125.
267. Mesila, Tõnu. Esimene kirjalik jälg Märjamaast. Märjamaa Nädalaleht. 26.3.2014.
268. Miekkaavaara, Leena. Suomi 1500-luvun kartoissa. Kuvauksia ja paikannimiä. Atlasart, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä, 2008, 101 lk.
269. Mihkli 700aastane kirik paljastab saladusi. Pärnu Postimees 8.9.2011.
270. Mihklipäev Mihklis 28. septembril 2013. EELK Mihkli Miikaeli kogudus, veebileht.
271. Militzer, Klaus. Saksa Ordu ajalugu. AS Atlex, 2013, 222 lk.
272. Miller, Konrad. Arabische Welt- und Ländkarte. II band. Der Länder Europas und Afrikas im bilde der araber. Stuttgart, 1927, 195 lk.
273. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provincen. Erster Band. 1840, Riga und Leipzig, 522 lk.
274. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provincen. Zweiter Band. 1842, Riga und Leipzig, 569 lk.
275. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provincen. Dritten Bandes erstes heft. 1843, Riga, 184 lk.
276. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provincen. Dritten Bandes zweites Heft. 1844, Riga, lk. 185-397.
277. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provincen. Dritten Bandes drittes Heft. 1845, Riga, 115 lk.
278. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provincen. Vierten Band. 1849, Riga, 212 lk.

279. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Vierten Bandes zweites Heft. 1848, Riga, lk. 213-358.
280. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Vierten Bandes drittes Heft. 1849, Riga, 186 lk.
281. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Fünfter Band. 1850, Riga, 506 lk.
282. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Sechster Band. 1852, Riga, 557 lk.
283. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Siebenten Band. 1854, Riga, lk. 281-511.
284. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Achter Band. 1857, Riga, 192 lk.
285. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Neunter Band. 1860, Riga, 144 lk.
286. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Zehnter Band. 1865, Riga, 211 lk.
287. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Elfter Band. 1868, Riga, 595 lk.
288. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen. Vierzehnter Band. 1890, Riga, 515 lk.
289. Monumenta Livoniae Antiquae. Sammlung von Chroniken,

- Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen welche zur Erläuterung der Gesichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Dritter Band. Riga und Leipzig, 1842. 342 lk.
290. Monumenta Livoniae Antiquae. Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen welche zur Erläuterung der Gesichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Vierter Band. Riga und Leipzig, 1844. 700 lk.
 291. Monumenta Livoniae Antiquae. Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen welche zur Erläuterung der Gesichte Liv-, Ehst- und Kurland's. Fünfter Band. Riga und Leipzig, 1847. 748 lk.
 292. Moora, Harri. Eestlaste vabadusvõitlusest 700-ja aasta eest. Ajalooline ajakiri, 1922, 1.
 293. Moora, Harri. Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaatest ristiusule nende kristianiseerimise algul. Ajalooline ajakiri, 1924, 3, 81-90.
 294. Moora, Harri. Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. Muistsed asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik I. Tallinn, 1955.
 295. Murray, Alan V. Eesti keel Henriku kroonikas. Suulisus ja suhtlus XIII sajandi Liivimaa misjonis. Keel ja Kirjandus, 2009, 8-9, 559-572.
 296. Mäesalu, Ain; Peets, Jüri; Tammet, Mihkel. Kas Lembitu kasvatas kitsi või lambaid? Kleio, 1991, 4, 5-6.
 297. Mäesalu, Ain. Haruldased relvad Haapsalu piiskopilinnuses. Läänemaa Muuseumi Toimetised, I, 1997, 60-73.
 298. Mäesalu, Ain. Tänu Läti Henrikule teame oma ajaloost ise ja teab ka muu maailm. Eesti Päevaleht, 12.8.2005.
 299. Mäesalu, Ain. Kas muistsed eestlased olid Läänemere isandad? August Mälk, Läänemere isandad, 2008, 375-384.
 300. Mäesalu, Ain. Uusi andmeid Mihkli kiriku vanemast ajaloost. ÕES aastaraamat 2011, Tartu, 2012, 129-148.
 301. Mäesalu, Ain; Malve, Martin. Arheoloogilised avastused Mihkli kiriku võlvidelt. Muinsuskaitse aastaraamat 2011, 2012, 76-78.
 302. Mäesalu, Ain; Peets, Jüri. Medieval leather arm guards from Tartu in Estonia. Acta Militaria Mediavalia IX, 2012, 231-237.
 303. Mäesalu, Ain. Kas kuulus kroonik Läti Henrik oli esimeseks preestriks Soontaganas? 28.9.2013, ettekanne Mihklipäev Mihklis, EELK Mihkli Miikaeli kogudus.
 304. Mäesalu, Ain; Peets, Jüri. Haapsalu piiskopilinnuse relvaleiu püssid. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVIII, 2015, 95-122.
 305. Mäesalu, Mihkel. Saare-Lääne piiskopid Püha Rooma keisririigi

- läänimeestena. Keisrile ustavusvande andmise põhjustest (1228-1521). Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, 33-54.
306. Mäesalu, Mihkel. Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199-1486. Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2017, 363 lk.
 307. Mägi, Arvo. Eesti rahva ajaraamat. Eesti Päevaleht Förlags AB, Stockholm, 1979, 256 lk.
 308. Mägi, Marika (koostaja). Eesti aastal 1200. Argo, Tallinn, 2003, 252 lk.
 309. Mägi, Marika. Kaali ja kultuurimaastik. Meteoriiditabamuse kajastusi arheoloogias ja folklooris. Tallinn, 2003, 27 lk.
 310. Mägi, Marika. Viking age harbour site at Tornimäe, Eastern Saaremaa. Arheoloogilised välitööd Eestis 2004, 2005, 65-75.
 311. Mägi, Marika. Muinassadamad Eestis. Eesti Laevanduse aastaraamat, Tallinn, 2006, 58-64.
 312. Mägi, Marika. Saaremaa muinasaeg 1500 e. Kr. - 600 p. Kr. Saaremaa, ajalugu, majandus, kultuur, 2007, 2, Koolibri, 37-54.
 313. Mägi, Marika. Saaremaa muinasaeg 600-1227. Saaremaa , ajalugu, majandus, kultuur, 2007, 2, Koolibri, 55-76.
 314. Mägi, Marika. An archaeological complex of river harbour and 16th-17th-century stone buildings at Pällamõis on the southern coast of Saaremaa. Arheoloogilised välitööd Eestis 2007, Muinsuskaitseamet, 2008, 91-108.
 315. Mägi, Marika; Nurk, Ragnar. Harbour sites in ritual landscape - the example of Viltina on southern Saaremaa. Estonian Journal of Archaeology, 2009, 13, 2, 110-131.
 316. Mägi, Marika. Saaremaa muinassadamad - Viltina. Saaremaa Muuseum, Kaheaastaraamat, 2007-2008, 2009, 3-35.
 317. Mägi, Marika. Ösel and the Danish Kingdom: Revisiting Henry's Chronicle and the Archaeological Evidence. Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Ashgate Publishing Company, 2011, p. 317-341.
 318. Mägi, Marika. Viikingiaja algus Saaremaal. Kuhu maeti muistsed saarlased? Saarte Hääl, 11.10.2014.
 319. Mägi, Marika. Viikingiaja algus Saaremaal. Kas inimesi ohverdati? Saarte Hääl, 18.10.2014.
 320. Mäll, Jaak. Piiskopi sõjavanker ehk malmsuurtükid Haapsalu piiskopilinnuse relvateiust. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVIII, 2015, 71-94..
 321. Mänd, Anu. Hospitals and Tables for the Poor in Medieval

- Livonia. Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung 115, 3-4, 2007, Wien, München, 234-270.
322. Mänd, Anu. Hospitals in Medieval Livonian Cities Selected Sources from Reval to Riga. Quellen zur europäischen Spitalgeschichte in Mittelalter und Früher Neuzeit, Wien, München, 2010, 541-562.
 323. Mänd, Anu. Naised, memoria ja sakraalruum hiliskeskaegsel Liivimaal. Tuna, 3, 2012, 6-29.
 324. Mänd, Anu. Piiskoppide vappidest ja Medicite vapist Kuressaare linnuses. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2013-2014. Kuressaare, 150-158.
 325. Mänd, Anu; Jaago, Kalev. Saare-Lääne piiskopi vasall Otto Varensbeck ja tema testament. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVIII, Haapsalu, 2015, 291-308.
 326. Mänd, Anu. Haapsalu, Tartu ja Tallinna toomkiriku altariid keskajal. Kunstiteaduslikke Uurimusi, 2016, 25, 1/2, 103-138.
 327. Mänd, Anu. 1552. aasta katku mälestav hauaplaat Haapsalust. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XIX, 2016, 115-128.
 328. Mänd, Anu. Keskaegse Liivimaa piiskoppide jäljed Euroopa visuaalkultuuris (14.-16. Sajand). Järelvastamine. Karl Altoale. 2017. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia toimetised, 22, 11-32.
 329. Mänd, Anu; Tooming, Kaire. Keskaegseid raidkivileide Haapsalu linnusest aastal 2017. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XIX, Haapsalu, 2018, 63-74.
 330. Mänd, Anu. Keskaegsed altariid ja retaablid. Eesti kirikute sisustus IV. Muinsuskaiseamet, Tallinn, 2019. 336 lk.
 331. Mäss, Vello. Kus asus Saaremaal uus sadam? Eesti Loodus, 1983, 2, 96-100.
 332. Mäss, Vello. Laev-muuseum Maasilinna. Horisont, 1987, 11, 18-19.
 333. Oad, Kristjan. Ristisõda kui kanoonilis õiguste instituut ja selle kohaldamine Eesti- ja Liivimaal 13. sajandi I veerandil. Magistritöö, Tartu Ülikool, Õigusteaduskond, Eraõiguste instituut, 2014. 95 lk. 291-308.
 334. Oja, Mare. Hiiumaa. Eesti kultuuriloo õppematerjal V. Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts. Tallinn, 2012, 64 lk.
 335. Olaus Magnus. Suomalaiset Pohjoisten kansojen historiassa. Tammi, Helsinki, 2002, 308 lk.
 336. Oldekop, Hans. Mõned kriitilised märkused uuema kirjanduse kohta läti Hendriku üle. Ajalooline ajakiri, 1922, 2, 41-52.

337. Oldekop, Hans. Läti Hendriku rahvuse küsimus. Ajalooline ajakiri, 1923, 1, 11-15.
338. Oll, Sulev; Lõhmus, Alo. Saaremaa muinassadamad ilmuvad maapõuest nähtavale. Eesti Ekspress, 14.7.2005.
339. Orduaja mälestusmärgid - linnused. Eesti Päevaleht, 5.1.1995, lk.4.
340. Ortelius, Abraham. Theatre de l'Univers. Antwerpen, 1587, 242 lk.
341. Pagel, Oliver; Kirss, Odette. Rakvere linnuse ajalugu esimesest aastatuhandst 20. sajandini. Virumaa Muuseumid, 2008, 119 lk.
342. Pao, Bruno. Üllatus Maasilinna abajast. Horisont, 1986, 6, lk. 31-33.
343. Pao, Bruno. Kuressaare linna sünnitunnistusest, 1. Kuressaare Sõnumid, 11.5.2006.
344. Pao, Bruno. Kuressaare linna sünnitunnistusest, 2. Kuressaare Sõnumid, 18.5.2006.
345. Pao, Bruno. Kuressaare linna sünnitunnistusest, 3. Kuressaare Sõnumid, 25.5.2006.
346. Paras, Ülla. Haapsalu Piiskopilinnus 21. sajandil. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, 7-13.
347. Parve, Andres. Koguva maavabad Liivimaa vasalliteenistuse ja 16. sajandi sõdade kontekstis. Kaitseväe ühendatud õppeasustuste toimetised, 2010, 13, 93-122.
348. Peets, Jüri. Muinas- ja keskaegsed sepatööriistad. Muinasaja teadus, 2008, 17, lk. 133-153.
349. Peets, Jüri; Ratas, Jaana. The Conservation of Large Archaeological Waterlogged Wooden Objects. Results and problems. Institute of History, Tallinn. 8 lk.
350. Peets, Jüri; Valt, Jaanus. Ühest rauaaja lõpu relvast Saaremaal, mandri-Eestis ja naaberpiirkondades. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2009-2010, 2011, 3-29.
351. Peets, Jüri jt. Research Results of The Salme Ship Burials in 2011-2012. Archaeological Fieldwork in Estonia 2012, 18 lk.
352. Peets, Jüri. Salme muinaslaevade arheoloogilised uurimistööd on lõppenud. Navigaator, Sügis 2012, 70-76.
353. Pihlapuu, Olav; Viljalo, Tiit. Koge. Räpina Ühisgümnaasium, 2013, 40 lk.
354. Pihlau, Voldemar. Haapsalu seitse aastasada. Horisont, 1979, 6, 16-21.
355. Piirimäe, Helmut. Ülikoolilinn Pärnu. Tartu Ülikool. Pärnu Kolledz. Tartu, 1999, 271 lk.

356. Piirimäe, Pärtel. Riik, maaisand ja seisused. Kleio, 1995, 3, 16-25.
357. Piirimäe, Pärtel. Liivimaa maapäev Wolter von Plettenbergi ajal (1494-1535). Ajalooline Ajakiri, 2008, 1-2, 45-88.
358. Praust, Valdo. Pärnumaa mõisad. Tänapäev, 2009, 247 lk.
359. Praust, Valdo. Eesti digiteeritud ruumiandmete ja ajalooliste kaartide kasutamine teedvõrgu rekonstrueerimiseks. Ettekanne 30.11.2012.
360. Praust, Valdo. Kustkaudu kulgesid vanad teed? Eesti Loodus, 2016, 1, 32-35.
361. Praust, Valdo. Kustkaudu kulgesid vanad teed II? Eesti Loodus, 2016, 2, 16-19.
362. Põltsam, Inna. Linn nagu keskaja Haapsalu. Läänemaa Muuseumi Toimetised, II, Haapsalu, 1998, lk. 26-36.
363. Põltsam, Inna; Vunk, Aldur (koostajad). Pärnu linna ajaloo allikad 13.-16. sajandini. I osa. Pärnu, 2001, 359 lk.
364. Põltsam, Inna. Reformatsiooni mõju argielule Liivimaal. Tuna, 2003, 3, 13-24.
365. Põltsam, Inna. Saare-Lääne piiskopkonna vasallide ja ametnike karjäär ning tegutsemine Uus-Pärnus 16. sajandi esimesel poolel. Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, lk. 99-110.
366. Põltsam-Jürjo, Inna. Vakupeost keskaja Liivimaal. Tuna, 2007, 4, 11-28.
367. Põltsam-Jürjo, Inna. Liivimaa väikelinn Uus-Pärnu 16. sajandi esimesel poolel. Argo, 2009, 493 lk.
368. Põltsam-Jürjo, Inna. Sissevaateid Liivimaa külaühiskonda 15.-16. sajandil. Tuna, 2011, 1, 20-40.
369. Põltsam-Jürjo, Inna. Kellele kuulub öö? Elust pimedal ajal 13.-16. sajandi Liivimaal. Tuna, 2014, 4, 14-32.
370. Põltsam-Jürjo, Inna. Lihula isepäised nunnad. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVIII, Haapsalu, 2015, 175-194.
371. Põltsam-Jürjo, Inna. Rõivastusküsimusest Saare-Lääne piiskopkonnas 16. Sajandi esimesel poolel. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XIX, Haapsalu, 2016, 101-114.
372. Pärn, Anton. Haapsalu linn Saare-Lääne piiskopkonna keskuste kujunemisloos. Läänemaa Muuseumi Toimetised, I, Haapsalu, 1997, 26-48.
373. Pärn, Anton. Veetee osast Haapsalu linna rajamise kohavalikul. Läänemaa Muuseumi Toimetised, V, Haapsalu, 2001, 41-57.

374. Pärn, Anton. Muistsed suitsutoad Haapsalus A.D. 1250. Läänemaa Muuseumi Toimetised, IX, Haapsalu, 2005, 95-104.
375. Pärn, Anton; Russow, Erki. Kaarma pastoraat - kas Saaremaa vanim kivihoone? Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2005-2006, 2007, 30-53.
376. Pärn, Anton; Russow, Erki. Kohalik või võõras? Ühe Haapsalu keskaegse hoone tõlgendusest. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVIII, 2015, 53-70.
377. Pärn, Anton. Haapsalu linnamüürist viimaste uurimistööde taustal. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XXI, Haapsalu, 2018, 9-31.
378. Püüa, Garel. Arheoloogid Suure Tõllu jälgedel. Eesti Päevaleht, 19.7.2007.
379. Püüa, Garel; Sepp, Tõnu; Nurk, Ragnar. Kuidas kerkis ja kasvas linnus-kindlus. Saarte Hääl 4.6.2016.
380. Raid, Tõnu. Raffaello Barberini teedekaart aastast 1564. TUNA, 2008, 2, 7-20.
381. Raid, Tõnu. Liivimaa käsikirjalised kaardid 16. sajandist. 18.7.2006. www.keskus.ee.
382. Raieste, Heino. Palivere. Eesti Loodus, 1984, 11, lk. 732-733.
383. Raik, Katri. Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi algul. Doktoritöö, Tartu Ülikool, 2004, 282 lk.
384. Rand, Nele. 1428. ja 1436. aasta Riia provintsiaalsinoidite otsused keskaegsete oikumeenliste kirikukogude valguses ja Liivimaa talurahva ajaloo allikana. Magistritöö, Tartu Ülikool, 2008, 118 lk.
385. Randla, Anneli. Kloostrid Eestis. Loeng 2.10.2001 Helsingis, Tuglase Seltsis.
386. Rannamäe, Eve. Kolm tuhat aastat lambaid Eestis: zooarheoloogiline leiuväine ja emaliinide geneetiline mitmekesisus. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2016, 2017, 7-29.
387. Ratas, Urve. Hiidlaste maa. Eesti Loodus, 1974, 11, lk. 633-638.
388. Raudkivi, Priit. Vana-Liivimaa maapäev. Ühe keskaegse struktuuri kujunemislugu. Argo, 2007, 121 lk.
389. Raudkivi, Priit. Saksa migratsioonist Liivimaale keskajal. Kriitilisi märkmeid. Acta Historica Tallinensia, 2011, 17, 16-36.
390. Raudver, Guido-Roland. Uitmõtteid ühe linna juubeli puhul ehk küsimusi rohkem kui vastuseid. Horisont, 1979, 6, lk. 16-21. Argo, 2007, 135 lk.
391. Rebas, Hain. "Sigtuna mahapõletamine" 1187. Aastal - veel

- kord. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2015-2016. Kuresaare, 2017, 3-45.
392. Regesta Diplomatica. Historiae Danicae. Tomus prior. Havniae, 1847. 887 lk.
 393. Reinhold, Aet. Märjamaa kiriku ja koguduse ajaloost. Diplomitöö, Eesti Metodisti Kiriku Teoloogiline Seminar, 2011, 78 lk.
 394. Rekand, Elen. Eesti vanim tuletorn asub Kõpus. Eesti Loodus, 2015, 4, 28-29.
 395. Rennu, Helle. Kui palju on Haapsalu rajoonis looduskaitseobjekte ja arheoloogiamälestisi. Eesti Loodus, 1984, 11, 734-735.
 396. Roio, Maili. Veesõidukite areng keskajal. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogiainstituut., 2013.
 397. Rosenberg, Tiit. Vigala Uexkülldid - "Läänemaa kuningad". Läänemaa Muuseumi Toimetised VIII, Haapsalu, 2004, 7-36.
 398. Russow, Erki. Haapsalu kesk- ja varauusaegsest keraamikast. Läänemaa Muuseumi Toimetised, VI, Haapsalu, 2002, 33-49.
 399. Russow, Erki; Pärn, Anton. Arheoloogilised uuringud Haapsalus: piiskopilinnus, turuplats ja eeslinn. Arheoloogilised välitööd Eestis 2007. Muinsuskaitseamet, 2008, 127-138.
 400. Russow, Erki; Pärn, Anton. Majalugu ehk millest kõnelevad Osutitorni müürihoone jäänused. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, Haapsalu, 2013, 88-130.
 401. Russow, Erki. Isikliku vagaduse ainelised jäljed. Horisont, 2, 2019, 54-58.
 402. Saage, Ragnar. Käku muististe kompleks. Arheoloogiline ja loodusteaduslik kaardistus. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. 2011, 89 lk.
 403. Saage, Ragnar. Saaremaa sepad tundsid oma kunsti. Tutulus, 2012, 4-7.
 404. Saage, Ragnar. Käku sepikoda. Arheoloogia väljas ja sees. Tartu Ülikool, 2013, 84 lk.
 405. Saage, Ragnar; Wärmländer, Sebastian K.T.S. Metal residues in 5th c. BCE-13th c. CE Estonian tools for non-ferrous metal casting. Journal of Archaeological Science: Reports. 19, 2018, 35-51.
 406. Saare, Tiit. Eesti mõisnike väpid. Argo, 2006, 186 lk.
 407. Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, 287 lk.
 408. Saarkoppel, Meinhard. Aegade jälgedes Muhu Suures arus. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2005-2006, 2007, 54-97.

409. Salo, Vello; Roslavlev, Oleg. Eesti kihelkonnad a. D. 1520. Tuna, 2007, 4, 71-76.
410. Sammet, Jaak. Printsessist ja Koluvere lossist. Horisont, 1988, lk. 28-31.
411. Sander, Heldur. Mõnda Haapsalu haljastuse ajaloost ja kaasaegsest seisust. Läänemaa Muuseumi Toimetised, V, Haapsalu, 2001, lk. 128-148.
412. de Santa Cruz, Alonso. Islario general de todas las islas del mundo. 1539-1560, 717 lk. WDL, Library of Congress.
413. Schaller, Georg; Bocksberger, Hans der Ältere; Amman, Jost. Thierbuch. Frankfurt, 1592, 218 lk.
414. Schirren, Carl. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band I. Reval, 1861, 328 lk.
415. Schirren, Carl. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band II. Reval, 1862, 340 lk.
416. Schirren, Carl. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band III. Reval, 1863, 351 lk.
417. Schirren, Carl. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band IV. Reval, 1864, 338 lk.
418. Schirren, Carl. Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band V. Reval, 1865, 349 lk.
419. Schirren, Carl. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band I. Reval, 1883, 300 lk.
420. Schirren, Carl. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Band II. Reval, 1884, 385 lk.
421. Schlüter, Jan-Christian. "En Este af Ösel" in Visby. Ösel and Estland in the Gotlandic account books of Ivar Axelsson Tott 1485-87 and Sören Norby 1524-25. Ajalooline Ajakiri, 2008, 1-2, 29-44.
422. Schmidt von, Arved. Die Pastoren Oesels. Seit der reformation. Tartu, 1939, 104 lk.
423. Schonebohm. Die Besetzung der livländischen Bistümer bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. Dissertation. Riga, 1909, 72 lk.
424. Schwartz, Philipp. Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Band 10, 1444-1449. Riga, Moskau, 1896, 576 lk.
425. Selart, Anti. Lätlased ja Tšuhnaad: kohalikud ja võõrad Liivi sõja aegses Eestis ja Lätis. Ajalooline Ajakiri, 2010, 1, 3-18.
426. Selart, Anti (toim.) Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tartu, 2012, 456 lk.
427. Sepp, Tõnu. Raua impordist keskaegses Eestis. Kleio, 1991, 4, 6-10.

428. Seäsk, Arvo. Kas Uus sadam asus Toomlõukal? Üks versioon Uue sadama (Portus novus) oletatavast asukohast. Saarte Hää!, 18.1.2008.
429. Siig, Kristo. Linnuste nihe. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia Instituud. 2013, 124 lk.
430. Sild, Timo. Kinnismuistised Rootsi maamõõtja Axel Holmi Katastriplaanidel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2014, 95 lk.
431. Sild, Olaf. Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal. Eesti kirjandus, 1926, 1-3.
432. Sink, Gettel. Valjala kihelkonna asustus ja kohanimed ajalooliste kaartide põhjal. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, 2013, 65 lk.
433. Sipelgas, Kaido. Lääne- ja Saaremaa trapetsiaalsed hauapaadid. Läänemaa Muuseumi Toimetised, IV, Haapsalu, 2000, 46-65.
434. Stackelberg von, Friedrich Baron. Das älteste Wackenbuch der Wiek. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1927. Tartu, 1929, 78-254.
435. Stackelberg von, Otto Magnus. Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaften Teil 2, 3: Estland, Bd 3, Görlitz 1930. 405 lk.
436. Stahl, Heinrich. Läti Hindrek. Tähtsad mehed, VI, Tartu, 1884, 83 lk.
437. Stavenhagen, Oskar. Akten und Recesse der Livländischen Ständetage. Erster Band (1304-1460). Riga, 1907. 786 lk.
438. Stavenhagen, Oskar. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften Teil Kurland, Bd 1. Görlitz 1939. 626 lk.
439. Stavenhagen, Oskar. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften Teil Kurland, Bd 2. Görlitz 1937. 324 lk.
440. Stengel, Karl. Imagines sanctorum Ord. S. Benedicti, tabellis aereis expressae cum eulogiis ex eorumdem vitis. Bavaria, 1625, 184 lk.
441. Strehlke, Ernst. Hermannii de Wartberge chronicon Livoniae. Leipzig, 1863, 172 lk.
442. Strelke, Ernestus. Tabulae ordinis Theutonici: ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum. Berolini, 1869. 491 lk.
443. Sutrop, Urmas. Taarapita - saarlaste suur jumal. 2001, 38 lk.
444. Särg, Alo. Saaremaa mõisad ja mõisnikud. Argo, 2007, 168 lk.
445. Särg, Alo. Läänemaa mõisad ja mõisnikud. Argo, 2008, 166 lk.
446. Särg, Alo. Hiiumaa mõisad. Argo, 2016, 206 lk.
447. Talhoffer, Hans. Fechtbuch. Swabia, 1467, 174 lk.
448. Talhoffer, Hans; Dürer, Albrecht (arvatavad autorid).

- Fechtbücher. Nuremberg, 1512, 130 lk.
449. Tamm, Jaan. Uut Läti ja Eesti linnustest. *Estonian Journal of Archaeology*, 2009, 13, 1, 53-56.
 450. Tamm, Jaan. Muhu Katariina kirik 750. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2015-2016. Kuressaare, 2017, 46-94.
 451. Tamm, Marek. Liivimaa leiutamine: Ida-Baltikumi Religioosne ja geograafiline kujutamine 13. sajandi esimesel poolel. Dissertatsioon, Tallinna Ülikool, 2009, 44 lk.
 452. Tamm, Marek. Ristisõja kommunikatsioon: Liivimaa misjon ja tsisterlaste võrgustik 13. sajandi esimesel poolel I. Tuna, 2009, 4, 23-40.
 453. Tamm, Marek. Ristisõja kommunikatsioon: Liivimaa misjon ja tsistertslaste võrgustik 13. sajandi esimesel poolel II. Tuna, 2010, 1, 8-28.
 454. Tamm, Marek. Communicating crusade. Livonian mission and the Cistercian network in the thirteenth century. *Ajalooline Ajakiri*, 2009, 3-4, 341-372.
 455. Tamm, Marek. How to justify a crusade? The conquest of Livonia and new crusade rethoric in early thirteen century. *Journal of Medieval History*, 2013, Vol. 39, 4, 431-455.
 456. Tarang, Lembitu; Kusmin, Triin; Kusmin, Jürgen. Vanad metsateed, taliteed ja soosillad. *Eesti loodus*, 2013, 3, 40-43.
 457. Tarkiainen, Ülle. Maavalduste piirid ja piiritähised 13.-19.sajandil. Tuna, 2011, 3, 17-33.
 458. Tarvel, Enn. Russowi kroonikast. 1999, 1, lk.144-148.
 459. Tarvel, Enn. Saarlaste jaagupipäeva ülestõus 1343. aastal. Tuna, 2005, 2, 10-13.
 460. Tarvel, Enn. Kuningas Óláfr Tryggvasoni lapsepõlveaastad Idateel. *Haridus*, 2005, 1, 28-29.
 461. Tarvel, Enn. Kolme Saaremaa linna nimest. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2005-2006, 2007, 3-16.
 462. Tarvel, Enn. Sigtuna hukkumine. *Haridus*, 7-8/2007, lk. 38-41.
 463. Tarvel, Enn. Sigtuna hävitamine 1187. aastal. Tuna, 2007, 2, 24-27.
 464. Tarvel, Enn. Läänemaa varaajaloost. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XVI, 2013, 7-18.
 465. Teadmised Hansa ajaloost. *Balticsea Academy*, 63 lk.
 466. The New Encyclopaedia or Universal Dictionary of Arts and Sciences. Vol. VII. London, 1807, lk. 4.
 467. The London Encyclopaedia. Vol. VII. London, 1829, lk 38.
 468. Tiik, Leo; Lauri, H. Kui vanad on Saare- ja Muhumaa kiviaiad.

- Eesti Loodus, 1986, 5, lk. 323-325.
469. Toll, Robert; Schwartz, Philipp. Est- und Livländische brieflade. Tritter Theil. Chronologie der Ordensmeister über Livland, der Erzbischöfe von Riga und Bischöfe von Leal, Oesel-Wiek, Reval und Dorpat. Riga, Moskau, Odessa, 1879, 382 lk.
 470. Toll, Robert. Est- und Livländische brieflade. Vierter Theil. Siegel und Münzen. Reval, 1887, 398 lk.
 471. Tooming, Kaire. Püha kiriku ehitusloo ajalistest piiridest. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2007-2008, 2009, 61-68.
 472. Tooming, Kaire. Püha kirik: uusi aspekte keskaegse kiriku arhitektuurist ja ehitusloost. Magistritöö. Tartu, 2010, 131 lk.
 473. Transehe, Astas. Die von Overlacker in Livland. Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1900. Mitau, 1902, 14-32.
 474. Troska, Gea. Läänemaa külad XX sajandi 20-ndate aastateni. Eesti Loodus, 1984, 10, lk. 674-678.
 475. Truuväart, Reet; Kesküla, Kaie. Muistne käsitöö. Õpik-käsiraamat kutsekoolidele. SA Innove, 2013, 173 lk.
 476. Turgenev, Alexander Ivanovich. Historica Russiae Monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta. Tomus 1. Petropoli, 1841, 430 lk.
 477. Turnbull, Stephen. Crusader Castles of the Teutonic Knights (2). The stone castles of Latvia and Estonia 1185-1560. Osprey Publishing, 2004, 64 lk.
 478. Tuulse, Armin. Die Kirche zu Karja und die Wehrkirchen Saaremaas. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1938. Tartu, 1940, 137-192.
 479. Tuulse, Armin. Die Burgen in Estland und Lettland. Õpetatud Eesti Selts. Dorpater Estnischer Verlag, 1942, 434 lk.
 480. Tvauri, Andres. Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis. Tartu Ülikool, 2014.
 481. Tõnisson, Evald. Linnamäed ja maalinnad. Tallinn, 1966.
 482. Tõnisson, Evald. Meie muinaslinnu. Horisont, 1977, 5, lk. 17-18.
 483. Tõnisson, Evald. Castrum Mone ja teised. Horisont, 1977, 3.
 484. Tõnisson, Evald. Soontagana maa ja tema maalin. Eesti Loodus, 1977, 10, lk. 662-667.
 485. Tõnisson, Evald. Eesti muinaslinnad. Muinasaja teadus 20, Tartu-Tallinn, 2008, 357 lk.
 486. Täheväli Stroh, Lea. Osmussaare kabel - visaduse sümbol. Läänemaa Muuseumi Toimetised, XV, Haapsalu, 2012, 93-111.
 487. Ulst, Ingrid. The problems of "black archaeology" in Estonia. Estonian Journal of Archaeology, 2010, 14, 1, 153-169.

488. Uluots, Jüri. Cotze und Sorve und die quarta des Ordens in Läänemaa. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1937. Tartu, 1938, 193-243.
489. Uluots, Jüri. Eestlaste lepingud võõrastega XIII Sajandil. Maarjamaa. Rooma. 1975, 75 lk.
490. Uustalu, Evald. Eesti rahva ajalugu. Olion, Tallinn, 2005, 263 lk.
491. Uustalu, Meinhard. Mõisamaa Hiiemägi. Eesti Loodus, 1975, 7, lk. 422-423.
492. Uustalu, Märt. Poolmõisatest ja nende omanikest Eesti- ja Liivimaal. lk. 111-143.
493. Vahtre, Lauri. Keskaegsete maakirikute ja -kabelite nimi- pühakute kajastamine Eesti rahvakultuuris. Kleio, 1988, 1, 38-45.
494. Vahtre, Sulev. Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208-1227. Olion, 1990, 197 lk.
495. Vahtre, Sulev. Jaagupipäeva asjus. Tuna, 2006, 1, 30-32.
496. Vahtre, Sulev. Dionysius Fabriciuse Liivimaa kroonika. Ajalooline Ajakiri, 2007, 1 (119), 3-21.
497. Valk, Heiki. The Fate of Final Iron Age Strongholds of Estonia. 2014, 52 lk.
498. Varep, Endel. Mereäärne maa - Läänemaa. Eesti Loodus, 1984, 11, lk. 690-697.
499. Varep, Endel. L.A. Mellini "Liivimaa atlas" ning selle tähtsus Eesti looduse uurimisel. Eesti Loodus, 1985, 3, lk. 194-199.
500. Veldre, Tõnu. Kruusakarjäär võib peita muistse merelahingu jälgi. Saarte Hääl, 9.10.2013.
501. Vidal, J-M. Benoit XII (1334-1342). Lettres Communes. I, Paris, 1903, 497 lk.
502. Vidal, J-M. Benoit XII (1334-1342). Lettres Communes. II, Paris, 1910, 475 lk.
503. Viires, Ants. Jooni Loode-Eesti rahvakultuurist. Eesti Loodus, 1984, 11, lk. 719-724.
504. Viires, Ants (toim.). Eesti rahvakultuuri leksikon. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2007, 446 lk.
505. Vinni, Raul. Kus toimus 1215. aasta merelahing Saaremaa rannikul? Saarte Hääl, 14.9.2013.
506. Vimmsaare, Kuulo. Religioon ja kirik Eestis. Eesti Raamat, Tallinn, 1978, 119 lk.
507. Volmer, Omar. Tõstamaa kihelkonna ajaloost 13.-20. saj. Tartu, 2006, 88 lk.
508. Vunk, Aldur. Juured. Tänapäev, 11 (28), Märts 1990.
509. Vunk, Aldur. Ristisõda Läänemaal. Läänemaa Muuseumi

- Toimetised, III, Haapsalu, 1999, 19-44.
510. Vunk, Aldur. Saare-Lääne piiskopkonna kujunemisloost 1211-1251. Saare-Lääne piiskopkond. Artiklid Lääne-Eesti keskajast. Haapsalu, 2004, lk. 39-47.
 511. Vunk, Aldur. 750 aastat Pärnu hävitamisest. Pärnu Postimees, 1.2.2013.
 512. de Wartberge, Hermanni. Chronicon Livoniae. Leipzig, 1863, 172 lk.
 513. Wirkkunen, Artturi Heikki. Albert Suerbeeri aegsed üritused Rooma-katoliku usku Venes levitada. Ajalooline ajakiri, 1925, 41-44.
 514. Wyzlic, Joanna. Traktat z Kuronia z 28 grudnia 1229 roku. Meritum 3, 2011, 163-167.
 515. Wyzlic, Joanna. Hermann, Bischof von Oesel, erneuert und bestätigt die von seinem Vorgänger über die Leistung von zehnten und Abgaben Aller Art durch die neubekhrten erlassenen Statute, im Jahr 1284: Herman, biskup Ozylii, przedłuza i potwierdza postanowienia... Meritum 4, 2012, 197-200.
 516. Wyzlic, Joanna. Andreas von Velven, Meister des D. O. in Livland, schliesst mit den abgefallen gewesenen Oeselern, Namens des B. Von Oesel, einen Friedensvertrag, im J. 1241: Andrzej von Felben, Mistrz zakonu niemieckiego w Inflantach, zawiera traktat... Meritum 4, 2012, 181-184.
 517. Wyzlic, Joanna. Anno, O.M., vermehrt die den Oeselern von seinem Vorgänger Andreas erthilten Rechte, den 27. August 1255: Anno, Mistrz Zakonu, pomnaza Ozylijczykom przez swojego nastepce Andrzeja [von Felben] przyznane prawa, 27. sierpnia 1255 roku. Meritum 4, 2012, 185-188.
 518. Õun, Mati; Ojalo, Hanno. Võidukad eestlased. 2016, 173 lk.
 519. Zadin, Kristiina. Eesti pronksiaegsed pronkskirved. Baka-laureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Ajaloo ja arheoloogia instituut. 2012, 61 lk.
 520. Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen. Jahrgang 1859. Hannover, 1860, 208 lk.
 521. Zetterberg, Seppo. Viron historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2007, 810 lk.
 522. Zilmer, Kristel. Kommunikatsioonist ja kontaktidest Läänemere piirkonnas islandlaste saagade andmetel. Sator, 2007, 6, 29-49.
 523. Zulkus, Vladas. Settlements and piracy on the Eastern Shore of Baltic Sea: The Middle Ages to Modern Times. Archaeologia

- Baltica, 2011, 16, 58-71.
524. Motzki, Arthur. Livonica aus den Supplikenregistern von Avignon (1342 Okt. 11 - 1366 Mai 9).
 525. Maasing, Madis. Saare-Lääne toomhärрад piiskop Peter Wetbergi ajal (1471-1491). Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXII. Haapsalu, 2019, 37-73.
 526. Borowski, Tomasz. Miasta, zamki i klasztory, Inflanty, Warszawa 2010, 428 lk.
 527. Hiiop, Hilkka; Randla, Anneli. Eesti kirikute keskaegsete seinamaalingute uurimisest ja restaureerimisest. Kunstiteaduslikke Uurimusi / Studies on art and architecture, 2009, 18, 9-43.
 528. Mänd, Anu. Ühest Saare-Lääne piiskopi hauaplaadist. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXII. Haapsalu, 2019, 101-114.
 529. Kivimäe, Jüri. Läänemaa talupoegade kaebused anno 1561. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXII. Haapsalu, 2019, 75-100.
 530. Püüa, Garel. Uusi tähelepanekuid Kuressaare Laurentiuse kiriku(te) ehitusloost. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2017-2018, Kuressaare 2019, 3-59.
 531. Kann, Tõnu. Pärnu täna: Vana-Pärnu kui Eesti Pompei. Pärnu Postimees, 31.10.2001.
 532. Rahvajutte vanadest Läänemaa kloostritest. Lääne Elu, 10.5.1939, lk. 7.
 533. Mandel, Mati. Miks sai Lihula Eestimaa piiskopkonna esimeseks keskuseks? Läänemaa Muuseumi Toimetised, I, 1997, 19-15.
 534. Altoa, Kaur. Rõdu, käimla või väliskantsel? Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2015-2016, Kuressaare 2017, 95-112.
 535. Pao, Bruno. Maasilinna sadama piirjooni. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1995-1996, 1997, 27-36.
 536. Helk, Vello. Saaremaa arhiivimaterjalidest Taani Riigiarhiivis ja nende kasutamisest. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1993-1994, Kuressaare 1995, 5-23.
 537. Sepp, Tõnu. Uusi andmeid Kuressaare linnuse vanemast ehitusloost. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 1995-1996, Kuressaare 1997, 18-26.
 538. Altoa, Kaur; Püüa, Garel. Märkmeid Kuressaare pea-linnuse varasemast ehitusloost. Saaremaa Muuseum. Kaheaastaraamat 2011-2012, Kuressaare 2013, 58-67.

539. Ekman, Fredric Joachim. Beskrifning om Runö i Liffland. Tavastehus, 1847, 337 lk.
540. Saksakulm, Caroly. Muhu Püha Katariinan kirik 13.-14. sajandil. Bakalaureusetöö, Tartu, 2016, 54 lk.
541. Holzmayer, J.B. Der zweite Bischof von Oesel. 1234 (sommer) - ins Jahr 1260. Berichte des Vereins zur Kunde Oesel's in Arensburg. 1868, 3, 45-48.
542. Taal, Ilmar. Haapsalu loss. Eesti Raamat, Tallinn, 1971, 34 lk.
543. Paucker, Carl Julius Albert. Liber Census Daniae. Der Güterbesitz in Ehstland zur Zeit der Dänen-Herrschaft. Tallinn, 1853, 133 lk.
544. Malve, Martin; Varul, Liivi; Roog, Raido; Maasing, Madis; Wärmländer, Sebastian K.T.S; Jaago, Kalev. The Haapsalu Gallow Hill. Archaeological Fieldwork in Estonia, 2013, 193-200.
545. Kurisoo, Merike. Sancta Anna ora pro nobis. Images and Veneration of St Anne in Medieval Livonia. In: Acta Historiae Artium Balticae 2, 2007, 18-34.
546. Pärn, Anton; Russow, Erki. Kaarma parsonage in Saaremaa - a local nobleman's manor or a fortified dwelling of a conqueror? Praeities puslapiai: archeologija, kultura, visuomene. Skiriamas archeologo prof. habil. dr. Vlado Žulkaus 60-ties metu jubiliejui ir 30-ties metu mokslines veiklos sukaiciai, 2005, 49-70.
547. Mänd, Anu. Über die Kirchen in den Kleinstädten Livlands: Ergänzungen zur spätmittelalterlichen Kirchengeschichte von Hapsal und Arensburg. Forschungen zur baltischen Geschichte, 11, 40-57,
548. Lukas, Tõnis. Vaimuliku võimu roll Maapäevade-eelsel Vana-Liivimaal. Akadeemia, 1992, 11, 2275-2295.
549. Seraphim, August. Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1302). Königsberg, 1912, 229 lk.
550. Les Registres de Gregoire IX. Tome premier (1227-1235). Paris, 1896, 642 lk.
551. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Estländischen Literärischen Gesellschaft. Band III. Reval, 1887. 400 lk.
552. Lukas, Tõnis. Tartu vaimulike karjääriredelid keskajal. Akadeemia, 2001, 9, 1850-1874.
553. Russwurm, Carl. Nachrichten über das Geschlecht Ungern-Sternberg. Zweiter Theil. Reval, 1877, 400 lk.

554. Schirren, Carl. Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. Erster Band, Erstes Heft. Dorpat, 1861, 232 lk.
555. Paucker, Julius. Herren von Lode und heren Güter in Ehistland, Livland und auf der Insel Oesel. Dorpat, 1852, 191 lk.
556. Sild, Olaf. Haapsalu linna ja toomkiriku rajamine ning selle sündmuse tähendus. Lääne Elu, 16.8.1930, lk 2.
557. Vann, Fr. Jooni Haapsalu lossi ja linna ajaloost. Lääne Elu, 16.8.1930, lk 2.
558. Vann, Fr. Jooni Haapsalu lossi ja linna ajaloost. Lääne Elu, 20.8.1930, lk 2.
559. Vann, Fr. Jooni Haapsalu lossi ja linna ajaloost. Lääne Elu, 23.8.1930, lk 2.
560. Vann, Fr. Jooni Haapsalu lossi ja linna ajaloost. Lääne Elu, 6.9.1930, lk 2.
561. Fieres, Alphonse. Suppliques D'Urbain V (1362-1370). Rome, 1914, 987 lk.
562. Auvray, Lucien. Les Registres de Gregoire IX. Tome II (1235-1239). Paris, 1907, 642 lk.
563. Prou, Maurice. Les Registres D'Honorius IV. Paris, 1888, 942 lk.
564. Russwurm, Carl. Das. Schloss zu Hapsal. Reval, 1877, 105 lk.
565. Mandel, Mati. Läänemaa muinasajast Lihula keskaega. Arheoloogilise uurimise lugu. Tallinn, 2022, 273 lk.
566. Russow, Balthasar. Liivimaa provintsi kroonika. Tänapäev, 2022, 472 lk.
567. Alnpeke von, Dittlieb. Die Livländische Reimchronik. Reval, 1848, 374 lk.
568. Bunge, Friedrich Georg. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. Dritter Band. Dorpat, 1844, 336 lk.
569. Markus, Kersti. Uus vaatenurk Padise kloostri asutamisele. Tuna, 2015, 1, 13-26.
570. Stavenhagen, Oskar. "Johann Wolthuss von Herse 1470–1471. Meister des Deutschen Ordens zu Livland". Mitteilungen aus der Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, Bd. 17, 1900, 1–88.
571. Trumm, Uno. Toolse linnus kerkis randa 540 aastat tagasi. Virumaa Teataja, 28.1.2012.
572. Uluots, Jüri. Eestlaste lepingud võõrastega XIII Sajandil. Maarjamaa. Eesti Muinsuskaitse Seltsi Toimetised. 1989, 1, 9-22.

573. Selart, Anti. Haapsalu kui kaubalinn: 13. ja 14. sajand. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIII. Haapsalu, 2021, 9-21.
574. Pärn, Anton; Nõmm, Madis. Lisandusi Lihula vanima kiriku asukoha määramisel. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIII. Haapsalu, 2021, 25-32.
575. Kuidas saadi ja kuidas ei saadud Saare-Lääne piiskopiks. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIII. Haapsalu, 2021, 35-69.
576. Mänd, Anu. Piiskop ja vaene naine: Kerstine Kruse pärandiloend aastast 1517. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIII. Haapsalu, 2021, 71-89.
577. Põltsam-Jürjo, Inna. Ühest hävinud hauaplaadist Haapsalu toomkirikus. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIII. Haapsalu, 2021, 92-111.
578. Russow, Erki. Erandlik leid Läänemaalt - keskaegne ehisbrakteat Erja külast. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIII. Haapsalu, 2021, 113-131.
579. Tooming, Kaire. Kirikute rajamisest varaseimate kirjalike allikate valguses. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIV. Haapsalu, 2022, 39-59.
580. Mäll, Jaak. Legend Fulcost, Eestimaa piiskopist. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIV. Haapsalu, 2022, 61-87.
581. Maasing, Madis. Johannes Wetberg ja Saare-Lääne piiskopitool. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIV. Haapsalu, 2022, 89-117.
582. Mänd, Anu. Kirbla krutsifiks ja Lihula paater. Läänemaa Muuseumi Toimetised. XXIV. Haapsalu, 2022, 119-138.
583. Busch, Nicolaus. Geschichte und Verfassung des Bistums Ösel bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts. Teil I: Geschichte des Bistums bis 1337. Riga, 1934, 108 lk.
584. Hausmann, Richard. Studien zur Geschichte der Stadt Pernau. Dorpat, 1906, 123 lk.
585. Jürjo, Inna; Kadakas, Villu; Maasing, Madis; Mandel, Mati; Mäesalu, Ain; Pärn, Anton; Püüa Garel; Valk, Heiki; Vunk, Aldur. Saare-Lääne piiskopkond, 1227-1573. Kõige rikkam territoorium. Eostre, 2023, 194 lk.
586. Matrikelbücher der Universität Rostock. Matricula Academiae Rostochiensis 1419-1760, Handschrift.
587. Hofmeister, Adolph. Die Matrikel der Universität Rostock II. Mich. 1499- OST. 1611. Rostock, 1891, 304 lk.
588. Hergenröther, Joseph. Leonis X. pontificis maximi Regesta, gloriosis auspiciis Leonis D. P. PP. XIII. feliciter regnantis: e

tabularii Vaticani manuscriptis voluminibus aliisque monumētis adjuvantibus tum eidem archivio addictis tum aliis eruditis viris. Friburg, 1884, 136 lk.

589. Schnettler, Otto. Westfalen und Livland. Münster, 1916, 94 lk.
590. Zeitung für den Deutschen Adel. 1841, Zweiter Jahrgang, Erstes Semester, 412 lk.
591. Maasing, Madis. Livonian Canons and Challenge of the Reformation., Вестник Санкт-Петербургского университета. История, 2019, Т.64, Вып. 3, lk. 996-1013.
592. Vormsi valla üldplaneering. Vormsi, 2004, 89 lk.
593. Eihmane, Eeva. The Murder of the Delegation of Livonian Bishops in 1428: the Known and Unknown Aspects. Latvijas Vestures Instituta Zurnals, 2013, (1)86, 29-59.
594. Kruus, Hans. Eesti ajaloo lugemik I. Valitud lugemispalad Eesti ajaloo alalt 1561. aastani. Eesti kirjanduse seltsi kirjastus, Tartu, 1924, 231 lk.
595. Vunk, Aldur. Sauga linnamõis teenis sajandeid Pärnu kodanike huve ja kasvatas linnale kenakest tulu. Pärnu Postimees, 20. juuli.2006.
596. Mäesalu, Mihkel. Ühe keskaegse õigusteksti kasutamisest. Mõõgavendade ordu Saksa orduisse inkorporeerimise üriku (1237) omaaegsed tõlgendused Riia peapiiskopi ja Saksa ordu vahelise konfliktis kontekstis (1290. aastatest kuni 1480. aastateni). Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, 2015, 1, 2016, lk. 28-55.
597. Mooyer, Ernst Friedrich. Verzeichnisse der Deutschen Bischöfe seit dem Jahre 800 nach Chr. Geb. Minden, 1854, 160 lk.
598. Kinnunen, Hiltrud. Perustiko Arnsbergin kreivi Wilhelm Arensburgin? Tutkimuksia Kuressaaren varhaishistoriasta. Pro-Gradu. Helsingin yliopisto, 2020, 63 lk.
599. Selart, Anti. Die livländische Chronik des Hermann von Wartberge. Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland. Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Band 18. LIT, Berlin, 2011, 59-86.
600. Selart, Anti. Kas Bartholomäus Hoeneke „Liivimaa noorem riimkroonika“ on Jüriöö ülestõusu ajaloo allikas? TUNA, 2, 2015, 28-32.
601. Mänd, Anu. Images and Inscriptions on Dwelling Houses in Livonian Towns. Argielu Hansalinnas. Eesti Ajaloomuuseum. Varia historica VIII. Tallinn, 2021, 91-141.
602. Philipp Schwartz. Die Livländer auf der Universität Bologna

- 1289-1562. Kymmels, Riga, 1890, 51 lk.
603. Eisen, Matthias Johann. Tõll ja ta sugu. Tartu, 1927, 159 lk.
 604. Böthführ, Heinrich Julius. Die Livländer auf auswärtigen Universitäten in vorgangenen Jahrhunderten. Erste Serie. Riga, 1884, 226 lk.
 605. Bome, Helen; Markus, Kersti. Karja kirik - kõige väiksem "katedraal". Kunstiteaduslikke Uurimusi / Studies on art and architecture, 2005, 14 (4), 9-51.
 606. Mägi, Marika. Piirkonnad ja keskused. Asustus muinasaja lõpu ja varakeskaegsel Saaremaal arheoloogiliste, inimgeograafiliste ning ajalooliste allikate andmeil. Keskus-tagamaa-ääreala. Muinasaja teadus 11, 2002, 169-232.
 607. Kustin, Aita. Saaremaa muistsed linnused. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, VIII köide. Ühiskonnateaduste seeria, 1959, 1, 57-73.
 608. Kustin, Aita. Saaremaa ja Muhu muistised feodalismi tärgamise perioodist. Väitekirj, 1962, 616 lk.
 609. Kleis, Richard. Henriku Liivimaa kroonika. Tallinn, Eesti Raamat, 1982, 292 lk.
 610. Bolte, Henrike: Art. "Alt-Pernau (Vana-Pärnu)", in Residenzstädte im Alten Reich (1300-1800). Ein Handbuch. Abteilung I: Analytisches Verzeichnis der Residenzstädte. Teil 1: Nordosten, hg. von Harm von Seggern: Ostfildern 2019.
 611. Praust, Valdo. Lääne-Eesti oletatavad ühendused ja teedevõrk 10.-17. sajandil. Maanteemuuseumi aastaraamat, 2016, 67-103.
 612. Derrik von, Torsten. Edition Wissenschaft Reihe Geschichte. Band 59. Das Bruderbuch der Revaler Tafelgilde (1364-1549). Marburg, 2000, 494 lk.
 613. Jaago, Kalev. Haapsalu kodanikeraamat 1496-1797. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 5 (12), Tartu, 1999, 232 lk.
 614. Koit, Jakob. Über die politische Abgrenzung der Insel Hiiumaa (Dagö) im Mittelalter. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat. 1945-1949, I, Stockholm, 1952. 67-84.
 615. Rebas, Hain. 1400-talets balttyska arvsprivilegier och Karl XI:s reduktion. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat. 1974-1976, VII, Stockholm, 1977. 113-122.
 616. Ränk, Gustav. Der Krug in Alt-Livland und im späteren Estland. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis aastaraamat. 1974-1976, VII, Stockholm, 1977. 5-88.
 617. Põltsam, Inna. 14. sajandi teine pool Liivimaa linnade ajaloos linnapäevade materjalide põhjal. Acta Historica Tallinnensia,

- 1997, 1, 20-37.
618. Schiemann, Th. Revals Beziehungen zu Riga und Russland in den Jahren 1483-1505. Briefregisten und Briefe aus einem Conceptbuch des Revaler Rathes. 1885, Reval, 72 lk.
 619. Schirren, Carl. Bischof Johann von Münchhausen. Baltische Monatsschrift, XXVIII Band, Riga, Moskau, 1881, 1-37.
 620. Vihuri, Veiko. Visitatsioon Kaarma kirku juures aastal 1522. Meie Kirik, 03.03.2021.
 621. Gahlnbäck, Johannes. Mittelalterliche Wandmalereien in den Kirchen zu Mohn und zu Karris auf der Insel Ösel. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1913. Riga, 1914, 207-213.
 622. Stern von, Carl. Von Arensburg nach Rom. Fragmente eines Reiseberichts v. J. 1458. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Vorträge vom Januar bis November 1934. Riga, 1935, 25-33.
 623. Kivimäe, Jüri. Läänemaa vakuraamat 1546-1563. Läänemaa Muuseumi Toimetised XXVI, 2024, 87-104.
 624. Stackelberg von, Friedrich Baron. Die Verwaltung des Bistums Oesel-Wiek im XVI. Jahrhundert. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. 1936, 36-51.
 625. Russwurm, Carl. Nachrichten über Alt-Pernau. Reval, Lindfors, 1880, 120 lk.
 626. Vaga, Voldemar Valjala kirik. 1932, 121-125.
 627. Publikationen des Vereins zur Kunde Ösels. Heft II. Riga, 1898, 76 lk.
 628. Bienemann, Friedrich. Ueber Hermann Bischof zu Leal-Dorpat. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Riga, 1868, 358-376.

**Aastatel 1227-1559 Lääne-Eestis
eksisteerinud piiskopkonna lühiajaloo
kolmas osa, kus käsitletakse piiskopkonna
alal elanud aadliperesid ja olulisi isikuid
piiskopkonnas.**

